

१५४४ प्रथममृत्तमृत्तपा-
मृत्तपुर-दर-विहासित गार्गिनीमहाराजमु-
श्री हरिषदमृत्तवर-विहिता

स र्व ज्ञ सिद्धिः

सा च

वरागच्छाभिर्वाति - सर्वज्ञ-अमृत-म - नामनमस्तु - मृत्तपत्र
नमस्तु - नीर्योदार्क - महाराजाचार्यमहाराजधी विजयनमि
मृत्तपत्रमहाराजपट्टाष्टक - गार्गिनीमहाराज कविस्त कीयु
वाणि - वृत्तवादाचार्य महाराज श्रीविजयामृतमृत्तवर - वि
हिता 'सर्वहिता' १५४४ गार्गिनीमहाराज गुरुर्भाराजानुवादन
च मम ७४४४

ॐ

भारतुदा -

युनि हेमचन्द्रविभूय (व्या भा)

ॐ

- मर्मा -

श्री जैनमाहित्यवर मया
निरपुर (पश्चिम-सामान्य)

પ્રકાશક -

ગાદ નવાગઢ દેવગઢ

શ્રી જનસાહિત્યચર્ચક સમા

શિરપુર (પશ્ચિમ-સાનદેશ)

પ્રાપ્તિસ્થાન -

૦૦૦૦

(૧) શ્રી અમૃતચૂરીચરણી જ્ઞાનમંદિર

દોલતનગર, મારીવલી (પૂર્વ)

મુનદ નં ૬૬ N B

(૨) શ્રી સરસ્વતી જન પુસ્તક મંદાર

હાથીઆના રતનપોઢ અમદાવાદ

(૩) માસ્તર હસન તલાઠ ગિરધરલાઠ

દોશીવાડાની પોઢ અમદાવાદ

મૂલ્યમ્ -

રૂ ૪-૦૦

મુદ્રક -

ગાદ ગીરધરલાઠ ફાઉન્ડેશન

સાધના મુદ્રણાલય

દાળાપીઠ, ભાવનગર

विषयानुक्रम

निरूप	पृष्ठम्
पुस्तकस्थान	५
उपनयन	१५
आशुकीय निवेदन	२२
श्रीहरिमद्रसुरिस्तननाम्	२९
श्रीरिज्यामनसुग्मिननाम्	३१
गुण २ आवागुवा	३३ धी १०९
मनसुग्मिनि	
गुणरताप्रतिषेधपुनरा	१
मनसुग्मिनिप्रतिषेधपुनरा	२
अगमगोचरातिका तत्त्वखण्डनम्	४५
अमानगोचरातिका तत्त्वखण्डनम्	५२
अथापत्तिगोचरातिका तत्त्वखण्डनम्	६४
प्रमाणपञ्चक्यनिरेषप्रसुयाभावस्यैव मानता	
अथैव खण्डनम्	७३
विवक्षया च यन्त्रयम् इत्यस्य खण्डनम्	१०९
प्रार्थनायनिगमनम्	११५
प्रशस्ति	१२९

सिद्धान्ताम्बुधिचन्द्राय,
 सर्वसाक्षार्थवेदिने ।

 नमोऽस्तु धीमते तस्मै,
 श्रीहरिभद्रमूरये ॥ १ ॥

પૂજ્યપાદ શાસનસત્રાઠ જ્ઞાનમહત્ત્યાગી આચાર્યદેવેશ
શ્રીમ. વિજયતમિમૃગીદેવશ્ચ મહારાજ

ગાજે જેનો જગતબન્ધા બ્રહ્મચર્ય પ્રભાવ,
જેણે કાર્યો બહુ વિધ કર્યા જે તપાગચ્છરાજ,
જ્ઞાતા મોગ મ્વપગ્મનના તીર્થ ઉદ્ધારકારી,
શ્રીમ નેમિ-પ્રશુરુચરણે વન્દના હો અમાગી

દીપ્તિ ૧૯૬૫ બાવનગર

જાન્ય. ૧૯૭૬ મહુવા

શ્રીમ. ૧૯૬૫ બાવનગર

જાન્ય. ૧૯૭૬ મહુવા

20 21 22

॥ नमो त्रिमयनमित्राण परमगुरुश्रीधराणाण ॥

श्री गौतमस्वामिने नमः ।

પુરોવચન

સ્વરૂપરૂપ શ્રી હરિભક્તમુગ્ધિ પ્રદાગત ॥ કુધનથી મને
મક્ષહેલથી જૈનદાશનિક વિદ્યાના મુપગિચિત છે
જેઓનીની કેની પાતો સાભગના મને સભગાવના
જીના ગાંધ મનુભયે છે એવુ જ નહિ પણ જેક પ્રકાશની
પ્રમાણનો પણ અનુભવ કર છે તેઓથીનો રમેવ આ
'નવસિદ્ધિ' નામનો મ વ છે

મૂળનારે આ મંથ આ પૂર્વે જે વખત મુદ્રિત થયે છે
એક સ્વન પ્રનામર અને બીજે થી પરિભ્રમરિ મંથ
નમકાન્તર્ગત મનાર આ મંથનુ કલેવર નાહું છે, પણ
તેમજ બંદેનુ નરવ અપૂર્વ, વિગિહ અને મહાન છે આ મંથમા
જે નિયતનુ નિરૂપનુ કરું છે તે વિચાર 'મર્વસંગિદ્ધ' જોના
મંથના અભિધાનથી ક્ષણ જાણાય છે અર્થાત્ આ અન્વમા
નર્વનની મિદ્ધિ કન્વામા માવી છે મર્વસ અર્થેના મતબ્ધે
પણ વિભાગમા વહેચાએલા છે ૧, મર્વસને સ્વીકારના નથી
૨, સર્વસને અર્થ વિશેષન કહે છે ૩, મર્વસનો અર્થ સપૂર્ણ
જ્ઞાના વર છે તે જણેના વિચાર આ પ્રમાણે છે

મીમાંસાએ એવા આદેશને નથી ગયા છે કે તમો જે ડીંગે
 મર્ચન નથી એવું પ્રતિપાદન કે છે ત ખૂબજ મુશ્કેલીનું
 અને બુદ્ધિની કેટલી વિખળના મનાડ છે જ-કહે એ જ
 નર્મ-વ, ઇચ્છા જેવી કાર્ત્તિ વ્યક્તિ છે જ નહિ, જે કાર્ત્તિ છે તે
 પેદાજ છે માનવ માત્ર કલ્પ છે - નર્મથી મોઝુમ્મ અને
 એ શક્ય જ નથી, તેથી નહ જ અનાદિ વિદ્ય છે તેને
 અનુસરવું-તેના અર્થો અપિ-મુનિઓ ભગવાન જે પ્રાણી
 માય નાખવા તેમા ગાંડુગાંડા કરીને ડાગાણ કરવું નહિ,
 એવા ડાગાણ કે તારથી પેદાના વિવન યાય છે, તેના વિષય કે
 નમાન વિષયના અન્ય ડાંધ પાપ નથી પેદા તેના નર્મ નર્મ
 માટે વિવિધ પ્રકારના નિયમો-નિયમનો તે રાજી જામી પીનામા
 ના હોય કે છે-કે જે વિચારના અનર્થો કે માત્ર કેની
 ગાંડુગાંડા નાયા નહ છે, ના નાયાત્મકા મુજાર્થ મયતુ
 પ્રમદ પ્રકાર પોતે જુના પિકાન કરી નકતુ નથી મર્ચન અને
 તેની પરપગરી વર્તિત નેડવા મીમાંસા નહના નર્મ અગ
 અનેક ગાળા-પ્રતિગાળામા થહે રાઈ કે મર્ચન નહ જુળ
 વિલાદમા પડી ગયા, પરિણામ એ તથ્ય કે અદર્શનકારી
 પ્રવાહમા આગમ વધવા લગત અનેક પ્રકારના નિર્ધારિ
 અનુમાનોને જન્મ આપતુ મયુ જ્ઞાન મને મોજને વગરે ત
 વિનુદ મયો જ વાળીને વિતામય મન વાતામય અર્થો
 મીમાંસા નિર્ણા અધિનાયકોએ ત ત અનુધાયિતર્ગમા ખૂમ
 પ્રાણિત થયા, જેને નાને મને સ્તિઓને નામે ભેદ વગર એ
 દેનાર્થ ઉપજ આપ નીતીને હોડે જતા પતા અને દુર્ગત
 થતો હતો, અતિમય કેક ગણદમા આ દર્શનની દ્રષ્ટી આનોચના
 કરતા કલિગત મર્ચન કહે છે કે—

ધર્મ વરાવચ્ચાર્થો, યોડમૌવકગાલિક ।

વદોક્તિ તાવમજ્ઞ-છમ રહો ન લેમિતિ ॥

એવો પાપાવરણા પશ્ચાત્તી મીમાસદર્શી મર્વાનનો
અપવાપ કરે એમા કાઈ અદ્ભુત નથી

૨. સર્વજ્ઞ એવો વિશેષજ્ઞ એમ માનનારા

સાખ્ય શંનિમા મર્વાજ્ઞ અગેનો સ્પષ્ટ વિચાર કરવામા નથી
ગાળ્યો, પણ તેની પ્રક્રિયા જોતા તે દર્શન આ વિષયમા અવિષ
કહેવાનું વિશેષ વચન દાખરે છે આત્મા ચંતનન્ય સ્વરૂપ છે
એમ આ દર્શન માને છે, છતા તેનું ચંતનન્ય સ્વયં ઠાકાદાન
અશ માત્ર પાત્ર નથી, બુદ્ધિના પ્રતિગિઓ માત્ર એ કીલે છે,
જ્ઞાનની ઘણી પ્રક્રિયા, તદ્દનિ અને તેના પરિવારને અધીન છે,
મને એ ઘણું જાહેર છે, ઇશ્વરનો સ્વીકાર આ દર્શન કરતું નથી
આ દર્શનની એકગાત્ર જેલુ યોગશંનિ ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરે છે
ને ઇશ્વર નવન છે એમ કહે છે તેમા પણ ચેતનને અગે તે
માખ્ય જેવી જ વિચાર ॥ છે અર્થાત્ માખ્ય અને યોગ એ મે
દર્શનો મર્વાજ્ઞ મીમાસામા એક પ્રકારનું ઔદાગીન્ય દાખરે છે

બૌદ્ધ શં : સર્વાજ્ઞનો સ્વીકાર કરે છે પણ તેનું દર્શન
સર્વાજ્ઞને વિશેષજ્ઞ સ્વરૂપ મનાવે છે મર્વા શંની તેને ઇષ્ટ
અને તાત્વિક મર્થ મનિષેત ૭ માટે જ તે દર્શનમા
કહેનાયું છે કે—

મર્થ પદ્યતુ વા મા વા, તત્ત્વમર્થ તુ પદ્યતુ ।

લીટસદ્દયાવરિજ્ઞાન, તત્ત્વ ન કોપયુગ્યત ॥

આ ક્ષેત્ર માટે પ્રમગ આ પ્રમાણે સભાગ્ય છે કે—
એક મમય બુદ્ધ ચાલ્યા જતા હતા, અને અનાજનું ગાડું જતું
હતું, બુદ્ધને કોઈએ પૂછ્યું કે મા ગાડમા કેટલા છૂરો છે ?
ત્યાર બુદ્ધે ઉપર પ્રમાણે જરી ઉત્તર પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો—
બધું જાણું કે ન જાણું, પણ તત્ત્વ પાયાને જાણું, મામા

કેવળ શ્રી ૧ છે તે જાણવાનો શો ઉપયોગ ? કે આમ છતાં
 મળ્યા કવચથી શો લાભ ? કેવો વિચિત્ર આ ઉત્તર છે, આ
 ઉત્તર જ બુદ્ધની એક વિલમ્બ પ્રકૃતિનો પરિણામ કલાવના સાથે
 તેઓ સર્વન ન હતા, તેની પ્રતીતિ કે ૧૫ છે વિચિત્ર ન પૂરું
 વિશ્વાસપાત્ર સ્વરૂપ જે આત્મા નથી જાણતો તે ઈદ-તત્ત્વ-
 થીને પણ ચલાવે તરી શકતો નથી જગતના ન તે ઈદ-
 તત્ત્વ અર્થોને જાત નાગ અને જાણવાના જોડો છે તેઓ પણ
 સર્વના કવચાનુમાર જ મરે જાણે છે મધ્ય વિગ્રહ
 સ્વરૂપ સામાન્ય કે પરમજો સર્વના સાક્ષી બન્યા વા ના પૂરી
 શકાતું નથી

વિવિધતાની કુશળતાને કારણે કેવલાદ આધુનિક આધારના
 વિદ્વાનો પણ વિગ્રહને સર્વ સમાનતા ન હતા આમ કલાવના થયા
 કે પશ્ચિમના વિદ્વાનોને પશ્ચિમ પડેલા કેટલાક ક્ષેત્રમાં વિશ્વ
 વિગ્રહ કાર્તિકી એવી માન્યતા થયે છે એવી મત્તર તો
 આગેલા નેમાના એક પડિત ગુણવાત્તર પણ છે, તેઓ
 આ વિવિધતા અને બુદ્ધિ-પ્રયુક્તિઓ તરફ કરીને-એ પ્રતિપાદન
 કરે છે કે વિગ્રહનથી બિન પ્રાના સર્વની પ્રભાવના જ
 નથી આ અજોગુના જુગલ એવા લખીને તેમજે વળી એકાદ
 કથુ' કે 'દગન અને વિવિધ'મા આ સર્વ છે આપોત્તમજીય
 જાણતા એમના એ તર્કો ખરેખર કુતર્કો છે એવું આ વિવિધતા
 નિષ્પાતોને સ્પષ્ટ જણાય છે, તેમા પણ જ્યારે સર્વતુ સમાધાન
 સમગ્ર પ્રતિપાદન મનારા શ્રી દરિદ્રસૂરિય મદનાજ
 જેવા નમય આપ્યેને નામે તેઓ પોતાની વાત પૂરું કરવાનું
 દુઃસાધન કરે છે ત્યારે તો તેમના પ્રત્યે-તેમના બુદ્ધિના સારા
 વિદ્વાસને કારણે એવાએવાઓને પણ આવા જાણે છે જેઓને
 આ વિવિધતા બિંદુ ઉત્તરનું નથી ને એમ ને એમ વાત કરવી
 કે તેઓ ગમે તે માને કે મનાવે તેનું કાંઈ પણ મૂલ્ય નથી

પણ તેઓ આ વિષયમાં ગંભીર નિર્વાર કળા પી ઇચ્છારાગા છે તેઓને સ્વસ્થતાપૂર્વક આ 'મર્વજનિદ્ધિ' મન્યનું મનન કરે તો તેમના અનેક વ્યાખ્યાનો દ્વારા થઈ જાય છે નિર્વિવાદ છે જાકી તો અન્ધ વાલવા સાથે અથડાય ને તેને ઈશ્વર થાય તેના ઘાલવાનો ગેા વાક ! ઉદયનાચાર્યે પણ એમ જ કહે છે કે—

‘મણેષ દગ્ધોરવરાધો, ચદ્વનમગ્ધો ન વરયતિ’

શીખરી અને જાનાન્વીટીયાની મલામાં ધૂવડ વાળ કરે કે સૂર્ય જેવું કાંઈ નથી નરને માનનાગ મૂર્ખ છે—તેના જેવું જ આ સર્વ નથી—એ કથન છે

પ્રસ્તુત મન્યના પ્રારબ્ધમાં જ આન્તર્યામી આ વાત જણાવે છે કે—સર્વનું મજાન—સર્વનનો અસ્વીકાર એ પણ સામાન્યથી મોહ છે—અજ્ઞાન છે પણ સર્વજ્ઞ નથી જ એવો આમક તે મહા મોહ છે એમ સર્વ જોનાનું માનવું છે

મગ્ધાપ્રતિપત્તિર્વમો સામાન્યતોડપિ હિ ।

તાત્પર્યવામિનિરંગનું મગ્ધમો મતા મત ॥ ૩ ॥

વિશેષજ્ઞને સર્વનું માનવા એ પણ એક મોહ જ છે, એ પ્રમાણે માનનાથી સર્વનું કોઈ અનુગતસ્વરૂપ—સદાશ મિથ્યા થઈ શકતું નથી, વિશેષજ્ઞ તરતમનાથી દરેક વધી શકે છે—એમ કહે ત બધા સર્વનું જાણી જાય, અને એ ઈશ્વરપતિ કરીને સ્વીકારી સેવામાં આવે તો સર્વનનો અપવાપ કમનાગ કરતા આવું માનનારામાં કાં પણ વિશેષ માન્ય રહેતું નથી

૩ મ પુર્વ જાનાને મર્વજ્ઞ માનનારા

૧૫૫૬ અને ૧૫૬૬ ના પૂણ માનાને સર્વનું સ્વરૂપે માન્ય રાખે છે, પણ તેઓ એક સર્વન જેમ ઈશ્વર જ છે, અને તે અનાદિ મિદ્ધ છે, જાકી હવાત્માઓ સર્વજ્ઞ થઈ શકતા નથી,

માન તે બન્ને ગર્ભો પાત્ર મેં લાંબીકુ લીધે નથી
 તારી વિચારાણી કો દા ૩ એ દર્શને ૧ નવરૂપ
 તા વિવિધ તા એ છે કે જ્યાર કુલ મુજા વનક
 જાનશૂન્ય બની નય ૯ મુજા મા બને ૧૬ રી
 મેમા કાઈ સુ કો એ ગનોના મનસ્વ પ્રત ૧ ૧૫
 નાપીય ચતિમા શી દર્શ મા મુનેની એ ન કો
 પૂર્વ પાપછે ઉપ તમ કવતા કો ૯ ૬—

મુજા મે ગિજાત્રાય, ગમ્મમૂવ વસતવ ૧

ગોતમ તમનેદયેય, યથા સિલ્લ વરા કા ૧૧ ૩

શિવાન્વરૂપ મુનિને નાટે પ્રાપ્તિને મુજા ૧ ૧
 જોતમને તમે જોધને જોમે લલો છે ૧૫ ૫ ૫
 જોતે પત્ર ને તમા 'તમ' જોમે કા, ૧૧ ૧ ૧
 જા-ખર ૧૫ કો ૧ ૬

શા મ પ્રાપ્તિની વિ ૧૦ વિ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧
 પાત્ર સુત ૧૧ વિ ૧૧ જામા બુધ પરી ૧૧ ૧

મામ નિર્મળા મન મુજા યથાર્થ સુ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 મ રતન તારા વિગત ૬—એ મ ય છે વૃદ્ધિ મુજા ૧
 લાપ કરનાગની છે પાત્ર તેથી મેજા ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 નાત્ય ને નાત્ય છે એમ માનવાની મુજા ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 નિધમા મેવી જાતુ મનિષ્ય તો ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 મનુનરતા નથી ઉત્તમ જ્ઞાને જાતુ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 કરવા ૧ જ્ઞાનના પરીમક નિગત ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 મરી જાય છે ૧ મુ જ્ઞાન એ કા ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 જ્ઞાન તો જ્ઞાન જ નહે છે, મન સુવંદ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 માત્રની સુવંદ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 નવરૂપ દરી ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

હવેનારમા સ્નાનાધિકારના શુભ છે, જન નાવે જાણિથી
 દેહાઓની કાર્મણ વગળા કર્મનરૂપે તેના જ્ઞાનશુભને આપરીને
 ગી છે હવે ઉપરથી જેમ જેમ એ વર્ગળા અને એ તેમ તમ
 તેનો જ્ઞાનશુભ વિકાસ પામતો નથી છે કર્મ દૂર થવામા ન
 તમના દેખાય છે એવે હોયના જ્ઞાનમા પાત્ર ભરતમતા દેખાય
 છે જ્યાં હવેથી જાનને જાનગા કરનાર કર્મ ન પાત્રે દર
 થઈ જાય છે ત્યાર તમે જ્ઞાનશુભ પાત્ર મેળુ પ્રકાશિત થાય
 છે અમ પાત્ર આવજા નેતુ નથા ચાર એવુ ક્યુ બાધ--
 કા જુ છે કે જે હવેને સર્વ પદાર્થો, મર્મ પર્યાયને એકમાથે
 અકલમે ન જળાને ?-જળાને જ

આ પ્રમાણે મર્મન જોની મૂળભૂત વિચારણા જૈનદર્શનમા
 આપ છે આ વિચારણાને સ્વસ્થિત રીતે સર્વમ જ્ઞાન જૈનદર્શન
 કરી છે આ વિષયનુ પ્રતિષ્ઠાન કરનારા ધારા મનો છે, નમા
 પ્રસ્તુત 'નર્મનગિદ્ધિ' અન્ધ વિશિષ્ટ અને ગદન છે

૪ સર્વજ્ઞસિદ્ધ

આ અન્ધના પ્રાણમા ૨૧ શ્લોકો છે, પછીથી ગદ્ય લખાણ
 ૭ એ ગદ્ય લખાણનો પ્રોટો ભાગ જ્યાં પછી-૨૫ શ્લોકો
 છે-વગી થોડુ ગદ્ય છે ને પ્રાણે ૨૭ શ્લોકો છે, શ્લોકો
 પ્રાણિક છે ગદ્ય લખાણ અનેકાનન્યપતાકાને રાત્રુ,
 પ્રાણીન ન્યાય પદ્ધતિનુ, અપગ ૧૧ થોડો અર્થ સમજવનાર
 છે એ પ્રાણે ગદ્યનુ કાલિન્ય પત્ર આપ છે પ્રસ્તુત પ્રકાશમા
 તેના નાના નાના ખડ કરીને મુદ્રણ કર્યું છે સંધી પકન-
 પા નમા સરવના વધશે એ નિશ્ચિત છે

૫ મર્વજિહ્વીની ટીકા ‘મર્વજિહ્વા’

આ ‘મર્વજિહ્વી’ અન્વ તેમા પ્રતિપાદન કરલા વિષયને માગે પૂરણ જ અગત્યનો હોના છતાં પ્રાચીનતર્કગણિતી કઠિન તાને કારણે તેનું અધ્યયન કળનાગ નિરવ જ રહ્યા છે, તે માટે ને તેના ઉપર ટીકા કરામા માને તા તેનો ઉપયોગ વધે એ હકીકત છે

તે દે આ અન્વરતન ઉપર ચ્યાદ્રવા વિદ્યાનાગ્નિ સૂરિ નાર્વલૌક શ્રી હમિદ્રાનાય મહાગણે જ સ્નાપન ટીકા રચી હોવાનું પ્રિયેષામ્નુ સંગ્રહિતીકાગ્રામ્યેષ મા ‘સ્નાપન અનેકાન્ત જયપતાકા’ વૃત્તિના ઉલ્લેખથી જાણાય છે પણ હાલ તો દુર્ભાગ્યવશ તે ટીકા આપાત્ત હાવમા ગૂંધા ની પળુ નામ રોજ જળનવા પામેન છે તેની પરિસ્થિતિના મા ગણ્યવપૂર્ણ બંધ મુગમ અને સુવાચ્ય જનને ત માટે મતાગ પ્રશુભરથે ગાઅનિશાન્ન મવિરન્ન પીયૂષપાણિ આચાય મકાગજ શોમદૂ નિજમાનૃતસૂરીયે છ મદાગજશ્રીએ સારી જહેમત લઈ આ અન્ધની મર્વને પિત કળનારી એવા માર્ધક નામવાળી ‘મર્વજિહ્વા’ ટીકા રચી છે આના ગૂંધેનાઈની અન્વના રહસ્યો વારકવર્ગ મમજી શકે તે રીતે અન્ધના હાડને નકુટ કળનાનો યથારામ્ય પ્રયત્ન કરેલ છે તળી અન્વનું પડન-પાડન અન્વ જનને મને તેનો વ્યાપક મરાન વાય તે વસ્તુ પણ નજરમા રાખેન છે

કેટલી ટીકાઓ અતિ વિન્તાગ્વાળી હોય છે, તથી વાચક એ વાતા કટાણો અનુભવે છે કેટલાક વાચકો તો તમા પ્રવૃત્ત જ થતા નથી, વધુ પડતો વિચાર વારમને મૂળ અન્ધની દુઃસ્વ લઈ જાય છે અને એ અન્ધના મળ્યામને અગે મિદ ગણાયુ નવી આ સર્વ લખ્યના રાખીને મા ટીકા પ્રમુત અન્ધ

જેસાડવામાં ઉપયોગી જાને એવી રચવામાં આવી છે આ હુમી ત વાચકને આ મન્ધના વાચનથી સ્પષ્ટ મમજાગે

માધના અને આરાધના માટે નર્વજી પી ગિદિ ન્યાવસ્યક છે મર્વજની ગિદિ મિરાય માધના દર્શન, અને માધના વગર મ્વગિદિ દર્શન તેમજ સદૃશ્ય વાચક વર્ગ આ મદ્દા મન્ધને વાચી વિચારી મર્વજપ્રભુમા દક શ્રદ્ધા જનવા માધે મ્વ-પર કદયાણુ માધનાર જાને એ જ અભિલા ।

જી : ઉપાધ્ય
ભાષ્યપત્ર-મુખ્ય
૨૦૧૬ દીપાવી

૫૦ ધુર રવિજય તિ

卐

સર્વજને અનુસરો

આપણાથી વિશેષ લાભકારના મનને આપણે અનુ મરીએ છીએ, અને જો નથી અનુમરતા તો ગેરલાભ થાય છે-અચૂક થાય છે આ વાત સમજાવું ધરાવતા સદુ કોઈ નાને છે તો પછી સર્વજને અનુમરનાને કેટલો લાભ થાય અને નહિ અનુમરનારને કેટલો ગેરલાભ થાય ! એ સહેલાઈથી સમજાય એવું છે લાભની ઈચ્છાવાળાએ મર્વજના મતનું અનુમન કરવું હિતાવૃ છે

તા ૨૦-૧૦-૧૯૫૮

-૫ શ્રી ધુર રવિજયજી મજિ
('૩ મે' માથી)

આ શ્રી હરિભદ્રમૂર્તીશ્વર-જીવનદર્શન

દર્શનિ- શિરોમણિ મહાન્ ન્યોનિર્ધર આચાર્યપુ ન ન
શ્રી હરિભદ્રમૂર્તીશ્વર-જીવનદર્શન મહા ન્ના પવિત્ર તા શ્રી ભાગવત
કોઇ નૈન ગત્યો હશે । તેમનુ જીવન અને જીવન અને
વિગિહ્યાગોષ્ઠી નમ્ર છે આ દિવ્યદષ્ટિમય । મનુષ્યો વિવિધ
વિધે ઉપદેશ મનુષ્યો નર્મન કરી નૈન વાર્તા અને મુખ્ય
જનારેવ છે તેમની આ વિશેષ મનુષ્યો નૈન છે ના તેમનુ
જે ના નૈન ઉપદેશ થાય છે તે મનુષ્ય જીવનમય નૈન
નારે અને નૈન વિધિ માનવી જ્ઞાન મનુષ્યો માટે પર્ણા છે
તેમની મ વરનાનાકિર । નૈન અને પ્રાચીન છે

‘મનુષ્ય કાવ’, ‘મનુષ્ય નાથગતક’ અને ‘મનુષ્ય
નૈન’ વગેરે નૈન હોય તેઓના જીવન નૈન અને
આ મનુષ્ય ઉપદેશ થાય છે મામ તા શ્રી હરિભદ્રમૂર્તીશ્વર-જીવન
નામના આશી નૈન અને આચાર્યદેવો થઈ જયાનુ ઇતિહાસ
જીવન છે તેમા નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન
નૈન પ્રાચીન છે નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન
કી છે અને પ્રાચીન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન
છે તેમના જીવન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન
નૈન પૈન તેમના નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન
મન પ્રાચીન છે નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન નૈન

નવમા પૈકાનો મધ્યકાગ નથા કેવળાક વિદ્વાનો દગમો પૈકો
જણાવે છે પણ ત્રો મનમા અનેક પ્રમાણેથી છડા પૈકામા
તેઓ થયા હોવાનું પ્રમાણબૂત ગણાય છે આચાર્ય મ શ્રી
મરુતુ ગસૂરીશ્વરજી મ જો 'વિચારક્રેતિ પ્રકરણ' મા આ રીતે
ઉલ્લેખ કર્યો છે

‘પદમળ પળમીલ, વિક્રમરાણાડ ક્ષતિ અદમિત્રો ।

ઈરિમસૂરિસુરો, નિ યુગા દિસડ મિવસુન્નર ॥”

વિક્રમકાગથી પટપ વર્ષે જે જન્મીથી અસ્ત પામ્યા તે
હરિમદ્મુનિ સર્વ-અમને ગિવમુખ આપે

આનો જ ઉત્તેજ આચાર્ય પ્રમુખસૂરિ મ જો વિચારસાર
પ્રકરણમા કરલ છે શ્રી મમયમુદરગાધિ મ, આ શ્રી કલમદનસૂત્રિ
મ તથા ઉપા શ્રી ધર્મસાગરગણિ મ વગેરેઓ સ્વકૃત મન્થમા
ઉપયુક્ત ઉ વેખનુ અનુસરણ કર્યું છે તેમ જાન્ય મતન
સમર્થન ક નાર પણ અનેક ઉત્તેજો વિશેષ વિચારણીય તો છે જ

જેમનું કહેવું વચન ન મનનથી તેમના મારે ગિય જનવું " એવી પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી હતી આવી ભીષ્મપ્રતિજ્ઞાની પાછળ ભલે મેઈ તેમની અભિમાની મનોવૃત્તિને કાળુ માનના તૈયાર થાય પણ વાસ્તવિક રીતે તો તેઓની મત્યનત્વ જિજ્ઞાસાવૃત્તિને જ કારણ માનવું પ્રસૂતિ છે ગર્વમૂલક જ ને આ પ્રતિજ્ઞા હોત તો એક માધ્વીજીના સુખથી એક ગાથા સાલગતા તેનો અર્થ ન મનનથી માત્રથી તેમના ગિય જનવાની તૈયારી કેમ જ સંભવી શકે !

આવા હનિભદ્ર પડિત એક મનય રાજદરગાન્ધી પોતાને ધન જઈ રહ્યા હતા માત્ર મા માધ્વીજીનો ઉપાશ્રય આપ્યો ઉપાશ્રયના શ્રી પાકિની નામના વૃદ્ધ સા વીજી આશ્રયક નિયુક્તિના પાઠ કરતા હતા તેમ—

ચાકરદુગ દરિપગ, વગગ ચકરીજ કેમયો ચકરી ।

કેમય ચકરી કેમય, દુષકિર કેમીય ચકરી ચ ॥

આ ગાથા તેમને આબજી, ઘણા વિચાર કર્યા હતા તેનો અર્થ ન મનનના ઉપાશ્રયમાં જઈ સાધ્વીજીને કહ્યું—માતાજી ! આપ હનિભદ્રા ચિક્ષુ નિક્ષુ એવું શુ જોઈયા તેનો અર્થ આપ મને નમનનો અને માપના ગિય તરીકે સ્વીકારા નાવીજી મે મનુ, ભદ્ર ! પુરને ગિય કરવાનો તથા અર્થ રાખવવાના અમને અધિકાર નથી માટે તમે અમારા સુદુ મન્નાગજ પામે જાવ તેઓ તમન અર્થ શિખવાડ્યો અને ગિય પણ કરશે ત્યાર પછી નવ્ય પ્રતિજ્ઞા નરવપન્નિજામી શ્રી હનિભદ્ર પડિત આનાય મન્નારાજ શ્રી જિનભાસૂરીધરજી મહારાજ પાસે જઈ સચન સ્વીકારી તેમના ગિય જન્યા જિનદર્ગનરૂપી પાગમ વિનુનો મ્પન થતા તેમનો આત્મા સ્થાવાના અવિહત રમથી રગાર્ગ ગયો દૃતનસિરામણિ આ મહાપુરુષે જેમનાથી પોતાને

સ ભાગે મળ્યો અને મહર્ષિ આપણો તેની શ્રુતિ પોતે જ્યાં સધળા મન્યોમા 'યાસ્ત્રીમ્લક્ષ્યવર્ણયુ' તરીક કરેલ છે ત્યારથી નુદ્ર ધર્મ લાખ્યો ત્યારથી જ પોતાનો જગે જન્મ માનતા આ મહાપુરુષે યાત્રિ પી સા નીજને માથા તરીકે સ્વીકારેલ છે આમ એક જન્મમાત્રી જનની અને બીજી જોમના મયોગથી પોતાને ધર્મીજી ॥ પ્રાપ્તિ થઈ તે ધર્મમાના એમ જો માતાને માની પોતાના જીવ એવા નામને માથે કંથ્યું

સુદમણુદિથી અપજ મમયમા તંબો જોનામમોના પન્મ જ્ઞાતા બન્યા મર્ષી ગીતે સુયોગ્ય ન પી શુદ્ધ મહાગુરુ સુરિપદે પ્રતિષ્ઠિત કર્યા તેઓએ આવશ્યક ॥ શિષ્યહિતા ટીકાની પ્રગણિતમા આચાર્ય શ્રી જિનભાઈસૂરિનિજબનુ તરી તમા આચાર્ય શ્રી જિન ભાઈસૂરિ ગિપ્ય તરીકે પોતાનો નિદેશ કર્યો છે વગી કેટલાક જ્ઞાનમા આચાર્ય જિનભાઈસૂરિના ગિપ્ય તરીકે પણ નિદેશ મળે છે આ ઉપાય નિદેશ સુક્તિ મગત છે કારણ કે આજ્ઞાવાગીમા પણ ગુરુત્વનો વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ છે કેાડ ધ્યાનમા આચાર્ય જિનભાઈસૂરિના ગિપ્ય તરીકેના ઉલ્લેખ કરેલ છે પણ તેને ખાસ પ્રમાણુ મળતુ નથી તાત્પર્ય ધ્યાનમા લખાવ પ્રમાણી ભદ્ર થયુ હોનાતુ સ્પષ્ટ છે

તેગોએ સ્થિત વિજ્ઞાન ત્ર વનાગિ જોના તેમજો પ્રથમ વચના જ મયમનો સ્વીકાર કર્યો હોતો જોઈએ

તેમના જો તાલોજ હમ મન પ મહર તેમની પાંચે મયમી થયા હતા તેઓ જન્મજો ગાત્રોના અભ્યાસ કર્યા પણ પ્રમાણુગાત્રનો વિશેષ મધ્યાન ક વા જોદ્ધાની પાંચે જવા ગુરુ મહાજી પાંચે અનુમતિ માગી માર્ગદ્રશ સૂરીપદજી મે ત્યા જવાની ના પાડી તેમ છતાં તેઓ જન્મે ત્યા અભ્યાસાદેશ ગયા શુભવેષે મધ્યાન સ્થિત અમુક નિનિચથી મા જોન છે

તેમ પ્રગટ વતા તેઓ ત્યાવી નામી છૂટ્યા બન્ને બન્ધુ 'મન્મ
 યોધ' હતા માત્ર મા બૌદ્ધ ગચ્છના મન્મોની સાથે યુદ્ધ કરતા
 બન્ને પાંચ ન પામ્યા પોતાના બન્ને ટ્રિય ટ્રિપ્થો બૌદ્ધો દ્વારા
 ડાગધર્મ પામ્યાના પ્રત્યાજ્ઞા જાતી શ્રી હિમ્વત્પ્રમુદીશ્વરજી નામે
 નપાર દુખ યુ બૌદ્ધો ઉપર ઘણો ક્રોધ રહ્યો તે વખતે
 બદલા લેવા દૃતનિશ્ચયી બન્યા નેગના શુ, મહા ૧૪૧ માની
 ખગર પડના તેઓએ બે મુનિવરની સાથે ગુણેન મનિષ્યા
 ઇત્યાદિ જાયા મોખી ગાયા વાનના તેઓના ક્રોધ પી ગાન્ધિ
 વર્ષ પોતાને થઈ ગયેલા આગે માટે મનમા ઘણો પશ્ચાત્તાપ
 રયો તેનું પ્રાયાશ્ચિત્ત કરવા તેઓ મન્મ સર્જન ૧ પ્રગટ થયા
 શુન ૧૨૦૧ મોઠવેલ ગમગ ઇત્યાદિ જાયા ઉપર નેગ
 નેરાગ્ય ગમ નિધાન મમી ગમગ ૨૬૬ પ્રાપ્ત ભાગ ૧૫ બતાવી

મનાધ હતું તેઓનું ચાસજ્ઞાન મને મનુષ્ય કયું
 તેઓએ સામમર્જન

અનેમન્ત જયપનાકા, અષ્ટક પ્રકરણ, દિનગુહિ, ધર્મગિન્દ,
 ધર્મ ૩ મહાળી, ન્યાયવિનિશ્ચય, પચાસક, યોગદિ મમુચ્ચય,
 વિનાતિવિગિત્રા, જાસવાર્તા મમુચ્ચય, પદ્મસર્જન સમુચ્ચય, યોગશક
 વગેરે અને ૮૨૨૧૨૩ મન્મો તથા અનુયોગદાર, આનન્ધકનૂન,
 યોગનિયુમ્મિ, દશવકાવિક સૂત્ર, નન્દીમૂન, શુરાભિગમસૂત્ર,
 અન્ધવદનસૂત્ર (હવિતવિન્ત ૧) વગેરે અનેક આગમ અન્ધો ઉપર
 તેઓએ ઘટ્ટી ૪ ગુહર વ્રતિની રચના કરી છે

આ ગીતે તેઓએ ચોદ મો સુમ્માલિથ પ્રસ્રધુ-મન્મો બનાવ્યા
 છે કેટલાક નિદાનો ચો મો તમા કેટલાક ચોદસો ચાવીસ અન્ધો
 બનાવ્યા હોવાનું જણાવે છે પણ ચોદનો મુખી તો સર્વે સમત
 છે જ તેથી નિશાળ અન્ધોની અપેક્ષાએ ચોદ મો તમા લઘુમાય
 મન્મોને મળુ સામેવ કરતા ચાલિમ કે સુમ્માલિમની ગણ્યા

ધાય તે મળાવિત છે વર્તમાનમાં તો ૧૪૪૪ મન્વના ૧૦૧
તરીકેની જ પ્રસિદ્ધિ છે આવા વિપુલ મધ્યક મન્ધ રાગિનુ
નિર્માણ કરી આ સૂરીધરજીએ જૈન ગામન અને ગાહિત્યની
ઉત્કલ્પત નેવાળતવી છે તેઓએ અનુપમ યૌલિથી રચેલ એકેક
મન્ધ પણ તેઓની અનોખી મન્ધરચનાશક્તિનો પરિવ્યય
કનવવા માટે પર્યાપ્ત છે તાપ્ય યુગવના નિમ્નથી સગમ અને
અનનિરહન ઝળના મા સૂરીધરજીએ સ્વનિર્મિત મન્ધ કૃતિની
પ્રદર્શનમાં પ્રાય વિશ્વ શબ્દની સુદર યોજના કરી છે તેથી તેઓ
'મન્ધિદાવાર્ધ' તરીકે પણ માહિન્ય જગતમાં પ્રસિદ્ધ વધા છે

અત્યંત દુષ્ઠ અને હુલામ્યની વાત છે કે આમ્હા વિપુલ
મધ્યક મન્ધરતોનુ નિર્માણ કયું હોવા છતાં આપણા હાલના
હાલ તેઓના ૭૫ થી ૮૦ મન્ધરતો જ ઉપલબ્ધ વાય છે
છતાં જે મળે છે તે અપૂર્વ અર્થ ગાભીયવાળા અને ગામન
ચિતનથી ભરપૂર છે કેવળ જૈન જ નહીં પણ જૈનેતર દર્શન
કારો પણ આ પરમયોગી મહાપિના વચનને પ્રામાણિકપણે
માનવા તથા ધાય છે આ રીતે અનુપમ ગામનની સાથે
તેઓએ પરમ પવિત્ર શ્રી મહાનિશીથસૂત્રનો ઉદ્ધાર પણ કયો હતો

આવા અપ્રતિમપ્રતિભાશાળી સૂરીધરજીના સકળદર્શન
વિચક મનોદ જ્ઞાન, અતુલ શાસ્ત્રસર્જન કૌશલ અને અનન્ય
નિનનન શ્રદ્ધાન વગેરે શુભગુણથી આકર્ષાયેલા અનેક વિદ્વાન
આવાયદિવો જેવા કે આ શ્રી જિનેધરસૂરીધરજી મ આ
શ્રી યુનિયદસૂરીધરજી મ, આ શ્રી જિનન્તમૂરીધરજી મ,
આ શ્રી વાલ્મિકિસૂરીધરજી મ, આ શ્રી મનયગિરિમૂરીધરજી મ,
અને ૭૫ શ્રી યયોનિજયજી ગણિ વગેરે એ સ્વસ્વરિત
મન્ધમાં તેઓની વિદ્વતા અને શ્રુતોપગનાની બુદ્ધિ ભૂરિ પ્રશંસા
કરેલ છે આ વધા વિદ્વાનોએ તેઓના વિગાળ નાન આગળ
પોનાના અપ જ્ઞાનને નિન્ધુ આગળ બિન્દુ સમ લેખ્યું છે

મમર્થ દીક્ષા આ શ્રી મનયગિરિમૂર્તિ મહારાજે તો
ધર્મસમ્રાટ્નીની દીક્ષાનો આરંભ કરતા પોતાની લઘુતા બતાવતા
ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે—

દ્વારિમદ્ર યથા ક્વેદ-મતિગમીરપેગલમ્ ।

કથચાહ જહમીરેષ, સ્વરૂપજ્ઞાસ્ટનશ્રમ ॥

શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય મહારાજનું અતિ મહીન અને મુદર વચન
હ્યા ! અને શાસ્ત્રમાં અપરિશ્રમ કરના જડમુદિવાળો
હું હ્યા !

‘શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપચ્યા’ ના કતા શ્રી સિદ્ધિપિં મહા
રાજને પણ આ સૂરીશ્વરજીએ ‘લલિતવિસ્તરા’ નામની
નૈત્યનન્દન સૂત્રની વૃત્તિ બનાવી જૈન દર્શનમાં દૃઢશ્રદ્ધાવાળા
બનાયા હતા એકવીસ વાર વાજમા જિત્યા પછી બાવીશમી
વખત વાઢ કરવા આવેલા સિદ્ધિપિંને આ સૂરિદેવે લલિત
નિસ્તરાથી જિત્યા હતા.

નૈત્યવામીઓની સાથે પણ તેઓએ ઘણીવાર સામ્બાધ કરી
તેઓને હરાવ્યા હતા અને તેઓના શિશિવાચાર મામે જખર
જસ્ત જુએલ ઉપાડી તેઓને નામચેષ કરી મૂક્યા હતા.

આવા સાગરની મહાન્ પ્રભાવના કરનાર મમર્થ સરિદેવના
જીવન પ્રસંગનું ચત્ કિંગિત વર્ણન કરવા બે હાન પ્રસારીને
સાગરની વિશાળતા જણાવના બાગની જેમ આ ગ્રંથ પ્રયામ
કર્યો છે બાકી તો ક્યા તેઓનું અદ્ભુત ચરિત્ર અને ક્યા આ
અપતર બુદ્ધિ ‘કયાદ્ભુત ચરિત તથા ક્વેય સ્વરૂપતરા મતિ’ ॥

વડન હો કોગિશ શ્રી સૂન્દિનના પ્રવર પુણ્યાત્માને

૧ નડવા જૈન ઉપાશ્રય

■ ૨૨ જ્ઞાનપન્થમાં
ભાવનગર

મુનિ હેમચ દ્રવિજય
(યાકરધાચાર્ય)

પ્રકાશકીય નિવેદન

શ્રી તૃદિ-ત્રિગિ-અમૃત-અધ્યાત્માના પરના મન્થ તરીકે શ્રી 'સર્વશિખિ' નામના અન્થગ્તને ટીકા માધે પ્રકાશિત કરી વિદ્વાનોના કૃતકમલમા માદર અમર્ષિત ક્રાંતા મનો અત્યંત આનંદ અનુભવીએ છીએ આવા વિગિષ્ટ કોટિના અન્થને પ્રકાશિત કરવાનું મૌરવ અમને પ્રાપ્ત થયું એને અમે અમારૂં મહોભાગ્ય નમશુંએ છીએ આ અન્વરતનના કર્તા-ચૈદસો શુભભાવીગ અન્થના પ્રોતા દાર્શનિકશિરોમણિ મહાવિદ્વાન આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ નિજયદરિસદ્રમૂરીચરણ મહાગજ છે જેઓનો જૈન આવન ઉપર અનિર્વચનીય ઉપકાર છે જેઓના મહામન્થો જૈન-ગર્ભનરૂપી સાગરમા સેતુ-પૂત મમાન છે જેઓના અદ્ભુત શુભોનુ અમરણ આજ પણ વિદ્વાનોના હૃદયાને હ્રસ્વી ભરી દે છે તેઓએ બનાવેલ આ અદ્ભુત અન્થ ઉપર ગામવિગારહ કવિરત્ન પીયૂષપાણિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રી નિજયામૃતમૂરીચરણ મહારાજશ્રીએ 'સર્વશિખિ' નામની મુદ્રા ટીકા કરી છે ટીકાકાર પૂ આચાર્યદેવનો જન્મ વિ સ ૧૯૫૨ માં મૌરપુના સુપ્રસિદ્ધ બોરાડ ગામમા થયો ૧૯ વર્ષની ભણ્યુવાન વયે તેઓશ્રીએ સંવત ૧૯૭૧ માં નાગ્નસમ્રાટ-મૂર્ત્યકચકવર્તિ-બાલજ્ઞાન્યાન્તીયોદ્ધાન્ક-ગગનગુરુ પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજધિરાજ શ્રી નિજયનેમિમૂરીચરણ મહારાજશ્રી પામે ભાષાતી લીક્ષા લીધી પૂજ્યપાદ ગુરુ મહારાજશ્રીના આશીર્વાદ, દ્રષ્ટા, દેખાણ અને પોતાની ખત વગેરેથી પાંચ વર્ષના દૃઢ ગાળામા તેઓશ્રીએ વ્યાકરણ, ન્યાય, તાલિત્ય, આગમ વગેરેનો વિગદ તત્ત્વપરી અભ્યાસ કર્યો નૈસર્ગિક કવિત્વ

રાત્રિથી પ્રારંભિક અવસ્થાના ૪ મુહુર્તવનો, નુનિઓ, અનુવાદો, વૈરાગ્યશતક, દશાન્તાવલિ જેવા સુદરસાહિત્યની ગ્યના કરી જે રચના આજ પણ અનેક લગ્ન્યાત્માઓને કંઠે સ્ત્રી રતી છે. મુચમની નિર્મળ આ ધના અને ચોગ્યતાને કારણે સ ૧૯૮૫મા પૂજ્યપાદ શુભ મહારાજશ્રીએ તેઓશ્રીને પંચાસપદ્ધી વિભૂષિત કર્યા નવત્ ૧૯૯૧ મા ઉપાધ્યાયપદ અને નવત્ ૧૯૯૨ મા આચાર્યપદ જેવા મહાન્ પન્નુ પણ પ્રદાન પૂજ્યપાદ શુભ મહારાજશ્રીના વરદ હસ્તે વધુ

જૈન નામનના ઉચ્ચત્ત કાર્યો-ઉપધાન, પ્રતિષ્ઠા, મધ, દીપા, પદપ્રદાન, ઉચ્ચત્ત, શાસ્ત્રાધ્યયન, અભ્યાસન આદિ તેઓશ્રીને શુભ હસ્તે દિનાનુદિન ચાલી જતા રહ્યા છે. દાયતનગરનો ભય માર્મિક ઇતિહાસ તેઓશ્રીને આભારી છે- તેઓશ્રીની પુરુષપ્રજાતુ પરિણામ છે

તેઓશ્રીનો વિશાળ ગિર્ય પરિનામ આ પ્રમાણે છે -

- ૧ પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રી વિજયનામસૂરિજી મહારાજ
 - ૨ પૂજ્ય પંચામજી શ્રી દેવવિજયજી ગણિવર્ધ
 - ક્ર ૩ પૂજ્ય પંચામજી શ્રી પુણ્યવિજયજી ગણિવર્ધ
 - ૪ પૂજ્ય પંચામજી શ્રી પરમપ્રભવિજયજી ગણિવર્ધ
 - ૫ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી આનિવિજયજી મહારાજ
 - ૬ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ગણિપ્રભવિજયજી મહારાજ
 - ક્ર ૭ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી નમમવિજયજી મહારાજ
 - ૮ પૂજ્ય મુનિ રાજ શ્રી પ્રવીણવિજયજી મહારાજ
 - ૯ પૂજ્ય મુનિગજ શ્રી દાનવિજયજી મહારાજ
- (આ નવ ગિર્યો તેઓશ્રીના ચોત્રાજ છે)

- 卐 ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી રાજપ્રભવિજયજી મહારાજ
 卐 ૨ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી વિનોદપ્રભવિજયજી મહારાજ
 ૩ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી નિર્મળવિજયજી મહારાજ
 ૪ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી મહુગુણવિજયજી મહારાજ
 ૫ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી આનંદવિજયજી મહારાજ
 (આ પાંચ શિષ્યો પૂ પા ગમસરિજી મહારાજના છે)

- ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી હેમચંદ્રવિજયજી મહારાજ
 (પૂ પ મ શ્રી દેવવિજયજી ગણિવર્ધના શિષ્ય)
 ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી પ્રદ્યુમ્નવિજયજી મહારાજ
 (પૂ મુનિશ્રી હેમચંદ્રવિજયજી મંત્રના શિષ્ય)
 ૧ પૂજ્ય પન્થામજી શ્રી દુરધરવિજયજી ગણિવર્ધ
 ૨ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ભક્તિવિજયજી મહારાજ
 (પૂ પ મ શ્રી પુણ્યવિજયજી ગણિવર્ધના શિષ્યો)

- 卐 ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી ધર્મવિજયજી મહારાજ
 ૨ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી મનોહરવિજયજી મહારાજ
 ૩ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી કુન્દકુન્દવિજયજી મહારાજ
 (પૂ પ મ શ્રી દુરધરવિજયજી ગણિવર્ધના શિષ્યો)
 ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી વિશાગવિજયજી મહારાજ
 ૨ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી નાટિકવિજયજી મહારાજ
 (પૂ મુનિશ્રી ભક્તિવિજયજીના શિષ્યો)
 ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી કમ્બાવિજયજી મહારાજ
 ૨ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી રાજચેખરવિજયજી મહારાજ
 (પૂ મુનિશ્રી વિશાગવિજયજીના શિષ્યો)

- ૧ પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી મહોદયવિજયજી મહારાજ
(પૂ મુનિશ્રી ઝરણાવિજયજીના શિષ્ય)
- ૧ પૂજ્ય મુનિશ્રી નત્વપ્રભવિજયજી મહારાજ
- ૨ પૂજ્ય મુનિશ્રી ચંતન્યવિજયજી મહારાજ
- ૩ પૂજ્ય મુનિશ્રી કુદનવિજયજી મહારાજ
(પૂ ૫ શ્રી પગ્મપ્રભવિજયજી ગણિવર્યાના શિષ્યો)
- ૧ પૂજ્ય મુનિશ્રી નિરંજનવિજયજી મહારાજ
(પૂ મુનિશ્રી ખાતિવિજયજીના શિષ્ય)
- ૧ પૂજ્ય મુનિશ્રી ઉત્તમવિજયજી મહારાજ
- ૪ પૂજ્ય મુનિશ્રી માનવિજયજી મહારાજ
(પૂ મુનિશ્રી નિરંજનવિજયજીના શિષ્યો)

આમ મુનિ મળી ગિચ-પ્રશિષ્યાદિ પગિવાર ઉર નો છે તેના ક્રિયા પ્રિદ્ધવાગા કાગધર્મ પામી ગયા છે હ-વીમમાધી અર્ધ ઉપરાગ ગિધો વિદ્વાન્ અને જાવિણ છે તમ સયમની વિશદ આરાધનામા આગળ વધના આ વિરિણ પરિવાન્થી પૂં આચાર્ય મહારાજશ્રી ગજપરિવારથી પરિવરેલ ગજરાજની જેમ જૈનગાસનને શોભાવી રહ્યા છે

તેઓશ્રીની જ્યેની સંસ્કૃત-ગુજરાતી કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે ૧ જ્ઞાનન યોવિગી, ૨ સ્તુતિ ચોવિરી, ૩ વૈરાગ્યરાતક, ૪ આત્મનિર્ગઢાનિગિઢા (અનુવાદ), ૫ દષ્ટાન્તાવલિ, ૬ ચૈત્યવદન યોવિગી, ૭ કટપલતાવતારિકા, ૮ સર્વજનિદિ (સર્વકિતા-ટીકા), ૯ શ્રી શાતિનાથ ચરિત (નૈવધીયપાદ પૂર્તિરૂપ-વિદ્વદ્વિનોદિની વૃત્તિ), ૧૦ સમ સધાન મહાકાવ્ય (સરણિ-ટીકા) આ ગિવાય મળેલ પ્રકરણ વૃત્તિ વગેરે કેટલાક વિશદ ગ્રન્થો મપ્રકાશિત છે

ગિયા વગેરેને અધ્યાપન કાવવુ, આગળ વધારવા વગેરેનો તેઓશ્રીનો અદ્યત્ત ઉત્સાહ અપૂર્વ છે. સ્વ-પર મનયના તત્ત્વોથી વિગિહ જ્ઞાતા છે. ગામન પ્રતાપનાના અનેકવિધ કાર્યો નિરતર કઠી-કઠી આદર્શ ગામન પી મહાનુ એવા બનતી રહ્યા છે. જેનાગમોના ગણીર તત્ત્વોને અગા રીતે પ્રતિપાદન કરવા પી તેઓની અનેથી પ્રતિબા છે. કઠિનમા કઠિન કાર્યને ક્ષિંપત પૂર્વે પાર પાડવાની તેઓ પી અત્તેક શક્તિ છે તેઓનુ ત્યા. મય ન થમી છુવત અને અનવરત કાર્યરીવના અનેક આરાધકોને પરમ આદર્શભૂત છે.

આ વિશદ અને પાકિત્યપૂર્ણ મન્યનુ સ પાનકાર્ય પૂજ્ય પાન આચાર્યશ્રીના શિષ્યસ્તન પૂ પન્યામ પ્રવર શ્રી દયવિજયજી ગણિવર્ધના શિષ્યસ્તન પૂજ્ય મુનિગજ શ્રી હેમચંદ્રનિજયજી મહારાજે ખૂબ જ સીવનપૂર્વક કર્યું છે તેઓશ્રીઓ બા યવયમા સયમ સ્વીકારીને આગિની સુદર આરાધતા કરતા માથે ન્યાય-વ્યાકરણ-સાહિત્ય-આગમ વગેરેનો વિશિષ્ટ અભ્યાસ કર્યો છે તથા તેઓ 'બૃહદ્ શુજરાત મસ્તુત પરિપદ્'ની વ્યાકરણાચાર્યની પરીક્ષામા તથા કલકત્તાની નવન્યાય મધ્યમા પી પરીક્ષામા સમુત્તીર્ણ થયા છે. સસ્ત્રુતમા વિવિધ વસ્તોમા સુદર પ્રવેશ રચવાની તેઓશ્રી આગવી શક્તિ ધરાવે છે તેમની વિદ્વત્તા-ગણીરતા-નિવરતા-વિનયશીલતા આજે આરેબાજુ પ્રનરી રહી છે તેમણે આ મન્યને સુવાચ્ય બનાવના પૂરા પ્રયત્ન કર્યો છે તેમજ આ મન્યનો શુજરાતીમા સુદર બાનાનુનાદ પણ તૈયાર કરી આપેલ છે.

આ મન્યનુ વિદ્વત્તાભર્યું 'પુરોનથન' પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રીજીના શિષ્યસ્તન સ્વ વિનયનિધાન પૂ પન્યામ પ્રવર શ્રી પુદયવિજયજી મહારાજના શિષ્યસ્તન મમય વિદ્વાન પૂજ્ય

પન્થાસપ્રવચ્ચ ઓ ધુન્ધવિજયજી મહારાજને લખી આપવા કૃપા
કરી છે તેમના મરતોમુખી પડિયની પ્રતીતિ તેઓએ રચેલા
ન્યાય-વ્યાખ્યાન-માહિત્ય-ગાન અને જ્યોતિષ વિષયક નિમ્ન-
પ્રાપ્ત-ગુણગતી મધ્યમ અનેક ગ્રંથગ્રન્થો કરાવે છે મધ્યમા
દશનામ તેઓએ તલપર્ચી અધ્યયન કરેલ છે, તેઓની
કાવ્યકૃતિ કલમે જેન નામિત્યને સુમમૂલ્ય બનાવ્યું છે, તેમાં પદ્ય
વિષયને સ્પષ્ટ બીને પ્રતિપાદન કરવાની તેઓમા બનાખી શક્તિ
છે તેઓનું વારંવારનું માર્ગદર્શન અમોને આ કાર્યમા ધણ
જ ઉપયોગી નીવડ્યું છે

મમારી આ મહાનુભાવે પન્થ મૌલાગ્ય છે કે આવા મુદ્દ
અન્યોનું પ્રમાણ કરવાનો લાભ મળે છે આ પ્રકાશનમા બનને
બનત મહાપુરોની પૂર્ણ નકાલ મળી છે તે નવના અમે ઉપકૃત
છીએ પુસ્તકને મર્વાજ સુદર લાપવા બંધવ માધના મુદ્દ
લખના માત્રીક શાહ ગીરધજીલ કુલચદલાઇનો પાત્ર આભાર
માનીએ છીએ અન્ય પણ જાગ્યતોએ અમને જે ગદ્ય કરી
છે તે સર્વનો આભાર માનવા સાથે આ ગ્રન્થના પડન પાડનમા
વિશેષ સહાય કરીને અમારા પ્રયાગને સાર્થક બનાવવા અમે
નવને વિનવીએ છીએ

—પ્રમોદક

મર્વજ મજથી ડાંડક

૫

તેનો સવ ન મજી ન દોઈ સહે એમ નાને છે, તેગો
 પોતાના વિચારા હ કેઈ પણ પ્રકારનો દડ નિટવ લરી
 રમતા નથી અથવા અથવા વિરોધના નતથો ઉદામગને
 માટે એકસરખા નથી હોવા આપણા વિચારામા જે રોકનાઈ
 છે તે આપની જગ્યાએડી નથી પણ સવ રાની જગ્યાએડી છે
 જ્યારે મર્વજ નથી એવું સવ પ્રવગ કાશે તેની સાથે જ
 વિચારામા નહેતી ચોકસાઈ અદસ્ય થઈ જશે જ્યાં મુધી
 ચોકસાઈ છે ત્યાં મુધી મર્વજ નથી એ પ્રમાણે તમે જોતા
 હો તો પણ કેવળ છબી જોવો છો, તમારા હૃદયના તા
 મારાં વિશેડી માન્યતા છે (યમા મર્વજ હશે, કે નહિ ?
 હો જો સ્કુરણ પણ થતુ હોય તો અમજવું કે તમે મર્વજ
 ન હોડી માન્યતાવાળાના ચાલા છે 'મર્વજ'ની માન્યતાથી
 દર મર્ગેલાને એવું સામાન્ય સ્કુરણ પણ થતુ નથી જ્યારે
 મર્વજ નથી હોડી માન્યતા દડ થાય છે ત્યાં અકલંચના
 તારો પ્રમાણિતી જાય છે, અને એ દોડે જાધાગે દુર્ગાનિની
 ગતિમા લઈ જાય છે 'મર્વજ છે એ' -
 જુવને વિશ્વાસી જાના છે
 મોખખાવવા અને વિશ્વાસુ સવ
 માં જોડાને પિત્ત
 ખાખખા ૧૧ સમાન છે
 માં હાડકા સવ છે
 નહય છે, નહિ તો

(હે જો મજી)
 ૧૦-૧૯૫૮

आचार्येपरश्रीहरिभद्रमूरीभराणा
स्तवनाष्टकम् ॥

ॐ

(पञ्चमस्तवम्)

अपारणास्त्रोदधिपारश्वने,
विशुद्धचारित्र्यतपोविराजिने ।
विगतमस्त्रारिग्रन्थेतिशक्तिनि,
नमो नम भी हरिभद्रमूरये ॥ १ ॥

स विश्वदूताचलनामर पुर,
परित्रयामास निजेन च मना ।
अभूद् द्विजातिप्रपरो ऽ इद्वधी
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रमूरये ॥ २ ॥

पुरोहितस्थानमलाक्षकार यो,
यशोधनश्रीनिगन्त्रभूषत ।
त्रिवद विगाध चतुर्वगापि यो,
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रमूरये ॥ ३ ॥

महत्तराभ्युतयाविनीमुग्धान्
निगम्य गद्या गहनं बुधाप्रणी ।
सद्वर्धबोधे स्तलितो य आत्मनि
अमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रमूरये ॥ ४ ॥

સર્વજ્ઞ મળધી કાઈક

ક્ર

જેઓ સર્વજ્ઞ નથી-ન હોઈ શકે એમ માને છે, તેઓ પોતાના વિચારોમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દૃઢ નિશ્ચય લાવી શકતા નથી અટપન અથવા વિશેષજ્ઞતા મતલબો મનાડાગને માટે એકમગ્ગા નવી હોતા આપણા વિચારોમાં જે ચોકસાઈ છે તે આપણી જન્મારોની નથી પણ સર્વજ્ઞની જન્મારોની છે જ્યારે સર્વજ્ઞ નથી એવું મતલબ પ્રેરે કન્ગે તેની માથે જ વિચારોમાં સ્ટેવી ચોકસાઈ અદ્ય ધર્મ જશે જ્યાં મુધી ચોકસાઈ છે ત્યાં મુધી સર્વજ્ઞ નથી એ પ્રમાણે તમે જોવતા હો તો પણ કેવળ જીભથી જોલો છો, તમારા દુષ્ટ્યમાં તો મર્ન નિપેની માન્યતા છે મન્યમાં મવર હશે, કે નહિ ? એવું જો મ્કુરણ પણ થતું હોય તો મમજવું કે તમે સર્વજ્ઞ છે એવી માન્યતાવાગના પક્ષમાં છો 'સર્વજ્ઞ'ની માન્યતાથી ફર થયેલાને એવું મામાન્ય મ્કુરણ પણ થતું નથી જ્યારે સર્વજ્ઞ નથી એવી માયના દૃઢ થાય છે ત્યાં-અકર્તવ્યતા દારો ગધા જીધડી જાય છે અને એ દારો ગધાએ દુર્ગતિ તી ગર્નામાં લઈ જાય છે 'સર્વજ્ઞ છે' એવો વિચાર માત્ર પણ જીવને ઊર્ધ્વગામી જનારે છે મર્વજ્ઞને વિશેષજ્ઞ તરીકે ઓળખાવવા અને વિશેષજ્ઞને સર્વજ્ઞ તરીકે ઓળખાવવા એ સોનાને પિત્તળ મ્વરૂપે અને પિત્તળને સોનારૂપે ઓળખાવવા સમાન છે જો જગતમાં મો ટચવું સોનું નથી એ હકીકત મત્ય હોય તો જ સર્વજ્ઞ નથી એ હકીકત મત્ય છે, નહિ તો નહિ

(ઉમેરોમાંથી)

૨ - ૧૦-૧૯૧૮

ય શ્રી કુરુધરનિજયજી ગણિ.

आचार्यमवरथीहरिभद्रमूरीश्वराणा
स्तवनाष्टकम् ॥

ॐ

(पञ्चमस्तवम्)

अपाशान्नादधिपारदश्वने,
विगुह्यचारिप्रतपोपिरागिन ।
विगन्तसञ्चारियगोविशालिन,
नमो नम श्री हरिभद्रसूरये ॥ १ ॥

म विप्रकृष्णचन्नामर पुर,
पविप्रयामास निजेन ज मना ।
अभूद् द्विपातिप्रचरो य इक्षधी
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ २ ॥

पुरोहितस्थानमहाश्वचार यो,
यशोवनभीनितशत्रुभूषत ।
निबद्ध विगाश्च चतुर्दगापि यो,
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ ३ ॥

महत्तराभीयुतयाकिनीमुरगान्
निगम्य गाथा गहर्ना बुधामणी ।
तद्वर्धयोधे स्वलितो य आत्मवि
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ ४ ॥

जिनाच्चित्तश्रीमदसूरिपादयो,
समर्पितात्मा जगृहे च सयमम् ।
व्येयिगान् स्वायधृता तक्षौल,
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ ५ ॥

सुरमति सुरिपुरदरश्च यो,
दृढमत दमातल्लनोऽपूजित ।
सर्वांगमहानकलाकलाधरो,
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ ६ ॥

ध्रुताब्धिमुमय विचक्षणो महान्,
व्यतीरचद् वेदयुगाब्धिभूमिता । (१४४४)
वृत्ती वृत्तीमुत्तिपथप्रदर्शिका
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ ७ ॥

यदीयवागाहंतदर्शनालय
प्रयशने द्वारमिवास्ति साम्प्रतम् ।
भवार्तितापार्दितशान्तिदायिने,
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ ८ ॥

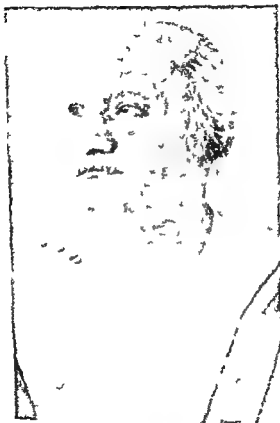
इत्थ स्तुत श्री हरिभद्रसूरि,
पुण्याभिधान स्तवनाष्टकेन ।
श्रीनेमिसूरेरधृताब्धिसूरे-
ईमेऽनुनाऽऽमाग गुञ्ज देवम् ॥ ९ ॥

-धुनि हेमचन्द्रमित्य-

श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः
श्री गणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः

दीक्षा म रतु न रात

श्री गणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः

श्री गणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः

श्री गणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः

वाणी भीडी गुण गुण नारी तत्त्व वर्णवनाडी,
ने श्रोताने श्रवण कन्वा उर्वरा प्रेम्नाडी,
मिद्वान्तोना गडुन मिये वल्लुनारी प्रलापी
वडु भावे नमस्त नन्दे भक्तिशी रीपनामी

भाताप्यंयंभीरिनगामृतेभरागं

स्नवनाष्टकम् ॥

सुनि हेमाद्रिनिष

ॐ

(देवतागीत-दृष्ट)

महतीमगुणाभिर्निर्दिष्ट,

कविता मगु, गुणदयम् ।

विनयामृतगुणिभेदे,

तत्त एवविनयम् ॥ १ ॥

महती मवमावरोदिने,

विदितायामिषाचारिण ।

ममद्विगुणाभिर्निर्दिष्ट,

पुन कि विद्वत्कथ्यते मया ॥ २ ॥

भरत कव गुणदयो महार,

वर ए मे मन्मता हि समुत्ति ।

म्यसमापयतीह मान्दवा,

गुणमन्त्रि लवो लघारि मम् ॥ ३ ॥

समुत्तिर्निगुणगुणम्,

कविन नेत्रकुल गुणमन्त्रि ।

नगरे वदुतादयामदे,

भरतोऽमुगुणम् वृषावदम् ॥ ४ ॥

१ हा-गम्भी (वन्द)

धभवन्नु ज्ञातमात्रतो,
भयतदचाभिरत मनो जिने ।
नियत वृत्तपुण्यकर्मणा,
प्रभवत्येव शुभायती रति ॥ ५ ॥

सुहृतात् सुखिन मदाङ्गिन,
कलुषाद् दुःखपराश्च जमिन ।
इति गीत्य भवान् भवार्च्छदे,
विरतिं यौगतो गृहीतवान् ॥ ६ ॥

चरणाभ्युपसैवनाधिरं,
ममसिद्धातमिमर्शपारिण ।
विजयावितनेमिसद्गुरोः,
समलघ्य श्रुतमिष्टमाधयम् ॥ ७ ॥

विहरन् त्रिविध पुरादिकं,
धरकल्याणपरायणो भवान् ।
निनर्धर्ममुपादिशन्नान्,
धरमानश्वपदैककारणम् ॥ ८ ॥

सुरगुर्जरवाधि योधदा,
व्यतनोत् कान्यतती शुभा कृती ।
बुधशिष्यगौ मुसेवितो,
जयतास्मूरिवर क्षमातरे ॥ ९ ॥

रचतेति गुणस्तुतिर्मया,
शुभभक्त्युल्लसितात्मवृत्तिना ।
गुरुदेवपदाम्बुनालिना,
बुधताताग्विमद्देमसाधुना ॥ १० ॥

ॐ श्री गुरुभ्यो नमः ।
ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्री भवभूतिप्रसाद
भावनुवाच

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ઠરવાની ઇચ્છાવાળા ઉપામકે સૌ પ્રથમ પોતાના ઉપામ્ય સર્વજ્ઞ દેવનું સ્વરૂપ મમજવું જરૂરી છે. આ માટે પગમદાર્ગનિક ચોક્કસો ચુમ્બાલિથ અદ્ભુત બ્રહ્માના પ્રણેતા પરબોધકારી આચાર્ય પુરન્દર શ્રી હિન્નિદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે આરાધક આત્માઓને સર્વજ્ઞદેવનું સાનુ સ્વરૂપ મમજાવવા અન્ય દર્શનકારોએ પોત પોતાની માન્યતા પ્રમાણે માનેલા સર્વજ્ઞનું નિરમન કરવા પૂર્વક સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ કરવા આ ‘સર્વજ્ઞસિદ્ધિ’ નામના બ્રહ્મરત્નની રચના કરી છે.

દુર્બોધ્ય એના આ મહાબ્રહ્મને સુબોધ્ય કરવા માટે શામન સમ્રાટના પટ્ટાવ કાર શાસ્ત્રવિગારદ કવિરત્ન પીયૂષપાણિ પ્રશુરૂવર્ય આચાર્યદેવ શ્રી નિજયામૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજે ‘સર્વજ્ઞતા’ નામની સંસ્કૃત વૃત્તિ રચી છે. આ વૃત્તિમા બ્રહ્મકાળના આશયને સચોટ યક્ષિથી પ્રતિપાદન કરવામા આવેલ છે. છતાં મસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસી પણ ‘સર્વજ્ઞસિદ્ધિ’ના રહસ્યને જાણવાની ઇચ્છાવાળા આત્માઓ તે જ્ઞાનથી વચિત રહી ન જાય તે માટે અહીં ‘સર્વજ્ઞસિદ્ધિ’નો ‘જ્ઞાનાનુવાન’ યથાગતિ આપવામા આવે છે.

જો કે સૌગત-ન્યાયિક અને વૈજેયિક વગેરે દર્શનકારોએ પણ પોતાની માન્યતાનુસાર સર્વજ્ઞને મિદ્ધ કરેલ છે, પણ તેઓએ પ્રતિપાદન કરેલ સર્વજ્ઞનું તે સ્વરૂપ યથાર્થ નથી. સૌગત-બૌદ્ધોએ ઈષ્ટ અર્થ માનને જાણનાર તરીકે સર્વજ્ઞને સ્વીકારેલ છે પણ સર્વ પદાર્થના દ્રશ્ય તરીકે માનેલ નથી. વેદા ત્રીઓ પણ ‘મત્ય જ્ઞાનમન ત મદ્ધા’ ‘નદ જ્ઞાનાસ્તિ વિદ્યત’ વગેરે શ્રુતિવડે એક જ સર્વાન્તર્યામી સર્વ જગન્નિયન્તા પરમાત્માને સર્વજ્ઞ માને છે, અને બીજા બધા પદાર્થોને માયા કલ્પિત-અસત્ય કહે છે. પણ રાગદ્વેષાદિકમંસમૂહથી રહિત

શુદ્ધચૈતિકે સમ નિર્માણ ન્વરૂપ સમવસ્થિત સર્વજ્ઞને
માનતા નથી

નૈયાયિકોએ પણ એ જગતના કર્તા તરીકે સર્વજ્ઞને માનેલ
છે પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન વયેવ કેવળ
જ્ઞાનાદિથી વિભૂષિત સર્વજ્ઞને માનેલ નથી મીમાસકો પણ
કેવળ કર્મને જ સ્વીકારે છે પણ સર્વજ્ઞને જ્ઞાનના નથી વળી
માખ્યો પણ કાયે મને કાચ્છુત્વથી રહિત કેમગપત્રની જેમ
અલિપ્ત સર્વલોકના આત્માનો સ્વીકાર કરે છે, પણ નાનાદિગુણ
વિશિષ્ટ સર્વજ્ઞને કબુલ કરતા નથી અને જે શરીરથી ભિન્ન
આત્માની સત્તા જ સ્વીકારતા નથી તેવા ચાર્વાકના મતે તો
સર્વજ્ઞની ચર્ચા જ કબૂલી નકામી છે માથી સર્વજ્ઞના વાસ્તવિક
સ્વરૂપથી અનલિપ્ત આત્માઓના લાલ માટે સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ
અત્યંત આવશ્યક છે તે ગ્રંથનો પ્રાગ્લ કરવા અન્યથા સૂરિ
ભગવાન ગ્રંથની નિર્વિદ્ધ પરિમમાત્તિ અને શિક્ષાચારુ પાવન
કરવા માટે મગજાચરણ કરે છે મગજાચરણાત્મક આ શ્લોકમા
મહાવિદ્વાન સૂરિદેવે ‘વિરોધાભાસ’ અવકારવડે શ્રી જિનેશ્વર
દેવતા તે તે શુદ્ધીર્ગનરૂપ શ્રુતિ કરેલ છે જેમા દેખીતી રીતે
વિરોધ જણાતો હોય પણ વિચારણા કરવાથી તે વિરોધનો
પરિહાર થઈ જાય તેને ‘વિરોધાભાસ’ કહેવામા આવે છે અને
તેને માહિન્યમા ‘અતકાર’ જૂથરૂપ ગણવામા આવે છે

મગજાચરણ -

(૧) જે પ્રભુ લક્ષ્મીને ધારણ કરનાર છે છતાં રાગરહિત છે
અહો લક્ષ્મીનું ધારણ કરવું અને રાગરહિતપણુ બન્ને પરસ્પર
વિરૂદ્ધ છે પણ લક્ષ્મીનો અર્થ અનતચતુષ્ઠ્યાદિ કરતા વિરોધનો
પરિહાર થઈ જાય ॥

જે પ્રભુ ક્ષતમતિ અર્થાત્ જેમની બુદ્ધિ નષ્ટ થયે-તી છે તેવા છે છતાં સકળ પદાર્થના જ્ઞાના છે અહીં બુદ્ધિનો નાશ અને સકળ પદાર્થનું જ્ઞાન પરસ્પર વિરુદ્ધ છે પણ મતિનો મતિજ્ઞાન એવો અર્થ કરવાથી વિરોધનો પરિહાર થાય છે કારણ કે મતિજ્ઞાનના નાશ થયા પછી જ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે

જે પ્રભુ દેવેન્દ્રોથી પૂજ્યથેલ છે છતાં અપ્રમાત્રી-પ્રસન્નતાગ્રહિત છે અહીં દેવેન્દ્રોથી પૂજ્યમાન છતાં અપ્રસન્ન હોય તે વિરોધી વસ્તુ છે પરંતુ અપ્રમાત્રીનો અર્થ આપવા લેવા કેવળ પ્રમજ્જતા રહિત એવો જગ્યાથી વિરોધનો પરિહાર થાય છે કારણ કે વીનરાગદેવ કોઇને કાંઈ આપતા પણ નથી-કોઇની પાનેથી કાંઈ લેતા પણ નથી

જે પરમશુદ્ધિથી મહાન્તનો આપનાર છે છતાં અર્કિચનેશ-મહાદશિ છે અહીં મહારત્નને આપવાપણ અને દશિપણ એ પરસ્પર વિરોધી ધર્મ છે પણ અર્કિચનેશનો અર્થ મુનિ કરવાથી તેના સ્વામી એટલે 'મુનીશ્વર' આ અર્થથી વિરોધનો પરિહાર થઈ જાય છે

જે પ્રભુ સત્ અને અમત્ ઉભય વિધ પ્રવર્તનને કરનાર છે છતાં અસત્ય વક્તા નથી અહીં સદમત પ્રવર્તન કર્તૃપણ્ય અને મત્ય વકર્તૃપણ્ય પરસ્પર વિરોધી વસ્તુ છે પણ સદમતનો અર્થ સત્ય અને અમત્ય તત્ત્વના નિર્ણાયક એવો કરવાથી સમાધાન થઈ જાય છે

જે પ્રભુ યોગીઓ-ચિત્તની એકાગ્રતાવાળા પુરૂષોને માટે જાવપરિપૂર્ણપણે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે છતાં સિદ્ધિરૂપી સીના કામરૂપ-સ્વામી છે અહીં યોગીઓને માટે ધ્યેય-ધ્યાન વિષય લગવાનું કામના જેવા સ્વામી હોય તે વિરુદ્ધ છે, પરંતુ અનગનો

અર્થ અશરીરી કળાથી સુમાધાન થઈ લાય છે કાઠીયુ કે મિલ્લ ભગવતો અગ્રીની હોય છે એવા સનાતન મોગમાગનો ઉપદેશ આપનાર શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુ જય પામે છે

આ પ્રમાણે બાગ વિગેષનો દ્વાગ વિરોધાભાસ અલ કાગ્ધી જિન મુતિ રૂપ મગગાવરણ કર્યા બાદ અન્યકાર અન્ય ગ્યનાનો હેતુ જણાવે છે—

(૨) પ્રથમેતુ—કેટલાક મીમાસક વગેરે દર્શનકારો મહા મોહ—અજ્ઞાનનાથી પરાભૂત થયેલા ‘નર્વજની વિદ્યમાનતા નથી જ’ એ પ્રમાણે માને છે તેઓના બોધને માટે કૃપાવટે ‘નર્વજ પી તિદિ કળાગ ન્યાય—ના’ હુ કહુ છું

(૩) જે સાનાન્યરૂપે પણ સર્વજ વિષયનુ અનાન એવે કે તેમના સ્વરૂપનુ વાસ્તવિક જ્ઞાન ન થવુ તે મોહ કહેવાય છે, અને વિદ્યમાન એવા સર્વજ દેવોનો ‘નર્વજ’ એવા પ્રકારનો જે દુરાગ્રહ તે મહામોહ કહેવાય છે

(૪) આ રીતના સર્વજને નહીં સ્વીકાર કરવા રૂપ મહા મોહથી કલ્યાણ દૂર લાય છે અને હુ ખ પી મ પસિઓ અનિચ્છાએ પણ આવી મને છે આ કારણથી જ પડિત પુરોએ કહુ છે કે—અજ્ઞાન—મહામોહથી બીજો કોઈ શત્રુ નથી

(૫) જેથી મહામોહથી અભિભૂત—પીડિત થયેલા મનુષ્યોને ધતો જ અનર્થ—અનિચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ અને ઈચ્છિત વસ્તુની અપ્રાપ્તિ થાય છે માટે જ તેવા મનુષ્યો ઉપર તત્ત્વજ્ઞાની પુરોની રૂપા અવશ્ય પ્રવર્તે છે

(૬) વળી આ લોકમા સર્વજને મિલ્લ કરનાર આ ન્યાય —અનુમાનને સાલણીને કિવદ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કમના ક્ષયો

પગમલાવથી (કેટલાક મનુષ્યોને) સર્વજ્ઞવિષયક શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન
પણ ઉત્પન્ન થાય છે

(૭) કદાચ તે તે મનુષ્યોમા રહેલા તેના પ્રકારના દોષોના
કારણે તેઓને સર્વજ્ઞવિષયક પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય છતા
પણ હૃદયમા રહેલા અપૂર્વ દયાભાવથી જ સર્વજ્ઞવિષયક જ્ઞાન
પ્રાપ્તિનો ઉપાય જણાવ્યો હોવાથી નારો આ પરિશ્રમ સફળ છે
(એમ હું માનુ છું)

(૮) શ્રેષ્ઠ મુનિઓએ કહ્યું છે કે-શ્રોતાઓને યોગ્ય થાય કે
ન થાય પણ ધર્મનો ઉપદેશ આપવાથી વસ્તુતઃ તે અવશ્ય
લાભ થાય છે જ

(૯) અહીં પ્રસંગથી સચું, હવે પ્રસ્તુત વિષયને જણાવીએ
છીએ પૂર્વપક્ષ વિમાન્યાય—સર્વજ્ઞમાધ્યમ અનુકૂળ તર્કનું
પ્રતિપાતન કરવું અશક્ય હોવાથી પૂર્વપક્ષના વિષયના કઈક
ઠહેવાય છે

(૧૦) પૂર્વપક્ષી સર્વજ્ઞના વિષયમા આ પ્રમાણે શંકા કરે
છે—પ્રત્યક્ષ વગેરે પાત્ર પ્રમાણુ વિષયક અતિક્રાન્તભાવથી—
પ્રત્યક્ષ વગેરે પાત્ર પ્રમાણુ દ્વારા સિદ્ધ ન થવાથી સર્વજ્ઞની
કંપના બગબગ નથી કારણ કે તે રીતે સર્વજ્ઞને સ્વીકારવામા
અતિપ્રસંગ-અતિ વાસિરૂપ દોષ આવે છે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણુ
વિષયતાથી અતિક્રાન્ત થયેલ અર્થાત્ અસિદ્ધ એવા પ્રકારની
વસ્તુનો પણ જો સ્વીકાર કરવામા આવે તો ‘આકાશપુમુમ’
જેવા અસત્ પદાર્થોને પણ સ્વીકારવા પડે

(૧૧) ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા પ્રત્યક્ષ
પ્રમાણુથી સંકલ્પ પદાર્થના જ્ઞાતારૂપ સર્વજ્ઞ શ્રદ્ધા કરી શકેતા

નથી (ખરણ કે તે ચિરાતીત છે) અને અનુમાનરૂપ પ્રમાણથી પણ મર્વજનન સાધન વસ્તુ તે અશક્ય છે કારણ કે વહ્નિ-આપ્ય ધૂમકેપ હેતુથી જે રીતે વહ્નિરૂપી સાધ્યની મિદ્ધિ થાય છે તે રીતે સર્વજની સિદ્ધિ કરનાર મર્વ ન-અવિનાશાવી એટલે વ્યાપ્ત કોઈ હેતુ નથી અને હેતુ વગર કોઈપણ સાધ્યની મિદ્ધિ થઈ શકતી નથી

(૧૨) વળી કલ્પસૂત્ર-ભગવતીજી વગેરે સર્વજપ્રણીત આગમ ઋગ્-યોગી-શબ્દ પ્રમાણથી પણ સર્વજને સાધી શકાય તેમ નથી કારણ કે આગમ ઋ-ય એ કેવળ ક્રિયાકાઠાદિ વિધિમાર્ગનો ઉપદેશ આપનાર છે વળી સર્વજ અપ્રત્યક્ષ દોષાથી માન્ય નાન સ્વરૂપ ઉપમાન પ્રમાણથી પણ સર્વજ સિદ્ધ થતા નથી પ્રત્યક્ષ વ્યેવ વસ્તુ જ ઉપમાન દ્વારા અકુળ કરી શકાય છે અને મર્વજપદાર્થ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો વિષય નથી

(૧૩) અર્થાપત્તિરૂપ પ્રમાણથી પણ મર્વજની સિદ્ધિ કરવી અશક્ય છે કારણ કે મર્વજના સ્વીકાર સિવાય પણ સર્વવસ્તુનો વ્યવહાર સિદ્ધ થઈ જાય છે જેના વિના જે વસ્તુ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ ન હોય તેના દ્વારા તે વસ્તુનો આશ્રય કરવો તે અર્થાપત્તિ કહેવાય છે જેમ કોઈ કહે કે-“ પીનોડય વપદત્તો, રિગ ન મુદ્ધત્તે ” (પરિપુષ્ટ આ દેવદત્ત દિવસે ખાતો નથી) અહીં દેવદત્તમા પીનત્વ-સ્થૂલત્વરૂપ ગુણ દેખાય છે તે ભોજન વિના સંભવી શકતો નથી અને દિવસે ભોજનનો બાધ છે તેથી રાત્રિભોજનનો આશ્રય થાય છે અને રાત્રી જવદય મુદ્ધત્તે (રાતે અવશ્ય ખાય છે) એ સિદ્ધ થાય છે ઉપર જણાવેલ દ્વાન્તાની જેમ અહીં કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે સર્વજને ન સ્વીકારવાથી અસિદ્ધ થાય માટે અર્થાપત્તિ પ્રમાણ દ્વારા પણ સર્વજને સિદ્ધ કરવા મુશ્કેલ છે આ રીતે

પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-ઉપમાન-ગાજ્ઞ અને અર્થાપત્તિ એ પાંચે પ્રમાણની સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ ન થઈ શકવાથી અનુપનિધેરૂપ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞનો અભાવ સ્વીકારવો એ જ યોગ્ય છે

(૧૪) વળી રાગ દ્વેષાદિ અભ્યન્તર દોષોના નાશથી આત્મામાં સર્વજ્ઞપણું પ્રગટ થાય છે, તેમ જો માનવામાં આવે તો પણ તે ધરામગ નથી કારણ કે રાગ દ્વેષ વગેરે આત્મસ્વભાવભૂત હોવાથી તેનો આત્મચિન્તક-સર્વથા નાશ મગત થતો નથી જેનો જે સ્વભાવ-સ્વરૂપ હોય તેને કોઈ પણ બદલવા માટે ગમ્મિમાન નથી રાગાદિ દોષો તે આત્માની સ્વાભાવિક વસ્તુ અને જેની જે સ્વભાવ સિદ્ધ વસ્તુ હોય તેનો સર્વથા નાશ થાય તે અમભવ છે તેથી રાગાદિ દોષોના નાશથી આત્મામાં સર્વજ્ઞપણું પ્રગટે છે તે માનવું યુક્તિસગત નથી

(૧૫) અને જો રાગ દ્વેષ વગેરે આત્મસ્વભાવભૂત એન્દ્રિયે કે આત્માની સાથે સ્વાભાવિક રીતે મળી જાય તો આત્મા એમ જો સ્વીકારવામાં આવે તો તો રાગાદિ સ્વભાવથી ગ્રહિત હોવાના કારણે મધળા છોડે સર્વજ્ઞ થઈ જાય કારણ કે રાગ દ્વેષાદિ કોઈના આત્માની સાથેના સળધ વિચ્છેદ થવો તેને જ તમે સર્વજ્ઞ કહો છો તેથી કોઈક છુવ કોઈક સમયે સર્વજ્ઞ થાય એવું રહેત નહીં

(૧૬) વળી ઉત્તમ જાતિ વગેરેથી યુક્ત આ સર્વજ્ઞ જગત-જીવના હિતને માટે પ્રવચન કર્તા છે એમ અન્યોએ કહ્યું છે જો વક્તૃત્વપણું હોય તો સર્વજ્ઞપણું કેવી રીતે મળવી શકે તેથી ન્યાયવાદીએ પણ કહ્યું છે અહીં વાદી વક્તૃત્વ અને સર્વજ્ઞત્વ બન્ને એક સાથે ન હોઈ શકે એમ માનીને મક્કા કરે છે

(૧૭) ન્યાયવાદીએ શું કહ્યું ! તેના જવાબમાં મન્થમર કહે છે—જેમ સર્વજ્ઞવાદીઓ ‘અસૌ સર્વજ્ઞ વેવલિત્વાત્’

આ મનુભાનથી મર્વજને મિદ્ધ કરે છે, જ્યારે ન્યાયવાદીઓ-
 “અસૌ ન મર્વજ, વક્તૃત્વાત્ દેવદત્તયત્ત, યો યો વક્તૃત્વયાન્ સ
 ॥ સર્વજ્ઞત્વાભાવયાન્” એ અનુભાનથી વક્તૃત્વરૂપ હેતુ દ્વારા
 મર્વના વાસ્તાવ્યને મિદ્ધ કરે છે આ ગીતે મર્વજવાની જેને જેને
 મર્વન તરીકે સ્વીકારે છે ન્યાયવાદી તે તે સર્વનું આવા અનુ-
 ભાનથી વારણ કરે છે

(૧૮) મર્વજવાદીઓએ પણ ઉત્તમ જ્ઞાતિ અને નામવડે તે
 મર્વજનો જરૂર નિર્દેશ કર્યો પડશે, અને એ જાતે જો જાતિ
 અને નામથી નિર્દેશ કરવામાં આવે તો તે મર્વજ વક્તૃત્વરૂપ
 હેતુથી મર્વન વના અભાવનાળા મર્થાત્ અસર્વજ્ઞ મિદ્ધ થઈ જાય

(૧૯) વક્તૃત્વરૂપ હેતુ દ્વારા તે તે જ્ઞાતિ-નામની યુક્ત સકળ
 પદાર્થના જ્ઞાતા રૂપ સર્વ મર્વજનું વારણ કરવામાં આવે છે
 અને એ રીતે જ્યારે સ્વજ્ઞ તે તે જ્ઞાતિ-નામ વિશિષ્ટ સર્વનું
 વિશેષ માનતું વારણ વધે જાય તો મર્વજત્વ સામાન્ય પણ
 ક્યાંથી બાદી રહે તેનું પણ વારણ સ્વતઃ વધે જ જાય છે

વિશેષાભાવદૂષ્ટન સામાન્યાભાવો મિદ્ધયતિ’ વિશેષાભાવ
 નમુનાયથી સામાન્યાભાવ મિદ્ધ થાય છે જેમ વાયુમા નીલરૂપ
 નથી, પીનરૂપ નથી, ઝટ્ટરૂપ નથી, એમ તે તે નીલ પીન રજ્જા
 વગેરે રૂપ વિશેષના અભાવથી વાયુમા રૂપ સામાન્યનો અભાવ
 મિદ્ધ થાય છે એ પ્રમાણે અહીં પણ વક્તૃત્વરૂપ હેતુથી તે તે
 મર્વજ વિશેષના અભાવથી મર્વજ સામાન્યનો અભાવ મિદ્ધ
 થાય છે

(૨૦) હવે ન્યાયવાદી કાર્યકારણભાવથી રાગદ્વેષાદિશૂન્ય
 મર્વજમા વક્તૃત્વાભાવ મિદ્ધ કરતા જણાવે છે—

પ્રકરણ પીનું

હવે અથવાર માયાદેવ પૂર્વપરીનામતનુ 'અગ્રોચ્ચતે' ઇત્યાદિ અન્ય દ્વારા ખડન કરે છે

જે પહેલાં કહ્યું કે-પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-ઉપમાન-શબ્દ અને અથાપત્તિએ પ્રમાણ પચક વિષય અતિકાન્ત હોવાથી મર્વજની ક પતા અસુમીચીન છે, તે પૂર્વપરીની ઉપ્પિ યુક્તિમગન નથી કાગ્ય કે પ્રત્યક્ષપ્રમાણુ ગોના-અતિકાન્તત્વનો મભાવ હોવાથી સર્વજનો અભાવ માધી ગકાય તેમ નથી

જગતના સર્વ પદાર્થો ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષજન્ય બોધવિષય હોય જ એવું નથી એવે કે મર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી થાય એવો નિયમ નથી. માટે અતિપ્રમગ દોષ હોવાથી પ્રત્યક્ષ ગોનાતિકાન્તપણુ હોવા છતાં પાર્થોની અવશ્ય અમત્તા મિલ્લ થતી નથી જો ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ વિષય પદાર્થની જ મત્તા સ્વીકાર વામા આરે તો અગાધ મમુદ્ જળમા પડેલ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષના અવિષયરૂપ રત્નાદિકની પમુ અમત્તા રીકાવી પડે તેવા રત્નાદિકની પણ અસત્તા જ સ્વીકારવામા ચો વાપો છે-એની ગકાનુ સમાધાન કરે છે-ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષગોચરવિષયકે પળુ ચક્ષુ-વગેરે વિદ્યમાન પાર્થોનું અનુમાનાદિજન્ય બોધવિષયતા પણ ઇદ્ર છે અર્થાત્ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષવિષયક પદાર્થનો બોધ અનુમાનાદિથી થાય એ ઇદ્ર છે

વળી અગાધ મમુદ્ જળમા રહેલ રત્નાદિક મીન વગેરેની ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષવિષય હોવાથી મર્વજન-ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ગોનાતિકાન્ત નથી, પરંતુ સર્વજ્ઞ તો કોઈની પણ ઇન્દ્રિય

જન્ય પ્રત્યક્ષવિષય ન હોવાથી સર્વજન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંત પણુ મર્વજ્ઞમા રહી જાય છે માટે તેવા તનાગ અભિમત મર્વજ્ઞમા પ્રમાણુ નથી તાત્પર્ય એ છે કે-જે પદાર્થ મર્વજન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંત હોય તનો જ અમે અસ્વીકાર કરીએ છીએ પણ જે મર્વજન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંત નથી એટલે તે જે કોઈ પણ પ્રાણી દ્વારા ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષગોચર છે તેની મત્તા માનવામા વાધો નથી અગાધ જલવર્તી રત્નાદિક મનુષ્યની ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંત હોવા છતાં મીન વગેરની ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષવિષય છે પણ મર્વજ્ઞ તો ઢોઈના પણ ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ વિષય થતા નથી તેથી તે અપ્રમાણુ છે

ઉપરોક્ત શકાનુ મમાધાન કરતાં મ ચકાર ઢહે છે —સર્વ મનુષ્યોના ચિત્તો મપ્રત્યક્ષ છે જો સર્વ મનુષ્યોના ચિત્તો પ્રત્યક્ષ વિષય હોય તો જ સર્વજન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંતપણુનો વિચાર થઈ શકે પણ સર્વજન ચિત્તો પ્રત્યક્ષ નથી માટે મર્વજ્ઞમા સર્વ જન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંતપણુનો સ્વીકાર થઈ શકે તેમ નથી એટલે મર્વજન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંતત્વરૂપ હેતુથી મર્વજ્ઞની મમત્તા સિદ્ધ થતી નથી પરંતુ સત્તા જ સિદ્ધ થાય છે

કહાય સર્વ જન ચિત્તો અપ્રત્યક્ષ છે જોમ માનવામા ન આવે પણ પ્રત્યક્ષવિષય સ્વીકારવામા આવે તો પણ મર્વજ્ઞની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે સર્વજનચિત્તોને પ્રત્યક્ષ કરવા માટે અસ્મદ્વાદિ (છદ્મરવ) નાનાન્ય જન સમર્થ નથી પણ તે પ્રત્યક્ષ કરવા અતીન્દ્રિયાર્થદ્રષ્ટા જ સમર્થ છે અને જે અતીન્દ્રિયાર્થદર્શી છે તે જ મર્વજ્ઞ છે આ રીતે મર્વજ્ઞની સત્તા સિદ્ધ થાય છે

વળી સર્વજન પ્રત્યક્ષગોચરાતિક્રાંતત્વરૂપ હેતુને પ્રમાણુભૂત સ્વીકારવામા આવે તો સશયની અનિવૃત્તિરૂપ ઢોપ પણ પ્રાપ્ત

થાય છે એવી જાઈ પણ વસ્તુની અસત્તા માણિત કરવા મર્વ જન પ્રયક્ષગોચરાતિકાન્તત્વરૂપ હેતુને માન્ય ગણી શકાય નહીં બે સર્વજનરૂપ હેતુથી વસ્તુની અસત્તા મિદ્ધ કરવામા આવે અને તેને પ્રામાણિક માનવામા આવે તો જેમ નર્વજનરૂપ હેતુ ઠા । અરવિખાણાદિની અસત્તા પ્રતીત થાય છે તેની જ રીતે તે જ સર્વજનરૂપ હેતુથી ધર્મની પણ અસત્તા મિદ્ધ વાય પરતુ ધર્મની અસત્તા તો તમે પણ સ્વીક્રતા નથી મળે તમે જે ‘સર્વજન પ્રયક્ષગોચરાતિકાન્તત્વરૂપ’ હેતુથી મર્વનની અસત્તા મિદ્ધ કરવા બાવ છે તે તમારૂં કાર્ય આપાત રમણીય-અવિચારિત જ છે

વળી ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષાત્મક વિજ્ઞાન પણ માક્ષાત ઉત્પન્ન ન થવાથી તેમજ સપૂર્ણ વસ્તુ પરિચ્છેદાત્મક ન હોવાથી પરમાર્થત-વાસ્તવિક રીતે પ્રત્યક્ષપ્રમાણ નથી ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષાત્મક વિજ્ઞાનમા પ્રત્યક્ષપ્રમાણત્વાભાવ અનુમાન ઠારા મિદ્ધ થાય છે અનુમાન પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—

(૧) ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્ત વિજ્ઞાનમ્, અપ્રત્યક્ષ, ગ્રાહ્યપ્રદીશ્ચયતિ રિષ્તિનિમિત્તોત્થાપિતપ્રત્યયાત્મકત્વાત્, ધૂમાદગ્નિજ્ઞાનમ્ ”

અર્થાત્ જેવી રીતે ‘વર્વતો વહ્નિમાન ધૂમાત્’ આ વહ્નિસાધક અનુમાનમા જેમ અનુમિત્યાત્મક વહ્નિજ્ઞાન ગ્રાહ્ય-ગ્રાહકથી લિન્ન ધૂમરૂપ નિમિત્તથી ઉત્થાપિત પ્રયયરૂપ હોવાથી અપ્રત્યક્ષ છે તેવી જ રીતે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનાત્મક પ્રત્યક્ષ પણ ગ્રાહ્યગ્રાહકથી લિન્ન ઇન્દ્રિય રૂપ હેતુથી ઉત્પન્ન વયેવ પ્રત્યયમ્વરૂપ હોવાથી અપ્રત્યક્ષ જ છે

આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષાત્મક વિજ્ઞાન પણ અપ્રત્યક્ષ છે તે સિદ્ધ થયું

વગી જે રીતે વસ્તુનુમિતિ જ્ઞાનમા નિશ્ચિત વદ્વિરૂપ
માધ્યના અભાવવાળો દ્વિરૂપ વિષય છે તેવી જ રીતે ઇન્દ્રિય
પ્રત્યક્ષમા પણ દેવલજ્ઞાન એ વિષય છે

(૨) વગી 'ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્ત વિજ્ઞાનમ અપ્રત્યક્ષમ' અર્થાત્
ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તક વિજ્ઞાન અપ્રત્યક્ષ છે આ રીતની પ્રતિજ્ઞા
પણ પ્રત્યક્ષાદિનો વિરોધ કરતી નથી કારણ કે ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તક
વિજ્ઞાન બાહ્યતા મૂળ્યું વસ્તુ પરિચ્છેદાત્મક નથી જે વિજ્ઞાન
માનાત્ મૂળ્યું વસ્તુ પરિચ્છેદાત્મક હોય તે જ પ્રત્યક્ષ કહેવાય
છે માથી અમામાત અને અમૂળ્યું વસ્તુ પરિચ્છેદાત્મક જે
ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તક વિજ્ઞાન તેના પ્રત્યક્ષત્વની અનુપપત્તિ-
અસિદ્ધિ થાય છે આથી આ રીતની પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યક્ષનો વિરોધ
કરી શકતી નથી એ ક્લિપ્ત થાય છે

(૩) વગી 'ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્ત વિજ્ઞાનમ અપ્રત્યક્ષમ પ્રાણ
મહીતૃત્વનિરિત્તનિમિત્તોત્થાપિતપ્રત્યયાત્મકત્વાત્' આ અનુમાનમા
હેતુરૂપ પદમા નહીં રહેવાના લક્ષણવાળો અભિદ્ધિ નામનો દોષ
પણ નથી, કારણ કે હેતુ પક્ષમા વૃત્તિ છે સ્વભાવથી જ તાદૃશ
પક્ષ વૃત્તિપણાએ તેવી પ્રતીતિ થાય છે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયમનો
નિમિત્ત વિજ્ઞાન બ્રાહ્મબ્રહ્મીતૃત્વનિરિત્તનિમિત્તો થાપિત પ્રત્યયાત્મક
છે, એ પ્રતીતિ દેખાય છે બે યથોક્ત વિજ્ઞાનનો બ્રાહ્મબ્રહ્મીતૃ
ત્વનિરિત્તનિમિત્તોત્થાપિત પ્રત્યયાત્મકત્વ સ્વભાવ ન સ્વીકારવામા
આને તો યથોક્ત વિજ્ઞાનમા ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તત્વનો અભાવ
પ્રાપ્ત થાય

(૪) પુનઃ શકામર લેકત અનુમાનમા વ્યભિચારદોષની
મકા કરતા કહે છે કે-ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્ત વિજ્ઞાન રૂપ પક્ષમા
અપ્રત્યક્ષત્વની સિદ્ધિ કરવા તમે જે અનુમાન કયું છે તે

અનૈકાંતિક-વ્યભિચારદોષથી દુષ્ટ હોવાથી અપ્રમાણ છે સાધ્યા ભાવાધિકરણનિરૂપિત વૃત્તિ વને અભિચાર દોષ કહેવામા આવે છે જેમ 'દ્રવ્ય સરગત્' મા અનુમાનમા સત્વરૂપ હેતુ વ્યભિચારી છે તાત્પર્ય કે દ્રવ્ય રૂપ આધ્યના અભાવનુ અધિકરણ જે શુદ્ધરૂપ તન્નિરૂપિત વૃત્તિના મત્વરૂપ હેતુ ઉપર છે તે પ્રમાણે અહીં પણ અપ્રત્યક્ષ વરૂપ સાધ્યનો અભાવ જે પ્રત્યક્ષત્વ તદ્ધિકરણ જે અન્યથા પ્રત્યક્ષ તન્નિરૂપિત વૃત્તિના બ્રાહ્મમટીતુ અનિર્ગિતનિમિત્તોત્થાપિત પ્રત્યક્ષ વરૂપ હેતુ ઉપર છે તેથી પ્રત્યક્ષ હેતુ અભિચારી છે અને વ્યભિચારી જે હેતુ તેનાથી વસ્તુની નિર્દિષ્ટ થતી નથી

આ શકાનુ સમાધાન કરના મિદ્ધા તી કહે છે—અહીં અનૈકાંતિક નામનો દોષ નથી, મારણ કે પૂર્વે કહેલા કેવળજ્ઞાન રૂપી વિપક્ષમા બ્રાહ્મમટીતુવ્યનિર્ગિતનિમિત્તોત્થાપિત પ્રત્યક્ષત્વરૂપ હેતુની સત્તા નથી, વિપક્ષમા જે હેતુની સત્તા હોય તો જ વ્યભિચારી દોષ થઈ શકે તે કેવળજ્ઞાનમા તથાવિધ મર્ત્તન પુરૂષરૂપ અર્થ અને વિષય ઉભય નિમિત્તભૂત છે તે (કેવળ) જ્ઞાન ઇન્દ્રિયાદિની અપેક્ષા મિવાય ઉપત્ત થાય છે અને તે ચાગ્યાનિ કર્મને અપાવનાર તીર્થકર વગેરે મર્ત્તન પુરૂષોને જ હોય છે જેને તેને આ નાન હોતુ નથી

(૫) વળી ઉક્ત અનુમાનધરૂક હેતુમા સાધ્યાભાવવ્યાપ્ત્યત્વ રૂપ વિરોધ નામના દોષનો અભાવ હોવાથી હેતુ વિરૂદ્ધ નથી જેમ 'અય મૌ અશ્વત્વાત્' આ અનુમાનમા ગોત્વાલાવરૂપ માધ્ય ભાવવ્યાપ્ત્યપતુ અશ્વત્વરૂપ હેતુમા હોવાથી અશ્વ વ હેતુ વિરૂદ્ધ છે અને તેનાથી અનુમાન આધી શકાતુ નથી પણ આ અનુમાનમા તો હેતુ વિપક્ષમાત્રવૃત્તિ નથી તેથી વિરોધ દોષ લાગતો નથી

૨૧ કા-અહીં કહાય કેઈ એમ ગ કા કર કે-પ્રત્યુત્તર અનુમાનમાં વિરોધ હોય અપ્રતિહત્ય જ છે કારણ કે સાધ્યધિકરણમાં નહીં હોનારા જે હેતુ તે વિરુદ્ધ કહેવાય છે તો અહીં ઇન્દ્રિયની અપેક્ષા મિવાય કવય વ્યાખ્યાનરૂપ આત્મહેતુથી ઉત્પન્ન થયેલ અનુમિતિમાં અપ્રત્યક્ષત્વરૂપ સાધ્યની સત્તા છે પણ બ્રાહ્મ-વિષય અને બ્રાહ્મ-જ્ઞાતાથી વ્યતિરિક્ત-ભિન્ન નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ જે પ્રત્યક્ષ તરૂપ હેતુની સત્તા નથી, તેથી વિરુદ્ધ હોય અહીં અનિવાર્ય જ છે

સમાધાન-ઉપરોક્ત ગ કા યુક્તિમગત નથી કારણ કે મનુમાન દ્વારા ઉત્પન્ન થનાર અનુમિત્યાત્મજ્ઞાનમાં પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કારણ તરીકે રહે છે જ જેમ ધૂમથી વહ્નિનું અનુમાન જ્ઞાનાર વ્યક્તિ પહેલાં મહાન આદિ મ્વાનોમાં વહ્નિ અને ધૂમનું આનુષંગિક જ્ઞાન કહે છે તે પછી પર્વત નમીચે જઈ ધૂમને ભેઈ વ્યામિશ્મરણ દ્વારા વહ્નિની અનુમિતિ કરે છે તેમ અહીં અનુમિતિજ્ઞાન પણ ઇન્દ્રિયનિમિત્તોત્થાપિત જ છે પણ તેનાથી વ્યતિરિક્ત-ભિન્ન નથી માટે અહીં વિરુદ્ધ હોવાનો અભાવ મિદ્ધ છે

૨૨ કા-પુનઃ કેઈ એમ કહે કે-બ્રાહ્મબ્રહ્મીત્વવ્યતિરિક્તનિમિત્તોત્થાપિતપ્રત્યક્ષાત્મક હેતુ ઘટક જે નિમિત્ત પદ તેનો અર્થ બ્રાહ્મત્વ નિમિત્તવડે ઉત્થાપિત એવો થાય છે તેથી પ્રત્યુત્તર અનુમાનમાં સાક્ષાત્ ઇન્દ્રિયનિમિત્તોત્થાપિતપ્રત્યક્ષાત્મકત્વનો અભાવ છે તેથી પૂર્વમાં જણાવેલ વિરુદ્ધ હોય ફરિવાર જ છે

સમાધાન-તેનું સમાધાન કરતા કહે છે-સમવ્યાખ્યત્વ રૂપવડે હેતુમાં વિરુદ્ધપણ હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે હેતુ અને સાધ્યમાં વિરોધનો અભાવ છે વિશેષ રૂપવડે પણ હેતુ અને સાધ્યનો જે વિરોધ સ્વીકારવામાં આવે તો સમાનાધિકરણ એવા હેતુ અને સાધ્યમાં પણ ચતુર્થિચિત્ત રૂપવડે વિરોધ પ્રાપ્ત

યવાથી હેતુ યવહારનો ઉચ્છેદ પ્રાપ્ત થશે ‘મહિમાન્ ધૂમાન્’
આ અનુમાનમા પણ મહાનગ્નીયધૂમ વ અને પર્વતીયધૂમત્વ
વચ્ચે ઉપાધિદૃત વિરોધ હોવાથી ધૂમ રૂપ શુદ્ધ હેતુ પણ વિરૂદ્ધ
થઈ જાય અને એમ વિશેષ રીતે વિરૂદ્ધ હેતુને પણ જો વિરૂદ્ધ
ગણવામા આવે તો આ જાતનો વિરોધ સર્વત્ર હોવાથી હેતુ
પદનો વ્યવહારનો જ વિનાશ પ્રાપ્ત થશે

(૬) અનુમાનમા દષ્ટાન્ત જો સાધ્યહેતુથી ગઠિત હોય તો
તેનાવી તાદશ્ય સાધ્યહેતુક અનુભિનિનો અભાવ નિદ્ર થાય પણ
પ્રકૃત અનુમાનમા દષ્ટાન્ત તરીકે સ્વીકારેલ ‘ધૂમાદગ્નિજ્ઞાનવત્’
આ દષ્ટાન્તમા ધૂમજ્ઞાનથી અગ્નિજ્ઞાનનું અનુમાન કરવામા આવે
છે માટે અનુભિન્યાત્મક જ્ઞાનમા અપ્રત્યક્ષ વરૂપ સાધ્ય અને
બ્રાહ્મચહ્વીતૃત્યતિરિક્ત નિમિત્તોત્થાપિત પ્રત્યક્ષરૂપ હેતુની અભાવ
છે માટે તેનાથી અનુભિતિની ઉત્પત્તિ થવામા વાધો નથી.

(૭) શ કા-વળી કોઈ શ કા કરે તે-કેવળજ્ઞાનરૂપી વિપક્ષનો
આધ્યય રીતે જ ઉક્ત અનુમાનમા વ્યભિચાર હોયતું વારણ
પ્રદેશ છે, પરંતુ હવે તો ‘કેવલ’ એ વિપક્ષ જ નથી કારણ
કે અપ્રત્યક્ષત્વરૂપ સાધ્ય અને પૂર્વકથિત બ્રાહ્મં રૂપ હેતુ તે
ખાતે કેવળજ્ઞાનમા છે

મમાધાન-ઉપરોક્ત શ કાનું મમાધાન કય્તા અન્યકારકહે છે-
ન સાધનાઠગવૃત્તવાદિ, કેવળજ્ઞાનથી અપ્રત્યક્ષ વરૂપ સાધ્ય બ્રાહ્મં
રૂપ હેતુ ખાતેની નિવૃત્તિ થાય છે, અને જે નિશ્ચિતપણે સાધ્ય
તથા હેતુના અભાવવાળો હોય તે વિપક્ષ કહેવાય છે આથી
‘કેવળજ્ઞાન’ એ નિશ્ચયપણે વિપક્ષ છે બીજું કેવળજ્ઞાન તે
નાશ્વાત અર્થ પરિચ્છેદાત્મક અને સપૂર્ણપણે અર્થની પ્રતીતિ
કરાવનાર છે, માટે પ્રત્યક્ષ છે જે અસાક્ષાત અને સપૂર્ણ વસ્તુ
પ્રતીતિજનક ન હોય તે જ અપ્રત્યક્ષ કહેવાય છે

પુન પૂર્વપક્ષી 'ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તવિજ્ઞાનમ અપ્રત્યક્ષમ્' એ પ્રતિજ્ઞાવાક્યમા જ શકા કરે છે કે-ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તવિજ્ઞાન નડે આક્ષાત્ અર્થનો પરિચ્છેદ-બોધ થાય છે તો તને તમે આસામ્નાત્ અને અમ પૂર્ણવસ્તુપરિચ્છેદાત્મક સાધી કહો છો ?

સમાધાન-તમારી વાત બરાબર નથી, કારણ કે ઇન્દ્રિય મનોનિમિત્તજ્ઞાનથી જે અર્થ પ્રતિપત્તિ થાય છે તેમા ઇન્દ્રિયોત્તુ બ્યવધાનપણુ ટોવાથી તેને પ્રત્યક્ષ કહી શકાય નહીં અને આમ આક્ષાત્ અર્થપરિચ્છેદનો અભાવ હોવાથી પ્રત્યક્ષત્વનો પણ અભાવ છે

પુન પ્રતિપક્ષી કહે છે-ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાનથી ઉત્પત્તિ થાય છે પરંતુ જ્ઞાનપરિચ્છેદ તો સાક્ષાત્ થાય છે માટે તે પ્રત્યક્ષ જ છે

સમાધાન-તમારી આ ઉક્તિ પણ ઉચિત નથી જ્ઞાનેત્પત્તિ સિવાય અર્થપરિચ્છિન્તિની અસિદ્ધિ છે માટે તે અપ્રત્યક્ષ જ છે, કારણ કે પથમ આમાક્ષાત્ પરિચ્છેદસ્વભાવની ઉત્પત્તિ થાય અને પછી તે આમાત્ પરિચ્છેદસ્વભાવપણુને પ્રાપ્ત કરે તે વિરુદ્ધ વાન છે જે વસ્તુ જેવા સ્વભાવવાળી ઉત્પન્ન થાય છે તે તેવા સ્વભાવવાળી જ પાછળથી દેખાય છે માટે જો અહીં ઇન્દ્રિયો દ્વારા આમાક્ષાત્ પરિચ્છેદસ્વભાવવાળા જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય તો પછી તે આમાત્ પરિચ્છેદવાળુ ન બની શકે વળી ઇન્દ્રિયમનો નિમિત્તવિજ્ઞાનવડે મર્વ-અવયવથી યુક્ત એવા પદાર્થનો બોધ પણ થતો નથી જેમ કે નીલાદિગુણુ વિશિષ્ટ ઘટના પ્રત્યક્ષથી મ પૂર્ણ સર્વાવયવથી યુક્ત ઘટનુ પ્રત્યક્ષ થઈ શકતુ નથી અર્થાત્ તારતમ્ય-વ્યાવૃત્તિ વગેરેની પ્રતીતિ થવી નથી જેમ નર્મિહમા સિંહનુ જ્ઞાન મ પૂર્ણવસ્તુબોધાત્મક નથી પણ વસ્તુના એકદેશબોધાત્મક છે તેવી રીતે ઘટના અમુક અવયવનુ જ્ઞાન થવા માત્રથી તે જ્ઞાન મ પૂર્ણ વસ્તુપરિચ્છેદાત્મક કહી શકાય

નહીં આથી ઇન્દ્રિયગનેનિમિત્તવિજ્ઞાન સ પૂર્ણ વસ્તુપરિચ્છેદાત્મક નથી એ સિદ્ધ થયું

(૮) શકા-એ ઇન્દ્રિયાદિમા અર્થ સ્વભાવત્વકાર્યત્વનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો તેનો અર્થની સાથે સંબંધની જ અસિદ્ધિ થાય અને જ્યારે સંબંધની અસિદ્ધિ થાય તો ઇન્દ્રિયાદિમા લિંગત્વની અનુપપત્તિ-અસિદ્ધિ થશે

સમાધાન-ઇન્દ્રિયોનો અર્થની સાથે સાધ્યસાપકભાવ સંબંધ મુકશ્મિદ્ધાન્તમમત છે, તેથી અર્થસ્વભાવત્વકાર્યત્વના અભાવમા પણ ઇન્દ્રિયોનો અર્થની સાથે સંબંધ સ્વીકારવામા કંઈ બાધ નથી

શકા-આમથીના મદ્ભાવમા પ્રાપ્તિ-અનિમત્ત ઇન્દ્રિયોનું નાનજનન સ્વભાવપણ જ પ્રમિદ્ધ છે પણ નાપકપણ નથી તો તમેએ કહેલ ઇન્દ્રિયોનો અર્થની સાથેના સાધ્યસાપકભાવ સંબંધ કેમ ન જત થઈ ગયો ?

સમાધાન-એ મર્વાયા ઇન્દ્રિયોનો દર્શનન સ્વભાવન જ માનવામા આવે તો તો અર્થ પ્રતીતિ જેમ નાનજનન સ્વભાવ વની પ્રતીતિ પણ દુર્વાર થવ અને એ સ્વભાવનો સ્વીકારવામા આવે તો ઇન્દ્રિયોના કારણે સિદ્ધ ન છે

શકા-ઇન્દ્રિયોનું અર્થની ને સાધ્યપણુ દોષ તો જ સાધ્યસાપક ભાવ સંબંધ સ્વીકારી શકે અને ઇન્દ્રિયે જ સાપકપણુ નાપકધર્મના અનિમિત્ત થાય છે, અને સાધ્ય ધર્માનનિકેમ સ્વજ્ઞાનમા અર્થ ને ઠાવવાનું નથી તો જ મનાય છે આથી ઇન્દ્રિયે જ સાધ્યસાપકપણુ નાપકધર્માનિકેમ પ્રાપ્ત થાય છે

વળી જેમ ધૂમાદિથી ઉત્પત્તિ દેખાય છે તેમ ઇન્દ્રિયે જ સાધ્યસાપકપણુ નાપકધર્માનિકેમ પ્રાપ્ત થાય છે

જણાતું નથી અને કદાચ જો સ્વીકારવામાં આવે તો અવ્યવહારપણાએ વસ્તુપ્રતીતિની અનુપપત્તિ થાય તેથી નાપચ્છમાનિ કમથી નાપકલ્પનો અભાવ અને તેથી ઇન્દ્રિયોનો અધ-પદાર્થની સાથે નાપચ્છાપક ભાવન થાય અનુપપન્ન-અગ્નિદ્ધ માનિત થાય છે!

સમાધાન-ઇન્દ્રિયોમાં પ્રજ્ઞાનજ્ઞાપક વ્યવભાવપદક હોવા છતાં સ્વભાવવિચિત્રતાથી જ નાપચ્છનાપક ભાવ મળવાનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને તંમ કળ્યાથી પૂરે કહેલી મધ્યથી અનુપપત્તિ-આપત્તિ (દોરો) દૂર થાય છે જેમ પૂર્વ હેતુક વદ્ધિના અનુમાનમાં હેતુ તરીકે સ્વીકારેલ પૂર્વમાં પૂર્વ માત્રની અપેક્ષા ગણવામાં આવે છે પણ તેમાં નીચ વ-કપિશ વ વગેરે ધર્મ વિશેષની અપેક્ષા ગણવામાં આવતી નથી તેવી જ રીતે પ્રસ્તુત અનુમાનમાં પણ ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્ત વિજ્ઞાનરૂપ પક્ષમાં બ્રાહ્મબ્રહ્મીતૃત્યતિરિક્તનિમિત્ત માત્રથી પરોક્ષમાત્રતા અપેક્ષિત છે તેના મર્મમાધમ્યનો અભિનિરેશ કરવો તે અનુચિત જ છે વળી બ્રાહ્મબ્રહ્મીતૃત્યમાત્રાપેક્ષિત હોવાથી વિપક્ષરૂપે સ્વીકારેલ કેવલજ્ઞાનમાં વ્યભિચારી દોષ પણ લાગતો નથી

પ્રતિપક્ષી પુનઃ શકા હ-તા કહે છે-કેવળજ્ઞાનમાં બ્રાહ્મ બ્રહ્મીતૃત્યમાત્રા અપેક્ષિતપણ જ અનુપપન્ન છે કારણ કે તેમાં બ્રાહ્મ અને બ્રાહ્મકથી ભિન્ન કર્મક્ષયરૂપ નિમિત્તની પણ વિરમાનતા છે

સમાધાન-જેમ ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તપ્રલક્ષ્યાત્મક પક્ષમાં બ્રાહ્મ અને બ્રાહ્મકથી ભિન્ન ક્ષયોપશમનુ કાણ્યપણ હોવા છતાં પશ્ચાત્તત્વની નિહિ માટે જેમ ક્ષયોપશમરૂપ કારણની બ્રાહ્મબ્રહ્મીતૃત્યતિરિક્ત નિમિત્તત્વ તરીકે વિવક્ષા કરવામાં આવતી નથી તેવી જ-રીતે અહીં પણ વિપક્ષત્વની ગ્રાહ્ય માટે કર્મક્ષયાદિરૂપ કારણની બ્રાહ્મબ્રહ્મીતૃત્યતિરિક્તનિમિત્તત્વરૂપે વિવક્ષા નથી કરી

(૬) અગ્રેષ—નકળ પદાર્થગ્રાહક અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષગોચર નિકાન્તપદ્મ પદ્મ કેવળજ્ઞાનને નથી, જે તેમ સ્વીકારવામા આવે તો મમમ્ત્ત પદાર્થ ગ્રાહિત્વ અને મર્વજ્ઞાગ્રાહક વ આ બન્ને પદ્મ વિરુદ્ધ થાય, અને મર્વજ્ઞ મળધી વિવાદ પદ્મ અનુપપન્ન થાય

હવે અહીં પૂર્વપક્ષીએ પહેલા જે મર્વનુ અનુમાન પ્રમાણગોચરગતિકાન્તપદ્મ મિદ્ધ કયું હતું તેનું ખડન કરતા સિદ્ધાન્તી કહે છે—તે તમારૂં કથન સુક્તિસંગત નથી કારણ કે ધર્માદય કસ્યચિત્ પ્રત્યક્ષા, જ્ઞેયત્વાત્, ઘટ્ટા આ અનુમાન દ્વારા ધર્માદિરૂપપક્ષમા નેયત્વ હેતુવડે કિંચિન્નિષ્ઠપ્રત્યક્ષવિષયત્વની મિદ્ધિ થાય છે આથી મર્વજ્ઞમા પણ નેયત્વની મત્તા હોવાથી અનુમાન દ્વારા મર્વજ્ઞ પ્રત્યક્ષવિષય છે એ મિદ્ધ થાય છે

પ્રતિપક્ષીની શકા—સર્વે ધર્માદય, કસ્યચિત્પ્રત્યક્ષા, જ્ઞેય ત્વાત્, ઘટ્ટવત્, આ અનુમાન નથી પણ અસદ્ અનુમાન—અનુમાનાભાવ છે, કારણ કે અહીં જેને પક્ષ તરીકે સ્વીકારવામા આવે છે તે અપ્રસિદ્ધ વિશેષણ સુક્ત છે જેમ અહીં સર્વ ધર્માદિ એ પક્ષ છે, તેમા અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષવડે પ્રત્યક્ષત્વ એ સાધ્ય છે પણ તે પ્રત્યક્ષ કોઈને પણ પ્રમિદ્ધ ન હોવાથી અહીં ‘આશ્રયામિદ્ધિ’ નામનો દોષ આવે છે વળી જ્ઞેયત્વ રૂપ હેતુ પણ બ્યભિચારી છે કારણ કે તે પ્રત્યક્ષત્વરૂપ સાધ્યના અભાવથી વિશિષ્ટ અભાવ રૂપ પદાર્થમા પણ વિધમાન છે, માટે તે અસદ્ધેતુન્ત્વાલાસથી, પણ અનુમાન મિદ્ધ થાય નહીં વળી દ્ધાન્ત જે ‘ઘટ્ટવત્’ આપવામા આવ્યું છે તે પણ માધ્યથી વિદ્ધ-રહિત છે દ્ધાન્ત તે જ ધર્મ શકે જે હેતુ અને સાધ્ય ઉભયથી સુખ્ત હોય પણ અહીં ઘટ્ટ રૂપ દ્ધાન્તમા જત્યન્તર ધર્મવતુ પ્રત્યક્ષ થાય છે પણ પ્રત્યક્ષત્વરૂપ સાધ્યનો અભાવ છે

માટે 'ઘટ' ને દૃશ્ય તરીકે ગણી શકાય નહીં ખીજું અહીં વિપક્ષ તરીકે 'ન વિશ્વિન્'નો નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે 'ન વિશ્વિન્' એટલે તુચ્છ, તે તુચ્છમા સ્વેચ્છત્વરૂપ હેતુની સત્તા હોવાથી વિપક્ષવ્યાપ્તત્વનો અભાવ છે

આથી પક્ષસત્ત્વ-સપક્ષસત્ત્વ-વિપક્ષસત્ત્વ-અસત્પ્રતિપક્ષિતત્ત્વ અને અભાધિનત્ત્વરૂપ પાંચ કારણોની અનુપપત્તિ થતી હોવાથી આ અનુમાન સભવી શબ્દ નથી

૧૦) સમાધાન-જો તમે પક્ષમા અપ્રસિદ્ધ વિશેષણત્વરૂપ બતાવ્યો તે યોગ્ય નથી કારણ કે અપ્રસિદ્ધવિશેષણત્વરૂપ હોવાનો સ્વીકાર કરવામા આવે અર્થાત્ તે હોવાને હોવા તરીકે જો ગણવામા આવે તો અનુમાનનો સર્વથા ઉચ્છેદ પ્રાપ્ત થશે કેમ કે અપ્રસિદ્ધ વિશેષણત્વરૂપ હોવાનો સર્વત્ર સભવ છે જેમ કે—'જગદ્ અનિત્ય કાર્યત્વાત્' આ અનુમાનમા પણ વર્ણાદિરૂપ વ્યક્તિમત્ત્વેત કાર્યત્વ (અનિત્યત્વ)રૂપહેતુવડે અનિત્યત્વને સિદ્ધ કરવામા આવે છે, પણ અનિત્યત્વ કોઈ પણ સ્થાને પ્રસિદ્ધ નથી માટે અહીં અપ્રસિદ્ધવિશેષણત્વરૂપરૂપ આવવાથી અનુમિતિ થશે નહીં

જો કહાય તમે એમ કહેશો કે—'જગદ્ અનિત્ય' આ અનુમાનમા અનિત્યત્વબળતિતુ બ્રહ્મ કરવાથી અપ્રસિદ્ધવિશેષણત્વરૂપ હોય લાગતો નથી, તો ધર્માદય કસ્થાચિત્પ્રત્યક્ષા આ અનુમાનમા પણ પ્રત્યક્ષત્વ બળતિતુ બ્રહ્મ કરીને હોવાવારણ તુલ્ય જ છે

જો 'ધર્માદય કસ્થાચિત્પ્રત્યક્ષા' એ અમારા અનુમાનમા ઇષ્ટ અપ્રત્યક્ષત્વની અસિદ્ધિ થશે એમ તમે કહેશો તો શબ્દા નિત્યત્વ અનુમાનમા પણ અનિત્યત્વની અસિદ્ધિ સમાન જ છે

જો તમે એમ કહેશો કે—અનિત્યત્વ એ લૌકિક હોવાથી તેની સિદ્ધિ થઈ શકે છે, પરંતુ પ્રત્યક્ષત્વ તો અલૌકિક છે માટે તેની સિદ્ધિ કશી મુશ્કેલ છે તો તે તમારું ધ્યન મુક્તિયુક્ત નથી કાગલું કે અલૌકિક વેદાપોહયેત્વ વગેરેને મેયત્વ તરીકે તમે એ જ સ્વીકારેલા છે તેથી તમે પ્રત્યક્ષત્વ અલૌકિક હોવાથી તેની સિદ્ધિ નહીં થાય એમ કઈ રીતે કહી શકો !

વળી તમે હેતુમા જે વ્યભિચારી હોય જણાવ્યો હતો તે હોતો પણ નથી તમે કહ્યું હતું કે—અભાવમા નેયત્વરૂપ હેતુની નિષ્ણતા છે પણ પ્રત્યક્ષરૂપ સાધ્યની મિત્તા નથી તેથી વ્યભિચાર છે તે તમારું ધ્યન અવિચારિત છે કારણ કે અભાવમા વસ્તુ ધર્મપણું હોવાથી અપ્રત્યક્ષત્વ છે જ નહીં જો તેમા વસ્તુધર્મનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો જ તેમા વસ્તુત્વનો અભાવ થાય પણ અભાવમા વસ્તુત્વ છે માટે પ્રત્યક્ષત્વ પણ છે

વળી વિષય 'જ કિંચિન્મા માધના યાવૃત્તપણું જે બતાવ્યું હતું તે પણ નથી જેમા વસ્તુત્વનો અભાવ છે એટલે જે અત્યંત અવિદ્યમાન અર્થાત્ તુચ્છ છે તેમા જ્ઞેયત્વનો પણ અભાવ છે જે પદાર્થ પ્રમાણથી જણાવાનો હોય તે જ જ્ઞેય કહેવાય છે

। તુચ્છમા પ્રમાણ પ્રવૃત્તિનો અસંભવ છે તેથી તેમા જ્ઞેયત્વ નથી અભાવરૂપ પ્રમાણ પણ તુચ્છથી ભિન્ન નથી અર્થાત્ અભિન્ન છે માટે તુચ્છની જેમ તેની પણ અપ્રવૃત્તિ થાય છે

આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત અનુમાન સર્વથા નિર્દુષ્ટ હોવાથી સર્વજ્ઞમા અનુમાનજોષરાતિકાન્તપણાનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે

(૧૧) હવે કેઈ પ્રતિપક્ષી સર્વજ્ઞજ્ઞાનમા જ્ઞેયત્વને સ્વીકારે છે પણ પ્રત્યક્ષને સ્વીકારતો નથી તે આ પ્રમાણે શકા કરે છે—

સર્વજ્ઞજ્ઞાનમા જ્ઞેયત્વપણુ હોવા છતા પ્રત્યક્ષવર્તી અનુપપત્તિ છે સર્વજ્ઞજ્ઞાનથી અર્થનું પ્રત્યક્ષજ્ઞાન થતુ હોવાથી જ્ઞાનમા જો પ્રત્યક્ષત્વ સ્વીકારવામા આવે તો અર્થનું અપ્રત્યક્ષત્વ પ્રાપ્ત થશે કોઈપણ વસ્તુમા જ્ઞેયત્વ અને પ્રત્યક્ષત્વ એકાધિકરણવૃત્તિન-મમ કાગપત્રો રહી શકતા નથી અન્ય સર્વજ્ઞગત જ્ઞેયત્વ અને અન્ય નવ જ ગત પ્રત્યક્ષત્વનો સ્વીકાર કરવામા આવે તો અનવસ્થા હોય પ્રાપ્ત થશે

સમાધાન-તમે કહેલી શકા ઉચિત નથી આજ્ઞાવૃત્તરૂપ જ્ઞાન સ્વસંવિદિત હોવાથી પ્રત્યક્ષત્વનુ ઉપપાદન થઈ શકે છે, મારે ઉભય પ્રત્યક્ષત્વ સ્વીકારવામા કોઈ પણ નિત્યની ક્ષતિ નથી જો ઉભય પ્રત્યક્ષ સ્વીકારવામા ન આવે તો અર્થ પ્રત્યક્ષ વર્તી અભિદ્વિ યશે જ્ઞાન મળે ધથી શૂન્ય અને એથી જ અવિકાળી દર્શી જે આત્મા તેના દર્શનનો અર્થો । થશે અને અર્થને જોના એવા આત્માની જે ચિદ્રૂપા વિક્રિયા તે જ અજ્ઞાન જો એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞપણુ અનુપપન્ન-અભિદ્વિ થશે

શકા-સાધ્યની સત્તામા જ જેની સત્તા હોય તે હેતુઅવિના ભૂત કહેવાય છે એવા અવિનાભૂત હેતુ દ્વારા જ સાધ્યનુ અનુમાન ઈદ્રિ છે પણ યત્ર કવચિત્ કોઈક સ્થાને સાધ્ય અને હેતુનુ જ્ઞામાનાધિકરણ-એકાધિકરણવૃત્તિત્વ હોય તેનાથી સાધ્યનુ અનુમાન થઈ શકતુ નથી જેમ કે ધૂમરૂપ હેતુ અગ્નિરૂપ સાધ્યનો અનુમાપક છે, પણ પાનીય-જલનો અનુમાપક નથી કારણ કે વદ્યવિનાભૂતપણુ ધૂમમા છે પણ જલમા નથી તેવી જ રીતે અહીં પણ અતીન્દ્રિયભાવોમા જ્ઞેયત્વનુ પ્રત્યક્ષત્વાવિના ભૂતપણુ ન હોવાનાથી અર્થાત્ જ્ઞેયત્વરૂપ હેતુ પ્રત્યક્ષત્વરૂપ સાધ્યનો અવિનાભૂત નહીં કિન્તુ વિનાભૂત હોવાથી જ્ઞેય વરૂપ હેતુ દ્વારા પ્રત્યક્ષ વર્તી સિદ્ધિ થઈ શકે તેમ નથી

મમાધાન-સામાન્યથી દૃષ્ટાનુમાનનીતિનો આશ્રય કરીને જેવી રીતે સૂર્યમા દેશાન્તર પ્રાપ્તિરૂપ હેતુવડે ગતિમત્ત્વરૂપ સાધ્યને સિદ્ધ કરવામા આવે છે ત્યાં દેશાન્તર પ્રાપ્તિરૂપ હેતુને ગતિમત્ત્વ રૂપ સાધ્યનુ અવિનાશૂત્પત્તિ નથી છતાં-“આદિત્ય ગતિમાન્ વગ્નાતરપ્રાપ્તે દેવદક્ષતન્” આવુ અનુમાન થાય છે તેરી જ નીને પ્રસ્તુત અનુમાનમા પણ અતીન્દ્રિયભાગેમા જ્ઞેયત્વને પ્રત્યક્ષ ત્વનુ અવિનાશૂત્પત્તિ ન હોવા છતાં જ્ઞેયત્વરૂપ હેતુથી પ્રત્યક્ષત્વ રૂપ સાધ્યનુ અનુમાન થાય તેમા કોઈ પણ જાતનો બાધ નથી

પુનઃ પ્રતિપક્ષીનું શંકા કરતા કહે છે કે-તમારો દરેક સમાધાન યુક્તિસહ નથી દેવદક્ષમા ગતિમત્ત્વરૂપ સાધ્યવડે દેશાન્તર પ્રાપ્તિરૂપ હેતુનુ અવિનાશૂત્પત્તિ દૃષ્ટ છે તે જ આદિત્યના અનુમાનમા પણ ગમક બનશે અને તેથી ત્યાં અનુમાન સાધી શકાશે પણ તમારા અનુમાનમા તો તેવુ કોઈ ગમક નથી માટે દોષ દુર્વાર છે ?

મમાધાન-તમાની જેમ અમારે પણ ઘટમા જ્ઞેયત્વરૂપ હેતુનુ પ્રત્યક્ષવાવિનાશાવપણુ દૃષ્ટ જ છે તે જ પ્રસ્તુત અનુમાનમા ઘનક બનશે કહાય તમે એમ શંકા કરો કે-અતીન્દ્રિયપ્રત્યક્ષત્વ હોવાથી તમારા અનુમાનમા પ્રત્યક્ષત્વાવિનાશૂત્પત્તિ જ્ઞેયવમા અદૃષ્ટ છે તો તમારે પણ દેવદક્ષમા ગગનગતિમત્ત્વવડે દેશાન્તર પ્રાપ્તિનુ અવિનાશાવપણુ સુચ્ય જ છે

વળી સાધ્યમાં દૃષ્ટાન્તના અભાવરૂપ દોષ પણ સાધ્યને નથી કારણ કે જાત્યન્તર પ્રત્યક્ષવડે ત્યાં પ્રત્યક્ષત્વની અમિદ્ધિ હોવા છતાં સામાન્યપણે પ્રત્યક્ષત્વની સિદ્ધિ થાય છે અને વિશેષ અનુગમનો અભાવ હોવાથી સામાન્યતઃ પ્રત્યક્ષત્વની સિદ્ધિ થાય તે ઉચિત જ છે

(૧૨) વળી પ્રકૃત અનુમાનમા વૈધમ્ય દ્વાનતનો દોષ પણ નથી ' ન કિંચિત્ ' એ સુમ્ધાલાવથી સ્વેચ્છાવની નિવૃત્તિ થાય છે પ્રતિપાદનના ઉપાય તરીકે તેનું કથન કરવાના કોઈ દોષ નથી નહીંતર નિમ્વલાવપણાએ તેનાથી અતિપ્રસંગદોષના કારણે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ નહીં થાય હવે સિદ્ધા ત્રી અન્ય પ્રકાર વડે પણ સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ બતાવનાર અનુમાનાન્તર આ પ્રમાણે કહે છે કોઈક અન્ય સ્થાને પ્રસિદ્ધ જે વસ્તુ તેનો જ અન્ય તત્ત્વદેશ વસ્તુમા વ્યવહારોપચાર કરાય છે જેમ શૌર્ય-કૃત્તા વગેરે શુભોવડે શુભવાન તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા સિંહ શબ્દનો તાદેશ શુભવિશિષ્ટ સિંહલિંગ ચૈત્રાદિમા પણ વ્યવહાર કરાય છે આ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રકલાજ્ઞાનયુક્ત કોઈક સર્વજ્ઞભિન્ન પુરૂષમા પણ સર્વજ્ઞ શબ્દનો વ્યવહાર દેખાય છે આ વ્યવહાર ત્રિકાલદર્શી સર્વજ્ઞ ભગવન્તમા થતા સર્વજ્ઞ શબ્દના વ્યવહારની અપેક્ષાએ ગોણું છે તેથી સર્વજ્ઞ શબ્દનો મુખ્ય તરીકે જેમા પ્રયોગ થાય તે લોકાલોક સ્વરૂપવિત્ સર્વજ્ઞની સત્તા અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે

આ રીતે શૌર્યાદિ શુભવિશિષ્ટ વ્યક્તિમા કરાતો સિંહ શબ્દનો ગોણું વ્યવહાર જેમા મુખ્ય રીતે તેનો પ્રયોગ થાય તે સિંહની વિદ્યમાનતા નિદ્ધ કરે છે તે જ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રકળાકુશળ વ્યક્તિમા કરાતો સર્વજ્ઞશબ્દનો ગોણું પ્રયોગ સર્વવિત્ મુખ્ય સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ કરે છે

પ્રકૃત અનુમાનમા ' અનેક શાસ્ત્રકલાસવેદનયુક્ત કોઈક પુરૂષમા સર્વજ્ઞ તરીકેનો કરાતો વ્યવહાર તદન્ય મુખ્યાપેક્ષ છે ' આ રીતની પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યક્ષાદિ વિરાધવાળી નથી, કારણ કે તેના લક્ષણનો અયોગ છે જેમ કોઈ પુરૂષ અનુમાનદ્વારા અગ્નિમા શૈત્પની સિદ્ધિ કરવા વિચાર કરે પણ અગ્નિમા ત્વગિન્દ્રિયથી

કે-આવાવનુ નન્યમન ન મનુ દોષ થી તે પ્રથમ વિરોધી કરેવાય છે, તેનાથી અનુભિતિ થતી નથી તેના અનુન નમા એવો કેવો નન્ય પ્ર વિરોધ થતો નથી.

૨૧ ાવનુવરૂપ તેનુ અમિદ નથી કે જુ કે વ રી અને પ્રતિવે ઉત્તમ કારા પણ અને દાનમા ાવનુવરૂપ તેનુ વિદ છે

કાવ્ય બ ર પિત જુમા તેનુની મના નદો દોવાથી અનંકાનિક દોષ થવુ નથી

નાન્ય અને ાવનુ ઉત્તમ એક અધિકજળના પ્રતીકમન દેવ થ વિદ દોરનો પણ અલાય છે

ાવમ્યદાન આધન ધર્માદિથી નમિદ નથી કાવ્ય કે આધ્ય ધર્મા નને આધન ધર્મ જનની પ્રમિદિ છે વિપમમા આધનની સત્તા નથી કાવ્ય કે રીવમા ધર્મ વ્યવહાર થવાથી વિપમમા આધ્ય અને આધન જનને નિનુસિ થાય છે

એ પ્રમાણે 'અર્વંજસિદિ' ધન્યમા 'અનુમાન-
પ્રમાણાનિકાન્ત વરૂપ સર્વતાત્વપ્રતિરોધ પૂર્વપા-
અન' નામનુ બીજુ પ્રકરણ પૂર્વ થયુ

પ્રકરણ ત્રીજું

આમ પૂર્વપક્ષીએ મર્વજમા જણાવેલ પ્રત્યક્ષગોચરગતિ ક્રાંતિત્વ તથા અનુમાનગોચરગતિક્રાંતિત્વનું ખટન કરી નર્વજ પ્રત્યક્ષ વિષય છે તથા અનુમાનગમ્ય છે એ સિદ્ધ કર્યું હોવે એ થમાન મૂરિદેન મર્વજમા આગમગોચરગતિક્રાંતિત્વનું પણ ખટન કરતા પૂર્વપક્ષીને જાણારે છે—તમે જે સર્વજમા આગમ ગોચરગતિક્રાંતિપણ્યુ—આગમપ્રમાણ્યુવિચયત્વાભાવ કહેા છે તે તમારે વચન અસિદ્ધ છે કારણ કે સ્વર્ગકેસ્થાંત્રિના તપોધ્યાનાદિ 'તત્ત્વમ્' સ્વર્ગાર્થી અને દેવતાથીએ તપ અને ધ્યાનાદિ કંબુ જોઇએ, અર્થાત્ તપ અને ધ્યાનાદિ અનુમાનને આચન્નાર સ્વર્ગ અને દેવગણાનને મેળારે છે આ આગમ વચનથી સ્વર્ગી તથા દેવનીની સત્તા મિદ્ધ થાય છે તેમા જે દેવની થાય છે તેને જ અમે સવજ કહીએ છીએ આ રીતે આગમ પ્રમાણ્યથી સર્વજની સિદ્ધિ સ્પષ્ટ છે

પુનઃ પ્રતિપક્ષી શકા કરતા કહે છે—

તમે ભલે આગમ પ્રમાણ્યથી દેવલી—મર્વજની મિદ્ધિ કરી પણ જે વચન દ્વારા તમે સવજને માધો છો તે આગમવચન જ અમારે અપ્રમાણ્ય છે, કારણ કે તે પુરૂષકર્તૃક છે આગમવચનને અપ્રમાણ્ય સાળિત કરનાર અનુમાન પ્રકાર આ પ્રમાણ્ય છે આગમવચનમ્ અપ્રમાણમ્ પુરૂષકર્તૃત્વાત્, યત્પુરૂષકર્તૃક તદપ્રમાણ રચ્યા પુરૂષાસ્યત્

આ અનુમાનથી આગમવચનની અપ્રમાણ્યિકતા મદ્ધ થાય છે!

સમાધાન—જો સર્વજ્ઞપુરુષને આગમના કર્તારૂપે નહીં પણ આગમના વખ્તા તરીકે માનીએ છીએ, તેથી તમે જે પુરુષકૃત્વ રૂપ હેતુ દ્વારા આગમવચનને અપ્રમાણ જણાવો છો તે યુક્તિ સંગત નથી.

કાળુ કે અમિદ્દ હેતુથી અનુમાન સાધી શકાય નહીં એ આગમના પુરુષકર્તૃત્વને માનતા ન હોવાથી અમારા મતે તે હેતુ અસિદ્ધ છે તેથી તેના દ્વારા આગમને અપ્રમાણ સિદ્ધ કરવાનો તમારો પ્રયામ નિર્વાર છે. વળી સર્વજ્ઞપુરુષ આગમના કર્તા નથી પણ વખ્તા છે આ વાત સ્વશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ પણ નથી, એટલે કે અમારૂં શાસ્ત્ર પણ સર્વજ્ઞને આગમના વખ્તા તરીકે જ સિદ્ધ કરે છે. કાળુ કે શ્રી તીર્થ કહેયો સમવચરણમા બિરાજી દેશના આપે છે ત્યાર પ્રારભમા 'નમો નિવલ્લ (નમસ્તીર્થાય) એ વચનને ઉચ્ચારે છે પણ તેની રચના કરતા નથી.

મ.કા-ભયે તમે પુરુષવકૃત્વ રૂપ હેતુ દ્વારા આગમના પુરુષકર્તૃત્વની અમિદ્ધિ કરી, પણ તેથી તમારે બીજી આગમ પ્રામાણ્યની સિદ્ધિ થઈ શકે તેમ નથી. જે પુરુષવકૃત્વ રૂપ હેતુને પ્રામાણ્યની મિદ્ધિમા તમે કારણભૂત ગણો છો તે જ હેતુ દ્વારા આગમ-અપ્રામાણ્યની સિદ્ધિ થાય છે.

સમાધાન—જો પુરુષવકૃત્વ રૂપ હેતુનું આશયણ કરી તમે આગમનું અપ્રામાણ્ય સિદ્ધ કરશો તો તત્ત્વન્યાયાત્-તેની જેમ જ વેનું પણ અપ્રામાણ્ય પ્રાપ્ત થશે કારણ કે વેદમા પણ પુરુષવકૃત્વ રૂપ હેતુ સમાન છે.

૧ કહાચ તમે કહેશો કે અમે વેદમા પુરુષવકૃત્વ માનતા નથી તેથી અમને કોઈ દોષ લાગતો નથી તો આ તમારૂં ન્યાયરૂપ ત નથી કારણ કે પુરુષનિષ્ઠ ઉચ્ચારણરૂપ

મિવાય વેદનું શ્રવણ પ્રત્યક્ષ મલાવી શકતું નથી, અને તમે વેદને શ્રાવણપ્રત્યક્ષ વિષય માનો છો તેથી તમારે અગત્યા-
ન છુટકે વેદને પુરૂષવક્તૃક માનવા જ પડશે

વળી તમે કહેશો કે અમે વેદોપલબ્ધિમા પુરૂષવ્યાપારને નહીં પણ આનુપૂર્વીનિયતિભાવાદિને કારણસ્વરૂપે સ્વીકારીએ છીએ તો અમારે પણ તમારી સમાન જ છે જેમ તમે પ્રજ્ઞાદિને વેદના ઉત્પાદક રૂપે નહીં પણ આનુપૂર્વીવિશેષરૂપ વેદના વક્તા રૂપે માનો છો તેમ અમે પણ શ્રી તીર્થ કર્તવ્યને આગમના ઉત્પાદક રૂપે નહીં પણ આગમના વક્તા તરીકે માનીએ છીએ આમ પુરૂષવક્તૃત્વરૂપ હેતુથી આગમનું અપ્રમાણ્ય સિદ્ધ કરવાનો તમારો પ્રયામ નિરર્થક છે તે સિદ્ધ થયું

કદાચ તમે એમ કહેશો કે-જૈનાગમ અર્હંત-તીર્થંકરભાષિત હોવાથી અમે તેને અપ્રમાણ્ય કહીએ છીએ તો તે તમારૂં કથન કોઈ રીતે માનવા યોગ્ય નથી

જે વસ્તુ નિશ્ચિત અને અવિપરીત એટલે યથાર્થજ્ઞાનોત્પાદક હોય તેનો પ્રમાણ તરીકે સ્વીકાર કરેલ છે અને એથી આગમ પણ નિશ્ચિત અને યથાર્થ બોધજનક હોવાથી નિશ્ચયપણે પ્રમાણ્ય રૂપ જ છે જો આગમ અનિશ્ચિત અને વિપરીત-અયથાર્થજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરે તો જરૂર અપ્રમાણ્ય થાત પણ તેવા જ્ઞાનનું પ્રતિપાદન ન કરતા હોવાથી આગમ અપ્રમાણ્ય નથી જ જો નિશ્ચિત અને અવિપરીતજ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરનારને પણ અપ્રમાણ્યરૂપ માનવામા આવે તો જગતમા કોઈ પણ વસ્તુ પ્રમાણ્યભૂત રહે જ નહીં-અને શબ્દપ્રમાણ્યની પણ પ્રમાણ્ય ભાવથી અનુપપત્તિ-અસિદ્ધિ થાય

તે પ્રામાણ્યનું ઉપાદાન અને ઇતર નિમિત્તના પ્રભાવથી અપગધીનપણુ હોવાથી અર્થઘટ્ટણપરિણામ અને પ્રત્યાયાન્તર-અન્ય પ્રત્યયના અનુભવથી સ્વ અને પરથી જ સૂક્ષ્મ-બોધ થાય છે ક્રમ અને કસ્યથી નિષ્પાદ્ય તે પ્રામાણ્ય ઉભયની અપેક્ષા વાળુ હોવાથી સ્વ-પરથી સ્વકાર્યનું પ્રવર્તન કરે છે

વિજ્ઞાનનો અર્થ પરિચ્છેદ સ્વરૂપ ધર્મ પણ વ્યતિરિજ્ઞ-ભિન્ન જ ॥ એમ નહીં, જો એમ માનવામા આવે તો 'અમ્ય અમ્ય તેનો આ, આ રીતનો સબધ ઘટી શકે નહીં' ને કથયિત અભિન્ન માનવામા આવે તો કથયિત ભિન્ન પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય

જ્ઞાનનો પણ પરથી ભાવ નથી એમ નહીં અર્થાત પરથી ભાવ છે-ગારણુ દે હન્દ્રિયમનોડ્યર્થઃક્રતિકર્મો દિ જ્ઞાનસ્ય રેતુ ઇન્દ્રિય મન અને પદાર્થનો મનિકર્મ-સબધ જ્ઞાનમા કારણુ છે, એ વચનની પરથી ભાવની સિદ્ધિ વાય છે

હવે આ વિષયને છોડી પૂર્વપક્ષી સર્વજ્ઞવિષયમા પ્રશ્ન કરે છે

શકા-આગમનુ નિત્યપણુ હોવા છતા પણ સર્વજ્ઞની કંપના વ્યર્થ છે !

સમાધાન-વિહિત-કૃત અનુષ્ઠાન-નત્કિયાના ફલસ્વરૂપ હોવાથી સર્વજ્ઞની કંપના સુક્તિયુક્ત છે

શકા-સર્વજ્ઞ અદૃશ્ય-પ્રત્યક્ષવિષય ન હોવાથી તેને વિહિનાનુષ્ઠાનફલસ્વરૂપે કંપવા તે અનુપપન્ન-અસિદ્ધ ॥

સમાધાન-જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ દેખાતી હોય તેને જ સ્વીકારવામા ૨ ૧ે અને જે પ્રત્યક્ષવિષય નહોય તેનો અભાવ માનવામા

આરે તો સ્વર્ગાદિ પદાર્થો પણ તે જ રીતે અપ્રત્યક્ષ છે તેથી તેની પણ તમારે અનુપપત્તિ-અગત્તા સ્વીકારવી જોઈએ, પણ તેની તમે અપ્રત્યક્ષ છતાં અસત્તા માનતા નથી અને સર્વજ્ઞ અપ્રત્યક્ષ છે માટે તેની કંપના વ્યર્થ છે એમ કહેવા તૈયાર થયા છે તે તમારો આ પ્રયત્ન તદ્દન અગત્ય છે

ગાઠા-સ્વર્ગ વગેરે સુખાદિરૂપ હોવાથી તે દૃશ્ય-અપ્રત્યક્ષવિષય બને તે ન્યાયયુક્ત છે

સમાધાન-સુખાદિ પ્રત્યક્ષવિષય હોના છતાં પ્રકૃષ્ટસુખવિશેષરૂપ સ્વર્ગ તો અપ્રત્યક્ષ જ છે વળી અતિપ્રમગ હોય હોવાથી 'સુખમાનાનુભવરૂપ સ્વર્ગ છે' એમ પણ માની ગાઠાય નહીં જો એમ માનવામા આરે તો તેવા સુખાનુભવરૂપ સ્વર્ગનો મદ્દલાવ જ્યાં કયાથી થતો હોવાથી તમારા મતે તર્કજનો વજો ઇત્યાદિ ચોદક-પ્રેરક વાક્ય નિરર્થક થશે જો તમે એમ કહેશો કે અમારે સુખ આમાન્ય દર્શનથી પ્રકૃષ્ટસુખવિશેષરૂપ સ્વર્ગની અનુમાન ઠાગ સિદ્ધિ નિબાંધ-નોપરહિત છે તો અમારે પણ તેની જેમ જ્ઞાન સામાન્ય દર્શનથી પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનવિશેષરૂપ સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ અનુમાન દ્વારા શક્ય જ છે

(૧૪) આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તીએ આગમમા પુરૂષવકતૃત્વરૂપ હેતુ ઠારા પુરૂષવકતૃત્વતુ ખડન કર્યું હવે પૂર્વપક્ષી પુરૂષ વકતૃત્વમા જ અન્યોન્યાશ્રયતુ ઉદ્દલાવન કરતા કહે છે

શ ન મર્વજ-તીર્થક દેવ શ્રી ભગવતીજી કટપસૂત્ર વગેરે આગમસાસ્ત્રના વક્ત્રા હોવાથી આગમના પ્રતિપાદનમા સર્વજ્ઞ-દેવનીની અપેક્ષા છે અને દેવવીપણુ આગમકથિત મદ્દનુધાન શ્લેષરૂપ હોવાથી દેવવી બનવામા આગમની અપેક્ષા છે, આમ પરસ્પરની અપેક્ષા હોવાથી અન્યોન્યાશ્રયદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે,

અને ‘અન્દાન્દાગ્રાણિ કાયાણિ ન પ્રક્લ્પતે’ એ વચનાનુસાર અન્યો ન્યાશ્રય દોષદુષ્ટ કાર્યો સિદ્ધ થતા નથી તેથી તમોએ માનેવ પુરૂષવક્તૃત્વરૂપ હેતુ પણ અન્યોન્યાશ્રય દોષખસ્ત હોવાથી તેનાથી આગમ પ્રામાણ્યની મિદ્ધિ કંઈ રીતે થઈ શકે !

સમાધાન-આ રીતનો અન્યો યાશ્રય દોષ તમારે પણ સમાન છે હિરણ્યગર્ભાદિ વેદના વક્તા હોવાથી વેદમા હિરણ્યગર્ભાદિની અપેક્ષા છે અને હિરણ્યગર્ભાદિ વેદકથિતાનુદાન દ્વરૂપ હોવાથી તેમા જે ની અપેક્ષા છે આમ એકની સિદ્ધિમા બીજાની અપેક્ષા હોવાથી પરમપરાશ્રયરૂપ દોષ તમારે પણ પ્રાપ્ત થાય જ છે

જો તમે એમ કહેશો કે-અમાગ મતે આ દોષ હિરણ્ય ગર્ભાદિની અસત્તામા પ્રયોજક થતો નથી તો અમે પણ કહીશું કે અમારે પણ આ દોષ મવક્ત-કેવલીની અસત્તામા પ્રયોજક થતો નથી. સ્વામયો મમો દોષ, પરિહારોઽપિ ત્ત્વમ જે બન્નેમા એકસરખો દોષ હોય છે તેનો પરિહાર પણ તેના સમ્યો જ થાય છે

વગી તમે એમ પણ કહી શકો તેમ નથી કે અમે હિરણ્ય ગર્ભાદિને વેદકથિતાનુદાન દ્વરૂપ માનતા ન હોવાથી અમારે ઇતરેતરાશ્રય દોષ લાગતો નથી, કારણ કે હિરણ્યગર્ભાદિને પણ વિશેષજ્ઞે વેદકથિતાનુદાનદ્વરૂપ પણ છે

શકા-અમારે જે તમારે વિધમતા છે અમે વેદને અનાદિ માનીએ છીએ, અને તેથી વક્તા હિરણ્યગર્ભાદિકને અનાદિ સ્વીકારીએ છીએ પણ તમે આગમના વક્તા સર્વજ્ઞને અનાદિ સ્વીકારતા નથી

સમાધાન-અમે પણ આગમ તથા તેના વક્તા સર્વજ્ઞ ઉભયને અનાદિ માનીએ જ છીએ તેથી અમાનતામા ક્રોધ

બાધક નથી જો તમે એમ કહેજો કે અમે હિરણ્યગર્ભાદિને અન્ય વેદવકતૃવેદવક્તા તરીકે માનીએ છીએ તેથી તમારે અમારી સાથે વિષમતા પ્રાપ્ત થશે તો આ પણ તમારું કહેવું યોગ્ય નથી કારણ કે અમે પણ અન્ય અરિહંતપ્રભુએ ઉક્ત આગમને જ અરિહંતપ્રભુ પ્રતિપાદન કરે છે એમ સ્વીકારીએ છીએ અરિહંતપ્રભુ દેશનાના પ્રારણમા 'અહા પુલ્લતિથકર્ત્ત્વિ નિર્દિષ્ટે જેમ પૂર્વના તિર્થ કરેએ કહ્યું છે તેમ હું કહું છું, એ પ્રમાણે કહે છે

શકા-એમ છતાં અમે હિરણ્યગર્ભાદિને અન્યવેદવકતૃત્વા નપેક્ષિત વેદવકતૃપણ માનતા નથી પણ અન્યવેદવકતૃત્વાપેક્ષિત વેદવકતૃપણ જ માનીએ છીએ અને તમે અરિહંતપ્રભુમા અન્ય-અર્હંદુક્તવાનપેક્ષિતાગમવકતૃત્વનો સ્વીકાર કરો છો. આ રીતે તમારે ને અમારે અપેક્ષિત અને અનપેક્ષિત દ્વારા વૈષમ્ય છે

સમાધાન-તમારી આ વાત અમારા દર્શનનું તમને અન લિંગપણું નુયવે છે અમે પણ અન્ય અરિહંતદેવે પ્રતિપાદન કરેલ આગમને જ અરિહંતપ્રભુ પ્રતિપાદન કરે છે એમ માનીએ છીએ તેથી અમારે અન્ય-અર્હંદુક્તવાપેક્ષિતાગમવકતૃપણ હોવાથી અપેક્ષિતત્વ તમારી જેમ જ છે જે આનુપૂર્વીથી અન્ય તીર્થ કરેવોએ આગમનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું તેજ આનુપૂર્વીથી વતમાનમા પણ તીર્થ કરેવે આગમનું પ્રતિપાદન કરે છે માટે સમાનતામા કેઈ પણ ભતનું વૈષમ્ય નથી વળી પ્રતિપક્ષી શકા કરતા કહે છે—

ભલે આ ગીતનું સામ્ય તમે સિદ્ધ કર્યું છતાં વૈષમ્ય તો સ્પષ્ટ જ છે અમારા મતે હિરણ્યગર્ભાદિમા હિરણ્યગર્ભાદિકતૃક વેદાપદેશકાવાચ્યછેદને (કાવમા) અન્યવેદવકતૃમુખાધીતપણું

અને વેદવક્તૃપણ ઉભય છે જ્યારે તમારા મતે અરિહંતમા
અહંતૃતૃકાગમોપદેશાવાવરઁદેન (અરિહંતપ્રભુ જે ઝાળમા
આગમનો ઉપદેશ કરે છે તે કાગમા) આગમ વક્તૃપણ હોવા
છતાં તદન્યાહુન્મુખાધીતત્વનો અભાવ છે

સમાધાન-તમે જેમ જાનિશ્ચયનિશ્ચયવદે હિરણ્યગર્ભાદિમા
વેદવક્તૃપણ માનો છો તેમ અમે પણ આગમોપદેશકાલમા
દેવજ્ઞાનરૂપ અતિશયથી અરિહંતમા આગમવક્તૃપણ માનીએ
છીએ અને અન્યકાલાવરઁદેન તે અરિહંતમા અન્યાગમવક્તૃ
મુખાધીતપણુ પણ રહે છે તેથી તમારી સામે શ્રમાનતામા કોઈ
શાધ નથી

તે તમે એમ કહેશો કે-અમારા હિરણ્યગર્ભાદિ વેદના વક્તા
છે અને તમાગ અરિહંત તો વેદના નહીં પણ આગમના વક્તા
જે, આમ અમારી સાથે તમારે શ્રમાનતા પ્રાપ્ત થશે, તો
તે પણ યોગ્ય નથી કાન્તુ કે અરિહંતે પ્રતિપાદન કરેલ આગમમા
વેદલિપ્તપણુ હોવા છતાં ન્યાયમાર્ગતુલ્યતા ઉભયમા એકસરખી
હોવાથી વેદ અને આગમમા શ્રમાનતા નિર્ણય છે

શ મ-વેદ અને આગમ પરસ્પર લિપ્ત વસ્તુ છે તો આગમમા
વેદીય ન્યાયમાર્ગતુલ્યતા કેવી રીતે હોઈ શકે અને જો એ ન હોય
તો ન્યાયમાર્ગતુલ્યતારૂપ હેતુથી વેદ અને આગમને સમાન
કઈ રીતે માની શકાય !

સમાધાન-જો તમે વેદલિપ્ત આગમમા વેદીયન્યાયમાર્ગ
તુલ્યતાનો અભાવ જણાવશો તો અમે પણ આગમલિપ્ત વેદમા
આગમીયન્યાયમાર્ગતુલ્યતાનો અભાવ કહીશું, તેથી ન્યાયમાર્ગ
તુલ્યતાનો સૂત્રભાવ જેમ વેદમા છે તેમ આગમમા પણ છે જ
એ તમારે સ્વીકારવું પડશે નહીંતર તમારા મતે જેમ આગમ

અવેદ છે તેમ અમારા મતે વેદ અનાગમ છે તેથી વેદમા અમે કહેલ ન્યાયમાર્ગતુલ્યતાનો અભાવ હોવાથી તેમા પણ અપ્રામાણ્યની પ્રાપ્તિ થશે તેમ છતાં તમે એમ કહેશો કે-તમાગ આગમની પ્રામાણ્યતામા વિગાન-વિરોધ છે તો અમે કહીશું કે-તમારા વેદના પ્રામાણ્યમા તે વિરોધ સમાન જ છે

પ્રામાણ્યપ્રામાણ્યના વિચારમા વેદ તથા આગમમા આવી સમાનતા હોવા છતાં તમે એમ કહેશો કે-તો પણ અમારે વેદ જ પ્રમાણભૂત છે પણ આગમ પ્રમાણ નથી તો આ તમારું વ્યવન મદિરાનું પાન કરનાર ઉન્મત્ત-વિવેકવિકલ પુરૂષને પ્રમાણભૂત થાય, પણ બુદ્ધિમાન વિચારશીલ વ્યક્તિને કદી પણ પ્રતીતિ જનક થઈ શકે નહીં આ રીતે પૂર્વપક્ષીએ આગમ પ્રમાણમા જણાવેલ અન્યોન્યાશ્રયદોષનો પરિહાર થવાથી આગમકથિત સદ્ગુણાનંદપણુ હોવાથી આગમથી સર્વજની સિદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે

આ પ્રમાણે 'સર્વજસિદ્ધિ' ગ્રન્થમા 'આગમપ્રમાણા
તિકાન્તતરૂપ સર્વજાતપ્રતિષેધપૂર્વપક્ષખડન'
નામનું ત્રીજું પ્રકરણ પૂરું થયું

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

પ્રકરણ ચોથું

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

(૧૫) આ રીતે સર્વજમા પૂર્વપક્ષીએ જણાવેલ પ્રત્યક્ષ ગોચરાતિકાન્તાત્વ-અનુમાનગોચરાતિકાન્તાત્વ અને આગમગોચરાતિકાન્તાત્વનું અનેક પ્રબલ સુક્તિઓ દ્વારા ખડક કરી મંથકાના પ્રબળમા ઉપમાનગોચરાતિકાન્તાત્વનું પણ ખડક કરે છે

ઉપમાન-સાદૃશ્યજ્ઞાનથી પણ વસ્તુનો ઓપ થાય છે જેમ
કેઈ ખામીછે કેઈ આગળ્યકને પૂછ્યું 'ગાય કીન્ન ગવય
કેયો હોય ! તેના જવાબમા આગળ્યકે કહ્યું ગૌમન્ન નાયના
જેવી જેની આકૃતિ હોય તે ગવય કહેવાય આ પ્રમાણે ગવયમા
ગૌસાદૃશ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જ ગલમા ગયેવ તે ખામીછે ગવયને
જેથે ત્યાં તેને પૂર્વનાત અનિદેશવાક્યાર્થનું સ્મરણ થયું અને
'જગ ગગર ' આ ગવય છે, એ રીતનું અજ્ઞિજ્ઞાન થયું અહીં
ગૌ તથા ગવય બન્ને પ્રત્યક્ષ હોવાથી શક્તિજ્ઞાન થાય છે પણ
સર્વનાના વિષયમા સર્વજ્ઞ તથા તત્સાદૃશ્ય આ બન્ને અગ્રમદાહિ
પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ ન હોવાથી સર્વજ્ઞ ઉપમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી
શકાય તેમ નથી-આમ પૂર્વપક્ષીએ પહેલા જણાવ્યું હતું તેનો
ઉત્તર આપતા પ્રથકાર મહામા જણાવે છે-તમેએ સર્વજ્ઞમા
જણાવેવ ઉપમાન ગૌચરતિકાન્તપણુ ન્યાયમગત નથી
દૃશ્યમગત સમસ્ત સજયપરિચ્છેદ-નાશાદિથી જેમણે સર્વજ્ઞને
પ્રાપ્ત કર્યા છે તેમને અન્ય સર્વનાની ઉપલબ્ધિમા તત્સાદૃશ્ય
પ્રતીતિની મિદ્ધિ થાય છે જેણે ગૌ-ગવયને ગ્રહણ કર્યા નથી
તેને ગૌમા ગવયમાશયની પ્રતીતિ અને ગવયમા ગૌમાદૃશ્યની
પ્રતીતિની અમિદ્ધિ થાય છે પણ તેટલામાત્રથી ગૌમા ઉપમાન

ગોચરાતિકાન્તત્વ-ઉપમાનપ્રમાણજન્ય પ્રત્યક્ષવિનય-વાભાવ છે એમ કહી શકાય નહીં કાળજી કે તેનો અચ્છીકાર છે, અર્થાત્ પ્રમાણભૂત ગણાતા પુરૂષોએ ગોમા ઉપમાન ગોચરાતિકાન્તત્વનો સ્વીકાર કર્યો નથી એટલે કે ગવયમા ગો સાદૃશ્યજ્ઞાનથી યજ્ઞિ જ્ઞાન થાય છે એ મિદ્ધ કયું છે એ-૪ પ્રમાણે અહીં પણ સર્વજ્ઞ તથા તત્સદૃશને નહીં જોનાર મનુષ્યને પણ ઉપમાન પ્રમાણથી તત્સાદૃશ્યની પ્રતીતિ થાય છે તે મિદ્ધ કવવાથી સર્વજ્ઞમા પૂર્વપક્ષીએ જણાવેલ ઉપમાન ગોચરાતિકાન્તત્વનું આપોઆપ ખડન થઈ ગયું.

(૧૬) શકા-તમારૂં પૂરોજ્ઞ કથન ત્યારે જ મંગત થઈ શકે ત્યારે સર્વજ્ઞની ઉપવર્ણિત કેાધને પણ થઈ હોય, પરંતુ તેની ઉપવર્ણિત જ કેાધને થતી નથી તો સાદૃશ્યજ્ઞાન કેમ થઈ શકે ? ઉપમાન તેનું થાય જેનું પ્રત્યક્ષ થતું હોય, પ્રત્યક્ષ વગર ઉપમાન થઈ શકે નહીં.

સમાધાન-વિકલ્પની અનુપપત્તિ-અસિદ્ધિ થવાથી તમારૂં કથન યથાર્થ નથી, જામે તમને (પ્રતિપક્ષીને) એમ પૂછીએ છીએ કે-શું સર્વજ્ઞ પ્રમાણથી ગ્રહણ કરાતા નથી કે અપ્રમાણથી ? જો એમા બીજો પક્ષ એટલે અપ્રમાણથી સર્વજ્ઞ ગ્રહણ થઈ શકતા નથી એ પક્ષ તમારે અભિમત છે તો એમા કાર્કશનવાદ જેવું નથી, એતો સિદ્ધસાધન જ થયું જામે પણ અપ્રમાણથી સર્વજ્ઞની અસિદ્ધિ માનીએ જ છીએ.

(૧૭) જો તમે પ્રથમ પક્ષ એટલે પ્રમાણથી સર્વજ્ઞની મિદ્ધિ-ઉપવર્ણિત થતી નથી એમ કહેશો તો જામે તમને પૂછીશું-શું તદ્દ્વાહક પ્રમાણથી ઉપવર્ણિત થતી નથી કે અતદ્વાહક પ્રમાણથી ? જો તમે કહેશો કે-તદ્વાહક પ્રમાણથી

નથી મહણ કરાતા, તો તે સુદ્ધિયુક્ત નથી તદ્દત્ત મહણ કરનાર જે પ્રમાણુ તે તદ્દત્ત મહણ ન કરે એ વિરુદ્ધ વસ્તુ છે તદ્દમહાકે પ્રમાણુથી તદ્દત્ત અવશ્ય મહણ થાય જ અર્થાત્ સર્વન મહણુ પ્રમાણુથી સર્વજ્ઞની ઉપવર્ધિ-નિદ્ધિ થાય તે નિમિદ્ધ ॥

(૧૮) જે કહેશે કે—અતદ્દમહાકે પ્રમાણુથી સર્વન મહણ કરાના નથી તો આ તમારા વચનથી ઉભરી સર્વજ્ઞના અભાવની અમિદ્ધિ જ થાય છે અર્થાત્ સર્વજ્ઞ છે એમ માનિત થાય કે જે વસ્તુનો મહાકે જે ન હોય તેનાથી તે વસ્તુનું મહણુ ન થાય તેથી તે વસ્તુની અગત્તા નહીં પણ મત્તા જ સિદ્ધ થાય છે જેમ ઘટામહાકે-ઘટને ન મહણુ કરનાર પ્રમાણુથી ઘટનું મહણુ-બોધ ન થવા છતાં પણ ઘટની વિદ્યમાનતા જ સિદ્ધ થાય છે પટાદિમહાકે પ્રમાણુવડે મહણુ ન કરાતા ઘટાદિ પદાર્થો નથી એમ નહીં, પરંતુ છે જ એવો લોકમા અનુભવ થાય છે

(૧૯) જે તમે કહેશે કે—ઘટાદિમહાકે પ્રમાણુ હોવાથી ઘટાદિની વિદ્યમાનતા મિદ્ધ થાય છે પણ સર્વજ્ઞમહાકે કોઈ પ્રમાણુ જ નથી તો કઈ રીતે સર્વજ્ઞની ઉપવર્ધિ-પ્રતીતિ થઈ શકે !

(૨૦) તો અમે તમને પૂછીશું—શું તમને જ સર્વજ્ઞસાધક પ્રમાણુનો અભાવ છે કે સર્વપ્રમાતાઓને પણ અભાવ છે ! જે તમાર જ સર્વજ્ઞમહાકે પ્રમાણુનો અભાવ છે ત્યારે તો સિદ્ધ સાધન જ છે, અર્થાત્ તમારા મતે સર્વજ્ઞસાધક પ્રમાણુ પ્રાપ્ત ન થાય તે નવાઈ જેવું નથી કારણુ કે એક તો તમાગથી સર્વજ્ઞ પરોક્ષ હોવાથી તદ્દમહાકે પ્રમાણુનો તમારે અભાવ છે, અને બીજી રામને પ્રવચનના અર્થનો બોધ પણ નથી સર્વજ્ઞ દેવ પ્રતિપાન કરેલ આગમના અર્થને જાણનાર હોય તેમના

માનમ પ્રત્યક્ષ વિષય સર્વજ્ઞ થાય છે પણ તમે તો જિન પ્રવચનના અર્થને જાણતા નથી તેથી તમાગ મતે કંઈ રીતે સર્વજ્ઞની ઉપવચ્છિ-સિદ્ધિ થઈ શકે !

હવે જો સર્વપ્રમાતાઓના મને સર્વજ્ઞભાવક કોઈ પ્રમાણ નથી એમ માનવામા આવે તો તે પણ ઉચિત નથી સર્વ પ્રમાતાઓના મતે સર્વજ્ઞભાવક પ્રમાણનો અભાવ ત્યારે જ કહી શકાય જ્યારે સર્વપ્રમાતાઓના ચિત્ત પ્રત્યક્ષવિષય થાય, પણ સર્વપ્રમાતાઓના ચિત્તો તમને પ્રત્યક્ષ નથી માટે તેમના મતે સર્વજ્ઞભાવક પ્રમાણનો અભાવ છે એમ કહી શકાય નહીં કદાચ સર્વપ્રમાતાઓના ચિત્તોને પ્રત્યક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો પણ તમારે અભિમત સર્વજ્ઞભાવનિર્ણયની સિદ્ધિ નહીં થાય પણ અનિર્ણય થશે કારણ કે મક્કલ સચેતનના અત કરણનો સાક્ષા કાર કંઈ માટે અસ્મદ્વાદિ હ્રસ્વ પ્રાણી ગમથ નથી પણ તેના સાક્ષાન્કાર અતીન્દ્રિયાર્થદર્શી વિશિષ્ટ અનુભવને અનુભવતા મહાત્માપુરુષ જ કહી શકે છે આવા જે પુરુષ હોય તે જ સર્વજ્ઞ કહેવાય છે આથી સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ સ્પષ્ટ થાય છે

(૨૧) શકા-પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ કરવામા આવે તો તે જ રીતે પ્રતિષેધની અનુપપત્તિથી પ્રધાન-પ્રકૃતિ વગેરે અમારા અભિમત તરનોની પણ તમારે સત્તા દુર્નિવાર થશે અને એમ જો થાય તો પહેલા કહેલુ સંપ્રદાય નિર્ધારક થશે

સમાધાન-પ્રધાન વગેરે તરનોનો પ્રતિષેધ દુશક નથી, અર્થાત તેના પ્રતિષેધની મિદ્ધિ થઈ શકે તેમ છે કારણ કે તેનુ સ્વત દર્શન થતુ નથી તેમજ અતીન્દ્રિયદર્શી આપ્ત પુરુષોએ તેનુ પ્રતિપાદન કયુ નથી અને તે ચિત્તની ઉત્સુકતાને પણ ઉત્પન્ન કરતા નથી

છે મર્વનપુત્ર પહેલા અમર્વજ્ઞને પોતે સર્વજ્ઞ છે એવું જ્ઞાન કરાવે છે પછી તે સર્વજ્ઞને જાણે છે

શકા-તમારી આ વાત ઠીક છે, પણ હૃદયગત મમત્ત સ્વચ્ચનો નાશ કરે તેવા મર્વન હાવમા ડોઈ મળતા નથી તો સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન કઈ રીતે થઈ ગયું છે !

(૨૪) સમાધાન-વર્તમાન હું હા અવસર્પિણીકાળના પાત્રમા આશરૂપ ાળના દોષથી મક્કલ સગય પડિએઠક મર્વજ્ઞને અભાવ છે, પણ તેમનાથી પ્રાપ્ત થયે ન સ પ્રદાય-ગુરુપરપરાના અવિચ્છેદથી તે સમયે સર્વજ્ઞ હતા એમ જાણી ગયાય છે

(૨૫) શકા-આ વાત ત્યારે સ્વીકાય જને જ્યારે તે સ પ્રદાય શુદ્ધ છે એમ સાબિત થાય પણ તે સ પ્રદાયની શુદ્ધતા કે દુષ્ટતાને સિદ્ધ કરવામા કોઈ પ્રમાણ નથી

સમાધાન-આ વસ્તુ વેદાધિગમ ગુરુપર પરામા પણ મમાન જ છે ત્યા પણ તેની શુદ્ધતાને સાધનાર કોઈ પ્રમાણ નથી

શકા-વેદાધિગમ ગુરુપર પરાને શુદ્ધ સ પ્રદાય તરીકે મિદ્ધ કરવા માટે અધ્યયનાદિવ્યવહારમા અખાધિતત્વજ્ઞાન કારણભૂત હોવાથી અમારી સાથે તમે તુલના કરી જાવો તેમ નથી,

(૨૬) સમાધાન-અમારા સ પ્રદાયમા પણ અધ્યયનાદિ વ્યવહારમા અખાધિતત્વજ્ઞાને તમારી જેમ જ હોવાથી સમાનતા નિર્વિવાદ છે નમસ્કાર સ્થાપનાદિ બાધારહિત વ્યવહાર વેદાધ્યયનની જેમ અમારા સ પ્રદાયમા પણ દેખાય છે તેથી સ પ્રદાયની શુદ્ધતા મિદ્ધ થાય છે

(૨૭) એ પ્રમાણે એ અને જવચને નહીં બહુ કરનાર મનુષ્યને પણ જેમ ગોમા ઉપમાનગોચરાતિક્રાન્તત્વનો અભાવ

છે અર્થાત્ ત્યા ઉપમાનપ્રમાણથી ગવયનો બોધ થાય છે તેમ
 સર્વજ્ઞનો પણ ઉપમાનપ્રમાણથી બોધ થતો હોવાથી સર્વજ્ઞમા
 ઉપમાનગો પ્રતિકાન્તત્વનો અભાવ મિદ્ધ થયો આથી અસર્વજ્ઞ
 પુરુષના સાધર્મ્યથી અમર્વજ્ઞત્વનું ઉપમાન જ ત્યા યુક્ત છે
 એટલે કે સર્વજ્ઞ અમર્વજ્ઞસદૃશ છે એમ જો પૂર્વપક્ષીઓએ કહ્યું
 છે તેનું પણ ખડન થઈ ગયું

(૨૮) ઉપમાન અને ઉપમેયમા ગ્રહેલા પ્રસિદ્ધ ધર્મવિશેષથી
 ઉપમાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે પણ સર્વ ધર્મોની ત્યા અપેક્ષા
 કરવામા આવતી નથી જેમ આહ્યાદકેતવશુણ વિશેષ દ્વાગ
 નંદ્રનું ઉપમાન શુષ્કમા કરવામા આવે છે પણ ત્યા અનંદત્વ-
 માકાશગતત્વ વગેરે મહાધર્મોની અપેક્ષા ગણવામા આવતી નથી

(૨૯) જેમ કે ગામી 'ગામા દેવદત્તા' અહીં ગામીની જેમ
 સ્યામ દેવદત્તા છે એ વખાનો અભિપ્રાય છે ત્યા શસ્ત્રાગત
 સ્યામપણ જ કેવળ પ્રતીકમાન થાય છે પણ શસ્ત્રીમાં રહેલા
 અન્યશુભો જણાતા નથી, જો સર્વ શુભોનો આરાપ કરવામા
 આરે તો દેવદત્તા ગામીપણાને જ પ્રાપ્ત કરી લે પણ તેમ થતું
 નથી હરે અહીં અસર્વજ્ઞ પુરુષો ઉપમાન અને પુરુષ વિશેષ
 ઉપમેય છે તે બન્નેમા કયો પ્રસિદ્ધ માધાગ્ધ ધર્મ તે વિચાર
 ણીય છે વકેત્વ-પુરુષત્વાદિ સાધાગ્ધધર્મને માની ગણાય
 તેમ નથી મારણ કે તેમ માનવામા સિદ્ધનું જ સાધ્યપદ
 પ્રાપ્ત થશે

(૩૦) જેમ પુરુષ વક્તા છે તેવી ગીતે આ પણ છે એ રીતનો
 સ્વીકાર કરેલો છે અસર્વજ્ઞના સાધર્મ્યની સિદ્ધિથી ત્યા સર્વજ્ઞમા
 અસર્વજ્ઞપણાની પણ મિદ્ધિ થશે એમ મનાય નહીં, જો એમ
 માનવામા આરે તો દેવદત્તામા પણ સ્યામત્વની સિદ્ધિથી
 તીક્ષ્ણતાદિ ધર્મોની પણ પ્રાપ્તિ થશે

(૩૧) શ્લોક- દેવતા તીક્ષ્ણા ન ' દેવતા તીક્ષ્ણ નથી એ પ્રત્યક્ષ વિરોધ હોવાથી દેવતામા શ્યામત્વની નિમિત્ત થવા છતાં ત્યાં તીક્ષ્ણત્વ ધર્મની પ્રાપ્તિ નહીં થાય, મારણ કે તદ્વત્તા બુદ્ધિના પ્રત્યે તદ્ભાવવત્તાનિશ્ચય પ્રતિબંધક છે તેથી તીક્ષ્ણ વત્તાબુદ્ધિમા પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ તીક્ષ્ણત્વાભાવનિશ્ચય પ્રતિબંધક ધરે

સમાધાન-તમારે જેમ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે તેમ અમારે પણ છે તમારી પાસે કંઈ જોયો હેતુ નથી જે મર્વાંશમા પ્રત્યક્ષ વિરોધનો અભાવ સિદ્ધ કરી શકે

શ્લોક-તમાની પાસે પણ કયો હેતુ છે જે દ્વયવિરોધભાવને સિદ્ધ કરી શકે ! અર્થાત્ ' સર્વાંશ અમર્વાંશ નથી એ પ્રત્યક્ષ વિરોધને સાધવા માટે તમારી પાસ કયો હેતુ છે !

(૩૨) સમાધાન- ' અવિરોધ ગર્વંતુ પ્રત્યક્ષ વિરોધની સાથે રહેવાપણુ થતુ નથી ' એવા પ્રકારના નિયમનો અભાવ હોવાથી પ્રત્યક્ષ વિરોધમભાવની સિદ્ધિ થાય છે અહીં વક્તૃત્વાદિની સાથે જ્ઞાનપ્રકરણની વિવિધતા અવિરોધ છે એ પ્રમાણે જેમના દૃઢ્યગત નિધાન મથયે ફર થયા છે તેવા પુરૂષ અને મર્વાંશ પુરૂષમા જ્ઞાનપ્રકરણ સાધારણ ધર્મ છે અને તેથી તેનું 'સાદૃશ્ય' 'તેના સમાન આ છે' એવી સાદૃશ્ય પ્રતીતિ થાય છે

૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

એ પ્રમાણે ' સર્વજ્ઞસિદ્ધિ ' નામના ગ્રંથમા

૦ ' ઉપમાનપ્રમાણાતિક્રમ તત્ત્વરૂપ સર્વજ્ઞતા ૦

૦ પ્રતિષેધ પૂર્વપક્ષઅહન ' નામનું ગ્રંથ ૦

પ્રકરણ પૂરું થયું

૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

અર્થાપત્તિગોચરાતિકાન્તત્વખંડન

(૩૩) ઉપમાન ગોચરાતિકાન્તત્વનુ ખંડન કરી અન્યકાર મહાત્મા અર્થાપત્તિગોચરાતિકાન્તત્વનુ ખંડન કરતા પૂર્વપત્રીને કહ્યું છે—

તમે જે સર્વજ્ઞમા જે અર્થાપત્તિગોચરાતિકાન્તત્વનુ જણાવેલ છે તે યુક્તિસંગત નથી કાણુ કે સર્વજ્ઞ જે અર્થાપત્તિગોચર ન હોય તો તદ્દતિકાન્તત્વનુ તેના ઘટી શકે પણ સર્વજ્ઞ તો અર્થાપત્તિ વિષય છે જ

જેમ અગ્નિહોત્ર પુરુષાન્ સ્વર્ગવામ ' 'સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળો અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ કરે' આ વાક્યમા દૃષ્ટ જે અગ્નિહોત્ર તેને અત્ત સ્વર્ગના સાધનભૂત ગણવામા આવેલ છે આ વસ્તુ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય જ્યારે આ જન્મેમા રહેલ સાધ્ય સાધનભાવ મળધને જાણનાર કોઈ હોય

જે પુરૂષે અગ્નિહોત્ર અને સ્વર્ગમા સાધ્ય સાધનભાવ સળધને જાણ્યો હોય તેના ઉપદેશથી અન્ય પણ તે સળધને જાણી શકે અને સ્વર્ગયોગ્ય ક્રિયામા પ્રવૃત્તિવાળો બને પણ તે પહેલાં નળધના જ્ઞાતાને અવશ્ય માનવા પડશે તે સળધના જ્ઞાતા અસ્મદિ આમાન્યજન હોઈ શકે નહીં પણ અતીન્દ્રિયાર્થ દૃષ્ટા પુરૂષ જ તે સળધને જાણી શકે છે જે અતીન્દ્રિયાર્થ દૃષ્ટા પુરૂષ છે તેને જ અમે સર્વજ્ઞ કહીએ છીએ આ રીતે શ્રુતિ પર્યાલોચનથી સર્વજ્ઞ અર્થાપત્તિ વિષય છે તે સિદ્ધ થયું

(૩૪) શકા-સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાનાથી પ્રાચીન જે પુરૂષ હોય તેમની પાસેથી સાધ્ય સાધનભાવ સળધને જાણ્યો અને

તેથી સઘળી વ્યવસ્થા સગત થઈ શકશે સર્વજ્ઞની ઠપના વ્યર્થ છે ।

સમાધાન-જે પુરૂષથી તે સળધને બાંધે તે પુરૂષ પણ સળધને નહીં બાળનાર પુરૂષના સમાન જ છે જેમ રૂપવિશેષ યુક્તપદાર્થોમા અધમનુષ્યોનું જ્ઞાન પ્રમાણબૂત ગણાય નહીં તેમ સ્વર્ગ વગેરે અતીન્દ્રિયપદાર્થોમા તેવા પુરૂષનું જ્ઞાન પ્રમાણ થઈ શકે નહીં તેવા પુરૂષના વચનને પ્રમાણબૂત ન સ્વીકારવાથી અનાદિ વૃદ્ધ પરપરાવાદી સમ્રદાયનું ખડન થયું

(૩૫) કારણ કે સર્વે પણ તે તે પૂર્વપુરૂષો સ્વર્ગાદિ અતીન્દ્રિયપદાર્થોમા અધ સમાન જ છે

શ્લોક-‘ત્વગ્કામોઽગ્નિદાન ગુદુગ્લ’ એ અધિકૃત વચનના પ્રામાણ્યથી જ દૃષ્ટ અભિહોત્ર અને શ્રુત સ્વર્ગમા માધ્ય સાધન ભાવ સળધને સ્વીકારો, અતીન્દ્રિયાર્થદર્શી સર્વજ્ઞને માનસાની શી જરૂર છે ।

સમાધાન-આકાશ-યોગ્યતા-સન્નિધિ અને તાત્પર્ય જ્ઞાન મહિત પદાર્થોપસ્થિતિથી વાક્યાર્થબોધનો સભવ હોવા છતાં તાત્પર્ય સળધના નિશ્ચયની અનુપપત્તિ-અસિદ્ધિ થાય છે, કારણ કે લૌકિકવાક્યમા પણ કોઈકે સ્થાને વાક્યાર્થબોધ સિદ્ધ થતો હોવા છતાં અર્થમા અવાસ્તવિકપદા દેખાય છે તેની જેમ અહીં પણ પ્રસ્તુતવાક્યમા વાક્યાર્થબોધ થવા છતાં સાધ્ય સાધનભાવ સળધની સિદ્ધિ માટે સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર કરવો આવશ્યક છે

શ્લોક-લૌકિક વાક્ય પુરૂષણુદિથી ઉત્પન્ન થતું હોવાથી ભલે તેમા યથાર્થજ્ઞાનજનકપણું ન હોય પરંતુ ‘સ્વર્ગકામ’ ઇત્યાદિ વાક્ય તો અપૌરૂષેય હોવાથી તેમાં યથાર્થજ્ઞાનજનકપણું મળવી શકે છે ।

(૩૬) સમાધાન-તે વચનને અપૌરુષેય સ્વીકારવામાં આવે તો પણ અધિકારીના લેન્થી અધિકૃત વચનના લેહની જેમ તે વચનના અર્થનો પણ લેહ ગ્રાસ થવાની શકાથી દોષ તદ્દવગ્ય જ છે

શંકા-જેવી રીતે પ્રદીપ ચોતાને તથા પદાર્થાન્તરને પ્રકાશિત કરે છે તેવી રીતે આ વચન પણ વાક્યાર્થબોધ અને દૃષ્ટ્યુત પદાર્થ સંબંધને બોધિત કરે-જલુપચે તેથી પૂર્વોક્ત દોષ ફર થશે !

સમાધાન-પ્રતીપત્તિ જેમ અર્થવિશેષનો પ્રગટ થતો નથી તેમ અધિકૃત વચનથી પણ કોઈ અર્થવિશેષનો બોધ થતો નથી કારણ કે એક શબ્દનો અનેક અર્થમાં સંકેત દેખાતો હોવાથી અધિકૃત વચનની અનેક રીતે અર્થબોધનો મભવ છે ત્યાં એક અર્થનો નિર્ણય થવો અશક્ય છે

શંકા-તદ્વર્થબોધસ્ત્વસ્વભાવ-તે અર્થનો બોધ કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી અને એકાર્થપણુ હોવાથી અધિકૃતવચનમાં કોઈ દોષ નહીં આવે !

સમાધાન-જો અધિકૃતવચનમાં તદ્વર્થબોધકપણુ અને એકાર્થપણુ મળવામાં આવે તો વિરુદ્ધ અર્થબોધકપણુ ઘટી શકે નહીં

શંકા-ભલે અધિકૃત વચનમાં વિરુદ્ધ અર્થબોધકપણુ ન ઘટે એ તો અમાર ઈષ્ટ જ છે

(૩૭) સમાધાન- 'સ સ્થાનિયમ્' ઇત્યાદિ સ્થાનમાં સંકેત લેન્થી સર્વજ્ઞના અસ્તિત્વથી વિરુદ્ધ અર્થનું પ્રતિપાદન તમે કરો છો જો એકાર્થપણુ જ હોય તો આ રીતે વિરુદ્ધાર્થકથન કેમ સંભવી શકે !

શકા-ત્યા સર્વજ્ઞની અવિધમાનતા જ અવિરૂદ્ધ અર્થ છે તેથી વિરૂદ્ધાર્થપણુ નથી !

(૩૮) સમાધાન-જો એમ માનવામા આવે તો અન્ય પદાર્થના પ્રકાશનની અસિદ્ધિ થશે કદાચ તમે એમ શકા કરશો કે—

જેમ પ્રદીપ ચોતાની લાવાશની સાથે મમીપમા ગહેલા કમલની લાલાશને પણ પ્રકાશિત કરે છે તેમ અહીં પણ અધિકૃતવચન સ્વીયબોધની સાથે અન્યનો પણ બોધ કરાવે તેમા કોઈ આપત્તિ-દોષ નથી તો તેનુ સમાધાન એ છે કે-પ્રદીપથી જેમ સામાન્યપણે ઉભય સળેથી રક્તતાનુ પ્રકાશન થાય છે તેવી રીતે અહીં પણ સામાન્યપણે અન્યાર્થ પ્રકાશનનો પ્રમગ પ્રાપ્ત થશે

(૩૯) શકા-દહાન્ત તરીકે જણાવેલ પ્રદીપ અદૃશ્યદોષથી કદાચ સ્વપ્રીય રક્તતાની સાથે કમલગત રક્તતાને ભલે પ્રકાશિત કરે પણ તેથી અહીં અધિકૃતવચન પણ સ્વીયબોધની સાથે પરક્રીય બોધ કરાવે છે એમ કહી શકાય નહીં, કારણ કે અહીં અદૃશ્ય દોષનો અભાવ છે

સમાધાન-પ્રદીપ-કમલની રક્તતાના પ્રકાશનમા અદૃશ્યદોષ છે તેથી ત્યા સ્વપર પ્રકાશન થાય છે પણ અધિકૃતવચનમા અદૃશ્ય દોષના અભાવથી સામાન્યરૂપે અર્થપ્રકાશન થતુ નથી એમ માનવામા વિશ્વાસનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે કે પ્રદીપ-કમલની રક્તતા પ્રકાશનમા અદૃશ્યદોષ છે અને અધિકૃત વચનમા તે દોષનો અભાવ છે આ રીતના કથનમા નિશ્ચય પ્રતીતિજનક પ્રમાણનો અભાવ છે કારણ કે તે નિશ્ચયજનક પ્રમાણુ અતીન્દ્રિય છે અને અતીન્દ્રિયપદાર્થનો સાક્ષાત્કાર

સવ જ્ઞ મિવાય થઈ શકતો નથી અને તમે સવ જ્ઞની વિગ્રમાનતા સ્વીકારતા નથી. તેથી અધિકૃતવચનમા અદૃષ્ટદોષનો અભાવ તમે માનિત કરી શકો તેમ નથી એ મિદ્ધ થયું

(૪૦) તા'શનિર્વચનનક પ્રમાણનો જ્યાં સુધી અભાવ છે, ત્યાં સુધી વિશેષપણે અર્થબોધના ઉપાયનો અભાવ હોવાથી વગર ઈચ્છાએ પણ તમારે અતીન્દ્રિયાર્થસાક્ષાત્કારી સર્વજ્ઞનુ આશ્રયણ કરવું પડશે નર્વજ્ઞનો મભાવ માનવામા આવે તો ઈષ્ટ અર્થની મિદ્ધિ કેાપિણી ગીતે શક્ય નથી

શાકા-અતીન્દ્રિયાર્થદ્રષ્ટા સર્વજ્ઞનો ભલે તમે સ્વીકાર કરો તેમ છતાં પ્રમાણનુ અતીન્દ્રિયાર્થપણ હોવાથી તમારા અભીષ્ટની સિદ્ધિ થઈ શકે તેમ નથી અનર્વજ્ઞવક્તાનુ અતીન્દ્રિયપણ હોવાથી તદ્દીયવિવક્ષાજન્યબોધમા ઉપાયનો અભાવ છે ।

(૪૧) સમાધાન-પ્રયોગમા નિપુણ એવા વિદ્વાન્ વક્તાએ પ્રયુક્ત કરેલ શબ્દમા અવવાચ્યબોધનકત્વસ્વભાવનો સ્વીકાર કરેલો ॥

શાકા-શબ્દના તાદ્ગ અર્થ બોધજનકત્વસ્વભાવના સ્વીકારથી કોઈક પ્રતારકને ભલે તદ્દીય અર્થમાત્રની પ્રતિપત્તિ-જ્ઞાન થાય પણ તેટલા માત્રથી તેને યથાર્થ જ્ઞાન કહી શકાય નહીં

સમાધાન-પ્રતારકતા-વ વક્તા શાગદ્વેષમૂલક છે, ને સર્વજ્ઞ શાગદ્વેષરહિત છે તેથી સર્વજ્ઞમા પ્રતારકપણાનો સભવ નથી માટે કોઈ દોષ નથી

(૪૨) શાકા-જેઓ અત્યન્ત ઉદાસીન છે એવા વીતરાગ સર્વજ્ઞને દેશનાની પ્રવૃત્તિ અચુક છે

સમાધાન-પીતરાગ ઉદામીન હોવા છતાં ઉદામીન ભાવથી જ દેશનામા પ્રવૃત્તિવાળા થાય છે તેથી બાધ નથી દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યચને માટે સર્વજ્ઞ ભગવાનની દેશનામા કેઈ ભેદ હોતો નથી જો ઉદાસીનતા ન હોત તો સર્વજ્ઞપ્રભુ યોને માટે ભિન્ન ભિન્ન દેશના આપત પણ તેમ આપતા નથી સર્વજ્ઞપ્રભુ સર્વને માટે એકસરખી દેશના આપે છે, અને બાધ પ્રમાણે શ્રોતાની પ્રવૃત્તિ થાય છે

શ કા-સર્વજ્ઞમા ઉદામીનતાથી પણ યતી દેશનાની પ્રવૃત્તિ આત્યન્તિક ઉદાસીનતાનો બાધ કરશે

(૪૩) સમાધાન-જો તીર્થ કર્મદેવ પોતાને માટે પ્રવૃત્તિ કરતા હોત તો જરૂર તે પ્રવૃત્તિ આત્યન્તિક ઉદાસીનતાનો બાધ કરત પરંતુ તે પ્રવૃત્તિ અનિમિત્તે નહીં પણ અન્યનિમિત્તે જ છે તીર્થકર્મદેવ પ્રવચનવાત્મકયાદિ નિમિત્તથી ઉપાજન કરેલ તીર્થકરનામકર્મને ધર્મદેશના દ્વારા નિર્જર-ખપાવે છે

ઉક્ત વિષયમા મિદ્ધાન્તવચન પણ પ્રમાણભૂત છે

“ત ચ કહ વદ્વજ્જ” અગિલાણ ધમ્મદેસણાવીરિ”

તે તીર્થ કરનામકર્મને કષ્ટ શીતે વેદે-નિર્જર છે !

શુદ્ધ ધર્મદેશનાદિથી વેદે છે

શ કા-તીર્થકરનામકર્મની સત્તામા તેના ક્ષય માટે જરૂર તેના ઉપાયભૂત સાધનમાં તેમની પ્રવૃત્તિ માનવી પડશે અને તેમ માનવાથી તીર્થ કરમા કૃતકૃત્યતાની અસિદ્ધિ થશે !

સમાધાન-તમારી વાત બરાબર છે, એહ જોમનો નાશ પામ્યો છે એવા ભવસ્થ-સ સારમાં રહેલ તીર્થકર ભગવાનને

ભરોપમાહી કર્મનો સબધ હોવાથી એકાન્તથી કૃતકૃત્યપણુ
અમારે પણ હિંદુ નથી

(૪૪) શકા-તીર્થ કરદેવ ભલે અન્યને માટે દેશનાની પ્રવૃત્તિ
કરતા હોય છતાં તે પ્રવૃત્તિ આત્મતિક ઉદ્દામીનતાનો બાધ કરશે !

સમાધાન-અન્યનિમિત્તે કરાવી દેશના પ્રવૃત્તિને જે આત્મતિક
ઉદ્દામીનતામા બાધક માન્યો તો મિથિતિપ્રવૃત્તિ-અવસ્થાનને
માટે કરાવી પ્રવૃત્તિને પણ ઉદ્દામીનતામા બાધક માનવી મહંશે

શકા-પ્રવૃત્તિ હિંદુ પુરુષને પણ તાત્પર્યથી મિથિતિપ્રવૃત્તિ
મલવી ગણે છે પણ દેશનાપ્રવૃત્તિ સભવી શાન્તી નથી માટે
સ્થિતિપ્રવૃત્તિના દષ્ટાન્તથી દેશનાપ્રવૃત્તિને પણ આત્મતિક
ઉદ્દામીનતામા અબાધક માનવી તે યોગ્ય નથી

(૪૫) સમાધાન-સ્થિતિપ્રવૃત્તિ જેમ ઉદ્દામીનતા બાધક
નથી, તેમ તીર્થ કરનામકર્મના ઉદ્દયથી અન્યને માટે દેશના આપ
નાર તીર્થ કરદેવની દેશના પ્રવૃત્તિ પણ મિથિતિપ્રવૃત્તિની જેમ જ
સ્વાભાવિક હોવાથી આત્મતિક ઉદ્દામીનતાનો બાધ કરતી નથી

શકા-દેશનાની પ્રવૃત્તિ ભલે તીર્થ કરદેવને કૃતકૃત્યતામા
બાધક ન થાય, પણ તીર્થ કરથી જે ભિન્ન છે તેમને તો દેશનાની
પ્રવૃત્તિ કૃતકૃત્યતામા બાધક થશે માટે તેમને દેશનાની પ્રવૃત્તિ
યોગ્ય નથી !

સમાધાન-‘ તીર્થ કરથી ભિન્ન સામાન્ય દેવની તીર્થ કરની
જેમ ઔદાસીન્યભાવથી દેશના આપે છે ’ જેમ અને પણ
માનતા નથી તેથી કોઈ દોષ લાગતો નથી

આ પ્રમાણે ‘ અર્થાપતિગોચરાતિ
કાન્તાવબહન ’ પૂર્ણ થયુ

(૪૬) આ રીતે મર્વજમા પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-ઉપમાન-આગમ અને અર્થાપત્તિરૂપ પ્રમાણપચક વ્યતિકાન્તત્વનુ ખડત કગ્વા દ્વારા મર્વજ પામે પ્રમાણથી ગમ્ય છે તે મિદ્ધ કયુ' હોય પૂર્વપક્ષીએ તેરમા શ્લોકમા- 'પ્રમાણયદ્વકાવૃત્તે-સ્ત્રામાવત્ત માત્તમા' એ વચનથી પ્રમાણપચકના વિરહથી મર્વજના વિરયમા અભાવનો સ્વીકાર કરવો એ જ પ્રમાણ છે એમ જે જણાવ્યું તેનુ ખડત કગ્તા કહે છે-વિકલ્પને ન સહન કરવાથી નમે જે કહ્યું તે અયુગ્ત છે પ્રમાણપચકના વ્યતિકાથી મર્વજને અભાવરૂપે માનવામા આ પ્રમાણે ત્રણ વિકલ્પ થાય છે (૧) શુ મર્વજ પ્રમાણપચકના વિરહથી અભાવરૂપ જ છે (૨) અથવા જ્ઞાનવિનિર્મુક્ત આત્મસ્વરૂપ છે (૩) અથવા અન્ય ઉપવચ્છિધ-પ્રાપ્તિરૂપ છે

તેમા પ્રથમ અભાવરૂપ નથી જો સર્વજ્ઞ અભાવરૂપ જ હોય તો આકાશકુસુમની ભૌગલની જેમ તેમા અનિવચનીયતા પ્રાપ્ત થાય અને તેથી તેમા મર્વજાભાવપરિચ્છેદપણની અસિદ્ધિ થાય

(૪૭) ભાવપરિચ્છેદપણ અભાવનુ ત્યારે જ ઘટી શકે જ્યારે પરિચ્છેદકત્વ અભાવનો ધર્મ હોય પણ તેમ નથી, પરિચ્છેદકત્વ જ્ઞાનનો ધર્મ-શુભ છે અભાવનો નહીં

શકા-ભલે અભાવમા પરિચ્છેદકત્વ ન હોય પરંતુ અભાવ પરિચ્છેદકજ્ઞાનજનકપણ હોવાથી સર્વજ્ઞાભાવપ્રમાપકપણ તેમા ઘટી શકશે

સમાધાન-અભાવત્વના વિરોધથી અભાવમા અભાવપરિચ્છેદકજ્ઞાનજનકત્વનો અભાવ છે અભાવત્વ અને તાદૃશજ્ઞાન જનકત્વ બન્ને પરસ્પર વિરોધી ધર્મ હોવાથી બન્નેનુ એક

જ્ઞાનમાં રહેવાપણું મલવતું નથી, તેથી ત્યાં તાદૃશજ્ઞાન
વનકત્વનો અભાવ છે

(૪૮) અભાવમાં અભાવપરિચ્છેદકજનનશક્તિનો અભાવ
માનવામાં આવે તો ત્યાં કારણના અભાવથી કાર્યરૂપ પરિચ્છેદની
અનુત્પત્તિ જ ધ્રુવ છે ગાંધિના અભાવમાં પણ ઉત્પત્તિ માનવામાં
તો અતિપ્રમુખ હોય પ્રાપ્ત થાય અને જો અભાવમાં તાદૃશ
શક્તિની સત્તા સ્વીકારવામાં આવે તો અભાવમાં ભાવત્વની
આપત્તિ-હોય આવશે

શકા-ભલે અભાવ ભાવત્વને પ્રાપ્ત કરે તેમાં તમને શો
વાધો છે !

સમાધાન-‘અભાવથી થાય છે’ એ પ્રમાણે માનવામાં
કારણપ્રતિવેધથી અભાવથી ઉત્પદ્યમાન અભાવપરિચ્છેદાન્મક
જ્ઞાનમાં નિહેતુકપણું પ્રાપ્ત થવાથી કારણની અપેક્ષા ત્રિવાય
સર્વદા તાદૃશજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત થશે

આથી ‘સર્વદા પ્રમાણપચકના વિગ્રહથી અભાવરૂપ છે’
એ પ્રથમવિકલ્પનું ખડન થયું

(૪૯) ‘સર્વદા જ્ઞાનવિનિર્મુક્ત આત્મસ્વરૂપ છે’ એમ ખીન્ન
વિકલ્પમાં જો કહ્યું હતું તે પણ બરાબર નથી જો તેમ માનવામાં
આવે તો જ્ઞાનવિનિર્મુક્ત જો આત્મા તે જ્ઞાનશૂન્ય હોવાથી
તેનાથી સર્વજ્ઞાભાવનો જ્ઞાન નિશ્ચય થઈ શકે નહીં, કેમકે નિશ્ચય
જો જ્ઞાનનો શુણ્ણ છે તે જ્ઞાનરહિત આત્મામાં રહી શકે નહીં

શકા-‘ચત્ત્વ પુરુષસ્ય સ્વરૂપમ્’ એ આગમવચનથી આત્મામાં
ચૈતન્ય સિદ્ધ જ છે, ને ચૈતન્ય જો જ નિશ્ચય છે તેથી સર્વજ્ઞ
ભાવનિશ્ચય આત્માથી શક્ય છે !

(૪૬) આ રીતે સર્વજ્ઞતા પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-ઉપમાન-આગમ અને અર્થાપત્તિરૂપ પ્રમાણપચક વ્યતિકાન્તત્વનું ખડન કરવા દ્વારા સર્વજ્ઞ પામે પ્રમાણથી ગમ્ય છે તે સિદ્ધ કર્યું હતું પૂર્વપક્ષીએ તેરમા શ્લોકમાં-‘પ્રમાણપચકાત્તે-સ્તત્રાભાવમ્ માનતા’ એ વચનથી પ્રમાણપચકના વિરહથી સર્વજ્ઞના વિષયમાં અભાવનો સ્વીકાર કર્યો એ જ પ્રમાણ છે ‘એમ જે જણાવ્યું તેનું ખડન કરતા કહે છે-વિકલ્પને ન મહન કરવાથી તમે જે કહ્યું તે અયુક્ત છે પ્રમાણપચકના વ્યતિરેકથી સર્વજ્ઞને અભાવરૂપે માનવામાં આ પ્રમાણે ત્રણ વિકલ્પ થાય છે (૧) શું સર્વજ્ઞ પ્રમાણપચકના વિરહથી અભાવરૂપ જ છે (૨) અથવા જ્ઞાનવિનિર્મુક્ત આત્મસ્વરૂપ છે (૩) અથવા અન્ય ઉપવિધિ-પ્રાપ્તિરૂપ છે

તેમાં પ્રથમ અભાવરૂપ નથી એ સર્વજ્ઞ અભાવરૂપ જ હોય તો આકાશકુસુમની મૌનની જેમ તેમાં અનિર્વચનીયતા પ્રાપ્ત થાય અને તેથી તેમાં સર્વજ્ઞાભાવપરિચ્છેદપણાની અસિદ્ધિ થાય

(૪૭) ભાવપરિચ્છેદપણું અભાવનું ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે પરિચ્છેદકત્વ અભાવનો ધર્મ હોય પણ તેમ નથી, પરિચ્છેદકત્વ જ્ઞાનનો ધર્મ-ચલુ છે, અભાવનો નહીં

શંકા-ભલે અભાવમાં પરિચ્છેદકત્વ ન હોય પરંતુ અભાવ પરિચ્છેદકજ્ઞાનજનકપણું હોવાથી સર્વજ્ઞાભાવપ્રમાપકપણું તેમાં થઈ શકશે

સમાધાન-અભાવત્વના, વિરોધથી અભાવમાં અભાવપરિચ્છેદકજ્ઞાનજનકત્વનો અભાવ છે અભાવત્વ અને તાદૃશજ્ઞાન જનકત્વ બન્ને પરસ્પર વિરોધી ધર્મ હોવાથી બન્નેનું એક

ધ્યાનમાં રહેવાપણું ચલવતું નથી, તેથી ત્યાં તાદૃશજ્ઞાન જનકત્વનો અભાવ છે

(૪૮) અભાવમાં અભાવપરિચ્છેદકજનનશક્તિનો અભાવ માનવામાં આવે તો ત્યાં કારણના અભાવથી કાર્યરૂપ પરિચ્છેદની અનુપત્તિ જ ઇષ્ટ શક્તિના અભાવમાં પણ ઉત્પત્તિ માનવામાં તો અતિપ્રસંગ દોષ પ્રાપ્ત થાય અને જો અભાવમાં તાદૃશ શક્તિની મુક્તા સ્વીકારવામાં આવે તો અભાવમાં ભાવત્વની વ્યાપ્તિ-દોષ આવશે

શ કા-ભલે અભાવ ભાવત્વને પ્રાપ્ત કરે તેમાં તમને શો વાધો છે ?

સમાધાન-‘અભાવથી થાય છે’ એ પ્રમાણે માનવામાં કારણપ્રતિષેધથી અભાવથી ઉત્પદ્યમાન અભાવપરિચ્છેદાત્મક જ્ઞાનમાં નિહોતુંકપણ પ્રાપ્ત થવાથી કારણની અપેક્ષા સિવાય સર્વદા તાદૃશજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત થશે

આથી ‘સર્વંજ પ્રમાણુપચકના વિગ્ધથી અભાવરૂપ છે’ એ પ્રથમવિકલ્પનું ખડન થયું

(૪૯) ‘સર્વંજ જ્ઞાનવિનિર્મુક્ત આત્મસ્વરૂપ છે’ એમ ખીજા વિકલ્પમાં જે દહ્યું હતું તે પણ બરાબર નથી જો તેમ માનવામાં આવે તો જ્ઞાનવિનિર્મુક્ત જે આત્મા તે જ્ઞાનશૂન્ય હોવાથી તેનાથી સર્વજ્ઞાલાવનો જ્ઞાન નિશ્ચય થઈ શકે નહીં, કેમકે નિશ્ચય એ જ્ઞાનનો ગુણ છે તે જ્ઞાનરહિત આત્મામાં રહી શકે નહીં

શ કા-‘વૈતન્ય પુરુષાત્ સ્વરૂપમ્’ એ આગમવચનથી આત્મામાં વૈતન્ય સિદ્ધ જ છે, ને વૈતન્ય એ જ નિશ્ચય છે તેથી સર્વજ્ઞ ભાવનિશ્ચય આત્માથી શક્ય છે !

(૫૦) સમાધાન-જો આત્મામા ચૈતન્યરૂપનિશ્ચયને તમે માનો છો તો તે જ્ઞાનવિનિમુક્ત કહેવાય જ નહીં કારણ કે નિશ્ચય એ જ જ્ઞાન છે આથી સર્વજ્ઞ જ્ઞાનવિનિમુક્ત આત્મ સ્વરૂપ નથી એ મિદ્ધ થયું

હવે ત્રીજા વિકલ્પ પ્રમાણે સર્વજ્ઞને અન્ય ઉપવર્ણિત સ્વરૂપ માનવામા આવે તો પણ સર્વજ્ઞભાવનો નિશ્ચય નહીં થાય, કારણ કે સર્વજ્ઞભાવનિશ્ચયાવિષય જે સળધે તેનાથી સર્વજ્ઞ ભાવનો નિશ્ચય થઈ શકે નહીં

શ.કા-જેવી રીતે અન્ય સ્થાનમા અભાવનો નિશ્ચય થાય છે તેવી રીતે અહીં પણ સર્વજ્ઞભાવનો નિશ્ચય થાય તેમા શો કોર છે !

સમાધાન-નિશ્ચય થવા છતાં સ્વભાવવૈશિષ્ટ્યથી ન્યાય નાણ નાર પુરુષને સર્વજ્ઞ વિદ્યમાનતાની જે આશંકા તેની નિવૃત્તિ થતી નથી

(૫૧) શ.કા-ભલે તમે ‘તદવિષયકમસર્ગથી તદ્દનુ બ્રહ્મણ થતુ નથી’ એમ માનીને સર્વજ્ઞભાવનિશ્ચયની અભિધિ જણાવી પરતુ અમે તદવિષયક સમર્ગથી પણ તદ્દનુ બ્રહ્મણ થાય છે એમ માનીએ છીએ તેથી અમારા મતે સર્વજ્ઞભાવનિશ્ચયની મિદ્ધિ યશે !

સમાધાન-જો તદવિષયક સમર્ગથી તદ્દબ્રહ્મણનો સ્વીકાર કરવામા આવે તો પણ સર્વજ્ઞનુ આત્યંતિક અસત્ત્વપણુ સિદ્ધ થતુ નથી હવે બ્રહ્મકાર મહાત્મા સર્વજ્ઞભાવસાધક અન્ય પ્રતિપક્ષીના મતને જણાવતા કહે છે, કેટલાક સર્વજ્ઞભાવ સાધકત્વેન અભિમત અભાવપદાર્થને અભાવજ્ઞાનસ્વરૂપ માને છે

(૫૨) જ્ઞાનનો વિષય તુચ્છ-અભાવ છે જેમ કુલાલ વગેરે ધ્યાપાત્રનો અનુભવ કરીને ધર્માદિ કાર્ય પ્રત્યે કારણભૂત છે તેમ જા અભાવ સ્વપરિચ્છેદજ્ઞાનનો હેતુ નથી પરંતુ વિજેયતા માત્રથી કારણ છે

શ ૫-અભાવ વિજેયતામાત્રથી સ્વપરિચ્છેદજ્ઞાનના પ્રત્યે ત્યારે કારણભૂત થાય ત્યારે અભાવમા વિજેયતાની સત્તા હોય પણ અભાવમા વિજેયતાનો જ અભાવ છે

સમાધાન-જો અભાવ-તુચ્છના વિજેયતાનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો તેમા પ્રમેય વની પણ અનુપપત્તિ-અભિદ્ધિ થાય અને તે અભાવમા છિદ્ર નથી માટે અભાવમા વિજેયતા અવશ્ય છે

શ ૬-વિજેયતાનો સ્વીકાર કરવાથી સ્વજ્ઞાનપરિચ્છેદત્વરૂપ હેતુથી અભાવમા પણ ભાવની આપત્તિ થશે ! એટલે કે અભાવ ભાવપણાને પ્રાપ્ત કરશે !

સમાધાન-અભાવજ્ઞાનપરિચ્છેદનો જ ભાવત્વ તરીકે સ્વીકાર કર્યો છે પણ અભાવજ્ઞાનપરિચ્છેદનો ભાવત્વરૂપે સ્વીકાર કર્યો નથી

(૫૪) શ ૬-અભાવજ્ઞાનાત્મક અભાવરૂપ પ્રમાણથી ગર્વના ભાવની પ્રતીતિ દુર્લભ જ છે

સમાધાન-પદ્માસ્તિકાયની જેમ 'નાસ્તિ કાંઈ' 'અર્વાંશ નથી' એ પ્રમાણે અભાવની પ્રતીતિ થાય છે પદાસ્તિકાય શબ્દથી જેમ અધિકૃતવસ્તુના અભાવની પ્રતીતિ થાય છે તેવી રીતે નાસ્તિ સમજ 'એ વચનથી 'પણ અધિકૃતવસ્તુના અભાવની પ્રતીતિ પણ સુવલ જ છે

આ રીતે 'અયત્વાદ'થી શરૂ કરી અહીં સુધી પૂર્વપક્ષીએ જે કહ્યું તે અમત છે સંયોગાદિથી પ્રતિષેધ્ય સંખ્યેતરકાયાપેક્ષ

મનોવિજ્ઞાનશ્વરૂપ હોવાથી અભાવજ્ઞાનાત્મક અભાવરૂપપ્રમાણથી નાસ્તિ તથા 'સર્વજ્ઞ નથી' એ અધિકૃતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ અસિદ્ધ જ છે

(૫૪) વળી અભાવરૂપપ્રમાણને નાસ્તિ સર્વજ્ઞ ' એ અધિકૃત અભાવના પ્રત્યક્ષરૂપે માનવામા આવે તો નાસ્તિ દેવદત્ત એ પણ પ્રવૃત્તિ દુર્વાર થશે ભાવપદાર્થની જેમ અધિકૃતજ્ઞાનમા અક્ષ-ઈન્દ્રિયવ્યાપાર્ગનેા અભાવ હોવાથી તે જ્ઞાન ઈન્દ્રિય યાપારજન્ય નથી વળી તે જ્ઞાન અડધી છે વિદ્યમાન પણ કેટલાક ભાવ પદાર્થમા ઈન્દ્રિયની અપ્રવૃત્તિ દેખાય છે તો અધિકૃત જ્ઞાન તો સુતતઃ ઈન્દ્રિય સંબંધરહિત હોવાથી તે ઈન્દ્રિય-યાપારજન્ય નથી જ

શકા-અથુ સસુખ્તવિશેષણતારૂપ અનિકર્ષથી જેમ 'ઘન માત્રાદ્ ભૂતલમ્' ઈત્યાદિ સ્થાનમા ઘટાભાવની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ સર્વજ્ઞાભાવની પણ પ્રતીતિ થશે !

સમાવાન-અહીં તેવા પ્રકારના વિશેષણત્વ સન્નિકર્ષની અનિદ્ધિ છે

(૫૫) તાદાત્મ્ય અને તદુપપત્તિની અનુપપત્તિ-અનિદ્ધિથી અને સર્વજ્ઞ અપ્રત્યક્ષ હોવાથી ત્યા વિશેષણવિશેષ્યભાવ જ ંધની ક્રમ્પના થાય તેમ નથી ઘટ પ્રત્યક્ષ હોવાથી તેના અભાવનો ભૂતલની માથે વિશેષણવિશેષ્યભાવ મળધ સ્વીકારાય છે, પણ અહીં સર્વજ્ઞ તો પ્રત્યક્ષ જ હોવાથી તેનો કોઈની પણ સાથે વિશેષણવિશેષ્યભાવ સળધ સાધી શકાય નહીં

વસ્તુધર્મમા એકાન્ત તુચ્છત્વનો અભાવ હોવાથી અને સ્વ સિદ્ધાન્તથી અવિરૂદ્ધ હોવાથી અતુચ્છસ્વરૂપ જે વસ્તુ તે સર્વજ્ઞ પદ વ્યવહાર વિષય છે

(૫૬) પન્ડિતપદે ધનભાવ સ્વરૂપપદે ધનથી ભિન્ન નથી અસર્વજ્ઞમા સર્વજ્ઞાભાવનો અવગમ-બોધ ઇષ્ટ નથી એમ નહીં અર્થાત્ ઇષ્ટ છે અને તે એકાન્ત સુચ્છતા પણ નથી જ, કાગ્ય કે તદ્ભાવમા એ તત્ત્વનો અભાવ છે અતુચ્છમા એકાન્ત સુચ્છ ભાવનો તદ્ભાવ નથી જ છે તેથી 'છઠ્ઠો અસ્તિકાય નથી' એ પ્રસિદ્ધ ઉપાદાન જ અપ્રમાણભૂત વિકલ્પ છે તે માક્ષાત્ સુચ્છ ગોચર નથી તેના અપ્રતિભાસરૂપ કારણથી વિધિનિયેધના વિધયનનો અભાવ છે

અપન્નભાવના અનવગમ-અબોધથી જ અસ્તિકાયમા સખ્યા નિયમાદિની મિદ્ધિ થાય છે તે સૂક્ષ્મજુદ્ધિથી વિચારવું

(૫૭) વળી પ્રતિપક્ષીએ પહેલા જે કદુ હતું તે-રાગાદિ આત્મસ્વભાવભૂત હોવાથી તેનો ક્ષય મલવી શકતો નથી, તે પણ અચુન્ન છે જેમ પદ્મરાગમણિ તથા મુવણ્માં ગહેલ માવિન્યનો તત્ત્વભાવ હોવા છતાં દારમૂલિકા-પુટપાગાદિથી તેનો નાશ થાય છે અને પદ્મરાગમા વિશુદ્ધિ તેમજ કાચનમા કાચનતા દેખાય છે તેમ જાગાદિ દોષના નાશથી જ માની પણ વિશુદ્ધિ મિદ્ધ થઈ શકે છે

(૫૮) શકા પદ્મરાગાદિમા જેમ નક્ષામલન્યભાવપણું છે તેમ આત્મામા પણ રાગાદિરાગાદિસ્વભાવપણાનો ન્વીકાર કરવાથી સાર્વકાવિક રાગાદિના ક્ષયની મિદ્ધિ થાય તમ નથી ।

સમાધાન-જો તદ્ભાવસ્વભાવત્વ નાનવામા આવે તો અમલ સ્વભાવપણું હોવાથી સર્વ પદ્મરાગાદિની વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થશે પણ કોઈક પદ્મરાગની કવચિત્ વિશુદ્ધિ થાય એવું નહીં નહીં

શકા-પદ્મરાગાદિનો જે ભવ તે ભિન્ન વસ્તુ છે તદુપર જકપણું પણ તે સાસિદ્ધિક નથી, જ્યારે

આત્માના આસિદ્ધિ છે આમ દષ્ટાન્ત અને દાર્શનિકમાં ઘણા મોટું અતર છે

(૫૯) સમાધાન-રાગાદિ પણ સિદ્ધવસ્તુપણાએ આત્માનું ઉપરજન કરનાર હોવાથી તેને ઉપરજક જ સ્વીકારેલ છે કારણ કે-ગગાદિ વદનીયકર્મના પગમાણાઓ પણ આત્માથી સિદ્ધવસ્તુપણુ અનુભવતા છતાં આત્મોપરજક છે

શકા-સ્વભાવશુદ્ધ એવા આત્માને રાગાદિ ઉપરજક કેવી રીતે હોઈ શકે અને કદાચ તેને ઉપરજક માનવામાં આવે તો અપવર્ગ-મોક્ષદશામાં પણ તેની મત્તા અનિવાર્ય થશે અર્થાત્ મુક્તાવસ્થામાં પણ રાગાદિ ઉપરજકનો અભાવ નહીં થાય !

સમાધાન-આ વસ્તુ પદ્મરાગાદિમાં પણ સમાન જ છે જો એમ ન હોય તો મલમા સ્વભાવશુદ્ધ પદ્મગગોપરજકપણુ અને ક્ષારમૃત્તિકા અને પુટપાકાદિથી વિશુદ્ધ બનેલ તોગા અનુપરજક પણ નહીં રહે, પણ તે તમારે માનવું જ પડે છે તો તેની જેમ નિમગ્નશુદ્ધ આત્માને ગગાદિ ઉપરજકપણુ અને મોક્ષ દશામાં અનુપરજકપણુ પણ માન્યા સિવાય હુટકો નથી

(૬૦) જો તમે કહેશો કે-નિસર્ગશુદ્ધ પદ્મરાગાદિ મલથી ઉપરજિત થાય છે એમ અમે માનતા નથી પણ મલ સહિત જ તેની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ માનીએ છીએ તો આ વસ્તુ આત્મામાં પણ સમાન છે અમે પણ નિસર્ગશુદ્ધ આત્મા રાગાદિથી ઉપરજિત થાય છે એમ માનતા નથી પણ તેને અનાદિકાગથી રાગાદિ સહિત જ માનીએ છીએ

શકા-પદ્મરાગાદિ સાદિ હોવાથી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને આત્મા તો અનાદિ હોવાથી તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી આમ દષ્ટાન્ત તથા દાર્શનિકનું અતર જેમનું તેમ જ રહ્યું !

સુમાધાન-આત્મા અનાદિ હોવાથી જલે તે ઉત્પત્તિ ગહિત હોય તેમ છતાં ગંગાદિવસ્તુનામાં કોઈ વિરાધ નથી, માટે પદ્મરાગ અને આત્મામાં મલમહિનપણીની મમાનતા અપ્રતિહત છે

(૬૧) શાકા-આ મા અનાદિ હોવા છતાં કૃતકકર્મ વિશેષપણું હોવાથી રાગાદિમાં અનાદિતા કેમ સંભવે !

સુમાધાન-કૃતકપણું હોવા છતાં પણ જેમ અનુભૂત વર્તમાન ભાવમાં અતીતકાલના પ્રવાહથી અનાદિપણું ગહેતુ છે તેમ રાગાદિમાં પણ પ્રવાહથી અનાદિત્વ સિદ્ધ થાય છે જો એમ માનવામાં ન આવે તો અનાદિત્વ મિદ્ધ નહીં થાય પહેલાં જો અનાદિત્વ માન્યું હોય તો જ પછી પણ અનાદિત્વ ગ્રહી શકે અસદ્વસ્તુ સદ્ થાય નહીં પૂર્વકાલમાં અભાવથી અભીજત્વરૂપ કાગળથી પછી પણ અભીજત્વની આપત્તિ થશે પહેલાં જો અસદ્ હોય તેને પણ જો સત માનવામાં આવે તો સિકતાથી પણ તેલની ઉપત્તિ સ્વીકાવી પાડે

(૬૨) વગી મનનુભૂત જે વર્તમાન તેની અતીતના અને કૃતકત્વની વર્તમાનકલ્પતા પણ નથી

શાકા-પદ્મ રાગાદિના દહાન્તથી આત્મામાં ગંગાદિનો ક્ષય થાય છે તેમ માની લઈએ, પરંતુ પદ્મરાગાદિમાં તેા ક્ષાયમૃત્તિકા તથા પુષ્પાકાદિ મલનો ક્ષય કરે છે તેવી રીતે આ મામાં રાગાદિનો ક્ષય કોણ કરે છે !

સુમાધાન-જેમ ક્ષાયમૃત્તિકા અને પુષ્પાકાદિથી પદ્મરાગ-સુવર્ણના મળનો ક્ષય થાય છે તેમ પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી આત્મામાં રાગાદિ કર્મમળનો નાશ થાય છે એ પ્રતિપક્ષભાવના તે અને કાન્તભાવના છે

(૬૩) 'જે વસ્તુથી જે વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનાથી પ્રતિપક્ષભૂત જે પદાર્થ તેનાથી તે વસ્તુની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી' એ ન્યાય છે. ગુણકાન્તમ્રહ-જ્ઞાનથી રાગ અને દોષકાન્તમ્રહ-જ્ઞાનથી દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ એકાન્તમ્રહના પ્રતિપક્ષભૂત અને માન્તમ્રહ-સાપેક્ષદૃષ્ટિથી જ ઉપેક્ષાનો મ બળ છે. અન્યથા નથી. સકળ વસ્તુ ગુણ દોષ-ઉભયમય છે. ઇત્યાદિ જ્ઞાનથી પ્રત્યેક વસ્તુને ઉભયાત્મક બળુનાર પુરૂષોને સ્ત્રીશરીરોમાં આ અસંબંધ છે-અગમ્ય છે એ ગીતની ઉપેક્ષા જ દેખાય છે. કારણ કે સ્ત્રીમાં જેમ વાત્સલ્ય બક્ષિતભાવાદિ ગુણો દેખાય છે તેમ માતૃસંયમ અતિયુગ્મધત્વાદિ હુગુણ પણ દેખાય છે તેથી તત્ત્વદ્રષ્ટા પુરૂષો મ સારથી વિરક્ત બને છે.

(૬૪) તે ઉપેક્ષા મ વરણાદી પ્રાણીઓને જ થાય છે. નિમિત્તાના અભાવથી આગતુક-નવીન મલનો અભાવ થવાથી અને પૂર્વકાલજનકમનો વિનાશ થવાથી તેમને ઉપેક્ષાના પરિણામનો મ બળ છે.

(૬૫) મમ્ય જ્ઞાનના અતિશયને પ્રાપ્ત કરનાર તેમ જ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી પદાર્થગાત્રમાં ગુણદોષધત્વ-મદ્મદ્મકત્વને જોનાર પુરૂષને અતિશય અભ્યાસના બળથી પ્રકૃષ્ટ ઉદાસીનતારૂપ ઉપેક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રકૃષ્ટ ઉદાસીનતા જ વાસ્તવિક રીતે વીનરાગ-સર્વજ્ઞપણ છે. એના માટે કલ્પ છે કે-વાસી-તક્ષણી અને ચંદનમાં સમાન અર્થાત્ ચંદન જેમ પોતાને છોલનારને પણ પોતાની સૌરભથી સુવાસિત બનાવે છે તેમ પોતાના શરીરને છેદાદિથી અપકાર કરનારને પણ મધુર ઉપદેશોદિથી આનંદ ઉપભવનાર યોગીઓને સર્વ વસ્તુમાં ત્યાગ અને બ્રહ્મચર્ય ક્રિયાની નિવૃત્તિથી જે ઉદાસીનતા-ઉપેક્ષાભાવના તે જ વિરાગ્ય કહેવાય છે. આ વસ્તુ 'ભાવનામિદ્ધિ' નામના મન્થમાં વિસ્તાર પૂર્વક જણાવી હોવાથી અહીં તેને માટે પ્રયાસ કર્યો નથી.

હોને વકતૃત્વરૂપ હેતુથી મર્વજ્ઞની અમિદિ જણાવનાર પ્રતિ પક્ષીના વચનનું ખડન કરતાં એ યકાર સૂરિદેવ જણાવે છે- (શ્લોક ૨૨-૨૩-૨૪) તમે જે “કિંચ જાણાદિયુગ્તવાન્-વક્તાડસૌ મીયતે પૈ, તત્ત વચન્તુ મવજ્ઞ” એ વચનનું આશ્રયણ કરી અમર્વજ્ઞની મિદિ માટે ‘અસૌ ન મર્વજ્ઞો વક્તૃત્વાત્ વદદક્ષત્’ એ અનુમાનનું પ્રતિપાદન કર્યું તે વિચારણીય છે.

જો તમે અમર્વજ્ઞત્વસાધક અનુમાનમાં પદ્ય તરીકે ‘કિંચજ્ઞ’ અપજ્ઞને પ્રહણ કરો તો યાગાદિ વિધાનો બ્યથા કળાવાળા છે એમ નિશ્ચિત થાય છે કારણ કે સર્વ હિંસાજન્ય યજ્ઞાદિ વિધાનો દુર્ગતિના હેતુભૂત છે એમ સર્વજ્ઞાએ જણાવ્યું છે.

(૨૫) વળી ‘અસૌ ન મર્વજ્ઞ’ એ પ્રતિજ્ઞાવાક્યમાં નમ્ર શબ્દનો અર્થ અન્યત્વ-ભેદ છે કે વિરોધ-એકાધિકરણ વૃત્તિવાત્માવ છે એ રીતે ચિદ્રૂપ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તે પણ મર્વજ્ઞા ભાવસાધક થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે અસૌ એ પદ્યથી વિવક્ષિતપક્ષમાં સર્વનિષિદ્ધત્વ કે મર્વજ્ઞવિકેદત્વ સાધવામાં આવે તો તે બન્નેની મિદિ પ્રતિયોગીભૂત સર્વજ્ઞરૂપપદાર્થની અપેક્ષાએ જ થઈ શકે ગર્ગનકુમુદાદિ અવિદ્યમાનપદાર્થનો ભેદ કે વિરોધ કોઈ સાધી શકતું નથી વિદ્યમાનપદાર્થનો જ ભેદ તો વિરોધ સાધી શકાય છે અહીં તમે સર્વજ્ઞનો વિરોધ અથવા ભેદ સાધવા તૈયાર થયા છો તે જ સર્વજ્ઞરૂપપદાર્થની વિદ્યમાનતા મિદિ કરે છે.

(૨૬) જો તમારે વિપરીતજ્ઞ-અવધાયજ્ઞાનવાન્ પક્ષ તરિકે અભિમત છે તો નિશ્ચયથી તમને અનેકાન્તદર્શન પ્રમાણભૂત છે એ શિદ્ધ થાય અને એ રીતે એક પદાર્થમાં ઉભયધર્મ સ્વીકાર

વાથી એક પદાર્થમાં અનેકધર્મ સમાવેશરૂપ અનેકાન્તદર્શન તમને ધૃષ્ટ છે એ પણ મિદ્ધ થાય. માટે તમારૂં અનુમાન સિદ્ધ થતું નથી.

(૨૭) જો 'કૃત્તિતણ' ને પક્ષ તરીકે માનવામાં આવે તો કૃત્તિત એટલે નિન્દિતને જે જાણે તે કૃત્તિતણ એ વ્યુત્પત્તિથી તેમાં નરક વગેરે સમસ્ત કૃત્તિત પદાર્થ વિષયક જ્ઞાન અપેક્ષિત થયું આવું જ્ઞાન સકળપદાર્થજ્ઞાતા સર્વજ્ઞ મિવાય બીજાને નહીં હોવાથી તમારા અનુમાનથી જ અમારા અભિમત સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ થશે.

(૨૮) જો તમે એમ કહેશો કે-અમે 'અકિલ્લિ-જ્ઞ' કંઈ પણ ન જાણનારને પક્ષ તરીકે સ્વીકારીએ છીએ તો જે કંઈ પણ જાણતા ન હોય તે વક્તા કેવી રીતે થાય અને જો તે વક્તા ન હોય તો 'વક્તૃત્વ' રૂપ હેતુના અભાવથી 'અસૌ ન સર્વજ્ઞ વક્તૃત્વાત્' એ અનુમાનથી અનુભિતિની ઉપત્તિ સર્વથા નહીં થાય.

(૨૯) વળી તમે એમ કહેશો કે-અમે આ અનુમાનથી તમે માનેલ જે સર્વજ્ઞ તેનો જ વ્યવચ્છેદ-લેદ મિદ્ધ કરીએ છીએ તો તે અયુક્ત છે કારણ કે 'અસૌ ન' ઈયાદિ શબ્દ (અનુમાન) સર્વજ્ઞભાવને દૂર કરે તેમ નથી અર્થાત્ એ અનુમાનથી સર્વ જ્ઞત્વનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી.

(૩૦) સર્વજ્ઞત્વની સાથે વક્તૃત્વનો વિરોધ નથી અર્થાત્ તે બન્નેનું એક અધિકરણમાં વૃત્તિપણું વિરૂદ્ધ નથી. તેથી અહીં વક્તૃત્વરૂપ હેતુથી સર્વજ્ઞત્વનો અભાવ પ્રતીત્યમાન થતો નથી.

(૩૧) શાંકા-વક્તૃત્વ સર્વસ્થાનમાં પ્રસર્વજ્ઞાવિનાશૂત-અસર્વજ્ઞની સત્તામાં નિયત સત્તાવાળું હેખાયું હોવાથી તેનાથી અસ

વર્ણની સિદ્ધિ કેમ ન થાય ! એટલે કે જેમ વદ્ધ્યવિનાભૂત ધૂમ
રૂપ હેતુથી વદ્ધિનુ અનુમાન થાય તેમ અહીં પણ અમર્ણા
વિનાભૂત વકતૃત્વરૂપ હેતુથી અસર્વજ્ઞની સિદ્ધિ થવી જોઈએ

(૩૨-૩૩) સમાધાન-તમારી વાત જરાજર નથી, ભૂત અને
અવિધ્યનુ અર્થાન હોવાથી વકતૃત્વ સર્વજ્ઞ અમર્ણાવિનાભૂત
છે તેની અસિદ્ધિ છે અર્થાત્ વકતૃત્વ સર્વસ્થાને અર્ણાવિના
ભૂત નથી આથી તે અગ્નિ-ધૂમના મમાન નથી અગ્નિથી ધૂમની
ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી ધૂમ એ અગ્નિનો અવિનાભૂત છે ત્યારે
વકતૃત્વ એ અસર્વજ્ઞનો અવિનાભૂત નથી

વગી ધૂમ જો એકવાર પણ અગ્નિ સિવાય ઉત્પન્ન થાય તો
તે વદ્ધ્યવિનાભૂત કહેવાય નહીં પણ તેની ઉત્પત્તિ અગ્નિ સિવાય
થતી જ નથી તેથી તે વદ્ધ્યવિનાભૂત છે એ અવશ્ય સ્વીકારવું
પડે ત્યારે અહીં વકતૃત્વ અને અમર્ણત્વમા એવો કોઈ
નિયમ નથી જ્યાં દષ્ટાન્ત અને દર્શાન્તિકમા વૈષમ્ય રૂપક છે

(૩૪) શકા-સદોષ આત્માને જ વકતૃપણ છે એમ સ્વીકાર્યું
હોવાથી વકતૃત્વમા પણ ધૂમની જેમ અસર્વજ્ઞાવિનાભૂતત્વ
છે જ માટે દષ્ટાન્તની સાથે કોઈ વિષમતા નથી

(૩૫) સમાધાન-અહીં ધૂમ પણ અગ્નિના દોરોનુ અનુસરણ
નહીં કરીને જ અગ્નિહેતુકે છે-અગ્નિથી ઉત્પન્ન થાય છે જો તેમ
ન હોય તો ધૂમ આ પ્રકારથી સ્ફુટનાદિ-વેણુ આદિના ફાટવાના
શબ્દ વગેરેનુ પણ અનુમાન કરાવનાર થાય અર્થાત્ જો ધૂમને
અગ્નિદોરનુ અનુસરણ કરીને જ ઉત્પન્ન થનાર માનવામા આવે
તો ધૂમથી જેમ વદ્ધિની અનુમિતિ થાય છે તેમ વદ્ધિદોષની
પણ અનુમિતિ થાય, પણ તેમ થતી નથી. એ રીતે સદોષ
આત્માથી અથવા આત્મગતદોષથી પણ વકતૃત્વની

નથી તેથી વકતૃત્વમા અસર્વજ્ઞાવિનાબૂતપણુ નથી અને તેથી જ વકતૃત્વરૂપ હેતુથી અસર્વજ્ઞત્વની અનુભૂતિ-સિદ્ધિ થતી નથી

(૩૬) જે મનુષ્ય જે વિષયમા ઘણુ બાણુતો હોય તે તે વિષયમા સારી રીતે જાણે છે (આ અનુભવમિદ્ધ વાત છે) તો જે મર્વ વિષયને બાણુતા હોય તે સર્વજ્ઞ કેમ ન જાણે અર્થાત્ અવશ્ય જાણે

(૩૭) જો તમે કહેશો કે-અસર્વજ્ઞજનિત જે વસ્તુ તે મર્વજ્ઞમા દેખાતી નથી તો વકતૃત્વ પણ અસર્વજ્ઞમા છે તેથી તે મર્વજ્ઞમા કેવી રીતે રહે! તો અમે તમને પૂછીશુ કે-તમારા દર્શનમા કે નેત્રમા જે વસ્તુ ન દેખાઈ હોય તે વસ્તુ નથી એમ માનવુ શુ યુક્તિયુક્ત છે! અર્થાત્ નથી જ બલે તમે સર્વજ્ઞમા વકતૃત્વનો અભાવ સાબિત કરવા ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો પણ સર્વજ્ઞમા વકતૃત્વ અપ્રતિહત છે

(૩૮) કોઈ પુરૂષે સર્વજ્ઞમા અસર્વજ્ઞત્વજનિત વકતૃત્વાદિ વસ્તુ ન જોઈ હોય તેટલા માત્રથી તેમા તેની (વકતૃત્વની) અમિદ્ધિ થઈ શકે નહીં જો સર્વપુરૂષે મર્વજ્ઞમા વકતૃત્વાદિ વસ્તુ ન જોઈ હોય તો અસિદ્ધિ થાય, પરંતુ મર્વપુરૂષ કતૃક અદર્શનનુ ખડન અમે પહેલા જ કરી ગયા છીએ

(૩૯) વગી 'અસૌ ન સર્વજ્ઞ વક્તૃત્વાત્' એ તમાગ અતુ માનમા પડિત! એવા તમે વકતૃત્વરૂપ વ્યલિચારી હેતુનો પ્રયોગ કર્યો છે કારણ કે તે હેતુ વિપક્ષ-નિશ્ચિતમાધ્યાભાવવાનુ જે સર્વજ્ઞ તેમા વિદ્યમાન છે માધ્યાભાવાધિકરણમા જે હેતુ વ્રત્તિ હોય તે વ્યલિચારી કહેવાય છે

(૪૦-૪૧) અસર્વજ્ઞ જે દેવદત્ત તેમા જ્ઞાન અને વૈરાગ્યથી ઉત્પન્ન થયેલા વકતૃત્વ વગેરે ગુણો છે અથવા નથી એ રીતનો સર્વમા નિર્ણય કરે તો છત્રસ્થ પુરૂષ માટે શક્ય નથી,

વળી શરીર કે વસ્તુની પ્રવૃત્તિથી પણ શુભદોષ વિષયક તાદૃશ નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી નહિ જેમ મહામા હોકોને આનન્દિત કરવા માટે બુદ્ધિપૂર્વક અન્યથા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેવી રીતે અહીં અસર્વજ્ઞમા પણ બુદ્ધિપૂર્વક અન્યથા વક્તૃ પણાને સભવ હોવાથી અસર્વજ્ઞરૂપ સાધ્યમા વક્તૃત્વરૂપ હેતુને નિશ્ચય નથી

(૪૨) મહા-સાગરહિત એવા વીર્ય કરદેવને પ્રયોજનને અભાવ હોવાથી કલ્પેશદાયક વક્તૃત્વાદિપ્રવૃત્તિ સભવતી નથી તેથી સર્વજ્ઞમા વક્તૃત્વના અભાવને નિર્ણય કેમ ન થાય ?

(૪૨) સમાધાન-ભવોપચારી કર્ગતુ તાદૃશ નામ સ્વભાવ પણ હોવાથી સર્વજ્ઞમા વક્તૃત્વાદિપ્રવૃત્તિ યોગ્ય જ છે અને તે પ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞમા હોવા છતાં પણ વક્તૃત્વ અને સર્વજ્ઞત્વ બંને એક અધિકરણમા નિર્બાધપણે ગ્રહી શકતા હોવાથી વક્તૃત્વથી સર્વજ્ઞતાભાવ સાધી શકાય તેમ નથી

(૪૪) હમસ્થ મનુષ્ય સામાન્ય અમતીયમાન પદાર્થોમા ' તે પદાર્થો એ પ્રમાણે છે અથવા એ પ્રમાણે નથી ' આ રીતનો નિશ્ચય કરી શકતો નથી માટે પદાર્થના નિશ્ચય માટે સર્વજ્ઞને સ્વીકાર આવશ્યક છે

(૪૫) વળી ' જે સર્વજ્ઞ હોય તે વક્તૃતા ન હોય ' એ પ્રમાણે તમે કહી શકો તેમ નથી કહાય તમે-અર્વાધિકગ્ણુકવક્તૃત્વની અપ્રતિદ્ધિ દોવાથી સર્વજ્ઞ વક્તૃતા નથી એમ કહેશો તો તે યુક્તિમગ્ન નથી કાગ્ણુ કે અસિદ્ધિનો અભાવ છે

(૪૬) આ રીતે અસર્વજ્ઞત્વને નિર્ણય કરવા હેતુ તરીકે સ્વીકારના વક્તૃત્વરૂપ હેતુની વિપક્ષબૂત સર્વજ્ઞમા પ્રમાણથી અવૃત્તિતા નહીં

પરંતુ વૃત્તિતા જ સાબત થવાથી સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ થાય છે, અને તેથી તમોએ જણાવેલ સર્વજ્ઞભાવ અસિદ્ધ છે .

(૬૬) ‘ન વક્તૃત્વમદેહસ્ય ઇત્યાદિ’ દ્વારા પહેલા જે વક્તૃત્વને રાગાદિનું નિબન્ધન-નિમિત્ત કારણ જણાવ્યું તે પણ પરપરાએ જ તેનું નિમિત્ત થતું હોવાથી નિર્દોષ છે વક્તૃત્વને સાક્ષાત્ રાગાદિનું નિમિત્ત હોય તો જરૂર તે હોવાવડે થાય પરંતુ સાક્ષાત્ નિમિત્ત તો તમે પણ માનતા નથી અને પરપરાએ નિમિત્ત બાધક નથી

(૬૭) શ કા-વક્તૃત્વને પરપરાએ રાગાદિ નિમિત્ત માનવામાં પણ સર્વજ્ઞમાં વીતરાગત્વનો વ્યાધાત થશે !

સમાધાન-સર્વજ્ઞભગવાનને નિશ્ચયથી રાગાદિનો અભાવ જ ઈદ્ર હોવાથી પરપરાએ રાગાદિ નિમિત્ત હોવા છતાં વીતરાગત્વનો વ્યાધાત નથી

(૬૮) શ કા-ઢેહના કારણભૂત રાગાદિનો વિનાશ થયે તે જ કાળમાં રાગાદિના કાર્યભૂત શરીરનો પણ વિનાશ પ્રાપ્ત થશે !

સમાધાન-રાગાદિ ઢેહાદિ કાર્ય પ્રત્યે નિમિત્ત કારણ હોવાથી તેનો વિનાશ ઢેહના વિનાશમાં પ્રયોજક નથી માટે રાગાદિની નિવૃત્તિથી શરીરની નિવૃત્તિ થતી નથી લોકમાં પણ જેમ ઘટાદિ કાર્યનું ઉપાદાન કારણ કપાલાદિ તેના વિનાશથી જ ઘટરૂપ કાર્યનો વિનાશ થાય છે પણ ખનિત્ર-દડ વગેરે નિમિત્ત કારણના અભાવથી ઘટનો વિનાશ થતો નથી

(૬૯) શ કા-વક્તૃત્વનું ઉપાદાન કારણ શું છે ! જે રાગાદિને ઉપાદાન કારણ માન્યો તો તે બરાબર નથી, કારણ કે તેમ

જાનવારી રાગાદિના વિનામગા વકતૃવરો પણ વિનામ પ્રાપ્ત થયે અને તે મુખિ પ્રગત નથી, મરણ કે નાશાદિ નિવિનમ પણ વસ્તુત્વ દેખાય છે

સમાધાન-આવાવર્તણૂકના પુરુષન અને આ મપ્રયત્ન મરણ અને વસ્તુત્વ માં ઉપાદાનમાગ્ય છે

મહા-વસ્તુત્વમા આશ્ચર્ય અને આ મપ્રયત્ન મરણ છે પણ રાગાદિ કારણ નથી એ શાથી જણાય છે !

મમાધાન-મરણનું વિરથીનું પદાર્થના રાગાદિના અભાવ દેખા છે ના અત્યુક્રોધને આ પાત વકતૃવની પ્રાપ્તિ દેખાય છે એ નાશાદિ ન વકતૃત્વનું ઉપાદાન કાળુ લેાય તા નાશાદિના અભાવમા વસ્તુત્વનો પણ અભાવ થાય કદાચ તમે મન કરોગો કે-એણે વસ્તુત્વનો અભાવ યદુ કાય તેમા ગ્રા વર્ષા ૮૧ ને એમ થાય તો વ્યાખ્યાનાદિક મમન વ્યવહારનો ઉચ્ચ પ્રાપ્ત થાય અને તે કોઈ રીતે ઈદ નથી

(૩૦) પહેલા 'વિવક્ષયા ચ વક્તૃત્વમ્' (શ્લોક-૨૧) માં ને કયુ છે કે-'વકતૃત્વ વિવક્ષાધીન છે, વિવક્ષા હિત્તધીન છે અને હિત્ત નાગાધીન છે આ રીતે વકતૃત્વ નાગનિમિત્ત દેખાથી વકતૃત્વરૂપ હતુથી સર્વનત્વનો અભાવ મિદ થાય છે '

(૩૧) તે પણ અચુત છે વિવક્ષા વગર પણ કેન્દ્રેક કથાને વકતૃત્વનું કર્મન થવાથી 'વિવક્ષયા ચ વક્તૃત્વમ્' એ તમારું કમન અમ ૧૧ છે સુમમનાદિ મનુષ્યોમા વિવક્ષા વગર ન વકતૃત્વપણુ મુવિદિત છે

(૩૨) ને તમે કરોગો કે-મુમ-મનુષ્યાદિ મનુષ્યમા વિવક્ષા છે ન અન્યથા વકતૃત્વની અનિદિ થશે તો તે જરામર નથી

કાન્ત કે લોકમા સુખ-મત્ત વગેરે મનુષ્ય માટે આ વિવિધ-
 જોલવાની દ્રવ્યવાળો છે તેવા પ્રકારની પ્રતીતિનો અભાવ છે
 અને સ્વપ્ન તથા ઉન્નાદાવસ્થાની વિનિર્મુક્ત મનુષ્યને પૂર્વમાં
 ઉદ્ધારિત વચનનું સ્મરણ થતું નથી તેથી તે અવસ્થામાં જે
 વકતૃત્વ છે તેમાં વિવક્ષાપૂર્વકત્વનો અભાવ છે એ સિદ્ધ થાય
 છે લોકમા વિવક્ષાપૂર્વક કથિત વચનનું જ સ્મરણ થતું દેખાય
 છે પણ ગયનારથી પ્રબુદ્ધ મનુષ્યને સુષ્પ્ત દશામાં ઉક્ત
 વચનનું સ્મરણ થતું નથી તેથી તેનું વકતૃત્વ વિવક્ષાપૂર્વકનું
 મલબતું નથી

(૭૩) શયનારથી પ્રબુદ્ધ મનુષ્યને પૂર્વોક્ત વચનનું સ્મરણ
 ન થાય છતાં તેમાં વિવક્ષા છે એમ જો માનવામાં આવે તો
 તે અનિપ્રસંગ દોષ પ્રાપ્ત થશે

વગી જો વકતૃત્વ અને વિવક્ષાના વિષયમાં "તત્પદાર્થની
 વિવક્ષાના તદ્વાચક શબ્દનો પ્રયોગ અને તત્પદાર્થની અવિવક્ષામાં
 તદ્વાચક શબ્દનો અપ્રયોગ" એ પ્રમાણે જો અન્વય વ્યતિરેક
 હોય તો જરૂર 'વિવક્ષયા વક્તૃત્વમ્' એ નિયમ સ્વીકાર્યો જાને,
 પણ વકતૃત્વ અને વિવક્ષાના વિષયમાં તેવો અન્વય વ્યતિરેક
 છે નહીં

કાતર શબ્દ પિ વિવક્ષામાં એટલે જ્યાં કાતર શબ્દ પ્રયોજાતો
 છે ત્યાં કવચિત્ શૂર શબ્દનો પ્રયોગ પણ દેખાય છે એ પ્રમાણે
 કાતર શબ્દની વિવક્ષામાં કાતર શબ્દ પ્રયોગનો અભાવ અને
 શૂર પદાર્થની અવિવક્ષામાં શૂર શબ્દનો પ્રયોગ દેખાવાથી અન્વય
 વ્યતિરેકનો વ્યભિચાર ॥ તેથી 'વિવક્ષયા વક્તૃત્વમ્' એટલે
 ત્વ વિવક્ષાપૂર્વક હોય છે એવો નિયમ રહેતો નથી

(૭૪) શકા-કાનગની વિવશામા જ્યાં શૂં શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે ત્યાં પણ કાનગની વિવશા પછી શૂંની વિવશાથી શૂર શબ્દનો પ્રયોગ દેખાય છે તેથી વ્યભિચાર નથી !

સમાધાન-અન્તરાલ-મધ્યમા શૂર શબ્દની વિવશામા કોઈ પ્રમાણ નથી

શકા-શૂંની વિવશા નિવાય શૂર શબ્દના પ્રયોગની જે ગ્રન્થમાં અનુપપત્તિ તે જ તેમાં પ્રમાણભૂત છે !

સમાધાન-શૂંની વિવશાપૂર્વક શૂં શબ્દનો પ્રયોગ થાય તો સ્ફેદની નિવૃત્તિ થાય અર્થાત્ આ શૂં છે કે અશૂં એવો સ્ફેદ ત્યાં રહે નહીં, પણ અહીં કાનગ શબ્દની વિવશામાં ત્યાં શૂર શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે ત્યાં તો 'આ શૂં જ છે' એ ગીતના નિર્ણય રૂપ સ્ફેદની નિવૃત્તિ થતી નથી એથી શૂર શબ્દ પ્રયોગને અવિવશાપૂર્વકત્વ માનવામાં પણ કોઈ ભાનનો વિરોધ નથી

(૭૫) શકા-તત્ પદાર્થ વિવશાના અભાવમાં પણ જે તત્ શબ્દનો પ્રયોગ થાય તો તત્ શબ્દના પ્રયોગમાં અહેતુક પદ પ્રાપ્ત થશે અને તેથી 'જે જે અહેતુક હોય તેની મર્જા પ્રાપ્તિ થાય' એ ન્યાયે તે શબ્દનો મર્જા પ્રયોગ પ્રાપ્ત થશે અને તેથી અશૂં વકતવ્યતામાં પણ 'શૂર શૂર' એ ભાનના પ્રયોગથી વિરોધ થશે !

સમાધાન-'તત્ પદની વિવશાના અભાવમાં પણ તત્ પદનો પ્રયોગ માનવામાં' તમોએ માનેવ અહેતુકપણાની સિદ્ધિ નથી 'સામાવર્ગીયના પુટગલ અને આત્મપ્રયત્નને વકતૃત્વના પ્રતિ હેતુપણ છે' એમ અમે પહેલા જ નિરૂપણ કરી ગયા હોવાથી શબ્દપ્રયોગમાં અહેતુકપણ નથી તેથી સર્વદા ત પદના પ્રયોગની પ્રાપ્તિરૂપ હોય રહેતો નથી

(૭) શક્તિ-ભાષાદ્રવ્ય અને આત્મપ્રયત્ન વક્રતૃત્વમા દેતુ છે એ વેન્બોધિન નથી અને એવી કોઈ ગત્વજ્ઞા પણ નથી માટે તેન કારણ માનવામા શુ પ્રમાણ છે !

સમાપાન-ભાષાદ્રવ્ય અને આત્મપ્રયત્નને વક્રતૃત્વહેતુપણ અદ્વૈતાદિ પ્રયોજ્ય છે જે એમ માનવામા ન આવે તો વિવશાની પણ મર્વજા મત્તા હોતી હોવાથી તમોએ આપેલ પૂરેકિત દોષ નિવૃત્ત થતો નથી એટલે કે તે દોષ જેમનો તેમ જ રહે છે

(૭૭) વળી મર્વજા ભગવાન અમનસ્ક-મનરહિત હોવાથી તેમને ઇચ્છા જ ઉત્પન્ન ન થતી હોવાથી તેમના વક્ત્ર યમા વિવશા હેતુકત્વનો અભાવ છે એવે ત્યા ' નિવક્ષ્યાઃ જ વક્તૃત્વમ્ ' એ દોષ અસિદ્ધ જ છે સર્વજ્ઞ ભગવાનનો વચનયોગ કેવળ એકાદૃષ્ટ છે તેથી પહેલા ' મા ચેન્દ્રામાયતો હિ યદ્રાગ ' ઇત્યાદિ વચનથી જે દોષ જણાવ્યો હતો તે પણ બ્યર્થ છે કારણ કે મર્વજાના ઇચ્છાનો જ અભાવ છે

(૭૮) ઇચ્છાની વિદ્યમાનતા હોય તો પણ મર્વજાભગવાનની ઇચ્છા શુદ્ધ હોવાથી ત્યા ગગનો મળધ નથી ત્યા શુદ્ધ ઇચ્છા છે ત્યા રાગનો મળધ હોતો નથી એ વસ્તુ બેકમા પણ પ્રસિદ્ધ છે

(૭૯) તેની વક્રતૃત્વરૂપ હેતુથી અમર્વજાને મિદ્ધ કરવા એ વચનમાત્ર જ છે અર્થાત્ તેનાથી તેની સિદ્ધિ અશક્ય છે

(શ્લોક-૪૭) એ પ્રમાણે સજ્જોષથી મમીચીનન્યાયની ઉક્તિ દ્વારા મર્વજાસામાન્યનું નિરૂપણ કર્યું, તે તે મર્વજા વિશેષનું સ્વરૂપ પકિત પુરોષોએ સર્વપ્રણીત કૃપાસૂત્ર વગેરે આગમનયનથી જાણવું

(૪૮) શુભદોષા નિયમવિષયમા દષ્ટ અર્થ અને અદષ્ટ અર્થ વિષય બોધનક સવિશેષણ આખ્યાનરૂપ વાક્ય જેઓને વિગ-ગન- છે તે વક્તા કહેવાય છે જે પ્રકાર પ્રાસાદિના નિનાલુવિષયમા જેઓને પ્રાસાદાદિ નિ અનાડપ ક્રિયા વિગ-ગમક છે તે કર્તા કહેવાય છે આમ વક્તા અને કર્તામા મોટું અંતર છે વન્તા આત્મમળથી શુભદોષના નિરૂપક છે ત્યાર કર્તા પ્રાસાદાદિની અનાના વિષયમા શુભદોષના વિવેક છે

(૪૯) જેમનુ વાક્ય દષ્ટશાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ અર્થનુ પ્રતિપાદન કરનુ હોય અર્થાત પૂર્વાપર અબાધિત હોય, તર્વ પ્રાણીઓને સુખ માપનાર હોય, પરિમિત, મબીર-મૂઢ અભિપ્રાયવાળુ અને અપ્રજ્ઞાદનક હોય તે નર્વવિત-મર્વજ બાળુવા

(૫૦) શ્રી જિનેશ્વરે પ્રતિપાદન કરેલ વાક્ય જ પૂર્વ ઋગિત મર્વ લગ્ગોથી સુખ દોવાથી જિનેશ્વરે જ નિદેશથી સર્વ ન પલુ જિનથી અન્ય સર્વજ નથી એ સ્યાદ્વાં દર્શનની ઉન્નિધી જ જાણ છે

(૫૧) એકાન્ત નિત્યસાદમા બન્ધમોક્ષાનિ મિદ્ધ યતા નથી, અને એકાન્ત અનિત્યસાદમા પલુ બન્ધમોક્ષાનિ ધન્તા નથી

(૫૨) છવાતમા સ્વભાવભેદથી બધાય છે એટલે કે મગારમા પરિબ્રમણ કરે છે, અને તે સ્વભાવભેદથી મુક્ત થાય છે આમ બદ્ધ અને મુક્તને સર્વદા સમાન બન્ધમોક્ષાદિભાવથી એકત્વની આપત્તિ યશે અને તેમ થવાથી બદ્ધ અને મુખ્તમા બધ અને મોક્ષની વ્યવસ્થા ઘટી શકશે નહીં

(૫૩) બન્ધ અને મોક્ષમા અત્યન્ત બેઠ માનવામા આવે તો પલુ બદ્ધ આત્મા ક્યારેય મુખ્ત નહીં થાય, અને જો તે મુખ્ત ન થાય તો સર્વશાસ્ત્રમા કહેવ ભાવનાદિ અનુમાન નિર્વર્ક

(૫૪) કેવળ અચેતન-ચૈતન્યવિરહિત પ્રધાનાદિને જ ધ વગેરે યુક્તિસગત નથી અચેતન જે પ્રધાન તેને જ ધ અને મુક્તિની પ્રતીતિનો અભાવ છે અને એકત્વનિયવાદિ પ્રતીતિનો પણ સર્વથા અભાવ છે

(૫૫) સતતિ-પરપરાની અપેક્ષાએ નિરન્વય અને વિનાશવાળા પ્રદાર્થોમા વૈધર્મ્યથી એકત્વ-નિત્યત્વ આદિનો અભાવ હોવાથી એકાન્તપક્ષ સ્વીકારવાથી બન્ધભોક્ષાદિ યુક્તિસગત થતા નથી

(૫૬) આ મત નિરૂપણ અન્ય અન્ધમા વિસ્તારપૂર્વક જણાવેલ હોવાથી અહીં તેનો વિસ્તાર કરેલો નથી પણ સંક્ષેપથી તો સર્વનિરૂપણ કયું જ છે

(૫૭) એટલે સ્વાદ્વાદનીનિધી-અનેકાન્તવાદના અતુમરણથી જ પરિણામવાન્-જ્ઞાનવાન્ અને લિપ્તજિન સ્વભાવવાળા જીવમા બન્ધભોક્ષાદિ સર્વવિધ વ્યવસ્થાસિદ્ધ થાય છે

(૫૮) મિથ્યાત્વાદિથી યુક્ત એવો જે જીવ કર્મથી બધાય છે તે જ સમ્યક્ત્વાદિથી યુક્ત થયો છતો કર્મથી મુકાય છે

(૫૯) ‘હું કર્મથી બધાયેલ છું’ એવા જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલ વૈરાગ્યના પરિણામથી કર્મક્ષયને માટે કલ્યાણ સયમ-તપ આદિ પ્રવૃત્તિ ચેતનને ઉપપન્ન થાય છે

(૬૦) કર્મબન્ધરૂપી દવ-જગવને બાળવામા અગ્નિ સમાન તપ-સયમના યોગેમા પ્રવૃત્ત કરવાથી કર્મબન્ધના ક્ષયથી મુક્તિ અર્થાત્ પાત્તવિક રીતે મુક્તિ થાય છે

(૬૧) શકા-તેવા પ્રકારનો મોક્ષ વૈરાગ્યથી સર્વ પ્રાણીઓને એકીસાથે કેમ થતો નથી, કેાઈક સમયે કેાઈકને જ મોક્ષ થાય એવું કેમ ?

(૬૨) સમાન-અનાદિકાલિક ભવ્ય ભાવનાવાળા જીવને તથા ભૂત-ત્વ(પરિપાક)થી સુકર્મના મયોગથી વૈગમ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેનો વેશસ્વ સર્વના થતો નથી

(૬૩) મર્વજ પણુ અનેકાન્તવાદના છે તે પણુ ન્યાયોપેત નિદ્ધ થાય છે તે કારણથી બુદ્ધિવિષયીભૂત સર્વજ્ઞ પણુ એકાન્ત સુન્દર નથી

(૬૪) જે સ્વગત-સ્વીયસર્વજ્ઞત્વ વડે સર્વજ્ઞ વર્તમાન છે તે પરગત-અન્યજનવર્તી સર્વજ્ઞત્વ વડે સર્વજ્ઞ ઉત્પન્ન થતા નથી, અર્થાત્ પરગત સર્વજ્ઞત્વ વડે તે સર્વજ્ઞ નિદ્ધ થતા નથી

(૬૫) પરગત સર્વજ્ઞત્વ વડે પણુ સર્વજ્ઞની મત્તા સ્વીકારાય તો ભિન્નધર્માદિવસ્તુગતવર્તનાત્વ-ઘટલાદિ ધર્મવિશેષ વડે તે સર્વજ્ઞ પણુ અન્ય ધર્મપટ્ટાદિની જેમ સર્વજ્ઞભિન્ન ધર્મ જાય માટે અનેકાન્તવાદના સ્વીકારથી જ સર્વજ્ઞની મત્તા સિદ્ધ થાય છે વળી એકાન્તવાદને સ્વીકારવામા બન્ધમોક્ષની વ્યવસ્થા પણ ધરી શકે નહીં તેથી 'અનર્થકથા' અવશ્ય સ્વીકાર્ય છે

(૬૬) જેમ અનેકાન્તવાદના બલથી અન્ય ધર્મપટ્ટ વગેરે મમમ પદાર્થોની સ્વ-સ્વસત્તા નિદ્ધ થાય છે, તેમ અનેકાન્ત વાદના બલથી જ સર્વજ્ઞની પણુ સ્વસત્તા નિદ્ધ થાય છે તેથી સર્વજ્ઞ સર્વ રીતે અત્યન્ત મનોહર કેમ નથી । તેનો વિચાર કરો

(૬૭) આ રીતે સર્વજ્ઞ સાધક વિવિધ સુક્તિના નિરૂપણ વડે ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ કાળત્રયવર્તી સમસ્તપદાર્થ વિષયક અબાધિત જ્ઞાનવાન્ સર્વજ્ઞ છે એ સિદ્ધ થયું અને સર્વજ્ઞપ્રતિપાદિત વાક્યથી શ્રી તીર્થકરદેવ એ જ સર્વજ્ઞ છે એ પણુ સિદ્ધ થયું આ નિશ્ચય થવાથી અમે નિષ્પન્ન પ્રયો જનવાળા વચ્ચે હવે પ્રસંગથી સચું

(૬૮) હવે અન્યકાર મહાત્મા અન્યના અતે ગિણ પૂરપરા પ્રાપ્ત મંગલનું આચરણ કરે છે ત્રણે જીવનમા સારસ્વ અને

મર્વજરૂપી રત્ન વિશે બમ્બેલ મોહ (અજ્ઞાન)રૂપી મળને દર
કરવાના કારણ છે જેમા એવા આ પ્રકરણને કરીને જે મે
પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું તે માત્રમર્વજનિત હુ ખતો વિવેક
કરનાર પુણ્ય વડે સકલ લબ્યાત્માઓને શુભાનુરાગ પ્રાપ્ત થાયો

આ રીતે સુવિહિતામણી સુગૃહીનનામધેય પરમદાર્ગનિક
પૂ આચાર્ય પુરન્દર શ્રીમાન હરિભદ્રમૂર્તીચરણ મહારાજે ગ્વેલ
'સર્વજ્ઞસિદ્ધિ' ગ્રન્થનો ભાવાનુના શાસ્ત્રવિશારદ ઠવિરત
પીયૂષપાણિ અમારા પ્રશુભવ્ય પૂજ્ય આચાર્યમહારાજ શ્રી
નિજયામૃતસૂરીચરણ મહારાજે ગ્વેલ 'સર્વહિતા' નામની
વ્રતિના આધારે યથામતિ લખેલ છે એ મહાપુરુષના આશયને
સમજવા-રુદુદ કળવા શક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે કેાઇક જ્ઞાનમા
બરાબર ભાવાર્થ ન સમજતા કેવળ શબ્દાર્થ આપેલ છે આમ
છતા આ ગૂઢ વિષયનું નિરૂપણ કરવામા હજામ્યત્વસુલભપ્રમાદ
વરા જે અલભના રહી ગઇ હોય તે માટે 'મિથાહુદૃત' કેવા
પૂર્વક વિદ્વાન્ વાચકવર્ગ દોષનું પ્રમાર્જન કરવા-સાથે ક્ષીરનીર
ન્યાયે એનો ઉપયોગ કરી મર્વજપ્રભુના શુદ્ધ હર્ગનને પ્રાપ્ત કરે
એ અભિલાષા સહ વિરમુ હુ

આ પ્રમાણે શાસનમત્યા તપાગજાધિપતિ આચાર્ય
મહારાજ શ્રી વિજય નેમિસૂરીચરણમહારાજના પદ્માવ કાર
શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્યમહારાજ શ્રી નિજયામૃતસૂરીચરણ
મહારાજના શિષ્યરત્ન વિદ્વદ્ય પંચામપ્રવર શ્રી રૂપ
નિજયણ ગણિવર ચન્નારવિન્દ્યગરીક મુનિ હેમચંદ્ર
નિજયણએ કરેલ 'મર્વજ્ઞસિદ્ધિ' ગ્રન્થનો ભાવાનુના
પૂરો થયો

અ મે સુ ૧૫-૬-૭૨ મગિરિ

જયંત મઘવળ્લુ માલળમ્

ॐ ह्रीं अर्धे नमः

सर्वज्ञाय भगवते श्रीमद्वागीरसगमिने नमः ।

नमो नमः श्रीगुप्तेमिमूरये ।

आचार्यशिरोमणिश्रीहरिमद्राचार्यविरचिता ।

सर्वज्ञसिद्धिः

००००००००००

सा च, शास्त्रविशारद-कविरत्न-पीयूषपाणि-श्रीमद्वाचार्यरये-

श्रीविजयामृतमूरीश्वरम-ध्याय 'मथहिताऽऽ

स्यया ध्याय्यया समलङ्कृता ।

भर्तुं देवाधिदेवो जिनवरद्वयं केवली पारगामी,
सार्धं शम्भु स्वयम्भूः सकलसमयविद् तीर्थकृन् सीणरमा ।
स्याद्वादी बोधिदाताऽसुरमुरमहितोऽधीश्वरो धीतराग,
सर्वज्ञः सर्वदर्शी भगवद्भयद सर्वदा सर्वदः स्थात् ॥ १ ॥

अनादे सम्यग्दं कल्पमकल्प ज्ञानपटल,
यिनीयामूठ यः समधिगतवान् फेयलमलम् ।
अत्रोक्तं लोकं या करबदरवद् घेति सरल,
तमर्हन्त वदे विदितविमव देवममलम् ॥ २ ॥

केचिन्महामोहविपाकचिन्ता,
 ज्ञानाद्यभिव्यक्तिमत्ताप्य कामम् ।
 आरुह्य दूरुद्धकृतकेश्वरा ,
 प्रसज्य सर्वज्ञमपह्नुवाना' ॥ ३ ॥

सर्वज्ञसिद्धिं पुरता न कृत्वा,
 न नापि सिद्धिर्मन्वतीत्यनुत्ता ।
 स्वयं पतन्तोऽधृतधर्ममूला,
 निपातयन्त्यप्यपरान् भयान्धौ ॥ ४ ॥

द्विताय तेषां सुधियामधीश ,
 पाण्डित्यपूर्णो हरिभद्रमूर्तिः ।
 ग्रन्थं च निर्मन्यतयाऽग्निगीत,
 सर्वज्ञसिद्धिं विधिवद् व्यधत् ॥ ५ ॥

तीर्थप्रतिष्ठापरिनिष्ठितस्य,
 ब्रह्मैकनिष्ठस्य नृपार्चितस्य ।
 धीनेमिसूरीशितुरात्मनीन,
 कृपाशृङ्गाक्ष समवाप्य सिद्धम् ॥ ६ ॥

मनस्विना शास्त्रविशारदेन,
 प्राचार्यवर्ग्यामृतसूरिणेयम् ।
 विधीयते 'सर्वहिता'ऽभिधाना,
 वृत्तिर्वरा सिद्धममर्त्यार्थम् ॥ ७ ॥

अथ तद्वयान् मगधान श्रीहरिभक्तसूरिपुङ्गव श्रीमद्वैश्वामिनि
प्रकाशमययान् निर्मितान् वसिष्ठमन्त्रियुक्तमो जिनेन्द्रमर्यादा
गमक भावमङ्गलमारण्यनि-लक्ष्मीपुष्टिर्यादिना ।

ननु मौन-नैवायिक-धैर्यादिवि-मयशाय माधित
पूरत्यात्तमिदृशैः प्रवृत्ताय मयशाय सिद्धमाधननयाऽनति
प्रयोजनकृतेन तत्तमाधनैर्पीड्यमाधनज्ञानाविषययन ' समाधि
कामो मङ्गलावाचरन् " इति श्रुता समाधिकामाधन एव ध्येय
कारण मङ्गले प्रवृत्तिर्ज्ञानम् प्रकरणमिह तत्तमाधनमाधन मङ्ग
लस्य व्यर्थमेवेति चेन् मयम्-

मौनैः स्वीकृताऽपि मयम् "व्यर्थमाधनज्ञानेन न तु मयशाय
इत्यादिभिः मयम् अर्थयुक्तान्माधनम्-

सर्वं पश्यतु वा मा रा, तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

कीदृमस्यापरिज्ञानं तस्य न काप्युज्यते ? ॥

तथा-"सर्वं पश्यतु वा मा रा, इष्टमर्थं तु पश्यतु ।

प्रमाणं दूरं चे-देतान् वृथान् मपूजय " इति ।

एव च मौनैः स्वीकृतैः सर्वज्ञा तात्माक वैश्वामिनि मयशाय
सिद्ध इति । नैवायिकादिभिरप्येक एव जगत्कर्ता परमात्मा
मयशाय स्वीकृतो न ॥ ज्ञानावरणीयादिधर्मक्षयजनितान् अनन्तज्ञ
मयशाय अभ्युपगता अभ्युपगम्यन्ते च, ततो न तस्मिन्निद्वेनापि
सयमेन न किञ्चित्प्रयोजनमिति । वैश्वामिनिभिः ' मयशाय ज्ञानमनन्त
मयशाय ' "नेह नानासिद्धिद्वय" इत्यादिश्रुतिभिरेव एव सर्वज्ञ त-
योमी सर्वनियता सर्वज्ञ परमात्मा स्वीकृतमन्त्रनिरिष्ट सर्वज्ञपि

पदार्थो मायाकस्त्रित इति न तादृशेनापि सर्वज्ञेन न किञ्चि
 त्प्रयोजनम् । विश्वं यैश्चात्मा वै शरीरातिरिक्त आत्मापि न स्वीकृत
 स्वीक्रियते वा तन्मते सर्वज्ञत्वविशेषणविशिष्ट आत्माऽपदार्थ
 एवेति न तन्मते सप्रज्ञ सिद्धो भवितुमर्हति । एव मीमामकैरपि
 सर्वज्ञो नानुमाने, सादृश्यैश्चापि काव्यत्वरूपकारणत्वादिविरहित
 पुष्करपलाशप्रभिरपि सप्रभोचाऽऽत्मा स्वीक्रियते न तु ज्ञानादि
 मान् सर्वज्ञ इति ज्ञानावरणीयादिक्लृप्ताश्चयजनितस्य केषलिनो
 भगवत् सर्वज्ञस्य सिद्धयर्थमस्य प्रथरत्नस्यात्यन्तमुपादेयतया तत्स
 माप्त्यर्थं मङ्गलम्पावश्यकत्वात् । तथाचाय मङ्गलश्लोक —

लक्ष्मीभृद् वीतराग सतमतिरस्त्रिभार्थज्ञताऽऽश्लिष्टमूर्ति
 देवेन्द्रार्च्योऽप्रसादी परमगुणमहारत्नदोऽकिञ्चनेश ।
 तच्चातयेतिवक्ता न वितथवचनो योगिना भावगर्भ
 ध्ययोऽनङ्गश्च सिद्धेर्जयति चिरगतो मार्गदेशी जिनेन्द्र ॥ १ ॥

अत्रय - लक्ष्मीभृत्, वीतराग, क्षतमति, अस्त्रिभार्थज्ञताऽ
 ऽश्लिष्टमूर्ति, देवेन्द्रार्च्य, अप्रसादी, परमगुणमहारत्नद, अकिञ्च
 नेश, तच्चातयेतिवक्ता, न वितथवचन, योगिनाम्, भावगर्भम्,
 ध्येय, च, मिद्ध, अनङ्ग, चिरगत, मार्गदेशी, जिनेन्द्र, जयति ।

वृत्ति - लक्ष्मीभृत् - लक्ष्मी श्रिय विभर्ति धारयतीति लक्ष्मी
 भृत्, लक्ष्मीरमण इत्यर्थ, तथासत्रपि - वीतराग - विशेषेण - इतो गतो
 रागोऽनुरागो यस्यादिति विरोध, एवञ्च विरोधाभासालङ्कार,
 “आभासत्वे विरोधस्य विरोधाभास उच्यते” इति तद्वश्रणात् ।
 १ - क्षता विनष्टा मतिबुद्धिर्यस्य स तथा, तादृशोऽपि,

अस्त्रिडाथज्ञानाऽऽश्लिष्टमूर्ति—अग्निलो ममस्ताश्च तेऽर्था पदार्था
वस्तुनीति यावत् अस्त्रिडाथज्ञानान् चानात्ययबुध्यते इत्यग्निलोथज्ञ
रास्य मारम्भत्वा, तथा आश्लिष्टा समालिङ्गिता मूर्ति स्वरूपमात्मे
नियामन्मय म तथेति विरोध, मतिरहितस्य सर्वज्ञतावैशिष्ट्या
भावात्, मतिज्ञानविरहित इति समाधानम् त्रिनष्टमतिज्ञानस्थैर
केवलिरवाभ्युपगमात् । द्वेन्द्रार्च्य—देवेन्द्रै सुरपतिमिरर्च्य पूज्यो
देवेन्द्रार्च्योऽपि—अप्रसादी—प्रसन्नताविरहित इति विरोध, आदान
प्रदानपनितप्रसन्नताविरहित इति समाधानम् प्राप्तसाधक्यस्य
किञ्चिदादानप्रदानरहितत्वात् ।

परमगुणमहारत्नद—परमा वदृष्टाश्च ते गुणा ज्ञानादीनि
परमगुणान् एव महारत्नानि महामूल्यमणय परमगुणमहारत्नानि
तानि ददाति प्रयच्छतीति तथा, तादृशोऽपि अरिश्चनेश—नास्ति
त्रिश्चन किमपि यथा—तेऽत्रिश्चनता, वरिष्ठा, “मयूरक्यसधेत्यादय”
“३-१-११६” इत्यनेन ममास, तपामीश प्रमुस्तथा महा
रिद्र इति विरोध, तान्शमहरस्तप्रदातुर्महादरिद्रत्वामात्रान्,
अत्रिश्चनता मुनयस्तेपामीशो मुनीश्वर इति समाधानम् । तच्चा
तच्छेतिवक्ता—सदसदुभयविधप्रवचनरता । न त्रितथप्रवचन—न
त्रितथममन्य वचन यस्य स तथेति विरोध, सदसत्तत्परिनिर्णायक
इति समाधानम् सदसत्तत्परिविह्यातुरसत्यप्रवचनत्वाभावात् । योगि
नाम्—योगवित्तवृत्तिनिरोधोऽन्त्येषामिति योगिनस्तेषां तथा । भाव
गर्भम्—भावपरिपूर्ण यथास्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । ध्येय—ध्यातु
योग्य, मननीय इति यावत् ।

च—पुन । सिद्धे—सिद्धिरूपाया रमण्या । अनङ्ग—वामरूप
इति विरोध, सिद्धिरधूरमणोऽशरीर इति समाधानम् सिद्धाना

मशरीरस्वीकारात् । विरगत-सनातन । मार्गदेशी-मोक्षमार्गोप-
देशनतत्पर । जिनेन्द्र-देवाधिदेवो जिनेश्वर । जयति-सर्वोत्क-
र्षेण उच्यते ।

अत्र द्वादशस्यपि जिनेन्द्रविशेषणेषु विरोधस्याऽऽभासात् प्रकरण-
पर्यालोचनया वृत्त्युक्तदिशा समाधानाधानये विरोधाभासालङ्कारा ।

अत्र जिनेश्वरनमस्काराप्रतीतेरस्य जिनेन्द्रनमस्कारात्ममङ्गलस्य
ममङ्गतमिति नाशङ्कनीयम् जयत्यर्थेन नमस्कारस्याऽऽक्षेपात्,
“अहमस्मि जिनेश्वर प्रति प्रणतः” इत्यर्थप्रतीतेः । यथा—
“नियतिकृतनियमरहिता ह्यादैकमयामन्यपरतन्त्राम् । नररम-
रुचिरा निर्मितिमादधनी भारती कचर्जयति” इति काव्यप्रकाशीय-
मङ्गलश्लोकपृष्ठौ । जयत्यर्थेन च नमस्कार आक्षिप्यते इत्यस्मि-
न्ना प्रति प्रणतः” इति मम्मटाचार्य्येणापि तथाऽभ्युपगमात् ।

एवञ्चास्य ग्रन्थस्य सर्वज्ञमिद्विर्दिष्य, सर्वज्ञविषयको विशुद्धो-
द्बोधः, परम्परया मुक्तिर्वा प्रयोजनम्, शास्त्रे कृतभूरिपरिभ्रमः सर्वज्ञ-
तत्त्वाऽभिलाषुक्तो वा जनोऽधिकारी, ग्रन्थस्य विषयेण प्रतिपाद्य-
प्रतिपादकभावमन्वयः इत्यनुवन्धवस्तुष्टयमपि सूचित भवति ॥ १ ॥

सिद्धा तत्तत्परिनिर्णयः पूर्वैकपरिनिर्णयत्वात् प्रागसिद्धमसम्भवित-
श्चेति प्रथमः सोपपन्नः पूरपक्षः निरूपयति ग्रन्थकृत्-नास्त्येवाय-
ममामोहादित्यादिना—

नास्त्येवायं महामोहात्, केचिदेव प्रवक्ष्यते ।

कृपया तत्प्रबोधाय, ततः सन्ध्याय उच्यते ॥ २ ॥

(अवय) - केचित्, महामोहान्, अयम्, नास्ति, एव, एवम्, प्रचक्षत, कुर्यात्प्रयोधाय, तत्, सन्ध्याय, उच्यते ॥

वृत्ति — केचित्-मीमांसकादयः । महामोहान्-व्यमाणस्य अज्ञानविशेषान् । अयम्-बुद्धिस्थ सर्वज्ञ । नास्ति-न पतते । एव-अवधारणाधिक्यम् । एवम्-अनेन प्रकारेण । प्रचक्षत-कथयन्ति । कुर्यात्-दद्यात्शत । तत्प्रयोधाय-नेपा मीमांसकादीनां बोधो यथार्थज्ञानतत्प्रयोधस्यासौ नवा । मीमांसकादीनां सर्वज्ञविषयबोधप्राप्तिरित्येव इति भावः । तत्-तस्य मरणस्येत्यर्थः, सार्वत्रिभक्तिरेव तत्तुना निष्पन्नत्वात् । सर्वज्ञसम्बन्धीति यावत्, सम्बन्धश्च साध्यमात्रकभाव एवेति, सर्वज्ञविष्णुमाध्यतानिरूपितमाधकतावान् । मन्ध्याय-मन्-समीचीनोऽवाचित इति यावत् न्याय सर्वज्ञमाधकर्तृ सन्ध्याय “ममहृत्परमोत्तमोत्कृष्ट पूषायाम्” इत्यनेन हेमसूत्रेण कर्मधारयममास, उच्यत निगद्यते, समुपस्थाप्यते इति यावत् ॥ २ ॥

ननु महामोहादित्युक्तम्, तत्र को महामोह इति जिज्ञासाया मोहनिष्पन्नपूर्वक महामोह निरूपयति-सर्वज्ञेति—

सर्वज्ञा प्रतिपत्तिर्यन्मोह सामान्यताऽपि हि ।

नास्त्येवामिनिवेशस्तु महामोह सता मत ॥ ३ ॥

(अवय) यत्, सामान्यतः, अपि, सर्वज्ञाप्रतिपत्तिः, मोहः, हि तु, मतम्, नास्त्येवामिनिवेशः, महामोहः, मतः ।

वृत्ति — यत्-यस्मात् । सामान्यतः-माधारणतः, माधारणरूपेणति यावत् । अपि-सम्भावनायाम् । सर्वज्ञाऽप्रतिपत्ति-स

कमज्ञानम् । मोह-मोहपदाभिधेया । हि-निश्चयेन । तु-पुन ।
सताम्-विद्यमानानाम् मयज्ञानामिति माय । नास्त्येषाभिनिवेश-
नास्त्येवेति दुराग्रह । महामोह-महामोहपदवाच्य । मत-अभि-
मन । यद्वा उत्तरार्द्धस्य-तु, नास्त्येषाभिनिवेश, सताम्, महामोह,
मत" इत्येवमवयोऽभ्युपगन्तव्य । व्याख्या तु नापेक्षामर्हतीति
कृनोपक्षोत्तराद्धव्याख्याऽवसेयेति ॥ ३ ॥

अस्माच्च दूरे कल्याण, सुलभा दुःखसम्पद ।

नाज्ञानतो रिपु कश्चिदत एवोदित शुभे ॥ ४ ॥

अ-वश्च-च, अस्मात्, कल्याणम्, दूरे, दुःखसम्पद, सुलभा,
अज्ञानात्, कश्चित्, रिपु, न, वर्तते, अत एव, शुभे, उदितम् ।

वृत्ति -च-पुन । अस्मात्-सर्वज्ञाप्रतिपत्तिजनितमोहात्,
समहत्याभावाभिनिवेशजनितमहामोहाच्च । कल्याणम्-मङ्गलम् ।
दूरे-विप्रवृष्टे । तिष्ठतीतिशेष । दुःखसम्पद-दुःखसाक्षात्तयानि ।
सुलभा-मुखेन लब्धु योग्या, अनाकाङ्क्षिता अपि प्राप्तु योग्या
इति भाव । अज्ञानत-ज्ञानाभावात्, महामोहत इति यावत् ।
महानिति शेष । कश्चित्-कोऽपि । रिपु-शत्रु । न-नहि । वर्तते
इति शेष । अत एव-एतस्मादेव हतो । शुभे-मनीषिभि ।
उदितम्-निगदितम् ॥ ४ ॥

कि-तदित्याकाङ्क्षायामाह-महामोहेति

महामोहाभिभूतानामित्यनर्थो महान यतः ।

अतस्तत्त्वविदा तेषु, कृपाऽऽवश्यं प्रवर्तते ॥ ५ ॥

(अथ) —यत्, महामोहाभिभूतानाम्, महत् अनय, अतः, तत्त्वविदाम्, कृपा, तप्तु, अवश्यम्, प्रवर्तते, इति ।

वृत्ति —यत् —यामादेतो । महामोहाभिभूतानाम्—पृथक् निर्वाच्यरूपमहामोहादिनाम, अनानामिति शेष ।

महान्—विपुल । अनय —प्रेमितायां नधिगमानभिप्रेताधिगमस्वरूपाणि । मन्वद्यत इति शेष । अतः —आमादेतो । तप्तु महामोहाभिभूतानेषु । तत्त्वविदाम्—तत्त्वज्ञानिनाम् । कृपा—दया, निरुपाधितदीप्तु स्थापहरणेऽप्येति यावत् । अवश्यम्—नूनम् । प्रवर्तते—प्रवृत्तिगतिर्नाभवति । इति—स्वरूपपरामर्शार्थकमव्ययम् । तथाच—एतत्स्वरूपमुक्तमित्यर्थः ॥ ५ ॥

धुरैत चेह मन्याय, तथा शिष्टस्य कर्मण ।

अयोपशमभावेन, प्रयोधोऽप्युपपद्यते ॥ ६ ॥

(अथ) च, इह, एतम्, मन्यायम्, धुरा, तथा, शिष्टस्य, कर्मण, अयोपशमभावेन । प्रयोध, अपि, उपपद्यते ॥ ६ ॥

वृत्ति—च—पुन । इह—अस्मिन्लोके । एतम्—ममीपतररर्तितयोन्यमानम् । मन्यायम्—सर्वज्ञमाधकसत्त्वम् ।

धुरा—ममावस्थे । तथा—तेऽप्रवारेण । कृतस्येतिशेष । शिष्टस्य—हेतुकारकस्य । कर्मण—ज्ञानारणीयादिकर्माष्टकस्य । अयोपशमभावेन—अयभावेनापशमभावेन च । प्रयोध—सर्वज्ञविषयकप्रवृत्तज्ञानम् । अपि—मन्मात्रनायाम् । उपपद्यते—उत्पन्नमवति । कदाचित् मन्मात्रविषयकप्रवृत्तज्ञानमनुपपन्नमपीत्यपिशब्देन सूचितं भरतीत्यवसेयम् ॥ ६ ॥

अपिश-दसूचिताया तादृशप्रयोधानुपपत्तौ प्रयासमेव
निराकरोति—

तद्भावेऽपि तदोपात्, सफलोऽय परिश्रमः ।

कृपाभावात् एवेह, तथापायप्रवृत्तिः ॥ ७ ॥

(अत्रय) तदोपात्, तद्भावे, अपि अयम्, परिश्रम,
सफल, इह, कृपाभावात्, एव, तयोपायप्रवृत्तिः ॥ ७ ॥

वृत्ति-तदोपात्-तत्तज्जनसत्प्रदोषत । तद्भावे-सज्जनविषय
कप्रवृत्तिज्ञानाभावे । अपि-सम्भावनायाम् । अयम्-सतिवृत्तया
त्रिधीयमान । परिश्रम-प्रयास । मदीय इति शेषः । सफल-
मार्थक । घतते इति शेषः । इह-सज्जनविषयकबोधमम्पादने ।
कृपाभावात्-एदयावच्छिन्नदयाभावसञ्चारत । एव-अवधारणा
थकमव्ययम्, तथा च इदयावच्छिन्नदयाभावात्सञ्चारादेवेत्यर्थः ।
तयोपायप्रवृत्तिः-तादृशज्ञानप्राप्त्युपायविषयकप्रयत्नादित्यर्थः ॥७॥

श्रोतृणामप्रप्रेऽपि यन्मुनीन्त्रैर्दाहृतम् ।

आख्यातृणा फलं धर्म-देशनाया विधानतः ॥ ८ ॥

(अत्रय) यत् श्रोतृणाम्, अप्रवोचे, अपि, मुनीन्त्रै, धर्म
देशनायाम्, विधानतः, आख्यातृणाम्, फलम्, उदाहृतम् ॥

(वृत्ति) यत्-यस्माद्धेतो । श्रोतृणाम्-सर्वज्ञबोधहेतूपदेशात्मक
वचनश्रवणश्रोतृणाम् । अप्रवोचे-सज्जनविषयकप्रवृत्तिज्ञानाभावे ।
अपि सम्भावनार्थकमव्ययम् । मुनीन्त्रै-भ्रमणश्रेष्ठे । धर्मदेशनायाम्-

पठ्यर्थे सप्तमी बोद्धव्या, ' इ मि घुट " " इति पाणिनिसूत्रे
पठ्यर्थे सप्तमीदशनात् अथवा " उत्परस्य सस्य घुटित्यथ कथङ्कार
सङ्गतिमान भवेत् । तथा च-धर्मोपदेशस्य । विधानत-अनुष्ठानत ।
आभ्यातृणाम्-प्रसङ्गणाम् । फलम्-याम । उदाहृतम् कथित । तथा
चोत्रमभिधुते —

“ न भवति धर्मो भोतु सप्तम्येकादशतो हितश्रवणात् ।
धुरतोऽनुपठमुद्धया, यक्तुस्त्यक्तादतो भवति ” इति ॥ ८ ॥

अल्पत्र प्रसङ्गेन, प्रकृत प्रस्तुतोऽधुना ।
पूर्वपक्षस्तु सन्ध्याय-स्तत्रात निश्चिदुच्यते ॥ ९ ॥

(अत्र) अत्र, प्रसङ्गेन, अल्प, अधुना, प्रकृतम्, प्रस्तुम् ।
तु सन्ध्याय, पूर्वपक्ष, अत, तत्र, निश्चित्, उच्यते ॥

इति — अत्र एतद्विषये । प्रसङ्गेन-अप्राकरणिकविषयव्या
सक्त्या । अल्प-व्यर्थम्, तेन किमपि प्रयोजन नास्तीत्यर्थ । अधुना
-इदानीम् । प्रकृतम्-प्रकरणविषयतामप्यत्रम्, वणनीयमिति यावत् ।
प्रस्तुम्-प्रस्तावनाविषयीकुर्मै, पणयाम इति यावत् । तत्र च निश्चित
विषय उच्यताम् पूर्वपक्षनिरूपण पुनरुक्तिस्त्वरमिति चेत्तदाह-पूर्व
पक्षेति-तु-पुन । सन्ध्याय-सर्वज्ञसाधकममीचीनवक् । पूर्वपक्ष-
पूर्वपक्षोऽस्ति माधकत्वेनास्येति “अभ्रादिभ्यः” इत्यनेनाभ्रादित्या
दप्रत्यये तथा पूर्वपक्ष विना सन्ध्यायस्यानुपपत्त्यमानत् सन्ध्याय
पूर्वपक्षप्रयोज्य इति फलितम् । अत-अस्माद्धेतो । तत्र-पूर्वपक्ष
विषये । निश्चित्-किमपि । उच्यते कथ्यते । अवश्यवत्त
व्यतयेतिशेष ॥ ९ ॥

पूर्वपक्षमुपक्रमते—

प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्गो-चरातिक्रान्तभावतः ।

असाध्वी निल सर्वज्ञ-रूपनाऽतिप्रसङ्गत ॥ १० ॥

(अर्थ) प्रत्यक्षादिप्रमाणैः, गोचरातिक्रान्तभावतः, सर्वज्ञ-
रूपना, निल, असाध्वी, अतिप्रसङ्गत ॥ १० ॥

वृत्ति — प्रत्यक्षादिप्रमाणैः—प्रत्यक्षादिप्रमाणपञ्चकेन । गोचराति-
क्रान्तभावतः—विषयतयाऽतिक्रमणात् प्रत्यक्षादिप्रमाणपञ्चकविषय-
तानि क्रान्तत्वाद्धेतोरित्यर्थः । अर्था ययानुकूलतया “प्रत्यक्षादिप्रमाण-
गोचरातिक्रान्तभावतः” इत्ययमपि पाठः साधीयानपि केवल सप्रमा-
क्षरूपधुत्वेन न च दोषमस्मिन् समुपेक्षितोऽवसेयः । सयज्ञकल्पना-
त्रिकालावच्छेदेन सकलपदार्थविषयकाऽबाधितज्ञानावन्तः सति
सर्वज्ञा इत्येव विधिरूपना ।

निल—निश्चयेन । असाध्वी—असमीचीना । कुत इत्याकाङ्क्षाया
माह—अतिप्रसङ्गत—अतिव्याप्तेरित्यर्थः । प्रत्यक्षादिप्रमाणविषयतानि
ज्ञा तस्यापि वस्तुन स्वीकारे गगनकुसुमादेरपि स्वीकरणीयत्वा-
पत्तिरिति भावः ॥ १० ॥

प्रमाणपञ्चकगोचरातिक्रान्तत्वमेव दशयति—प्रत्यक्षेणेत्यादिना
साद्व्यगोक्तद्वयेन—

प्रत्यक्षण प्रमाणेन, सर्वज्ञा नैव गृह्यते ।

लिङ्गमप्ययिनामात्रि, तेन विश्विन्न दृश्यते ॥ ११ ॥

(अ-२२) सर्वज्ञ, प्रत्यक्षेण, प्रमाणेन, न, ण्व, गृह्यते, तेन,
अविनाभावि, निश्चिन्, अपि, लिङ्गम्, न, दृश्यत ॥ ११ ॥

वृत्ति — सर्वज्ञ — सर्वलक्षणार्थज्ञानवान् कश्चिदपीत्यर्थः । प्रत्यक्ष-
क्षण-सम्प्राप्तकेन । प्रमाणेन-प्रमितिकरणेन । न-नहि । ण्व-अथ
धारणार्थकम् । गृह्यते-ज्ञानविषयीक्रियते । एवकारेण सर्वज्ञे ज्ञान
विषयता व्यक्तीकृत्यते इति भावः, ण्वच्च प्रत्यक्षप्रमाणेन सर्वज्ञो नैव
ज्ञातु शक्यः, तस्येन्द्रियात्मकप्रत्यक्षप्रमाणाभावात्वादिति फलितम् ।
तन-सर्वज्ञेन । अविनाभावि-व्याप्तम् " अविनाभावो व्याप्तिः "
इति सिद्धांतादिति भावः । लिङ्गम्-गमकम् । अपि-अस्तु । निश्चिन्-
किमपि । न-नहि । दृश्यत-अवलोक्यते । परंतु बहुवचनमिति यथा
बहुवचिनोऽपि धूमात्मकलिङ्गेनानुमात्रा दृष्टेन बहुवचनमिति सम्पा-
द्यते, तथा सपञ्चाविनाभावि न किञ्चिदपि लिङ्गं दृश्यत चेत्तापि येन
सर्वज्ञानमिति सम्पादनीया स्यादिति भावः । एतच्च नानुमानेनापि
प्रमाणेन सवक्तृ साधयितुं शक्य इति स्थितम् ॥ ११ ॥

नचाऽऽगमेन यदसौ, विध्यादिप्रतिपादकः ।

अप्रत्यक्षत्वतो नैवो-पमानेनापि गम्यते ॥ १२ ॥

(अ-२३) च, आगमेन, न, यत्, अमौ, विध्यादि प्रति-
पादकः, उपमानेन, अपि, नैव, गम्यते, अप्रत्यक्षत्वेन ॥

वृत्ति — च-पुनः । आगमेन-कल्पसूत्राद्यागमेन शब्दात्मकेन
प्रमाणेन । न-नहि । सर्वज्ञो गृह्यते इति शेषः । यत्-यस्मा-
द्धेतोः । अमौ-बुद्धिविषयीभूत आगमः । विध्यादिप्रतिपादक-
क्रियाकाण्डादिविधिमागंशोपकः । नैवो ॥ सर्वज्ञे

प्रमाण भवितुमर्हतीति भाव । उपमानात्मकप्रमाणेनैव सर्वज्ञ
सेत्स्वतीत्याशङ्क्य परिहर्तुकाम आह-अप्रत्यक्षेत्यादिद्वितीयद्वय-
उपमानेन-सादृश्यज्ञानात्मकेनोपमानेन प्रमाणेन । अपि-सम्भाव-
नार्थमव्ययम् । न-नहि । एव-अवधारणार्थकम् । गम्यते-ज्ञायते ।
सर्वज्ञ इति शेष । तत्र हेतुमाह-अप्रत्यक्षत्वे-समज्ञस्य प्रत्य-
क्षत्वाभावात्, प्रत्यक्षस्यैव वस्तुनो गम्यादेर्गम्यादिपदयान्यता
प्रहो यथोपमानप्रमाणेन भवति न तथा सवक्षे समज्ञपदयान्यता
प्रहो भवितुमर्हति समज्ञस्याऽप्रत्यक्षत्वात्, तथाचोपमानेनापि
प्रमाणेन सर्वज्ञो न गृह्यते इति जातम् ।

नार्थापत्त्या हि सर्वोऽर्थ-स्त विनाऽप्युपपन्नते ।

प्रमाणपञ्चकानृप्ते-स्तत्राभावस्य मानता ॥ १३ ॥

(अत्रय) हि अर्थापत्त्या, न, तत्र, विना, अपि, सर्वे,
अर्थे, उपपद्यते, (एवञ्च) प्रमाणपञ्चकानृप्ते, तत्र, अभावरय,
मानता ॥

वृत्ति-हि-निश्चयेन । अर्थापत्त्या-स्वविरहप्रयो-चेनानुप-
पन्नमानेनाधेन स्वस्याक्षेपोऽर्थापत्तिर्यथा रात्रिभोजन विनाऽनुप-
पद्यमानेन दिवसाधिरणभोजननाभावनिशिष्टदेवदत्तमस्यधिना
पीनत्वेन रात्रिभोजनस्याक्षेप, तादृश आक्षेप एवाऽर्थापत्त्याख्य
प्रमाण स्वीक्रियते अयमाशय-“उपपाद्यज्ञानप्रभरमुपपादकज्ञान
मर्थापत्ति, तत्र योऽर्थोऽयेन केनचित् कल्पनीयेन विना नोप-
पद्यते सोऽय उपपाद्य, यस्यैव कल्पनीयार्थम्याभावे सत्युरपाय
नोपपद्यते स कल्पनीयोऽय उपपादक इत्युच्यते । यथागृहाऽ
सत्त्वरूपोऽर्थो बहिःसत्त्वरूपेण कल्पनीयार्थेन विना नोपपद्यते

इति नृ । सादृश्योऽर्थे उपपादक इत्युच्यते, यच्च यदि मन्त्रस्यैव
 कर्तृत्वमप्यत्राभावे सति गृह्यमन्त्रस्यैवमुपपाद्य नोपपद्यते इति
 यदि मन्त्रस्योऽर्थे उपपादक इत्युच्यते, तत्रोपपाद्यमानं करणतया
 धर्मापत्तिप्रमाणम् । उपपादकज्ञानं च कर्तृत्वधर्मापत्तिप्रमाणम् ।
 एतदुक्तं भवति-अर्थाय-यदि मन्त्रादय- आपत्ति कर्तृत्वा यथा
 दिति समासेन 'अर्थापत्ति' इत्युच्यते उपपाद्यज्ञानस्य करणत्वेन
 प्रमाणत्वाच्च, अर्थस्योऽपत्तिरिति समासेन सादृश्यज्ञानस्यार्था
 पत्तिप्रमाणत्वं इति । साधार्थापत्तिर्द्विविधा-स्वार्थापत्ति भुक्तार्था
 पत्तिश्चेति । तत्र स्वार्थापत्तिरुच्यते यथा अग्निकर्तृत्वे-
 प्रमाणस्यैव विज्ञानो, स्वार्थो ना यथा भवति ।
 अष्टमं चान्येदं, साधार्थापत्तिरुच्यते ॥ इति

भुक्तार्थापत्तिरपि कश्चित् तत्रैव यथा—

“ दीनो दिवा न भुक्त्वे, चेत्तेजसादिवच भुक्ती ।

रात्रिमोक्षनविज्ञानं, भुक्तार्थापत्तिरुच्यते ॥ इति

प्रमाणस्यैव धर्मापत्तिरुच्यतेऽपि प्रमाणप्रमाणयोर्मध्येऽपि प्रमाणम् ।
 इति उपपादकज्ञानाहेतुभूतोपपाद्यज्ञानमर्थापत्तिप्रमाणम्, उपपादकज्ञान
 मर्थापत्तिप्रमाणम् । यथा-रात्रिमोक्षनं विना दिवाऽभुक्त्वा पुनरेव
 स्नाता मोक्षयति इति रात्रिमोक्षनस्य स्वार्थापत्तिः । यथाभावेन
 प्रमाणस्यैव मन्त्रस्यैव उपपादकम्, यथा रात्रिमोक्षनाभावेन
 विनाऽभुक्त्वा स्नाता मोक्षयति अभावेन मन्त्रस्यैव इति रात्रिमोक्षनं स्वार्था
 पत्तिप्रमाणम् । यथा-भवति चेत्तर्थापत्ति प्रमाणम् । तथाच
 तैत्तिरीयस्यैव प्रमाणम् । न-नदि । गृह्यत त संप्रति इति
 नेप । तदुपपाद्यमिति मन्त्रोऽर्थस्यैवमित्यादिना तत्-प्रमाणमित्य
 माणतया सुष्ठुविषयीभूतम् । विना-अन्तरण । अपि-तत्तु ।

सर्वे — निश्चित । अर्थ — वस्तु । उपपद्यते — उपपन्न सङ्गत इति यावद् भवति, लोके किमपि न तादृशमवशिष्यत वस्तु यत् सर्वे ज्ञेन विनाऽनुपपन्न स्यात् एवञ्चार्थापत्तिरपि प्रमाण न सर्वज्ञे प्रवृत्ते इति भावः । (नतश्च) प्रमाणपञ्चमावृत्ते — प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थापत्त्यारयप्रमाणपञ्चकाप्रवर्तनात् । तत्र — सर्वज्ञे । अभावस्य — अभावाख्यपदार्थस्य । मानता — प्रमाणता । स्वीकरणीयेति भावः, अनुपलब्धिनामकेन पष्ठेन प्रमाणेन सर्वज्ञाभावस्य सिद्धिर्भवति अयमाशयः — योग्य यद्वस्तुतोपलभ्यते तदनुपलब्ध्या तदभावसिद्धयति तदनुपलब्धिस्तदभावे प्रमाण भवति, भवति च सर्वज्ञ सप्रज्ञानुपलब्धिरतस्तदभावस्तथाऽनुपलब्ध्या सिद्धयतीति सर्वज्ञाभावसिद्धोऽयमेव ।

प्रकाराद्वरेणापि सर्वज्ञाभावसाधयति रागादिप्रक्षयाच्चास्येत्यादिना —

रागादिप्रक्षयाच्चास्य, सर्वज्ञत्वमिहेष्यते ।

तेषां आत्मस्वभावत्वात्, प्रक्षयो नोपपद्यते ॥ १४ ॥

(अवयव) च, अस्य, रागादिप्रक्षयात्, इह, सर्वज्ञत्वम्, इष्यते, च, आत्मस्वभावत्वात्, तेषाम्, प्रक्षयः, न, उपपद्यते ॥

वृत्ति — च — पुनः । अस्य — प्रकाशस्य सर्वज्ञस्य । रागादिप्रक्षयात् रागादेराभ्यन्तरमहारिपो प्रकर्षेण विनाशाद्वेतो । इह — प्रकाशे प्रमादयिष्यमाणे सर्वज्ञे । सर्वज्ञत्वम् — सरूपदार्ढ्यावृत्त्यम् । इष्यते इच्छाविषयीक्रियते । च — तथैकमवयवम्, कित्तित्यर्थः । आत्मस्वभावत्वात् — आत्मनश्चेतनस्य स्वभावात् स्वरूपाणि आत्मस्वभावास्तेषां भावस्तत्त्वम्, तस्मात्तथा । तेषाम् प्रकाशानाम् रागादीना

मिति यावत् । प्रथम-प्रकर्षेण विनाश, निरवयवता इति यावत् ।
न-नहि । उपपत्ति-उपपत्तिमान् भवति, सङ्गच्छत इति यावत् ।
स्वभावस्य केनचित् पराकृतुमशक्यत्वादिनिभावः ।

अथ नात्मस्वभावास्त, सर्वज्ञः सर्व एव हि ।

अरागादिस्वभावत्वा-न्न या कश्चित् कदाचन ॥ १५ ॥

(अथ) अथ, ते, आत्मस्वभावा, न, अरागादिस्वभाव
त्वात् हि, सर्व, एव, सर्वज्ञ, कश्चित्, कदाचन, न वा ॥

वृत्ति-अथ-यदिपुन । ते-रागादय । आत्मस्वभावा-
चेतनस्वभावभूता । न-नहि । आत्मस्वभावास्त रागादयो न
स्योक्रियन्ते चेदित्यर्थः । अरागादिस्वभावत्वात् रागादिस्वभावरहित
त्वादेतो । हि-निश्चयेन । सर्व-निश्चल । एव-अव्यवच्छेदार्थ
मध्यमम् । सर्वज्ञ-मफलपदार्थज्ञाता । सम्पद्येतेतिशेषः । एवमार
व्यवस्थेमाह नवेत्यादिष्वतुर्थपादेन । कश्चित्-अनियत कोऽपीत्यर्थः ।
कदाचित्-अकस्मात्, अनियतकालावच्छेदनतिभावत् । नया-
नैव । रागादिस्वभावरहितत्वादेतो सर्व सर्वदैव सर्वज्ञ स्यान्ननु
कोऽपि कदाचिदेवेतिभावः ॥ १५ ॥

विश्व जात्यादियुक्तत्वाद्, वक्ताऽसौ गीयते परै ।

तत कथं नु सर्वज्ञो, यथोक्त न्यायवादिना ॥ १६ ॥

(अथ) विश्व, असौ, जात्यादियुक्तत्वात्, परै, वक्ता,
गीयते, तत, सर्वज्ञ, कथम्, नु, यथा, न्यायवादिना, उक्तम् ।

वृत्ति-विश्व-अथ । असौ-साधयिष्यमाणनया बुद्धि-
विषयीभूत सर्वज्ञ । जात्यादियुक्तत्वात्-उत्तमजाति विशिष्टयदिक

श्लिदमिधानादिसवलितत्वात् । परे-अ ये । वक्ता-जनताहित
 कामनया प्रवचनकर्ता । गीयते-कथ्यते । तत्र-वक्तृत्वात् । सर्वज्ञ-
 सफलपदायज्ञाता । वधम्-केन प्रकारेण । नु-सम्भावनायाम् तथाच
 सम्भाव्यत इत्यर्थः, यदि वक्तृत्वं वर्तत तर्हि सर्वज्ञस्य कथमपि
 नो सम्भाव्यते इति भाष । यथा-येन प्रकारेण । याययादिना-
 कर्तृशब्दद्वयतया केवलतर्कावलम्बिना । उक्तम्-कथितम् ॥
 किमुक्तमित्याशङ्क्यामाह-असावितीति

असाविति न सर्वज्ञो, यत्तत्त्वादेवदत्तयत् ।

य य गर्गमित्याहु-स्त तमेतेन वारयेत् ॥ १७ ॥

(अ वय) अमौ, सर्वज्ञः, न, वक्तृत्वात्, देवदत्तयत्,
 इति, यम्, यम्, सर्वज्ञम्, आहुः, एतेन, तम्, तम्, वारयेत्
 इति ॥

प्रति-असौ-विप्रकृष्टनया बुद्धिविषयः । " इदमस्तु सन्नि-
 कृष्टे, ममीपतरवर्ति चेतदो रूपम् । अदमस्तु विप्रकृष्टे, तदिति
 परोक्षे विनानीयात् ॥ " इति । सर्वज्ञो न-सर्वज्ञ-सम्भावना-
 नित्यर्थः ।

वक्तृत्वात्-नामजात्यादिसवलितत्वप्रयोज्यपरवक्तृकगीयमान
 प्रवचनकारित्वात् उदाहरणमाह-देवदत्तयत्-देवदत्ततुल्यः ।
 " यो यो वक्तृत्वान् म सर्वज्ञत्वाभावान् यथा देवदत्त "
 इत्युदाहरणप्रश्नमेतत् । एवम्-सर्वज्ञत्वाभावात्वाप्यवक्तृत्वस्य
 ध्यायम् इत्युपनयः, तस्मात्सर्वज्ञो सर्वज्ञ इति सिद्धयति वक्तृत्व
 हेतुकसर्वज्ञत्वाभावानुमित्या मयज्ञाऽस्तित्वम् । इति-अनेन प्रकारेण
 इतिशब्दस्याप्रवचकार्यकत्वात् । ' इतिहेतुपकरणप्रकारादिसमाप्तिपु'

इत्यमर । अथ मर्त्ययादिन । यम् यम्-बुद्धिविषयीभूतम् ।
सर्वज्ञम्-सर्वत्रपदाथज्ञातार केवलिनम् । आहु-कथयति ।
एतन्-प्रदर्शितानुमानप्रकारण । तम् तम्-बुद्धिविषयीभूतम्
सर्वज्ञमितियात् । यारयेन-प्रतिरोचयेत् । इति-स्वरूपपरामर्शार्थ
मन्त्रम् ॥

अवशाशय-परतो बहिमान् धूमात् इत्यत्र पर्वतो बह्वथ
मावयान पापाणमयत्वात् न्यादिरीत्या विरुद्धसाध्यसाधकात्मके
सत्प्रतिविनि हतो मनुपस्थापितऽन्यतरस्मिन्नप्रामाण्यमहविषयता
पादनात् प्राक् यथा न कल्प्यनुमितिर्भवति तथैव प्रकृतऽपि मध्य
वादिमि-“असौ सर्वज्ञ केवलित्वात्” इत्येवमनुमानाकार समु
पाथापितऽस्माभि-“असौ न मरुतो वक्तृत्वात्” इत्येव
सत्प्रतिपक्षिते हेतौ सत्पस्थापितेऽन्यतरहस्तुविषयकमप्रामाण्यज्ञान
यावदुभेऽप्यनुमिती प्रतिपक्षे भवत मनुपस्थापिते वक्तृत्वात्मके
हेतावप्रामाण्यज्ञानविषयताया सिद्धातिभिरापादिताया अभावात् ॥
इति ॥ १७ ॥

अवश्य जातिनामभ्या, स निर्देश्य परैरपि ।

निर्दिष्टेत् स वक्तृत्वा-दमर्त्य प्रसज्यते ॥ १८ ॥

(अत्रय) स, परै, अपि, अवश्यम्, जातिनामभ्याम्,
निर्देश्य । चेत्, निर्दिष्ट, स, वक्तृत्वात्, अमर्त्य, प्रसज्यते ॥

वृत्ति-स, बुद्धिविषयीभूत सर्वज्ञ । परै-अपरै, सर्वज्ञ
वादिभिरितियावत् । अपि-मल्ल । अवश्यम्-नूनम् । जातिनामभ्याम्
उत्तमजातिविशिष्टाभिधानाभ्याम् । निर्देश्य-निर्दिष्टव्य, ~~~

नेतव्य इति यावत् । चेत्-यदि । निर्दिष्ट जातिनामभ्या निर्देश
प्रापित । तर्हीती शेष । स-बुद्धिनिपय सर्वज्ञ वक्तृत्वात्-
जातिनामयुक्तत्वप्रयोज्यपरकर्तृकगीयमानप्रवचनकर्तृत्वाद्धेतोरित्यर्थ ।
असर्वज्ञ-सर्वज्ञभिन्न, सर्वज्ञत्वामात्रान् वा । प्रसज्यते-प्राप्तो भवती
त्यर्थ ॥ १८ ॥

सर्वो विशेषः सर्वज्ञो, वक्तृत्वेन अपोद्यते ।

अपो न विशेष च, सामान्य कावतिष्ठताम् ॥ १९ ॥

(अत्रय) हि, सर्व, विशेष, सर्वज्ञ, वक्तृत्वेन, अपोद्यते,
च, अपोदिनविशेषम्, सामान्यम्, क, अतिष्ठताम् ॥ १९ ॥

वृत्ति — हि-निश्चयेन । सर्व-निश्चित । विशेष-तत्तज्ज्ञा
त्यभिधानादिसञ्चलिन । सर्वज्ञ-सकलपदार्थज्ञाता केवली ।
वक्तृत्वेन-नामजात्यादिसञ्चलितप्रयोज्यगीयमानप्रवचनकारित्व
हेतुना । अपोद्यते-निराक्रियते दूरीक्रियते इति यावत् । च-पुन ।
अपोदितविशेषम्-अपोदिता दूरीकृता विशेषास्तत्तज्ज्ञानातिभाज
सर्वज्ञा यस्य तत्तथा । सामान्यम्-सर्वज्ञत्वमामान्यम् । क-हुत्वा ।
अतिष्ठताम्-स्थितिगालिभवत्तु, न कुत्रापि तिभाव । अयमाशय
प्रिज्ञाभावाकूटेन मामायाभाव सिद्धयतीति नियमो धर्तते
त्रिदुषाम्, अत एव वायौ नील नास्ति पीत नास्तीत्यादिप्रतीत्या
प्रमितेन नीलपीतादिप्रिज्ञाभावकूटेन वायौ रूप नास्तीति व्यव
हारसिद्धरूपमामायाभाव सर्वसम्मत सिद्धो भवति, तथैव
वक्तृत्वेन हेतुना स सर्वज्ञो नेत्येव सर्वज्ञसामान्याभावोऽनाय
त्यापि स्वीकरणीय इति ॥ १९ ॥

न वक्तृत्वमदेहस्य, न तामो कर्मणा विना ।

न तद्रागादिशून्यस्य, वक्तृत्व तन्निवन्धनम् ॥ २० ॥

(अ-व-य) अदेहस्य, वक्तृत्वम्, न, च, असौ, कर्मणा, विना, न, तम्, रागादिशून्यस्य, न, वक्तृत्वम्, तन्निवन्धनम् ॥ २० ॥

वृत्ति — अदेहस्य — भक्षरीरस्य । वक्तृत्वम् — उत्तमज्ञात्यभिधानादिमार्गान्वितप्रयोग्यमानप्रवचनकर्तृत्वम् । न-नहि । अपि तुमर्हतीति शेषः । च-पुनः । असौ-बुद्धिचिपयीतामापन्नो देहः । कर्मण-शुभाशुभाऽयनरकर्मणा । विना-अ-तरणः । न-नहि । अपि तुमर्हतीति शेषः । तम्-बुद्धिचिपयीभूतं कर्म । रागादिशून्यस्य-रागद्वयादिविरहितस्य । न-नहि । समुत्पद्यत इति शेषः । वक्तृत्वम्-वाङ्मयप्रवचनकारित्वम् । तन्निवन्धनम्-रागादिशून्यत्वमूलकम् ॥ २० ॥

त्रिवक्षया च वक्तृत्व, साचञ्छा भावता हि यत् ।

रागस्तद्वत् वक्तृत्वा-अ सर्वज्ञ इति स्थितम् ॥ २१ ॥

(अ-व-य) च, वक्तृत्वम्, त्रिवक्षया, सा, च, इच्छा, यत्, भावतः, हि, (म) रागः, च, ततः, सर्वज्ञः, न, वक्तृत्वात्, इति, स्थितम् ॥ २१ ॥

वृत्ति — च-पुनः । वक्तृत्वम् — उत्तमज्ञात्यभिधानादिसिद्धि-निरूपप्रयोग्यमानप्रवचनकर्तृत्वम् । त्रिवक्षया-वक्तुमिच्छा त्रिवक्षया तया उया । भवतीति शेषः । सा-बुद्धिचिपयीभूता । च-पुनः । इच्छा-वाञ्छा । यत्-यस्मात् । भावत-यस्तुतः, भावपदार्थत इति यावत् । (म-माय) राग-अनुरागो मात्सर्यं वा । 'रागोऽनुरागो ह्येकादौ मात्सर्यं लोहितादिषु' इति शाश्वतः । च-

पादपूरणार्थकमव्ययम् । तत - वक्तृत्वस्य रागमूलवत्प्राश्रया
 द्वेनो । सर्वज्ञ - मन्त्रपदार्थज्ञाता केवली । न-नदी । अस्तीति
 शेष । वस्तुत्वात्-वस्तुस्यज्ञानज्ञाप्यत्वात् । इति मदुक्तप्रकार
 मनुमानम् । स्थितम्-स्थिर भावमितिभाव । ॥ २१ ॥

एवञ्च प्रमाणपञ्चकावृत्ते रागादिमूलवस्तुत्वाच्च मर्गो न
 कश्चित्पथाथ ।

इति परमदार्शनिकाचार्यपुर दर श्री-रिभद्रमूरिविरचिताया
 मधहसिद्धौ शास्त्रविशारद-कविरत्न-पीयूषपाणि-पूज्यपादाचार्य
 महाराज श्री विजयामृतसूराश्वरष्टाया संहिताऽऽद्याया व्याख्याया
 सप्तहताप्रतिषेधपूवपक्षाभिध प्रथम प्रकरणम् ॥

ॐ

ॐ

ॐ

१-(मूलम्)अत्रोच्यते यत्तादृक्त 'प्रत्यक्षान्तिप्रमाणं
 गोचरातिप्रान्तत्वादसांभीसर्वज्ञफलपने'ति, तदुक्तम्, कुत ?
 यतो न सर्वपदार्थग्राहीन्द्रियप्रत्यक्षमिति तद्गोचरातिक्रान्त
 त्वेऽपि भावाना नावश्यममत्तासिद्धिरतिप्रसङ्गात्, तद्गोचरा
 णामपि सत्तामेवानुमानान्निविषयतयष्टत्वात्, अन्यथाऽनुमाना
 देरप्यसत्तामात्रत्वे सति अतिप्रसङ्गात्, न च सर्वजनप्रत्यक्ष
 गोचरातिक्रान्तत्वे तत्र च प्रमाणमस्ति, तच्चेतसा परोक्षत्वात्,
 तदभ्युपगमे चातीन्द्रियावदग्निं मत्तासिद्धिः, तत्सशया
 निवृत्तेश्च, नहि सर्वजनप्रत्यक्षगोचरातिक्रान्ता अपि च
 खरविषाणादिवश्च सन्ति धमादय इति तत् सशयानिवृत्ति ।

न चेद तत्त्वतः प्रत्यक्षम्, अमाभाटसम्पूर्णनन्तुपरि
 चेदात्मकत्वात्, प्रयागश्च-इन्द्रियमनोनिमित्त विज्ञानम
 प्रत्यक्ष, ग्राह्यग्राहीव्यतिरिक्तनिमित्तायापितप्रत्ययात्म
 कत्वात्, धूमादग्निज्ञानवत्, विपक्ष कथञ्च ॥

एवञ्च सप्रक्ष मयह इति तत्साधनचनितालीकमहृदयत्य
 माननामुकुलितलोचनैय नृत्यते सप्रक्षवादिभिन्ना न कश्चन हेतु
 पदशाम इति पूर्वश्रुतिना मत स्थिरीकृत्य मिद्वानिभि सूरिप्रवरै
 मभाषीयत-अप्रोच्यत-इत्यादिना-प्रत्यक्षाप्रमाणगोचराङ्गा-तत्रा
 त्प्रक्षरूपनाऽसमीचीनति यद्वाङ्मिक्तम्, तन्-भवता मतम्,
 अयुक्तम्-युक्तिरतिरिक्तम् । कुनोऽयुक्तमित्याकाङ्क्षायामाह-यतो
 न सर्वेत्यादि प्रत्यक्षप्रमाणगोचरानिक्ता-तत्त्वाभावात् तावत्सर्वज्ञाभावा
 सापयितु शक्यते, तथाहि यदीन्द्रियप्रत्यक्ष निरूपितपदार्थमाहिमवेत्
 मीक्रियेत् या तदेन्द्रियप्रत्यक्षगोचरातिक्ता-तत्त्वेन माननामात्यक्तिका
 मत्ता मिद्वयेत् तद्वत् (सर्वप्रत्यक्षग्राहीन्द्रियप्रत्यक्षमेव) तु नास्तीति
 सप्रक्षस्य प्रत्यक्षप्रमाणगोचरानिक्ता-तत्त्वेऽपि न तदसत्तासिद्धिः ।
 इन्द्रियप्रत्यक्षस्य सर्वपदार्थमाहितभावाऽपि सादृशप्रत्यक्षप्रमाणगोच
 रानिक्ता-तत्त्वेन भावनाममत्ताया स्वीकारे तु समुद्राद्यगाधनल
 स्थितन्द्रियप्रत्यक्षगोचरानिक्ता-तत्त्वादीनामप्यमत्ताऽऽपद्येतेतिमात्रम् ।
 तादृशतनादयोऽप्यम-त प्रत्यक्षतिष्ठतामिति शङ्कायामाह-तदगोचरा
 णामपात्यादिना-न्द्रियप्रत्यक्षगोचरातिक्ता-तानामपि पदार्थादि
 पदार्थानां सत्तामेवानुमानाभिन्न-यथोपविषयतयेष्टत्वादित्यर्थः । अथ
 ये-यायेवापर-त्याख्यानम्-अनुमानादप्यसत्तामात्रत्वे इति अनु
 मानादेरप्यसत्पदार्थमात्रविषयस्योपजनकत्वे इति तदर्थः । सति
 अतिप्रमत्तात् सत्यदार्थेऽपि परत्ताद्यति

प्रसङ्गादित्यर्थः । अथ न वयमिन्द्रियप्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वेन
 सप्तक्षामत्वं मन्यामहे येन पूर्वोक्ताऽऽपत्तिभाजो भवेम किंतु सप्तजन
 प्रत्यक्षगोचरातिष्ठानं वनेन । तथा च जलमप्यवर्तिना रत्नादीनामन्तरो
 मीनादीन्द्रियप्रत्यक्षगोचरत्वेन सर्वजनप्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वाभावेन
 वाऽऽपत्तिः परिहृता स्यात्, सर्वज्ञं पुनरं कस्यापीन्द्रियगोचर इति
 सर्वजनप्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वाद्मन्त्रेयावतिष्ठनामित्याशङ्का परिहरति
 तच्चेत्यादिना । तत्र सर्वज्ञं च - युष्माकम् अभिमतं सर्वजनप्रत्यक्षगोच
 रातिष्ठातृत्वे न च प्रमाणमस्तीत्यर्थः । कथमिति चेत्तत्राह-तच्चेत्सामिति,
 सप्तजनचेनसा परोक्षत्वात्-प्रत्यक्षत्वाभावादित्यर्थः । यदि सर्वजन
 चेतासि प्रत्यक्षाणि भवयुस्तदैव सर्वजनप्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वं प्रमातु
 शक्यम्, तां येन न प्रत्यक्षाणीति मयज्ञे सप्तजनप्रत्यक्षगोचराति
 ष्ठातृत्वरस्य स्वीकर्तुमशक्यतया तदीयाऽगत्यासिद्धिरिति भावः ।
 अथ तच्चेतसा परोक्षेन न स्वीक्रियते इति चेत्तर्हि तच्चेतसां
 प्रत्यक्षत्वाभ्युपगमे यानि तानि प्रत्यक्षाणि स्वीक्रियेरन् अतीन्द्रियार्थं
 दर्शिनस्तस्य सत्ता सिद्धयेत् तादृशमस्ताशाली च मन्त्रज्ञ एवेति स
 मन्त्रेवाङ्गीकरणीयः । सर्वजनप्रत्यक्षगोचरानिष्क्रान्तत्वे प्रामाण्याभाव
 द्योतकं कारणं तस्माद्-तत्संशयेति । तामेव संशयानिवृत्तिमुपपादयति
 नहीत्यादिना-यदि सर्वजनप्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वेन कस्यचिदसत्त्वं
 न निर्णेतुं शक्यम् तादृशप्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वरतौल्येऽपि स्वरविपाणा
 दिप्रद्वर्मादिषु युष्माकमप्यसत्त्वस्थानिर्णयात्, अन्यथा स्वरविपाणा
 दाविय धर्मादावपि मन्त्रयनिवृत्त्योचितप्राप्त्या भवितव्यम्, मन्त्र
 निवृत्तिश्च स्वरविपाणादौ भवति धर्मादौ न भवतीति तादृशेन सर्वजन
 प्रत्यक्षगोचरातिष्ठातृत्वेन हेतुना सप्तक्षासत्त्वकल्पनं भवतामविचार्य
 कारित्वमेवेति भावः ।

ननु सर्वत्र प्रत्यक्षमगोचरातिशयात्त्वेन खरविषाणाद्यानि च सर्वेक्षे
ऽपि कल्प्यतामसत्त्वमित्येव चेत्तत्राह—न चेदमित्यादिना—

इन्द्रियप्रत्यक्षात्मकं विज्ञानं यत् माश्रमनोत्पद्यतं सम्पूर्णं यत्तु
परिच्छेदात्मकञ्च न भवत्यस्तत्त्वं परमाथतः प्रत्यक्षम् प्रत्यक्षप्रमाणमात्रमात्रं
न भवति । एतच्छेद्व्यप्रत्यक्षात्मक-प्रत्यक्षप्रमाणगोचरानिका तत्रऽपि
न भवतामभीष्टसिद्धिरिन्द्रियप्रत्यक्षस्य प्रत्यक्षप्रमाणत्वाभावात् तथा
प्रायः प्रयोगः—“इन्द्रियमनोनिमित्तं विज्ञानमप्रत्यक्षम् प्राज्ञप्रदी
तृव्यतिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकत्वात्, धूमादग्निज्ञानवत्,
इति । परंतो धृष्टिमान् धूमादित्येव मनुमित्यात्मकप्रज्ञाज्ञानं यथा
प्राज्ञप्रदीतृव्यतिरिक्तेन धूमात्मकेन निमित्तेनोत्थापितप्रत्ययात्मकत्वा
दप्रत्यक्षं भवति तथैवेन्द्रियप्रत्यक्षमपि प्राज्ञप्रदीतृव्यतिरिक्तेन केन
चिदिन्द्रियात्मकेन निमित्तेनोत्थापितत्वादप्रत्यक्षमेवेति भावः । ननु
परंतो रश्मिमान् इत्यादौ सर्वत्र पञ्चमस्तरसपञ्चमस्त्वविषयव्यापृत्तत्वात्म
करूपप्रयतिशिष्टेनैव लिङ्गेन लिङ्गिनो ज्ञानमनुमित्यात्मकं भवति प्रकृते
तु निश्चितमाध्यामात्रयान् कश्चन विपक्ष एव नास्तीति विपक्षव्या
पृत्तत्वाप्रसिद्धत्वाग्नेदमप्रत्यक्षत्वं माध्यममनुमानमित्यागच्छायामाह—
विपक्ष इति । अप्रत्यक्षत्वात्मक-माध्यामात्रयत्वेन निश्चितत्वा
त्केवलज्ञानविपक्षगद्व्यापृत्तत्वं हेतौ सत्त्वात् कश्चिदोपः । ननु—
“इन्द्रियमनोनिमित्तं विज्ञानमप्रत्यक्षम्” इति प्रतिज्ञेयं तावत्
प्रत्यगादिरुद्धा, तद्वत्तामुद्धिं प्रति तदभावावत्तानिश्चयस्य तदभावा
व्याप्यवत्तानिश्चयस्य च प्रतिषेधकत्वम् प्रतिषेधतावच्छेदककोटौ
लौकिकसन्निकर्षावयत्त दोषविशेषावयत्त च निवेशनीयम्,
प्रतिषेधतावच्छेदकन्तु “संशयनिश्चयसाधारण” तद्वत्तामुद्धित्वम् ।
एव प्रतिषेधकतावच्छेदककोटौ अनाहाराप्रामाण्यज्ञानास्फुटित-

निश्चयत्वं निवेशनीयम् । तथाच त्रैलोक्यमत्रिकर्षाज-यदोपविशेषा-
ज-य-तद्वर्ग-मन्त्रिच्छत्रविशेष्यतानिरूपिततत्त्वसम्प्रदायचिच्छत्र-तद्वर्मा-
यन्त्रिच्छत्रप्रकारताशालिबुद्धिं प्रति तद्वर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरू-
पिततत्त्वसम्प्रदायचिच्छत्र-तद्वर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावदत्ता
“अनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्फुटित” निश्चय, तांशाभावव्याप्य
वृत्तानिश्चयश्च प्रतिप्रधन इति फलितम्, प्रतियध्यताप्रतिप्रधनता
वच्छेदश्च सम्प्रदाय समवायात्मकोऽवसेय । एतच्च लौकिक
सन्निकर्षाज-यदोपविशेषाज-ये द्वयमनोनिमित्तविज्ञानत्वावच्छिन्न
विशेष्यतानिरूपित-समवायसम्प्रदायचिच्छत्र(प्रत्यक्षत्वावच्छिन्न
प्रकारताशालिबुद्धिं प्रति इन्द्रियमनोनिमित्तविज्ञानत्वावच्छिन्न
विशेष्यतानिरूपितसमवायसम्प्रदायचिच्छत्रप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रति-
योगिताकानाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्फुटितस्य ‘इन्द्रियमनोनिमित्त
विज्ञान प्रत्यक्षम्’ इत्याकारस्य प्रत्यक्षारम्भ निश्चयाय प्रतिप्रध-
नत्वादित्याशङ्का मनसि निषागढ—

२-(मूत्रम्) न प्रत्यक्षादिविराधिनी प्रतिज्ञा, अस्य
साक्षात्सम्पूर्णवस्तुपरिच्छेदायोगात्, अनोदशस्य च प्रत्यक्ष-
त्वानुपपत्ते ॥

इन्द्रियमनोनिमित्त विज्ञानमप्रत्यक्षम् इतीय प्रतिज्ञा प्रत्यक्षादि
विरोधिनी न भवितुमर्हति, अस्य-इन्द्रियमनोनिमित्तस्य विज्ञानस्य
साक्षात् सम्पूर्णवस्तुपरिच्छेदानात्मकत्वात् साक्षात् सम्पूर्णवस्तु
परिच्छेदात्मकमेव विज्ञान प्रत्यक्षमुच्यते, अनोदशस्य असाक्षाद
सम्पूर्णवस्तुपरिच्छेदात्मकस्येन्द्रियमनोनिमित्तस्य विज्ञानस्य प्रत्यक्ष-
त्वानुपपत्तेरित्युक्तप्रतिवधकमावाप्तमते । तथाचेय प्रतिज्ञा

न प्रत्यक्षनिरोधनीति क्लृप्तम् । प्रत्यक्षादीत्यत्राऽऽदिपदेनातु
मानादर्पणम् । तथा चानुमानादिनिरोधाऽप्यस्या प्रतिज्ञाया
निवारितो योद्धव्यः, निरोधिनोऽनुमानादेरनवतारादिति भावः । ॥२॥

३—(धूमम्) नासिद्धो हेतुः धर्मिधर्मत्वात्, यथो-
क्तविज्ञानस्य हि ब्राह्मणहीतव्यतिरिक्तनिमित्तोत्थापितम् य-
थात्मस्त्व, स्वभावतन्मयामतीने, अतस्त्वभावत्वे तदनिमि-
त्तत्वमप्यत्र ॥

ननु तादृशविज्ञानात्मके पक्षे तादृगहेतोरमर्याद्वैत्यभाष्यवत्प-
क्षान्नैक्यरूपासिद्धिदोषाकान्त्याऽसिद्धत्वेन “ ह्यदो द्रव्य धूमात् ”
इत्यादिपक्षे स्वरूपासिद्धिनिश्चयस्य परामर्शेतिरोधिनयेन्द्रियमनो-
निमित्तविज्ञानपक्षकाऽप्रत्यक्षत्वमाप्यकाऽनुमितिर्न स्यान्निति चेत्तत्राह
“ नासिद्धो ह्यनु ” इति । हेतुरसिद्धिदोषयुक्त्येन मय्यभिचारिरुद्ध-
मनिपक्षमिद्वन्नाधित्वात्तर्गतोऽसिद्धात्मको दुष्ते १८१र्थः । तत्र
ह्यनुनाह—धर्मिधर्मत्वादिति, यद्वृत्तित्वादिति हि तदर्थः । ह्यदो कथं
पक्षवृत्तित्वमिति चेत्तत्राह—स्वभावेन इति । स्वभावतः — निसर्गादव-
स्था तादृशपञ्चगात्वेन प्रतीतः । यथोदितविज्ञानस्य—यथोदित-
विज्ञानात्मकपक्षस्य हि—निश्चयेन ब्राह्मणहीतव्यतिरिक्तनिमित्तोत्था-
पितप्रत्ययात्मकत्वं स्वभावतः पञ्चागसेयम् । तथा—इन्द्रियमनोनिमित्त-
विज्ञानं ब्राह्मणहीतव्यतिरिक्त—निमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकम् इति
प्रतीतेरुपपत्त्यात् । यथोदितविज्ञानस्य तथा स्वभावो नाहीद्विद्यते
इति चेत्तत्राह—अतस्त्वभावत्वे इति । यथोदितविज्ञानस्य ब्राह्मणही-
तव्यतिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकत्वात्स्वभावत्वे यथोदितविज्ञाने
इन्द्रियमनोनिमित्तत्वाभावात्प्रसङ्गात् । आश्रयासिद्धिस्वरूपासिद्धिख्या

व्यव्यामिद्धिभेदेनामिद्धिस्त्रिधा भवत्यतो ऽसिद्धाऽऽख्या इति
त्रिविध उच्यते । आश्रयामिद्धिरूपामिद्धो व्याप्यत्वासिद्धश्चेति ।
आश्रयासिद्ध्याद्य यतमत्यमसिद्धिमाभायलक्षणम् । आश्रयासिद्धिस्तु
पक्षतावच्छेदकाभावरूपस्य, यथा काञ्चनमयपर्वतो वह्निमान् इत्यत्र
काञ्चनमयत्वाभावपर्यवर्तितरूपाश्रयामिद्धिः, तन्निश्चय-काञ्चनमय
त्वाभावरूपान् पर्वत इत्याकारक काञ्चनमयपर्यवर्त इति पक्षमाने
विरोधी, तथाच पक्षघटिततयाऽनुमितौ परामर्शे च प्रतिषेधस्त
इति ध्येयम् । निश्चय न केवल पक्षे पक्षतावच्छेदकाभावरूप आश्रया
सिद्धिः, किं तु पक्षे पक्षतावच्छेदकाभावरूपव्याप्य, पक्षे पक्षता
वच्छेदकवद्वयोयाभाव, पक्षे तादृशा-यो-याभावरूपव्याप्य, पक्षता
वच्छेदके पक्षतावच्छेदकतावच्छेदकाभावरूप, पक्षतावच्छेदके
पक्षतावच्छेदकताभावरूपव्याप्य, पक्षतावच्छेदके पक्षतावच्छेदकवद्व
योयाभाव, पक्षतावच्छेदके तादृशा-यो-याभावरूपव्याप्य, पक्षता
वच्छेदकाभावरूपान् पक्ष, तद्व्याप्यतां पक्ष, पक्षतावच्छेदकता
वच्छेदकाभावरूपत्वं पक्षतावच्छेदकम्, तादृशाभावरूपव्याप्यत्वं पक्षता
वच्छेदकम्, पक्षतावच्छेदकतावच्छेदकवद्वयोयाभावरूपत्वं पक्षता
वच्छेदकम्, तद्व्याप्यतां पक्षतावच्छेदकमित्यादिरप्याश्रयासिद्धि
रप्यसेवा विवक्षिता । एवञ्च यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वं पक्षतावच्छेदक
प्रकारकपञ्चविशेषकप्रहप्रतिषेधकतावच्छेदक तद्रूपपरममिति तद्व
क्षण फलितम् । एव यद्रूपावच्छिन्नविषयित्वं प्रकृतपक्षे पक्षतावच्छेद
कवैशिष्ट्यात्तादृशाभावरूपव्याप्यप्रकृतहेतौ प्रकृतहेतुतावच्छेदक
प्रकारकप्रहत्याऽव्यापकप्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानि
पितप्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतादृशाभावरूपव्यापकप्रतिष
ेधतानि निमित्तप्रतिषेधकतावच्छेदकत्वं एतद्व्यामिद्धिरप्याश्रयमेवम् ॥ ३ ॥

४-(मूम्) नानैकान्तिक , ययोदितविपक्षेऽभावात् ,
नहि केवले ग्राह्यग्रहीतव्यतिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्म-
कत्वमस्ति, तस्य तथाविधात्मार्थनिराधनत्वात् ॥

तनु माध्याभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वात्मकव्यभिचारात्मक-
क्षेत्रविशिष्टेन व्याभिचारिणा हतुनाऽनुमितिन भवति यथा ' द्रव्य
मत्त्वात् ' इत्यादौ मत्त्वस्य द्रव्यत्वाभावाधिकरणगुणनिरूपितवृत्ति
भावत्वात् तथैव प्रकृतेऽपि हेतुयदि प्रत्यक्षत्वात्मकमाध्याभावाधि-
करणास्मदीयप्रत्यक्षनिरूपितवृत्तित्वात्तानस्ति तदाऽमापि व्यभि-
चारानि कथमनेनाप्रत्यक्षत्वानुमितिरिन्द्रियमनोनिमित्तविज्ञानात्मक-
प्रत्यक्षविशेष्येति चेत्तत्राह—नानैकान्तिक इति । निश्चितसाध्या-
भावान् निषञ्ज उच्यते, साध्याभावप्रसारकनिश्चयविशेष्य इति
यान् । अस्मदीयप्रत्यक्षस्य प्रत्यक्षत्वात्मकमाध्याभावप्रकारक-
निश्चयविशेष्यत्वाभावात् , यच्च साध्याभावप्रसारकनिश्चयविशेष्य
कवलन्मिरपितवृत्तित्वस्य प्रकृते हेतावसत्त्वेनानैकान्तिकत्वाभावात् ,
केवलमात्रं कथं न ग्राह्यग्रहीतव्यतिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मक
मिति चेत् तत्राह—तस्येति । तस्य—केवलस्य, तथाविधस्यादृश सर्वज्ञ-
ज्ञातायात्मा तथाविधात्मा । मन्वासाधयो निषयश्च तौ निरर्थन
निमित्तं यस्य तस्य भावस्वरूपम् तत्मात् तथेति आत्मा स्वयमेव
नस्तिन्द्रियादिसापेक्षमपि यत्र निषय गृह्णाति तज्ज्ञान केवलमुच्यते
तच्च केवल सर्वज्ञायैव तीर्थकृदादर्भवति न तु यस्य कस्यचिदपी-
त्यगमेयम् । धनैकान्तिकत्वस्य साधारणसाधारणानुपसंहारित्व
भेदेन त्रिभिधत्वेऽपि साधारणत्वमेवाशङ्कित निराकृतञ्च वदितव्यम् ।
साधारणत्वं प्रकृतमाध्याभावात्तच्छेदकप्रकारकमहत्याऽव्यापिका
प्रकृतहेतौ प्रकृतहेतुतावच्छेदकप्रसारकमहत्याऽव्यापिका निरूप्यन्ति

पक्षभावापन्नावयव्याप्तिरिपयताशालिमहत्त्वव्यापिका या प्रतिपद्यता
तन्निरूपितप्रतिषेधमन्तानतिरिक्तवृत्तिविपयितानिरूपकतावच्छेदकधर्म
यत्तव फलित बोध्यम् ॥ ४ ॥

५-(मूलम्) न विरुद्धोऽपि विपक्ष एवाभावात् ।
इन्द्रियोपलब्धिनिमित्तमन्तराख्याप्त्यन्तराश्रयपेक्षारूपत्वस्य प्रती
तिगणितत्वात्, विपक्षविरुद्धस्य तत्त्वतोऽविरुद्धत्वात्, अन्यथा
सर्वत्र भावादेव च हेतुव्यवहारोच्छेदमसङ्गात् ॥ ५ ॥

ननु साध्याभावव्याप्यत्वं हेतुनिष्ठ विरोध उच्यते यथा 'अय
गौ अश्वत्थात्' इत्यादायश्वत्थनिष्ठ गोत्याभावव्याप्यत्वमेव विरोध
यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निरिति धूमस्य वह्निव्याप्यत्वमिव यत्र यत्र
अश्वत्थ तत्र तत्र गोत्याभाव इत्यश्वत्थे गोत्याभावरूपव्याप्यत्वमवसेयम् ।
एतच्च प्रत्यक्षत्वात्मकसाध्याभावरूपव्याप्यत्वस्य प्रकृतहेतौ सत्त्वादि
रुद्धेन हेतुना कथमुक्तानुमिति स्यादिति शङ्कायामाह-न विरुद्धो
ऽपीति ब्राह्मणहीनव्यतिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकवारमक प्रकृतो
हेतुर्विरुद्धोऽपि न भवितुमर्हति, कुन इत्याकाङ्क्षायामाह-'विपक्ष
एवाभावात्' इति । विपक्षमात्रवृत्तित्वाभावादित्यर्थः । विपक्षमात्र
वृत्तित्वं विरोध विपक्षमात्रवृत्ती हेतुरेव विरुद्ध उच्यते, गोत्या
भावप्रकाररनिश्चयविशेष्याश्वसमवेतस्याश्वत्थस्य विरुद्धत्वमभिधीयते ।
प्रकृते च प्रत्यक्षत्वात्मकसाध्याभावरूपप्रकाररनिश्चयविशेष्यकेवलत्वमक
विपक्षवृत्तित्वाभावाप्रोक्तहेतोर्विरुद्धत्वशङ्कालेशोऽपीति भावः ।

ननु साध्याधिकरणेऽवृत्तिर्हेतुर्विरुद्धयतयैव प्रसिद्धतीति सर्व
सम्मतम्, एवञ्च प्रकृतसमयाप्तहेतोर्विरुद्धत्वमिनसदक्षेणाप्यशक्य

धारणम्, इन्द्रियमनपक्ष्य केवल व्याप्तिज्ञानात्मकमान्तर कारणम
पक्ष्य जायमानायामनुमिनौ अप्रत्यक्षत्वात्मकसाध्यमस्त्वऽपि प्राप्य
प्रतीवृत्त्यनिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकत्वरूपहतोरभावात् । न च
ग्रह (विषय) ग्रहीतृ (ज्ञाता) व्यनिरिक्तस्याभिज्ञानात्मकनिमित्तो
त्थापितप्रत्ययात्मकत्वमस्त्येवेति वाच्यम् ? गुणगुणिनोरभेदस्य घट्ट
वादिमम्मन्तनया तस्यापि (व्याप्तिज्ञानम्यादि) ग्रहीत्रानिरिक्तत्वादि
तिरोपेत्त्यागङ्ग्य निराशुम्ने—इन्द्रियार्थावच्छेदित्यादिनति । महान
सादौ यद्विधूमवायुशान्तरं पर्यन्तादौ धूमवायुवादय व्याप्तिस्मरणा
वृन्दरथाऽनुमानादरपीन्द्रियनिमित्तोत्थापितत्वादिति भाव ।

अथैवमपि प्राप्यप्रतीवृत्त्यनिरिक्तनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकत्वहतु
ष्यकनिमित्तपदेन साक्षान्निमित्तोत्थापित रम्य निवश्यत नयाथा
नुमानादौ साक्षादिन्द्रियनिमित्तोत्थापितत्वाभावेन प्राप्यप्रतीवृत्त्यनि
रिक्तसाक्षान्निमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकत्वाभावे इति गङ्गित्वा ममाद्यत्ते-
तिरोपेत्त्यादि—समव्याप्तत्वन रूपेण हतोर्यिद्वत्त्वऽपि यस्मृगत्या हेतु
साध्ययोर्विगद्यो नास्तीति भाव । विशेषरूपणापि हेतुसाध्ययोर्विरोध
स्वीकारे समानाधिकरणयोरपि नयो विस्त्रिपण विरोधस्य मत्त्रा
हेतुयवहारस्यैवोच्छेदप्रसङ्ग । यद्विधूमयोरपि महानमीयधूमत्वेन
परितीययद्वित्तन विरोधाद्धूमस्य विरुद्धत्वमापद्येन । एतत्तर्प मनसि
निपायाह—अयथेत्यादि । अयथा—विशेषाधिकृतम्यापि तत्प्रतो
रिच्छत्वे । भावादय—सत्त्वादेव । हेतुयवहारस्य हेतुपदवा
च्यत्वव्यपदेशस्य उच्छेदप्रसङ्गात्—विनाशप्रसङ्गे ॥ ५ ॥

६—(सूत्रम्) दृष्टान्तोऽपि न साम्यादिविफल, धूमा
दग्नेज्ञानस्याप्रत्यक्षत्वसिद्धे, प्राप्यप्रतीवृत्त्यनिरिक्तनिमित्तोत्था

पितप्रत्ययात्मकत्वप्रतीतेश्च ॥

दृष्टान्तो यदि साध्यादिरिहितो भवति तदा तेन दृष्टान्तन हेतुसाध्ययो सामानाधिकरण्यविरहप्रयोद्धर्षेन तादृशसाध्यहेतुषां नु मित्यभावप्रयोद्धर्षेन भूयते प्रवृत्तदृष्टान्तस्तु न साध्यादिविरह — साध्यादिरिहित, तमेव साध्यादियैकस्याभाव द्युत्पादयति धूमा दग्नेरित्यादिना—धूमज्ञानशाप्यमग्निज्ञानमेव दृष्टान्त, तच्च ज्ञान मनुमित्यात्मकं भवताति निर्विवादमप्रत्यक्षत्वात्मकसाध्यस्य ग्राह्यं प्रदीदृश्यतिरिक्तधूमात्मकनिमित्तोत्थापितप्रत्ययात्मकस्यात्मकहेतोश्च सत्त्वेन प्रतीतदृष्टान्तावच्छेदन हेतुमाध्ययो सामानाधिकरण्य निश्चयादनुमितिरुपपद्यते इति बोध्यम् ॥ ६ ॥

७—(सूत्रम्) न साधनाव्यावृत्त्यादि, कैवलादुभय-स्यापि निवृत्ते, आत्मन साक्षादर्थपरिच्छेदात् सम्पूर्णार्थ-प्रतीतेश्च ॥

आह—अधिदृष्टप्रत्यक्षेणापि साक्षादर्थपरिच्छिन्नं, न, अक्षेर्व्यवधानात्, तदभावेन तदभावात्, ज्ञानोपत्तिस्तभ्य, तत्परिच्छिन्नस्तु साक्षादवतिचेत् न, तदव्यतिरेकेण तदसिद्धे, अतत् स्वभावस्योत्पत्तौ पुनस्तत्स्वभावोपधिरोधानात्, नयानेन सम्पूर्णवत्त्ववगम, नीलादेरपि सारतन्मव्यावृत्त्याद्यपरिच्छिन्नेस्तथाननुभवात्, नरमिहे सिद्धज्ञानतुल्यत्वादिति ॥ ७ ॥

ननु केवल विपक्षमवलम्ब्यैव व्यभिचारादिदोषप्रारण विधि तम् परमद्यापि केवलस्य विपक्षत्वमेवासिद्धम्, साध्यास्याप्रत्यक्षत्वस्य प्रागुक्तस्य हेतोश्च केवले सत्त्वेन तस्य विपक्षत्वाभावात् ।

एवञ्च मायनाद्यावृत्तत्वात् व्यावृत्तिरभावः, न व्यावृत्तिरव्यावृत्ति
माधनस्य अव्यावृत्तिः माधनाद्यावृत्तिः माधनमत्रापि आदिपदेन
माध्याव्यावृत्तिस्तथाचमाध्यहेतुमत्त्वात् न केवलं विपक्ष इति
नृणां निरातुरं प्राह-न माधनाद्यावृत्त्यादीनि । केरले माया
व्यावृत्त्यादिना तस्मात् केरलात् माध्यहेतुमयस्यापि निवृत्तत्वात्,
॥ एव विपक्षो भवति यो निश्चितमाध्याभाववान् अधतो हत्यभाव
वानपि भवेत् यः माध्याभावप्रकारकनिश्चयविशेष्य हत्यभाव
प्रकारकनिश्चयविशेष्यश्च ॥ विपक्षः, केरलस्य च माध्याभाव
प्रकारकहेतुभावप्रकारकनिश्चयविशेष्यतया ता य कश्चात् विपक्ष
मिद्वयवति केरलश्च साक्षादर्थपरिच्छेदात्मक सम्पूर्णार्थप्रती
त्यामकश्च भवतीति तत् प्रत्यक्षमेव असाक्षादसम्पूर्णस्तुपरिच्छे-
दात्मक पुनरप्रत्यक्षं भवतीति प्रागावदिवमेव ।

पुनरपि प्रतिज्ञाया प्रत्यक्षनिरोधित्वमुपक्षेप्तुं प्रयतमानं पूर्वं
पक्षी प्रत्यक्षनिष्ठिते-आदेति । अधिष्टनप्रत्यक्षेण-इन्द्रियमनोनिमित्त
विज्ञानात्मकप्रत्यक्षेणापि साक्षादर्थपरिच्छेदो भवतीति कथमुक्तम्-
असाक्षादसम्पूर्णस्तुपरिच्छेदात्मकत्वादिति, समापत्ते-न इति ।
हेतुमा- — अधिष्टयवधानात्- अभेरिन्द्रियैर्धर्मवधानात्-—पश्यात्
साक्षादर्थपरिच्छेदाभावेन प्रत्यक्षत्वाभावात् तथापिन्द्रियमनोनिमित्त
विज्ञानं न प्रत्यक्षमेवेति न प्रतिज्ञानिरोधः ।

पुनः पूर्वंपक्षी शङ्कन-ज्ञानोत्पत्तिरिति-नेभ्य इन्द्रियेभ्यो
ज्ञानोत्पत्तिर्भवति, तत्परिच्छिन्नं ज्ञानपरिच्छेदं पुनः साक्षादेव
भवति इति चेत्, समापत्ते-नेति, तद्व्यतिरिक्तेण-

हेतुमाह—अतस्त्वेति—अतस्तत्रभावस्य—असाक्षात्परिच्छेदस्य
 भावस्य—उत्पत्तौ सत्याम् तस्य तत्त्वमावत्परिरोधात्—माक्षात्परिच्छेद
 स्वभावत्वविरोधादित्यक्षरार्थः । अथ भाव—यद्वस्तु यादृशस्वभाव-
 समुत्पन्नमान भवति तच्चादृशस्वभावमेव पश्चादवलोक्यते, एवञ्च
 प्रकृतऽपि यदीन्द्रियैर्ज्ञानमसाक्षात्परिच्छेदस्याभाव समुत्पद्येत तदा
 पश्चात् माक्षात्परिच्छेदस्वभावता न स्यादिति भावः । अधिकृत
 प्रत्ययेण सम्पूर्णार्थप्रतीतिरपि दुःशक्वेत्याह—नचेत्यादिना । अनेन—
 इन्द्रियमनानिमित्तविज्ञानेन, सम्पूर्णवस्त्वगम—सम्पूर्ण (सर्वाप्यया
 वच्छिन्नपदार्थबोध, नच नैव भवतीत्यर्थः । तत्र हेतुमाह—नीला
 दरीत्यादिना—तारतम्यव्यापृत्त्यादेरपरिच्छेदात् नीलगुणविशिष्ट
 घटादेरपि तारतम्यव्यापृत्तिविशिष्टस्य सम्पूर्णस्यानुभवात् नरसिंहे-
 सिद्धज्ञानं यथा न सम्पूर्णस्तुयोधात्मकं तथैव यस्य कस्यचिद्
 घटादेरममलदृशज्ञानं न सम्पूर्णव्यवधात्मकमिति सिद्धमिन्द्रियादि
 निमित्तज्ञानस्यासम्पूर्णस्तुपरिच्छेदात्मकत्वमिति—विरोधित्वमिति
 भावः ॥ ७ ॥

८ (मूलम्) अर्थस्वभावत्वरूपत्वभावे इन्द्रियादीनां
 तेन प्रतिबन्धासिद्धे, तदवगमे तेषां लिङ्गत्वानुपपत्तिरिति
 चेत्, न, ज्ञाप्यज्ञापकभावेन प्रतिबन्धासिद्धयसिद्धे, नच
 सामर्थ्यपक्षेण ग्राह्यत्वं ज्ञानजननस्वभावत्वमेवाम्, सर्वथा-
 तदभिन्नस्वभावत्वे ततस्तत्प्रतीतिप्रसङ्गात्, स्वभावभेदे च
 सिद्धमेवा ज्ञापकत्वमिति ।

आह—एवमप्यमीषा ज्ञापकधर्मातिक्रमः, अज्ञात-
 ज्ञापनात्, नहि घुमादाञ्च तज्ज्ञानादिपुरस्तरमर्थज्ञानं,

तथासत्यभावात्, अक्षपेणैवायमतीतेरिति, न, स्वभावाच्चि-
 व्यतस्तद्भावमिद्वैज्ञातज्ञापकस्यभावात्, नापकस्यभावत्वं
 च प्रयोजकम्, अथवा कार्ये व्यतिरेकस्तत्कारणत्वाद्वा
 कारणेऽपि तस्यतस्तद्बदेतया हेतुधर्मातिक्रमः, बृद्धादियु-
 क्त्वाभ्युपगमाच्च, नचेतन्नुपपत्तिर्ज्ञप्ता, तेषामत्र त्वचेतनत्वेन
 ज्ञातत्वायोगात्, किञ्च—परोक्षमात्रता चेह प्रतिपादयितुमिष्टा
 ग्राह्यग्रहीतृयतिरिक्तनिमित्तमात्रत्वेनेत्यनुचितं सत्यसाधर्म्य-
 मिनिवेशः, नच केवलः, ग्राह्यग्रहीतृमात्रापेक्षितत्वात्, फल-
 क्षयादहं क्षयापक्षमादितुल्यन्वाहित्यलं प्रसङ्गेन ।

ननु यदीन्द्रियादीनामर्थस्यभावात्प्रकार्यत्वं न स्वीक्रियते तर्हि
 तेषामर्थेन सम्बन्धस्यैवासिद्धिः सम्बन्धासिद्धिज्ञाने च तेषां लिङ्ग-
 त्वमत्रानुरूपमिति शङ्कते अर्थस्यभावेत्यादिना—समाधत्ते—नेत्यादि ।
 इन्द्रियाणामर्थेन ज्ञाप्यज्ञापकभावात्सम्बन्धस्य सकलसिद्धान्तसिद्धतया
 ऽर्थस्यभावात्प्रकार्यत्वाभावेऽपि समापादिताया सम्बन्धासिद्धेरेवा
 सिद्धिरिति भावः । ननु सामग्रीमपेक्ष्य ग्राह्यगदिन्द्रियाणां ज्ञान-
 जननस्यभावत्वमेवास्ति न ज्ञापकत्वमिति तेषामर्थेन ज्ञाप्यज्ञापक-
 भावसम्बन्धोऽनुपपन्न इत्याशङ्कते—नच सामान्यपक्षयेति, समाधत्त-
 मयत्त्यादि, यदीन्द्रियाणां सत्रया ज्ञानजननस्यभावाभिन्नस्यभावत्वं
 तर्हि तयोऽर्थप्रतीतिरज्ञानजननस्यभावत्वप्रतीतिरपि दुर्बारा, स्वभाव-
 भेदस्वीकारे च तेषां ज्ञापकत्वेनैव काचिद्विमतिरिति भावः ।

ननु ज्ञापकत्वे सत्येव इन्द्रियाणामर्थेन ज्ञाप्यज्ञापकभावात्सम्बन्ध-
 स्वीकरणीयतामायाति, ज्ञापकत्वं च तेषु ज्ञापकधर्मानतिव्रमे एव

भवेत्, स्वस्थाने नायधीहेतुत्वात् क्षापकस्य ज्ञातक्षापन धर्मं स्वी-
क्रियते धूमादेस्तदीयज्ञानपूर्वकप्रज्ञाविज्ञानजननदशनात्, इन्द्रि-
याणामपि तत्स्वीकारे अव्ययधानेन वस्तुप्रतीत्यनुपपत्तिः, एवञ्च
क्षापकधर्मोक्तिप्रमेण क्षापकत्वाभावात्तोऽर्थेन तेषां ज्ञाप्यक्षापकभाव
सम्प्रत्योऽनुपपन्न एवत्यात्याशङ्कते पूर्वपक्षो-ब्राह्म-एवमप्यमीशमित्या-
दिना, समाधत्ते-नेत्यादिना ।

अज्ञातक्षापकस्यभावत्वेऽपीन्द्रियादिना स्वभाववैचिण्यादेव
ज्ञाप्यक्षापकभावस्वीकारे नैव पूर्वोद्दीरिताऽनुपपत्तिरिति एतद्वो-
पादयन्ति-क्षापकस्यभावत्वं चेहेत्यादिना-ज्ञातत्वायोगादित्यन्तेन ।
यथा धूमहेतुस्वरूपानुमाने धूमे धूममात्रस्यमपश्यते न पुनस्तत्र
नीलस्य कपिशस्य प्राप्यपक्ष्यतऽनुचितत्वात्तथाप्रकृतेऽपि इन्द्रियमनो
निमित्तविज्ञाने माह्यमहीतृव्यतिरिक्तनिमित्तमात्रत्वनैव परोक्षमात्र
ताऽपेक्ष्यत इत्यत्रापि सप्तसाधर्म्याभिनिवेशोऽनुचित एवेतिप्रति-
पादयन्ति सिद्धांती-विश्वेत्यादि-सप्तसाधर्म्याभिनिवेश इत्यन्तेन ।
ननु माह्यमहीतृव्यतिरिक्तनिमित्तमात्रस्य हतोर्येवि विषमत्वेन
विषमिक्ते केरलेऽनस्थितिस्तदा माध्याभाषयत्केवलधृत्तित्वेन व्यभि-
चारित्य भवेत्, सैव नास्तीत्याह-नचैवमिति । अन्वयस्थाने इदुमाह
माह्यमत्रित्यादि ।

ननु केवलस्य माह्यमहीतृभिन्नस्य कर्मक्षयाद्यात्मन कस्यचिन्नि-
मित्तस्य मत्स्यामपेक्षाया माह्यमहीतृमात्रापेक्षित्वमनुपपन्नमित्याशङ्क्य
समाधत्ते-कर्मक्षयादश्वेत्यादिना । इन्द्रियमनोनिमित्तप्रत्यक्षात्मनि
परोऽपि माह्यमहीतृव्यतिरिक्तस्य क्षयोपशमस्य निमित्तत्वेन पञ्चनृत्ति-
त्यमपि इतोदुर्लभ भवेदितिहेतोः पञ्चनिष्ठव्यवस्थाने क्षयोपशमस्य

माद्यमद्रीतुव्यनिरिक्तनिमित्तत्वेन विरम्या त्यज्यते तथैव तस्य विपक्षा
पृतिरप्यस्थानेऽपि कथञ्चयादर्निमित्तत्वं न स्वीकरणीयं “ यश्चो
भया ममो दोष परीहाराऽपि तात्त्रा ” इति शयादिति भावः ।

९ (मूलम्) न राशपपदार्थग्राहनीन्द्रियप्रत्यक्षगोचराति-
क्रान्तरमस्य, उभयासिद्धे अभ्युपगमविराधात् विवादानु-
पपक्षे, अनुमानगोचरातिव्रान्तत्वं पुनरभिद्वयम्, सर्व-
धर्मादय कस्यचित् प्रत्यक्षा ज्ञेयत्वाद्, यदात् विपक्षो
न किञ्चिदित्यनुमानसदभावात् ।

अथाह—नेदमनुमानम्, तदामामत्वात्, इह
ममिद्विशेषणत्वादममिद्विशेषणं पक्ष, तथाहि—सर्व-
धर्मादय कस्यचित् प्रत्यक्षा इत्यत्रातीन्द्रियप्रत्यक्षेण प्रत्यक्ष-
त्वं साधयितुमिष्टम्, न तत् कस्यचित् ममिद्वमिति, हेतुर-
प्यनैकान्तिक, अप्रत्यक्षस्याप्यभासस्य ज्ञेयत्वोपपत्तेः, दृष्टा-
न्तोऽपि साधयितुं, जात्यन्तरप्रत्यक्षेण प्रत्यक्षत्वासिद्धे,
इतरोऽपि साधनाव्यावृत्तं न किञ्चिदिति तुच्छेऽपि
ज्ञेयत्वानिवृत्तेरिति ।

अशेषपदार्थग्राहनीन्द्रियप्रत्यक्षं हि यदि सर्वान्यपि वस्तूनि
गोचरीकरोति तदावश्यं सर्वज्ञमपि गोचरीकुर्यादेव, अथवा
प्रत्यक्षस्य समस्तपदार्थग्राहित्वं सर्वज्ञाग्राहकत्वमित्युभय विरुद्धं स्यात्,
किञ्च सर्वज्ञेऽशेषपदार्थग्राहनीन्द्रियप्रत्यक्षगोचरातिक्रान्तरमस्वीकारे
मवज्ञसम्बन्धी विवादोऽपि निर्मूलतयाऽनुपपन्नः स्यादित्येतन्मनसि

निधायाद्-नचेत्यादि, निरादानुपपत्तेश्चेत्य तेन प्रत्येन । यत्पूर्व
मयहस्यानुमानगोचरात्किञ्चित्तत्त्वमुपपादित पूर्वपक्षिणा तदिदानीं
स्पष्टयितुमुत्क्रमत मिद्धा ती-अनुमानगोचरेत्यादिना-“ विपक्षो न
किञ्चिदित्यनुमानमद्वायात् ” इत्येतेन । धर्माद्यात्मसु सर्वेषु पक्षेषु
क्षेयत्वेन हेतुना किञ्चिन्निष्ठप्रत्यक्षप्रिययस्यानुमितिगोचरताया सर्वे
क्षेऽपि निरापाधैवतिभाष ।

ननु “ सर्वे धर्मादय कस्यचित् प्रत्यक्षा ” इत्यत्रातीन्द्रिय
प्रत्यक्षेणैव प्रत्यक्ष सिपाधयिपितम्, तच्च पुनन कस्यचिदपि प्रसिद्ध
मितिपक्षस्याप्रसिद्धविशेषणत्वादित्याश्रयासिद्धयात्मनो दोषस्य दुरद्ध
रत्वात् पूर्वोक्तमनुमानमनुपपन्नमेवेत्याशङ्कने पूर्वपक्षी अत्राहेत्यादि,
किञ्च क्षेयत्वं यदि भाषमात्रवृत्तितया व्ययतिष्ठेत तदा तन्न
सद्वेतुना पूर्वाप्तानुमितिर्भवेदपि, परंतु क्षेयत्वस्य प्रत्यक्षत्वात्म-
माध्याभावस्यभावेऽपि वर्तमानतया व्यभिचारित्वेन तस्य सद्वेतु
त्वामावादित्याह-हेतुरप्यनैकात्मिक इत्यादिना । किञ्च पर्यतो वडि
मान् धूमादित्यादौ दृष्टांत महानसे हेतुमाध्ययोर्धूमसह योरुभयोरव
स्थितिरावश्यकी, अथवा (अथतरस्य तगासरवे) दृष्टांतत्वमेव
विप्लुत भवति तयाऽत्रापि दृष्टांतभूते घट साध्यस्य प्रत्यक्षत्वस्य
स्थित्या भाव्य परंतु तत्र जात्यंतरस्य घटत्वस्य प्रत्यक्षेण प्रत्यक्ष
त्वात्मन साध्यस्य निहाद् दृष्टांतस्य साध्यैकत्वात् पूर्वोक्तमनुमान
मसदित्याह-नष्टांतोऽपीत्यादि । किञ्च विपक्षस्य हृदादेर्धूमाभावर
त्वेन साधनव्यावृत्तत्वं सर्वानुभवसिद्ध, प्रकृते तु विपक्षे न किञ्चि
नितितुच्छे क्षेप्यस्य हेतो सत्त्वात् हेतौ विपक्षव्यावृत्तत्वाभावात्
पक्षसत्त्वसपक्षसत्त्वविपक्षासत्त्वासत्यतिपक्षितत्वावाधितत्वात्म-पक्ष
रूपोपपन्नत्वाभावेन तेन नानुमान भवितुमर्हतीत्याह-इतरोऽपीत्यादि ।

१० (मूलम्) अगोच्यते—यत्तारदुक्तमप्रसिद्धविशेषण-
 ताप्रसिद्धविशेषण पक्ष इति एतदयुक्तम्, अनुमानोच्छेद-
 प्रमदान्, सर्वत्राप्रसिद्धविशेषणपक्षमाप्तत्वापत्ते, परान्नित्यः
 शब्द इत्यादावपि वर्णाद्यात्मकव्यक्तिममत्रान्यनित्यत्वेना-
 नित्यत्वा साधयितुमिष्ट, न तत्, स्वयित् प्रसिद्धमित्यपि
 वक्तुं शक्यत्वात्, अनित्यत्वजातिपरिग्रहादपि इति चेत्,
 इतरत्रापि प्रत्यक्षतरजातिपरिग्रहे को दाप ? इष्टाप्रसिद्धिरिति
 चेत्, शब्दानित्यत्वादौ समान एव दाप, लौकिकत्वाद-
 निपत्तादेरसमानता इति चेत्, न, अलौकिकस्यापि वेदा
 पौरुषत्वत्वेर्मयस्त्वेन त्वयाऽप्यङ्गीकृतत्वात्, हेतुरप्यदुष्ट,
 ममावस्थाप्रत्यक्षवासिद्धेर्वस्तुधर्मत्वात्, अन्यथा वस्तुन्युप-
 पत्ते, तस्य च प्रत्यक्षत्वात्, अतद्धर्मस्य चात्पन्तासतो
 ज्ञेयत्वायोगात्, मानेन ज्ञायमानस्य तदुपपत्ते, तुच्छे च मान
 प्रत्यक्षसम्भवादप्रावश्यक्यमानस्य च तदविशेषात् तद्वदमृते ।

अथ सिद्धान्ती समाधातुमुपक्रमते—अगोच्यते—उपपादयति—
 यत्तारदुक्तमित्यादिना वक्तुं शक्यत्वादित्यतेन । पक्षेऽप्रसिद्धविशे-
 षणत्वस्य दोषतस्तीकारे शब्दोऽनित्य कार्यत्वात् (अनित्यत्वात्)
 इत्यादावपि वर्णाद्यात्मकव्यक्तिममवेतत्वेनानित्यत्वेनेनानित्यत्वस्य
 साधयितुमिष्टत्वात्तस्य पुनरनित्यत्वस्य वृत्तिदृष्ट्यप्रसिद्धतया
 पूर्वप्रक्षिप्तस्य दोषस्य दुरुद्धरत्वात् सर्वत्रानुमानोच्छेद एव स्यादिति
 निर्गळित्वाथ ।

" शब्दोऽनित्य " इत्यादौ अनित्यत्वस्य जातित्वेन परिग्रहाद्यदि दोषनिवारयिषा तदा तत्रापि प्रत्यक्षत्वस्य तथात्वेन परिग्रहादोपो धार्यतामित्याह—अनित्यत्वजातीत्यादि । को दोष ? इति अस्मदुक्तानुमाने यदीष्टस्य प्रत्यक्षत्वस्यासिद्धिरुद्भाव्यते तदा शब्दा नित्यत्वादायपि तथोद्भाव्यतामिति—शङ्कते—समाधत्ते च—इष्टासिद्धिरितित्यादि । समान एव दोष इति ।

ननु अनित्यत्वस्य लौकिकत्वेन सिद्धिरुद्भावयितुं शक्यते, प्रत्यक्षत्वस्य तथात्वाभावेन सा दुरूपप्राप्तेति पुन शङ्कते—लौकिकेत्यादि । अलौकिकस्यापि वेदापौरुषेयत्वादेर्मयत्वेन स्वीकृतवतस्तत्र नेदं शङ्कनं युक्तमिति समाधत्ते अलौकिकस्यापीत्यादिना—

पूर्वपक्षिणोदीरित हेतोर्व्यभिचरित्वं निराकरोति—“ हेतुरित्यादि” । वस्तुधर्मत्वाद्धेतोर्भावस्य तदापादित्तमप्रत्यक्षत्वमेव नास्ति । वस्तुधर्मत्वास्वीकारे च तस्य धातुत्वमेव नोपपद्यते अस्ति च तत्र वस्तुत्व प्रत्यक्षमेवेत्यादि मनसि निधायाह—अभावस्येत्यादिना—प्रत्यक्षत्वात् इत्यन्तेन । साधनाव्यावृत्तत्वमपि हेतोरापादित व्युत्पद्यति—अतद्रमस्येत्यादिना—अथस्तुत्ववतोऽत्यन्तासतस्तुच्छस्य ज्ञेयत्वनास्तीति भावः । कथञ्चिदपि स्वीक्रियमाणं ज्ञेयत्वं निराकरोति—मानेनेत्यादि । प्रमाणेन बाह्यात् भवति तत्रैव ज्ञेयत्वस्योपपत्तिरिति भावः । तदेवोपपादयति—तुच्छेचेत्यादि । तदविशेषात्—तुच्छाविशेषात् तद्वत्—तुच्छवत् एतन् पूर्वोक्तमनुमानं सर्वथा निरुद्धमिति सप्रसक्त्य नानुमानगोचरतिष्ठातृत्वमित्याकलनोपम् ।

११ (मूलम्) अपरस्त्राह, सर्वज्ञज्ञानस्य ज्ञेयत्वेऽपि प्रत्यक्षत्वानुपपत्तेः, तेनार्थप्रत्यक्षत्वात्, तत्प्रत्यक्षत्वे च तद

प्रत्यक्षत्वमप्यत्रात्, तदन्यसर्वज्ञप्रत्यक्षत्वे चानवस्थापत्तेर्व्यभि-
चार इति, तदप्यसत्, तस्याथग्रहणरूपस्य स्वमविदिनत्वे
नोक्तदापानुपपत्तेरभयप्रत्यक्षत्वात्, 'अन्यथाऽर्थप्रत्यक्षत्वासिद्धेः
इत्येवमुक्त्या विह्वलत्वेनात्मनो दर्शिनो दर्शनायोगात्, विकृ-
तत्वे चार्थं पश्यतस्तद्विक्रियैव चिद्रूपा ज्ञानमिति सर्वज्ञत्वा
नुपपत्तेश्च ।

अपमवाह हेतुर्येनैव सञ्जाविनाभूतो दृष्टस्तस्यैत गमको
भवति, यथा धूमोऽग्ने , न सद्भावमात्रात् यस्य कस्यचित्,
यथा स एव धूम पानीयस्य, न चातीन्द्रियेषु भावेषु
प्रत्यक्षत्वाविनाभावि ज्ञेयत्व दृष्ट, कथं तत् तेषु तद्
गमयेत् ? अप्रोच्यत, सामान्यतो दृष्टानुमाननीत्या तद्
तेषु तद् गमयेत् इति, यथा गतिमानादित्यो देशान्तर-
भाप्ते देवदत्तवदित्यत्र, तथाहि-न दिनकरे गतिमत्त्वेन
देशान्तरभाप्तिरविनाभूता दृष्टा, अथ चासौ तद् गमयति
देवदत्ते दृष्टेति सा गमयतीति चेत्, घटेऽपि मन्यक्षत्वेन
ज्ञेयत्वमविनाभावि दृष्टमेवेति समानमेतत् । अतीन्द्रिय-
मन्यक्षत्वेन न दृष्टमिति चेत्, देवदत्तेऽपि न तथा गगन
गतिमत्त्वेन देशान्तरभाप्तिरितिसमानमेव ।

न साधर्म्यदृष्टान्तदोष , जात्यन्तरप्रत्यक्षेण तत्र प्रत्यक्ष
त्वासिद्धावपि सामान्येन प्रत्यक्षत्वसिद्धे न्याय्यत्वमेव
विशेषानुगमामावात् ।

कश्चा पुन मर्यादाज्ञानस्य ज्ञेयत्व मयमानोऽपि प्रत्यक्षत्व मस्वीकुर्याण प्रत्यप्रतिष्ठने अपरस्त्वाहेत्यादि । कस्यचिदपि वस्तुनो ज्ञेयत्वं प्रत्यक्षत्व च समकालमनुपपन्नमिति प्राय सर्वोऽपि मयत एव एवञ्च सर्वज्ञज्ञानस्य ज्ञेयत्वेऽपि तनाथप्रत्यक्षत्वान् नास्ति प्रत्यक्षत्वम्, ज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वस्वीकारेऽर्थस्याप्रत्यक्षत्वं दुरुद्धरं भवत्, तद्वदमर्यादप्रत्यक्षत्वस्वीकारोऽपि चानुसंध्याभिया कर्तुमशक्य एवात मयज्ञाज्ञानात्मनि पक्षे हतोर्क्षेयत्वस्य सत्त्वेऽपि सामान्यत्वं प्रत्यक्षत्वस्यासत्त्वादुपमिचार इतिप्रतिपक्षसाराशः, तन्निराकरोति-एतदप्यसदिति, उपपादयति तस्यार्थमद्वैतरूपस्येत्यादिना-सर्वज्ञत्वा नुपपत्तेश्चेत्य तत् ।

अर्थमद्वैतात्मनो ज्ञानस्य स्वमविदिनत्वेन प्रत्यक्षत्वस्य सूपपाद तयोभयप्रत्यक्षत्वाभ्युपगमे नास्त्येव काचित् क्षति, अयमर्थः प्रत्यक्षत्वासिद्धे ह्येतेन-(ज्ञानसम्बन्ध) शून्यस्याविकारितयाऽऽत्मनो दर्शिनोऽवश्य दर्शनायोग, अर्थं पश्यत पुनरिद्वैतत्वेन चित्रूपा विस्मियैराज्ञानमिति सर्वज्ञत्वमेवानुपपन्न भवेदितिप्रत्य उपपादनीय ।

अथ ज्ञेयत्वे प्रत्यक्षत्वाग्निनाभाषमस्वीकृत्योक्तमनुमान रणश्चिदु प्रत्यप्रतिष्ठते—अपरस्त्वाहेत्यादिना, कथं तेषु तद् गमयेत् इत्येतेन । साध्येनाग्निनाभूतस्यैव हेतो साध्यानुमापकत्वमिष्टं, यस्य कस्यचित् सद्भावमात्रतो नेष्टम्, अत एव धूमस्य घट्टेयनु मापकत्वमेव नतु पानीयानुमापकत्वमपीतिज्ञेयत्वस्यातीन्द्रियभावेपु प्रत्यक्षत्वाग्निनाभाषादर्शनाप्रातीन्द्रियभावेपु प्रत्यक्षत्वगमकत्वमिति तादृश्य, समाधत्ते-अत्रोच्यतइति, उपपादयति-सामान्यतो दृष्टे त्यादि-दिनकरे गतिमत्त्वेन हेतुना दर्शोत्तरप्राप्त्यात्मन साध्यस्या विनाभाषाभावेऽपि सामान्यतो दृष्टानुमाननीत्यां आदित्यो गति

मान् दशांतरप्राप्ते, 'देयदत्तरत्' इत्यत्र गतिमन्त्रस्य दिनकरे
दशांतरप्राप्त्यनुमापकतयाऽग्निनामात्रस्य प्रयोजकत्वमिति न प्रकृते
ऽपि क्वचिदनुपपत्तिरित्याशयः ।

ननु दत्तदत्ते एषा दशांतरप्राप्ति गमयेदित्याहुते-
द्वयदत्तदत्तेतीत्यादि, ममाधत्ते-घटऽपीत्यादि । घटऽपि क्षेत्रस्य
प्रत्यक्षत्वेनानिनाभाभिन्नो दृष्टत्वमेवेति भाष्य, अर्त्तादिद्वयप्रत्यक्षत्वेना-
विनाभावाभावादक्षनमपि द्वयदत्ते गगनगतिमन्त्रेन देशान्तर
प्राप्त्यविनाभावामात्रतुल्यमिति शङ्क्यनि-ममाधत्ते च अर्त्तादिद्वय
प्रत्यक्षत्वेनेत्यादिना-ममानमेवेत्येतेन ।

माध्यस्य 'माध्यमेदृष्टा' त्वैकल्यमाशङ्क्य निराकरोति-न
माध्यमेत्यादिना विशेषानुगमाभावादित्येतेन ।

- १२-(मूलम्) न वैधर्म्येदृष्टान्तर्दापः, न विधिदिति
तुल्यभावतो ज्ञेयनिवृत्ते, प्रतिपादनोपायत्वात् तदभिधाने
दोषोऽप्यया, नि स्वभावतया न ततो ज्ञानजन्माति
प्रसङ्गादिति ।

अथ चेदमनुमानम्-अनेकशास्त्ररसवेदनसमन्विते
कस्मिंश्चित् पुरुष सर्वज्ञ इत्युपर्यमाणो व्यवहारस्तदन्य-
सुखापेक्ष, गौणत्वात् शौर्यकौर्यादिमति 'चित्रेऽसिद्धे' सिद्ध
व्यवहारवत् विषयश्चैत्रन्यवहार इति ।

नात्र प्रत्यक्षादिनिरोधिनी प्रतिज्ञा, तल्लक्षणायोगात्,
नामिदो हेतु तत्र गौणत्वस्योभयो, सिद्धत्वात् । नानेक
नित्यं, त्रिपक्षन्यावृत्ते । न विरुद्धो, दृष्टान्तवत् समाणान्तर

प्रसिद्धनान्यमुखापेक्षत्वासाधनस्य तद्ग्राहक्यमाणप्रसिद्धय-
भ्युपगमऽनवकाशत्वात् ।

न साधनधर्माद्यसिद्ध साधर्म्यदृष्टान्तः, उभयधर्म-
प्रसिद्धे । न साधनान्याधृत्तादिरितर, क्षेत्रे स्वव्यवहारा-
दुभयनिवृत्तिरिति ।

पुन साध्यस्य वैधर्म्यदृष्टान्तदोषमाशङ्क्य व्युदस्यति-न वैधर्म्य-
दृष्टान्तेत्यादिना-ज्ञानज्ञ मातिप्रसङ्गादित्येतेन ।

अथ सिद्धाती प्रकारातरेणापि सर्वज्ञसिद्धिं दर्शयितुमनु-
मानांतरमुपक्रमते अथचेदमनुमानमिति ।

कुत्रचिदप्यत्र प्रसिद्धस्यैव धर्मुनोऽयत्र तस्मदृष्टो व्यग्रहारो
पचार क्रियते यथा श्रौयश्रौयोदिमस्त्वेन प्रसिद्धस्य सिंहस्य
तादृशि क्षेत्रेऽसिंहेऽपि सि व्यवहार इतिप्रसिद्ध केचित् सर्वज्ञ
मन्तरेण अनेकगालासवेदनसमाधिते कस्मिंश्चित् पुरुषे सर्वज्ञ
स्वव्यग्रहारोपचारस्य तदन्यमुखापेक्षितया तदन्यो ॥ स सर्वज्ञ
इत्यर्थेन सर्वज्ञसिद्धिरितिभावः ।

उक्तानुमाने प्रतिज्ञाया प्रत्यक्षादिविरोधित्वमाशङ्क्य स्वण्डयति
नात्रेत्यादिना हेतोरभिद्धत्वमनुपुन्य निराकरोति-नामिद्वो हेतु-
रित्यादिना । अनेकातिकत्व हेतोरपनोदयितुमुपक्रमते-नाने-
कातिक इत्यादिना । विरुद्धत्व व्युदस्यति न विरुद्धविति,
उपपादयति-दृष्टान्तमित्यादिना । साधर्म्यदृष्टान्तस्य हेतुधर्माद्य-
सिद्धत्वं स्वण्डयति-न साधनेत्यादि । विपक्षस्य साधनान्याधृत्तत्व-
पादयति-न साधनान्याधृत्तेत्यादिना, निवृत्तेरित्येतेन ।

इति पूज्याचार्यप्रवरभीदरिमद्रसूरीश्वरविरचिताया सर्वज्ञसिद्धौ शास्त्र
विशारद कविरत्न पूज्यपादाचार्यमह राजभीविजयामृतमूरीश्वर
कृताया सवहिताऽऽख्याया व्याख्याया
'अनुमानप्रमाणातिक्रान्तरूपमगस्त्यप्रतिषेधपूर्वपक्षदण्डनामिध'
द्वितीय प्रकरणम् ॥

१३-(मूलम्) आगमगोत्रातिक्रान्तरूपमप्यसिद्ध,
'सार्गकेवलार्थिना तपोऽयानादि कृतव्यम्', इतिवचनप्रामा-
ण्यात्, केवलमिदं सर्वज्ञत्वात्, पुरुषकर्तृत्वादिदमप्रमाण-
मिति चेत् ? न नात्रद् वक्तृत्वेन तत्कर्तृत्वमिति, नचैतत्
स्वनन्तरिराधि 'नमस्तीयाय' इतिवचनात्, नच पुरुषवक्तृ-
त्वमप्यस्याप्रामाण्य निमित्तं, वेदाप्रामाण्यप्रसङ्गात्, नच तद-
वक्तृत्वा वदा, पुरुषव्यापारमन्तरेण नमस्येतद्वचनानुपपत्त्ये
आनुपूर्वीनियतिभावादेश्चेतरप्रापि तुल्यत्वात्, नचाहंस्व-
कत्वेनास्य प्रामाण्य, निश्चिन्नापिरीतप्रत्ययोत्पादकत्वेन कथ-
ञ्चित् स्वत एव तदभ्युपगमाद्, अन्यथा तदनुपपत्तेः, अनु-
पपत्तिश्चास्य प्रामाणाभावात्, तस्य बोधादानेतरनिमित्त-
प्रमात्रेण स्वपराधीनत्वादर्थग्रहणपरिणामप्रत्ययान्तरानुमत्तं,
स्वपरात एव ज्ञप्ते कर्मकरणनिष्पाद्यस्य तदुभयापेक्षित्वेन
स्वपरात स्वकार्यप्रवर्तनात्, नच विज्ञानस्यार्थपरिच्छेदलक्षणो
ऽपि धर्मो व्यतिरिक्त एव, तस्यायमिति सम्बन्धानुपपत्तेः,
कथञ्चिदव्यतिरेके च तद्वचनस्यापि भावः, नच ज्ञानस्यापि

न परत 'इन्द्रियमनोऽर्थसन्निरूपो हि ज्ञानस्य हेतुः' इति उचनात् परता भावमिदं, नचागमनित्यत्वेऽपि सर्वज्ञस्य नाप्येवमर्थ, तस्य विदितानुष्ठानफलत्वात्, नचादृश्यत्वेनास्य फलरूपनानुपपत्तिः, स्वर्गादिभिरतिप्रसङ्गात्, न च ते सुखादिरूपत्वाद् दृश्या एवेति न्याय्य, प्रकृष्टसुखविशेष स्यादृश्यत्वात्, न च सुखमात्रानुमयरूप एव स्वर्गः, अति प्रसङ्गात्, यतः कुतश्चित्भावेन चोदनानर्थक्यापत्तेश्च । न च सुखसामान्यदर्शनाद् न प्रकृष्टविशेषसम्भवानुमानमप्ययम्, ज्ञानसामान्यदर्शनेन प्रकृष्टविशेषसम्भवानुमानमाप्ते ।

प्रत्यक्षानुमानगोचरातिशयात् तत्र निरस्येदानीमवसरसङ्गविप्राप्त मागमगोचरातिशयात्त्वमपि निराकर्तुमुपक्रमते भगवान् प्रत्यकार-
आगमगोचरातिशयात्त्वमप्यसिद्धमिति । तमेवासिद्धिप्रकारमाह
 "स्वर्गेति"—इदमागमवचनमेव सर्वज्ञे प्रमाणमयम् तद्वयम् यथाविधि तपोध्यानाद्यनुष्ठाना सिद्धतपोध्यानादिफलेन स्वर्गिणा केवलिना च भवितव्यमिति निश्चितम्, तत्र य केवली निष्पद्यते स एवास्माकं सर्वज्ञ इत्याशयेनाह—केवलिनमेति । नचागम प्रमाण मयमानेनैव भवता केवली सर्वज्ञ साध्यते, सचागम एवाप्रमाणमस्माभिर्मन्यते तस्य पुरुषकर्तृकत्वादित्याशङ्कते—पुरुषेति पुरुषकर्तृकत्वात्—पुरुष समवेतप्रयत्नविषयत्वात् । इदम्—आगमात्मक वचनम्, अप्रमाणम्—प्रमाणभिन्नम् । समाधत्ते—नैति, समाधानप्रकारमाह तत्रदिनि—पुरुषस्य तावदागमवृत्तेन हेतुनाऽऽगमवचनस्य पुरुषकर्तृकत्वासिद्धेः, पुरुषे आगमवृत्तमेव स्वीक्रियते नतु तत्कर्तृत्वमपीति पुरुषकर्तृकत्वेनाऽऽपादितमागमाप्राप्त्याप्य न शोदक्षममितिमाय । नतु भवेदियमनाप

त्रियदि एतन्ने-आगमस्य पुरुषवत्कृत्व स्वीकृतं स्यात् तदेव
 नाश्वेति शङ्कते-नचेतदिति । एतत्-आगमस्य पुरुषवत्कृत्वम्,
 स्वप्नरिरोधि-एतन्नाश्वरिरुद्धमित्यर्थः । ममाधत्ते-नमेति-
 "मयस्तीर्थाय" इत्येतद्वचनं तीर्थकृताप्युच्यते न तु क्रियत इति
 एतन्-आगमस्य पुरुषवत्कृत्वर सिद्धं चरितव्यम्, ननु भरतु
 पुरुषवत्कृत्वनं तद्वत्कृत्वासिद्धिर्न तावता मयतामभीष्टमिद्वि
 पुरुषवत्कृत्वस्यापि तदप्रामाण्यप्रयोजकत्वादित्याशङ्कते-नचपुरुषे
 त्यादि । अस्य-आगमस्य । निमित्तम्-प्रयोजकम् । समाधत्ते-
 वदत्यादि । तन्निष्ठपुरुषवत्कृत्वर यदि तदप्रामाण्यप्रयोजकं तदा
 वदनामपि पुरुषवत्कृत्वेनाप्रामाण्यं दुर्धारणं च तद्व्यपत्तामिष्टमिति ।
 ननु मन्मद्विद्यमापत्तिरस्माकं यदि यद्य वेदानां पुरुषवत्कृत्वर-
 मभ्युपगच्छेम तदेव तु नाभ्युपगच्छाम इत्याशङ्कते-नचतदेत्यादि ।
 मिथ्याती ममाधत्ते-पुरुषव्यापारेति-पुरुषस्योच्चारणारम्भकव्यापारं
 विना कर्णविधरवत्याकाशावच्छेदे न वेदात्मकवचनभाषणप्रत्यक्ष
 मनुपगमं स्यात्तत् पुरुषवत्कृत्वमवश्यं स्वीकरणीयमेवेति भावः ।
 ननु तदुपलब्धौ वेदीयाऽऽनुपूर्वीनियतिभावादे प्रयोजकत्वमभ्यु-
 पगम्यत इति पुरुषव्यापारं विनापि न तदुपलब्धौ किञ्चि-
 द्वाचकमिति चेत्तत्राह-आनुपूर्वीत्यादिना । आगमेऽपि तादृशानु-
 पूर्वीनियतिभावादे समानतया पुरुषवत्कृत्वप्रयोज्यमप्रामाण्य-
 मपनोदितमवसेयमिति भावः ।

ननु भगविरहं कृत्वा त्वेनैवाऽऽगमस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते
 तथा च नास्मिन्मते तत्र प्रामाण्यं पुरुषवत्कृत्वादित्याशङ्कते-
 नचादित्यादिना-समाधानमाह निश्चितेत्यादि-शब्दगतं प्रामाण्यं
 निश्चितानिर्णयप्रत्ययोत्पादकत्वमेव तच्च स्वतः एव तत्र स्वीकृतं

न परत 'इन्द्रियमनोऽर्थसन्निरूपी हि ज्ञानस्य हेतु' इति
 रचनात् परता भावमिद्वे, नचागमनित्यत्वेऽपि सर्वज्ञवत्प
 नायैव्य, तस्य विदिनानुष्ठानफलत्वात्, नचादृश्यत्वेनाभ्य
 फलफलनानुपपत्ति, स्वर्गादिभिरतिप्रसङ्गात्, न च ते
 सुखादिरुपत्वाद् दृश्या एवेति न्याय्य, प्रकृष्टसुखविशेष
 स्यादृश्यत्वात्, न च सुखमात्रानुभवरूप एव स्वर्गः, अति
 प्रसङ्गात्, यतः कुतश्चित्भावेन चोदनानर्थक्यापत्तेश्च । न च
 सुखमामान्यदर्शनाद् ३ प्रकृष्टतद्विशेषसम्भवानुमानमवापरः,
 ज्ञानमामान्यदर्शनेन प्रकृष्ट तद्विशेषसम्भवानुमानप्राप्ते ।

प्रत्यक्षानुमानगोचरातिक्तातस्य निरस्येदानीमवसरसङ्गतिप्राप्त
 मागमगोचरातिक्तातस्यमपि निराकर्तुमुपपन्नसते भगवान् प्रत्यकार-
आगमगोचरातिक्तातस्यमप्यसिद्धमिति । तमेवासिद्धिप्रकारमाह
 " इति " - इदमागमवचनमेव सर्वज्ञे प्रमाणमयं त-यम् यथाविधि
 तपोध्यानाद्यनुष्ठाना सिद्धतपोध्यानादिकलेन स्वर्गिणा केरलिना च
 भवितव्यमिति निश्चितम्, तत्र य केवली निष्पद्यते स यथास्माकं
 सर्वज्ञ इत्याशयेनाह-केरलिनश्चेति । न वागम प्रमाण मयमानेनैव
 भवता केवली सर्वज्ञ साध्यते, सचागम एवाप्रमाणमस्माभिर्मन्यते
 तस्य पुरुषकर्तृकत्वादित्याशङ्कते-पुरुषेति पुरुषकर्तृकत्वात्-पुरुष
 समवेतप्रयत्नविषयत्वात् । इदम्-आगमात्मक वचनम्, अप्रमाणम्-
 प्रमाणभिन्नम् । समाधत्ते-नैति, समाधानप्रकारमाह तादिति-पुरुषस्य
 वापदागमवचत्वेन हेतुनाऽऽगमवचनस्य पुरुषकर्तृकत्वासिद्धे, पुरुषे
 आगमवचत्वेन स्वीक्रियते नतु तत्कर्तृत्वमपीति पुरुषकर्तृकत्वेनाऽऽ-
 पादितमागमाप्रामाण्यं न क्षोदक्षममितिभाव । नतु भवेदियमनाप

चित्तिदि स्वतन्त्रे आगमस्य पुरुषवत्कृत्य स्वीकृत स्यात् तदेव
 नास्तीति शङ्कते-नचेतदिति । एतत्-आगमस्य पुरुषवत्कृत्यम्,
 स्वतन्त्रविरोधि-रसशान्तिरुद्धमित्यर्थः । समाधत्ते-नमेति-
 "नयस्तीर्थाय" इत्येतद्वचन तीर्थकृत्याप्युच्यते न तु त्रियते इति
 इत्यन्वयेत्यागमस्य पुरुषवत्कृत्य सिद्धं चदितव्यम्, ननु भवतु
 पुरुषवत्कृत्येन तत्त्वतुल्यासिद्धिर्न तावता भवतामभीष्टसिद्धि
 पुरुषवत्कृत्यस्यापि तदप्रामाण्यप्रयोजकत्वादित्याशङ्कते-नचपुरुषे
 स्यादि । अस्य-आगमस्य । निमित्तम्-प्रयोजकम् । समाधत्ते-
 चक्ष्याणि । तन्निष्ठपुरुषवत्कृत्य यदि तदप्रामाण्यप्रयोजकत्वा
 वेदानामपि पुरुषवत्कृत्येनाप्रामाण्य दुर्वारस्तत्र तद्व्यतामिष्टमिति ।
 ननु मन्मददियमापत्तिरस्माक यदि यय वदाना पुरुषवत्कृत्य-
 मभ्युपगच्छेम तदेव तु नाभ्युपगच्छाम इत्याशङ्कते-नचतदस्यापि ।
 सिद्धा ती समाधत्ते-पुरुषवत्कृत्यपारेति-पुरुषस्योच्चारणारम्भकव्यापारं
 विना कणविधरवर्त्याकाशवच्छेदे न वेदात्मकरचनप्रावणप्रत्यक्ष
 मनुपगत स्यात्तत् पुरुषवत्कृत्यमवश्य स्वीरणीयमेवेतिभावः ।
 ननु तदुपलब्धौ वदीयाऽऽनुपूर्वीनियतिभावादे प्रयोजकत्वमभ्यु-
 पगम्यते इति पुरुषव्यापार विनापि न तदुपलब्धौ किञ्चि
 द्वाचकमितिचेत्तत्राह-आनुपूर्वीत्यादिना । आगमेऽपि वादृशानु-
 पूर्वीनियतिभावादे समानतया पुरुषवत्कृत्यप्रयोज्यमप्रामाण्य-
 मपनोदितमवसेयमितिभावः ।

ननु भवद्विरुद्धकृत्यत्वेनेऽऽगमस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते
 तथा च नास्मिन्मतं तत्र प्रामाण्य पुरुषवत्कृत्यादित्याशङ्कते-
 मचाहदित्यादिना-समाधानमाह निश्चितेत्यादि-शब्दगत प्रामाण्य
 निश्चितविपरीतप्रत्ययोत्पादकत्वमेव तत्र स्वत एव तत्र स्वीकृत-

न परत 'इन्द्रियमनाऽर्थसन्निरूपो हि ज्ञानस्य दत्त' इति
 उचनात् परता भावमिद्वे, नचागमनित्यत्वेऽपि सप्रज्ञवत्प
 नात्रैवत्य, तस्य विहितानुष्ठानफलत्वात्, नचादृश्यत्वेनास्य
 फलरूपनानुपपत्ति, स्वर्गादिभिरतिप्रसङ्गात्, न च तं
 सुखादिरूपत्वाद् दृश्या एवेति न्याय्य, प्रकृष्टसुखविशेष
 स्याददृश्यत्वात्, न च सुखमात्रानुभयरूप एव स्वर्ग, अति
 प्रसङ्गात्, यतः कुतश्चित्भावेन चोदनानर्थक्यापत्तेश्च । न च
 सुखसामान्यदर्शनाद् च प्रकृष्टतद्विशेषसम्भवानुमानमबाधेर,
 ज्ञानसामान्यदर्शनेन प्रकृष्टतद्विशेषसम्भवानुमानप्राप्तेः ।

प्रत्यक्षानुमानगोचरातिष्ठातृत्वं निरास्त्येदानीमवसरसङ्गतिमात्र
 मागमगोचरातिष्ठातृत्वमपि निराकर्तुमुपक्रमते भगवान् प्रथमकार-
आगमगोचरातिष्ठातृत्वमप्यसिद्धमिति । तमेवासिद्धिप्रकारमाह
 “सर्वेति”-इदमागमवचनमेव सर्वज्ञे प्रमाणमवगच्छ्यम् यथाविधि
 तपोध्यानाद्यनुष्ठाना सिद्धतपोध्यानादिकलेन स्वर्गिणा कैवल्यिना च
 भवितव्यमिति निश्चितम्, तत्र य केवली निष्पद्यते स एवास्माकं
 सर्वज्ञ इत्याशयेनाह-कैवल्यिनामेति । न चागम प्रमाण मयमानेतैव
 भवता केवली सर्वज्ञ साध्यते, सचागम एवाप्रमाणमस्माभिर्मयत
 तस्य पुरुषकर्तृकत्वादित्याशङ्कते-पुरुषेति पुरुषकर्तृकत्वात्-पुरुष
 समवेतप्रयत्नप्रियत्वात् । इदम्-आगमात्मक वचनम्, अप्रमाणम्-
 प्रमाणभिन्नम् । समाधत्ते-नैति, समाधानप्रकारमाह तावदिति-पुरुषस्य
 ताम्रवागमवचनत्वेन हेतुनाऽऽगमवचनस्य पुरुषकर्तृकत्वासिद्धे, पुरुषे
 आगमवचनत्वमेव स्वीक्रियते नतु तत्कर्तृत्वमपीति पुरुषकर्तृकत्वेनाऽऽ-
 पादितमागमाप्रामाण्यं न क्षोभक्षममितिभाव । तनु भवेदियसत्ताप

नियदि स्यन्त्रे-आगमस्य पुरुषवक्तृत्वं स्वीकृतं स्यात् तदेव
 नास्तीति गङ्गाने-नचैनदिनि । एतत्-आगमस्य पुरुषवक्तृत्वम्,
 स्वप्रतिरोधि - स्वशास्त्रविरुद्धमित्यर्थः । समाधत्ते — नमेति-
 “नरस्तीथाय” इत्येतद्वचनं तीर्थकृताप्युच्यते न तु त्रियत इति
 एतत्प्रत्यागमस्य पुरुषवक्तृत्वं सिद्धं चेदित्ययम्, ननु भवतु
 पुरुषवक्तृत्वेन तत्तत्तुल्यासिद्धिर्न सायता मन्त्रतामभीष्टसिद्धि
 पुरुषवक्तृत्वस्यापि तदप्रामाण्यप्रयोजकत्वादित्याशङ्कते-नचपुरुषे
 त्यादि । अस्थ-आगमस्य । निमित्तम्-प्रयोजकम् । समाधत्ते-
 वेदस्यादि । तत्रिष्टपुरुषवक्तृत्वं यदि तदप्रामाण्यप्रयोजकं तदा
 वेदानामपि पुरुषवक्तृत्वेनाप्रामाण्यं दुर्वारं न च तद्व्यतामिष्टमिति ।
 ननु मन्त्रवद्विद्यमापत्तिरस्माकं यदि एव वेदानां पुरुषवक्तृत्व-
 मभ्युपगच्छेम तदेव तु नाभ्युपगच्छाम इत्याशङ्कते-नचतदेत्यादि ।
 सिद्धांती ममाधत्ते-पुरुषव्यापारेति-पुरुषस्योच्चारणात्मकव्यापारं
 विना कर्णविवरवर्त्याकाशावच्छेदे न वेदात्मकवचनश्रावणप्रत्यक्ष
 मनुष्येन स्यात्तत् पुरुषवक्तृत्वमवश्यं स्वीकरणीयमेवेति भावः ।
 ननु तदुपलब्धौ वेदायाऽऽनुपूर्वीनियतिभावादे प्रयोजकत्वं मभ्यु-
 पगम्यते इति पुरुषव्यापारं विनापि न तदुपलब्धौ किञ्चि
 द्वाचकामनिचेत्तत्राह-आनुपूर्वीत्यादिना । आगमेऽपि तादृशानु-
 पूर्वीनियतिभावाद् समानतया पुरुषवक्तृत्वप्रयोज्यमप्रामाण्यं
 मनोद्विगमवसेयमिति भावः ।

ननु भवद्विरुद्धवक्तृत्वेनेत्याऽऽगमस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते
 तथा च नास्मिन्मतं तत्र प्रामाण्यं पुरुषवक्तृत्वादित्याशङ्कते-
 मन्त्रादित्यादिना-समाधानमाह निश्चितेत्यादि-शब्दगत प्रामाण्यं
 निश्चिताविपरीतप्रत्ययोत्पादकत्वमेव तच्च स्वत एव तत्र स्वीकृतं

न परत 'इन्द्रियमनोऽर्थसन्निरूपो हि ज्ञानस्य हेतु' इति
 वचनात् परता भावमिद्वे, नचागमनित्यत्वेऽपि सप्रज्ञस्य
 नाप्यर्थ, तस्य विहितानुष्ठानफलत्वात्, नचादृश्यत्वेनास्य
 फलरूपनानुपपत्ति, स्वर्गादिभिरतिप्रसङ्गात्, न च न
 सुखादिरूपत्वाद् दृश्या एवेति न्याय्य, प्रकृष्टमुखविशेष
 स्याद्दृश्यत्वात्, न च मुखमात्रानुभवरूप एव स्वर्ग, अति
 प्रसङ्गात्, यत् कुतश्चित्भावेन चोदनानर्थक्यापत्तेश्च । न च
 सुखसामान्यदर्शनाद् न प्रकृष्टद्विशेषसम्भवानुमानमर्थापत्ति,
 ज्ञानसामान्यदर्शनेन प्रकृष्ट तद्विशेषसम्भवानुमानमाप्तेः ।

प्रत्यक्षानुमानगोचरातिशयात् तस्य निश्चयेदानीमवसरतस्तद्विप्राप्त
 भागमगोचरातिशयात् तस्यमपि निराकर्तुमुपक्रमते भववान् प्रत्यक्ष-
 आगमगोचरातिशयात् तस्यमप्यसिद्धमिति । तमेवासिद्धिप्रकारमाह
 "स्वर्गेति"—इदमागमवचनमेव सर्वज्ञे प्रमाणमगम तद्वयम् यथाविधि
 तपोध्यानागनुष्ठाना मिद्वत्तपोध्यानादिफलेन स्वर्गिणा केवलिना च
 भवितव्यमिति निश्चितम्, तत्र य केवली निष्पद्यते स पञ्चास्माकं
 सर्वज्ञ इत्याशयेनाह-केवलिनश्चेति । नचागम प्रमाण मयमानेतैव
 सर्वज्ञा केवली सर्वज्ञ साध्यते, मचागम एवाप्रमाणमस्माभिर्मन्यते
 तस्य पुरुषकर्तृकत्वादित्याशङ्कते-पुरुषेति पुरुषकर्तृकत्वात्-पुरुष
 सभवेत्प्रयत्नप्रियत्वात् । इदम्-आगमात्मक वचनम्, अप्रमाणम्-
 प्रमाणभित्तम् । ममाद्यते-यैति, समाधानप्रकारमाह तावदिति-पुरुषस्य
 तावदागमवचनत्वेन हेतुनाऽऽगमवचनस्य पुरुषकर्तृकत्वासिद्धे, पुरुषे
 आगमवचनत्वमेव स्वीक्रियते नतु तत्कर्तृत्वमपीति पुरुषकर्तृकत्वेनाऽऽ-
 पादितमागमाप्रामाण्यं न क्षोभक्षममितिभाव । ननु भवेदियमनाप

त्तिरिदि एतन्ने आगमस्य पुरुषवत्कृत्व स्वीकृतं स्यात् तदेव
 नामानि शङ्कत-नपैतदिनि । एतत्-आगमस्य पुरुषवत्कृत्वम्,
 स्वतन्त्रविरोधि - स्वशास्त्रविरुद्धमित्यर्थः । समाधत्ते - नमेति -
 "नयन्तीर्थाय" इत्येतद्वचनं तीर्थकृताप्युच्यते न ॥ नियत इति
 एतन्नेत्यागमस्य पुरुषवत्कृत्व मिदं वदितव्यम्, ननु भवतु
 पुरुषवत्कृत्वेन तत्कृत्वासिद्धिर्न सायता ययतामभीष्टमिद्वि
 दुर्गवत्कृत्वस्यापि तदप्रामाण्यप्रयोजकत्वादित्याशङ्कते - नचपुरुषे
 त्यादि । अस्य-आगमस्य । निमित्तम्-प्रयोजकम् । समाधत्ते-
 वदत्यादि । तन्निष्ठपुरुषवत्कृत्व यदि तदप्रामाण्यप्रयोजकं तदा
 वदानामपि पुरुषवत्कृत्वनाप्रामाण्य दुर्धारमप्य वद्वतामिष्टमिति ।
 ननु मन्मवदियमापत्तिरस्माकं यदि यय वेदानां पुरुषवत्कृत्व-
 मभ्युपगच्छेम तदेव तु नाभ्युपगच्छाम इत्याशङ्कते-नचतदेत्यादि ।
 सिद्धांती समाधत्ते-पुरुषव्यापारति-पुरुषस्योच्चारणारमकव्यापारं
 विना कर्णविवरवर्त्याकाशावच्छेदे न वेदात्मकवचनधाराणप्रत्यक्ष
 मनुपपन्नं स्यात्तत् पुरुषवत्कृत्वमवश्यं स्वीकरणीयमेवेति भावः ।
 ननु तदुपलब्धौ वेदीयाऽऽनुपूर्वीनियतिभावादे प्रयोजकत्वमभ्यु-
 पगम्यत इति पुरुषव्यापारं विनापि न तदुपलब्धौ किञ्चि
 द्वायकमिति चेत्तत्राह-आनुपूर्वीत्यादिना । आगमेऽपि षादृशानु-
 पूर्वीनियतिभावाद् समानतया पुरुषवत्कृत्वप्रयोज्यमप्रामाण्य
 मनोदितमवसेयमिति भावः ।

ननु भवन्निरहं कृत्वेनेवाऽऽगमस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते
 तथा च नास्मिन्मतं तत्र प्रामाण्यं पुरुषवत्कृत्वादित्याशङ्कते-
 मचाहदित्यादिना-समाधानमाह निश्चितेत्यादि-शब्दगत प्रामाण्य
 निश्चित्यापि परोक्षप्रत्ययोत्पादकत्वमेव तत्र स्वत एव तत्र स्वीकरं

न परत 'इन्द्रियमनोऽर्थसन्निरूपो हि ज्ञानस्य हेतु' इति
 वचनात् परता भावमिदं, न नागमनित्यत्वेऽपि सप्रज्ञस्य
 नात्रैयस्य, तस्य विदितानुष्ठानफलत्वात्, नैवाद्दृश्यत्वेनास्य
 फलरूपनानुपपत्तिः, स्वर्गादिभिरतिप्रसङ्गात्, न च त
 सुखादिरूपत्वाद् दृश्या ऋवेति न्याय्य, प्रकृष्टसुखविशेष
 स्याद्दृश्यत्वात्, न च सुखमात्रानुभवरूप एव स्वर्गः, अति
 प्रसङ्गात्, यत कुतश्चित्भावेन चोदनानर्थन्यापत्तेश्च । न च
 सुखसामान्यदर्शनाद् न, प्रकृष्टद्विशेषसम्भवानुमानमवाधर,
 ज्ञानसामान्यदर्शनेन प्रकृष्ट तद्विशेषसम्भवानुमानप्राप्ते' ।

प्रत्यक्षानुमानगोचरातिप्राप्तत्वं निरस्येदानीमप्रसङ्गविप्राप्त
 भागमगोचरातिप्राप्तत्वमपि निराकर्तुमुपक्रमते भगवान् प्रथमकार-
णागमगोचरातिप्राप्तत्वमप्यसिद्धमिति । तमेवासिद्धिप्रकारमाह
 "सर्वेति"—इदमागमवचनमेव सर्वज्ञे प्रमाणमवगतव्यमं यथाविधि
 तपोभ्यानाणुष्ठाना सिद्धतपोभ्यानादिकलेन स्वर्गिणा कैवलिना च
 भरितव्यमिति निश्चितम्, तत्र य केवली निश्चयते' स एवास्माक
 सब्रह्म इत्याशयेनाह—कैवलिनश्चेति । न चागम प्रमाण मयमानेनेव
 भवेता केवली सर्वज्ञ साध्यते, सचागम एवाप्रमाणमस्माभिर्भयते
 तस्य पुरुषकर्तृकत्वादित्याशङ्कते—पुरुषेति पुरुषकर्तृकत्वात्—पुरुष
 समवेतप्रयत्नविषयत्वात् । इदम्—आगमात्मक वचनम्, अप्रमाणम्—
 प्रमाणभिन्नम् । समाधत्ते—नैति, समाधानप्रकारमाह तावदिति—पुरुषस्य
 तावदागमवचनत्वेन हेतुनाऽऽगमवचनस्य पुरुषकर्तृकत्वासिद्धे, पुरुषे
 आगमवचनत्वमेव स्वीक्रियते ननु तत्कर्तृत्वमपीति पुरुषकर्तृकत्वेनाऽऽ-
 पादितभागमाप्राप्य न क्षोदक्षममिति भावः । ननु भवेदियमनाप

त्रिदि म्वनत्रे आगमस्य पुरुषवचूकत्व स्वीकृतं भ्यात् तदेव
 नामोति गङ्गने-नचैतदिति । एतन्-आगमस्य पुरुषवचूकत्वम्,
 म्वनत्रविरोधि - स्वशास्त्रविरुद्धमित्यर्थः । समापत्ते - नमेति-
 "नयनीयाय" इत्येतद्वचनं तीर्थकृताप्युच्यते न तु नियत इति
 म्वनत्र आगमस्य पुरुषवचूकत्वं मिदं वदितव्यम्, ननु भयतु
 पुरुषवचूकत्वेन तत्संस्कृत्यासिद्धिर्न साधना भयतामभीष्टसिद्धि
 पुरुषवचूकत्वस्यापि तदप्रामाण्यप्रयोजकत्वादित्याशङ्कत-नचपुरुषे
 त्यादि । अय-आगमस्य । निमित्तम्-प्रयोजकम् । समापत्ते-
 वत्यादि । तन्निष्ठपुरुषवचूकत्वं यदि तदप्रामाण्यप्रयोजकं तदा
 वेदानामपि पुरुषवचूकत्वेनाप्रामाण्यं दुर्धारमच तद्व्यतामिष्टमिति ।
 ननु मन्मद्वियमापत्तिरामाक यदि वयं वेदानां पुरुषवचूकत्व-
 मभ्युपगच्छेम तदेव तु नाभ्युपगच्छाम इत्याशङ्कते-नचतदेत्यादि ।
 मिदानीं समापत्ते-पुरुषवचूकत्वेति-पुरुषस्योच्चारणात्मकव्यापारं
 विना कणविकरवत्यांकाशावच्छेदे न वेदात्मकवचनप्रायेणप्रत्यक्ष
 मनुसम्भ स्यात्तत् पुरुषवचूकत्वमवश्यं स्वीकरणीयमेवेतिभाष्य ।
 ननु तदुपलब्धौ बर्हीयाऽऽनुपूर्वीनियतिमात्राद् प्रयोजकत्वमभ्यु-
 पगम्यते इति पुरुषवचूकत्वं विनापि न तदुपलब्धौ किञ्चि
 द्वाक्यमितिचेत्त्राह-आनुपूर्वीत्यादिना । आगमेऽपि तादृशानु-
 पूर्वीनियतिमात्रादे 'समानतया पुरुषवचूकत्वप्रयोज्यमप्रामाण्यं
 मनोदितमवसेयमितिभाष्य ।

ननु मन्मद्विरुद्धवचूकत्वेनेवाऽऽगमस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते
 तथा च नास्मन्मतं तत्र प्रामाण्यं पुरुषवचूकत्वादित्याशङ्कते-
 मर्षाहदित्यादिना-समाधानमाह निश्चितेत्यादि-कश्चिन्मतं प्रामाण्यं
 निश्चितविपरीतप्रत्ययोत्पादकत्वमेव तत्र सत्यं एव तत्र स्वीकर-

णीयमिति नार्हद्वक्तृत्वमेव प्रामाण्यप्रयोजकमिति भावः । सायक
माह—अथेत्यादि—उक्तरूप प्रामाण्यं यदि न स्वीक्रियेत तदा
शब्दस्य प्रामाण्यमेवानुपपन्नं स्यादिति भावः ।

१४—(मूलम्) स्यादेतत्, अर्हन्नेवागमस्य वस्तुत्वा-
गमस्य केवल्युक्तत्वं केवलित्वाच्चास्य तदुक्तानुष्ठानफलत्व-
मितीतरेतराश्रयक्षेपः, नवम्, वेदवस्तुष्वपि हिरण्यगर्भादिषु
समानत्वात्, तेषामपि विशेषेण तदुक्तानुष्ठानफलत्वात्,
अनादिमत्स्यादस्य तद्वन्त एव वस्तुतार इति चेत्, इतरत्रापि
समानमेतत्, अर्हतामप्यनादित्वाभ्युपगमात्, तेऽन्यवेदवस्तु-
वेदवस्तुतार इति चेत्, अर्हन्तोऽप्यन्यार्हद्वक्तागमवस्तुतार इति
समानमेव, तदन्यार्हद्वक्तृत्वानपेक्षितेन तेषां तद्वक्तृत्वादस-
मानमिति चेत्, न, अनपेक्षित्वासिद्धे, तथैवानुपूर्व्याऽभि-
धानात्, अन्यार्हन्मुख्यधीतागमवस्तुतारो न भवन्तीत्यसमान-
मेवेति चेत्, न, जानिस्मरणातिशयवेदवस्तुत्ववत्, केवल्यति-
शयतस्तदा तथाऽऽगमवस्तुत्वेऽन्यार्हन्मुख्यधीतत्वस्याप्रयोज-
कत्वात्, अन्यथा चान्यतद्वक्तृमुख्यधीतत्वस्य तत्रार्हत्यपि
समानत्वात्, अवेदत्वादागमस्यासमानमिति चेत्, न, अवेद-
प्यागमे न्यायमार्गतुल्यतायाः प्रतिपादयितुमिष्टत्वात्,
अन्यथा वेदस्याप्यनागमत्वात् नास्मदुक्तन्यायानुपातिव-
मिति वक्तुं शक्यत्वात् । भवदागमप्रामाण्ये विगानमिति
चेत् ? वेदप्रामाण्येऽपि तुल्यमेतत्, तथापि न एव प्रमाण-
नागम इति चेत्, न, कोशपानादृते प्रमाणाभावात्, एव-

मितरेतराश्रयदापानुपपत्तेरानुष्ठानफलत्वेनागमात् मिद्व-
मर्तद इति ।

। आगमस्य पुम्पञ्चकत्वस्वीकारेण पुम्पञ्चकत्वप्रयोग्यस्या
प्रागगम्य वारणऽपि तत्रैव (पुम्पञ्चकत्व एव) अन्यो-याभय
दोषदुष्प्रागति-स्यादतदिति । दोषमुपपादयति-अह-नेवागमस्ये
त्वादना । अहन्-तीर्थकृदेव आगमस्य-कल्पमुद्राद पक्षा-
प्रकोटहता आगमस्य-कल्पमुद्रादे, चेन्नन्युत्तरम-केषलिप्रोक्त-
त्वम केवलित्वात्-कवलज्ञानरिशिष्टत्वात्, च-पुन, अस्य-
कवलित सर्वगत्य, तदुक्तानुष्ठानफलत्वम्-आगमोक्तानुष्ठान
प्रयोगस्तम् इति हतो, इतरेतराश्रयदोष-अन्यो-याभयदोषस्तथाच
मिद्वतिमिरागमस्याहद्वचुस्त्वमहंतश्चागमानुष्ठानफलत्वमित्युभय
मपि न गृह्य स्वीकर्तुमिति समाधत्ते-नैवमित्यादिना ।

हिरण्यगर्भादिष एव चक्षरक्षार इतिवेदस्य हिरण्यगर्भातिप्रोक्त-
त्वमगच्छ चदोक्तानुष्ठानफलत्वमितीतराश्रयदोषस्य हिरण्यगर्भाद्य
सस्याऽपयोग्यत्वमित्र प्रकृतेऽप्यहदसत्त्वाप्रयोजकत्वमपसेयम् । ननु
हिरण्यगर्भादीना येदोक्तानुष्ठानफलत्वास्वीकारेण कुलोऽन्यो याभय
स्तिरह्वायामाह-तेषामपीत्यादिना । एवञ्च हिरण्यगर्भादीना तदुक्ता
तुष्टानफलत्वस्वीकारेणेतरेतराश्रयदोषवारण मवताननुपपन्नमिति
माय । ननुमघोरलि केपम्यम्, वेदस्यानादिमत्त्वात्तद्वचुः
हिरण्यगर्भादीनामप्यनावित्वस्वीकारात्, आगमवक्तु केवलिनश्चा
नादिमत्त्वाऽस्वीकारादित्याशङ्कते-अनादीत्यादिना, अस्य-वेदस्य,
तद्वत्-अनादिमत्त्वत् । समाधत्ते-इतरापीत्यादिना । इतरप्र-
अ-यत्र केवलित्वपीत्यर्थ । एतत्-अनादित्वम्, समानम्-तुल्यम् ।

आगमभ्यानादिमस्यात्तद्वक्तृणांमपि तद्वत्त्वस्वीकारात् । ननु भवद्वि
रहतामनास्थि न स्वीक्रियते इति चेत्तत्राह—अर्हत्यादिना । वेद
वक्तृणामिनाऽऽगमवक्तृणामप्यनादित्वस्वीकारात् समानताया
बाधकाभावादित्यर्थः । ननु समानतायामस्ति बाधकमथापि हिरण्य
गर्भादीनामयवेदवक्तृदेववक्तृत्यादित्याशङ्कते—तेऽयवेदेत्यादिना । ते
—हिरण्यगर्भादयः । अयववक्तृदेववक्तृचार—अ ये वेदवक्तारोऽय
वेदवक्तारस्तदुच्चारिता वेदा अयववक्तृवदास्तेषा वक्तारस्तथा ।
समानता समधयति अतस्त्वित्यादिना—अर्हतामप्ययार्हदुक्ताऽऽ
गमवक्तृत्वस्वीकारेण समानताया बाधकाभाव इति भावः ।

अथेव तऽतोऽयार्हतस्त्वेतत्त आगमोऽयार्हदुक्तागमस्तथा
वक्तारस्तथति । न अर्हतामागमवक्तृत्वस्वीकारेऽप्यन्यार्हदुक्तो य आगम
स्तद्वक्तृत्यमनपेक्षित्या न स्वीक्रियते इति समानता नास्तीत्याशङ्कते—
तद्वयेत्यादिना । अयमाशयः—हिरण्यगर्भादीनां स्वातन्त्र्येण यवेद
वक्तृत्यानपेक्षितवेदवक्तृत्व नास्ति तेषामर्हता पुनस्तन्यार्हदुक्तत्वात्
पेक्षितागमवक्तृत्यमेव स्वीक्रियते इति वेदागमयोस्तद्वयोक्तानपेक्षित्व
कृनो विशेषो वर्तते एव मुनरा तद्वक्तृणांमपि हिरण्यगर्भादीनामर्हता
मस्ति विशेष इति । समाधत्ते नेत्यादिना—अर्हतामप्यन्यार्हदुक्तागम
वक्तृत्वस्वीकारेण तदुक्ताऽऽगमेऽन्यार्हदुक्तत्वात्नपेक्षित्यास्ति चे । तत्र
हेतुमा—तयवेत्यादि—यथेवानुपूर्व्या तदयैरहद्विरुक्त आगमस्तथैवानु
पूर्व्या तदहताप्युक्तत्वात् तदयार्हदुक्तागमवक्तृत्यमेव स्वीकरणीय
मिति नास्ति समानताया किञ्चिद्विषयमिति । ननु हिरण्यगर्भादि
वक्तृकवेदोपदेशकालावच्छेदेन हिरण्यगर्भादौ अयवेदवक्तृमुखाधी
तत्त्व वदवक्तृत्वज्ञोभयभावास्ति अर्हत्कर्तृकाऽऽगमोपदेशकालावच्छे
देन तस्मिन्नागमवक्तृत्यसत्त्वेऽपि तदयार्हमुखाधीनत्वाभावात्नास्ति

समानतेत्यागकृत-अग्याह-मुमेत्यादिना— समाधत्ते-नेत्यादिना—
 आतिस्मरणातिशयेन यथा हिरण्यगर्भादौ वेदवक्तृत्वात्तथाऽऽगमोप-
 दशकाले केवलातिशयतोऽद्वयतागमवक्तृत्व स्वीकर्तुं शक्यत इति मन्त्र-
 याह-मुमेत्यादीनत्वस्य प्रयोजकत्व न स्वीकरणीयम् । अथ काला-
 वच्छेदेन तत्राहंस्वयं यागमवक्तुमुखाधीनत्वमस्त्येवति समानताऽप्या-
 इताऽवमेया । ननु हिरण्यगर्भादौ वेदवक्तृत्वस्य साधकत्वागमवक्तृ-
 त्वस्य सत्त्वेनाऽऽगमस्य वेदमिन्नत्वादसमानतस्याऽशुद्ध-भ्रष्टत्वादि-
 -समाधत्ते-नेत्यादि-अहं दुष्ताऽऽगमे वेदमिन्नत्वमस्माभिःपि स्वी-
 क्रियत, नहि स्वस्मिन् स्वसादृश्यमस्मत् कस्यचिदपि सादृश्यस्य
 भेदघटितत्वात्, यच्च च-भिन्नऽप्यागमे यायमागनुन्यतयोमयत्र
 समानमेवेति भावः । ननु वेदागमयोर्भेद स्वीकृत्य वेदभिन्ने आगमे
 कथं वदीय यायमागनुन्यताया प्रतिपादनम् यायमागनुन्यताभावे
 च कथं समानमित्यागकृत समाधत्ते—अथयेत्यादि—यदि वेद-
 मिन्न आगमे वदीय यायमागनुन्यता भवता नाभिमता तदा
 वेदस्याप्यनागमस्यानागमे वेदऽपि नास्मदुक्तन्यायानुसारित्वमित्य-
 न्यासमाभिरपि वक्तुं शक्यत्वमवसेयम् ।

अथ यथा—वेदमिन्न आगमे यायमागनुन्यताप्रतिपादनानिष्टत्वे
 यथाऽऽगमस्यावेदत्व-तथा वेदस्याप्यनागमस्य स्यादिति भावः ।
 अथास्मदुक्त यायानुसारित्वाभावस्याऽऽगमे वक्तुं शक्यत्वात् अस्म-
 दुक्तन्यायाननुसारित्वमेव भ्रष्टागमप्रामाण्ये दूषणमित्याशङ्कते—
 नास्मदुक्तेत्यादिना—समाधत्ते—यदप्रामाण्येत्यादि । तथैव भ्रष्टागम-
 यायाननुसारित्वादसदागमेऽप्रामाण्यं तथैवास्मदागमोक्त यायाननु-
 सारित्वाद् भ्रष्टतां वेदेऽप्यप्रामाण्यमिति “यश्चोमयो समो दोष”
 इत्यादि-यायेनैकतरत्र दोषोद्घाटनमनुचितमित्येकप्राक्त यायानु-
 सरणस्यापरप्राप्राण्याप्रयोजकत्वमिति भावः ।

अधोमयत्र न्यायमार्गेतुल्यताया समानतायामपि वेदस्यैव
 प्रामाण्यं युक्तं न त्यागमस्येत्याशङ्कते तथापीत्यादिना । कृतसुरापान
 म्यो-मत्तस्यैव तत्र यच्चन प्रमाणं न पुन प्रेक्षावतामितिमात्र ।
 स्वपक्षारमा-प्रमित्यादिना-परम्-वन्तप्रकारण । इतरेतगभय
 दोषानुपपत्ते-आपादितस्या यो-याभयदोषस्य अनुपपत्तेरसघटनाद्वे
 मोक्षोदनानुष्ठानफलतयाऽऽगमात् सर्वज्ञ सिद्ध इतिपूर्वोद्गीरितप्रका
 रेणाऽऽगमप्रमाणं वद न पूर्वपक्षिण पक्षास्ता इतिभाव ॥१४॥

इति सुविहिताग्रणी परमदाशनिकाचार्यपुरन्दर श्री हरिभद्रसूरि
 विरचिताया सर्वज्ञसिद्धौ शास्त्रविशारद-कविरत्न-पीयूषपाणि
 पूज्यपात्राचार्यमहाराजश्री विजयाश्रममूरीश्वरज्जाया सर्वहिता
 ऽऽयाया कथाख्यायाम् आगमप्रमाणातिशय-तत्पररूपसर्वज्ञस्यप्रतिषेध
 पूर्वपक्षमण्डनानामिध तृतीय प्रकरणम् ॥

१५ (मूलम्)-उपमानगोचरातिक्रान्तत्वमपि न न्याय-
 सङ्गतम्, उपपन्नसर्वज्ञस्य हृद्गतशेषसशेषपरिच्छेदादिना
 तद्वन्धोपलब्धौ वत्सादृश्यप्रतीतसिद्धे, अगृहीतगोचरवयस्य
 गन्धप्यमिद्धे । न चेतावता गोस्तद्गोचरातिक्रान्तत्वम्,
 अनभ्युपगमात् ।

एव प्रत्यक्षानुमानगोचरातिक्रान्तत्व प्रतिपक्षिमण्डलेनापादित
 युक्तितन्निर्निराकृत्य भगवान् उपमानगोचरातिक्रान्तत्वमपि निरा
 कर्तुमुपक्रमते-उपमानगोचरेति

प्रमाणेन वेति वाच्यम् ? यद्यप्रमाणेन, सिद्धं साध्यते,
तस्याप्रमाणेन ग्रहणानभ्युपगमात् ।

स-सर्वज्ञ केनचित् जनेन न-गृह्यते-उपलभ्यत इति य
कथनमभिद्धम् तत्र कारणमाह-त्रिरूपानुपपत्तेरिति, त्रिरूपानुप
पत्तिमेव दर्शयति-तथाहि-स तावदित्थं प्रष्टव्य, स सर्वज्ञ किं
प्रमाणेन नोपलभ्यते उताप्रमाणेन न गृह्यते वेति ? तत्र यदि
द्वितीय पक्षस्तदा सिद्धसाधनं भवताम्, सर्वज्ञस्य अप्रमाणेनो
पलम्भस्यास्तीकरणात् ।

१७ (मूलम्) अथ प्रमाणेन, किं तद्ग्राहकेणोता
तद्ग्राहकेणेति ? न तावत् तद्ग्राहकेण, तस्य तद्ग्रहण
विरोधात्, तथाहि-तद्ग्राहकं न च तद्गृह्णातीति विरुद्धमेतत् ।

अथ प्रथमं पक्षोऽर्थात् प्रमाणेन न गृह्यते स इत्युच्यते
तत्रापि त्रिरूपद्वयम्-किं तद्ग्राहकेण प्रमाणेन न गृह्यते,
यदातद्ग्राहकेण प्रमाणेन स न गृह्यते, इति, तत्र न तद्ग्राहकेण
स न गृह्यते तद्ग्राहकस्य प्रमाणस्य तद्ग्रहणेन विरोधात्,
तद्ग्राहकं प्रमाणं न च तद्गृह्णातीति विरुद्धमेतद्वचनमेवम् ।

१८ (मूलम्)-अतद्ग्राहकाग्रहणे तु तदभावासिद्धिः,
तदभावेऽपि घटादिभावासिद्धेः, तथाहि-न घटादिग्राहकेण
प्रमाणेनागृह्यमाणा अपि स-तो न सन्त्येव घटादयः ।

यदि द्वितीय पक्षोऽर्थात्-अतद्ग्राहकेण प्रमाणेन स न गृह्यते
इति, तदा तु सर्वज्ञस्याभावासिद्धिः, घटाग्राहकप्रमाणेन घटग्रहण

भावेऽपि घटादेरसित्वस्य सिद्धत्वात्, घटादिभावमिद्विमुपशदयति-
तथापीति-पटादिप्राद्वेषेण प्रमाणेनागृह्यमाणा अपि सन्तो पटादयो
न न सन्त्येव किंतु सत्येवेति लोकानुभवात् ।

१९ (मूलम्)-तद्ग्राहक प्रमाणमत्र नास्तीति चेत् ?
उच्यते, किं भवत एवोक्ताहो सर्वप्रमातृणामिति ।

ननु लोकानां तत्र कथं सत्त्वं सख्यप्रतीति तद्ग्राहक
प्रमाणमावादित्याशङ्कते-तदिति ।

ममाद्यत्ते-वच्यते इति-प्रमाणमायेन सर्वज्ञसख्यं पारयन्त
पृच्छति किमन्यादि-किं भवत एव सर्वज्ञग्राहक प्रमाण नास्त्यथवा
सर्वज्ञमेव प्रमातृणामपीति ।

२० (मूलम्) यदि भवत एव, मिदं सा यत्ने,
भवत परोक्षत्वात् प्रवचनार्थानवगतेश्च । अथ सर्वप्रमा
तृणामिति, अत्र न प्रमाणम्, तच्चेत्सामप्रत्यक्षत्वात्,
अथवा तद्भावनिययानुपपत्तेः, तत्प्रत्यक्षताभ्युपगमे च
तत्सर्वेदनवत् तथाऽतीन्द्रियोपलम्भकत्वाभ्युपगमात् तद्भावन-
मिद्विरेव ।

तत्र यदि प्रथमं पक्षं स्वीक्रियतेऽर्थात् भवत एव तद्ग्राहक
प्रमाणे नास्तीत्यनुमन्यते तदा सिद्धमायनमापद्यते, कुत सिद्ध
मायनमिति चेत्तदाह-भवत इति-तस्य भवत परोक्षत्वेन तद्ग्राहक-
प्रमाणाभावो भवता मिदं एवेति तस्यैवमयनादिति, य एव
सर्वज्ञोऽप्रवचनार्थानवगता तदीयमानसप्रत्यक्षविषय सर्वज्ञोभवतीति

तदीयमेव मन सर्वज्ञमाहक युक्तम्, भगवन्तु न तदीयप्रवचनाथा
 यगतेति कुतो भवतस्तद्व्याहक प्रमाणमित्याह-प्रवचनेति-अथ
 सर्वप्रमातृणा तद्व्याहक प्रमाण नास्तीतिमन्यते तदपि न समी
 चीनमित्याह-अत्रेति-अत्र-मयप्रमातृणा तद्व्याहकप्रमाणाभावे न
 प्रमाणम्-प्रमाण नास्तीत्यर्थः, तत्र हेतुमाह-तथेतसामिति-सर्व
 प्रमातृणा तद्व्याहकप्रमाणाभावात्तदेव प्रतीतुं शक्यो यदि सय
 प्रमातृमग्नयिना चेतसा प्रत्यक्ष भवेत् तदैव तु नास्ति-तथेत
 सामप्रत्यक्षत्वात् इति । सर्वप्रमातृचेतसा-प्रत्यक्षत्वापीकारं च
 सप्रज्ञाभावनिश्चयानुपपत्तिरित्याह-अन्यथेति अन्यथा-सर्वप्रमातृ
 चेतसामप्रत्यक्षत्वाभावं प्रत्यक्षत्वापीकारे इति यावत् । तद्व्याहक
 प्रमाणमन नास्तीति निश्चयो न स्यादिनि । सकलमचेत-एतत्कारण-
 साक्षात्काराङ्गीकारे तु तथाविधनिश्चिप्रानुभवमनुभवतो योगिना पुन
 रतीन्द्रियार्थप्राप्तिरीकरणात् सर्वज्ञसद्भावमिद्धि व्याहता भवेदेवेति ।

२१ (मूलम्)-प्रधानादीनामप्यत्र प्रतिषेधानुपपत्तितः
 तत्प्रतापत्तेर्यत्निश्चिदेतत्तिवत्, न, स्वतोऽन्वयनादतीन्द्रि-
 योपलम्भमप्युपपन्नत औत्सुक्यानुपपत्तेश्च तत्प्रतिपत्तिरिति,
 असर्वज्ञेन तद्ग्रहणमपि न युक्त्युपपन्नमितिचेत्, न, इद्वगता-
 शेषमशयच्छेदादिना तद्ग्रहणोपपत्ते ।

प्रतिषेदीमापाद्य प्रतिषेधयति प्रधानेत्यादिना-पूर्वोक्तप्रकारेण
 प्रवृत्तिप्रभृतीनामनभिमतानामपि तद्व्याना प्रतिषेधो दु शकः स्यात्,
 तथा च तेषामपि सत्ता दुनिशया भविष्यतीति प्राक्प्रतिपादित
 मरिख निरर्थकमेवेतिचेत्, न, प्रधानादीना प्रतिषेधो न दु शकः,
 यतश्च तेषा स्वतो दर्शन नास्ति, नचातीन्द्रियार्थदर्शनास्तान् प्रति
 पादयति, नापि ते चित्तौत्सुक्य जनयतीति ।

ननु य इयमस्य स वथ सवज्ञ चानीयादिति नामर्धज्ञेन
जनन सर्वज्ञप्रदण युक्तिमद्भवमित्याशङ्कते-अस्यज्ञेनेति-ममाधत्ते-
नेति-इदयगतममस्तसशयोच्चेदवत पुरुषस्य सर्वज्ञज्ञानमुपपद्यते
इति भाष ।

७२-(मूलम्) असम्पूर्णवैयाकरणादिभिरप्यरगतमति-
पयपृष्टमूत्रादिकथिनयथावस्थितार्थनर्त्तव्यं सम्पूर्णवैयाकरणान्-
ग्रहणदशनात्, सर्वत्र तथा व्यवहारसिद्धे, अन्यथा तद्
च्चेदमसहात् ।

इदृताशेषसशयोच्चेदवत कथं मधज्ञानमित्याशङ्का ममुचिन
दृष्टातोपस्थापनद्वारेण निरम्यति-असम्पूर्णेति, अवगत कतिपयानां
कतिपयेभ्यो वा प्रष्टानां सूत्रादीनां कथिन यथावस्थितमप्यतत्पर
चेत्स्तिस्तथा । इदमत्र तत्परम् यथा केचिद्विगतव्याकरणतस्या
अपि स्वयुद्धिविषयतामनायात् किञ्चिदप्यतत्परं प्राभिव्यापार
स्यावधिकोत्पन्नं पृच्छति, तं च महाभागा सशयापन्नस्य
पृष्ठस्य सूत्रादेर्यथावस्थितमर्थतत्परमस्यलितं प्राभिकान् प्रतिपादयति
सदनन्तरं च तं प्राभिकास्तान् सम्पूर्णवैयाकरणान् म य त, तथैव
सज्ञानाविषयकमपि पदार्थं कौञ्चिदनुगुण्य ततोऽमीप्सितं तत्परं
यथायथमनुगुण्य तान् प्रथमगणभृच्चरमतीर्थकृतमित्र सर्वज्ञानपश्य
मयेरन्निति । अयं भाव — अल्पाध्ययनजनितव्याकरणादिप्रियक
परिमितज्ञानवद्भिर्यथा तत्तच्छास्त्रविषयकविशिष्टज्ञानवतो वैया
करणादयः प्रगादिद्वारा वैयाकरणादित्वेन ज्ञायन्ते परिचीयन्ते
च नथैव इदयगततत्तत्सशयोच्चेदवद्विरभ्यस्तै ममस्तपदार्थज्ञाता
सर्वज्ञो ज्ञायेत परिचीयेत चेति । ननु नादृशैरसम्पूर्णवैयाकरणादिभि

सम्पूर्णवैयाकरणादयो ज्ञायते इत्यत्रैव न विमपि मानमिति
 कथमसिद्धेन दृष्टा तत्र दाप्नोति कस्य मिद्धिरिति चेत्तदाह-सर्वत्रेति ।
 सर्वत्र तत्र प्रकारेण वैयाकरणादिव्यवहारदर्शनात्, तथा च
 व्यवहार एव सर्वज्ञ सर्वज्ञपदवाच्य इत्यत्रापि शक्तिमाहक
 इति भावः । तथा व्यवहारोऽपि न भवतीति चेत्तत्राह-अयमेति-
 अयथा-तद्व्यवहारासिद्धौ सप्रक्षोच्छेदप्रमत्तात् ।

२३-(मूलम्) अत्रात्मणेन ब्राह्मणपरिज्ञानानुपपत्तेः,
 तत्सर्वत्र कथनस्य सर्वज्ञेऽपि तुल्यत्वात् द्वन्द्वताशेषसशयपरि-
 च्छेदपीदानी न कश्चिदुपलभ्यते इति चेत्, सत्यमिदम् ।

इष्टेनाऽऽपत्तिरियमिति चेत् तत्राह-अत्रात्मणेनेति-अत्रात्मणोऽपि
 ब्राह्मणं न जानीयात् इत्यापत्तेरिष्टापत्तिर्तुमशक्यत्वादिति भावः ।
 ब्राह्मणं स्वयमब्राह्मणाय ब्राह्मणमात्मानं निवेदयेदिति चेदुच्यते
 तत्राह-तत्स्वयमिति-तर्हि सप्रक्षोऽप्यसर्वज्ञाय सर्वज्ञमात्मानं निनि-
 वेदयेदिति सर्वज्ञपक्षेऽपि तुल्यत्वादिति भावः ।

अतु-द्वन्द्वताशेषसशयपरिच्छेदादिनोपलब्धसर्वज्ञस्य तदन्योप-
 लब्धौ तत्सादृश्यप्रतिपत्त्या तद्व्यसादृश्यमिदं वा सर्वज्ञसिद्धि-
 सम्वादिता किंतु सम्प्रति तादृशो जन एव कश्चित्तोपलभ्यते इति
 सर्वमनुपपन्नमित्याह-द्वन्द्वतेति । एतत्कालाद्विच्छेदेन तदुपलब्धा-
 भावेऽपीष्टापत्तिमभ्युपेत्याह-सत्यमिदमिति ।

२४-(मूलम्) इहेदानीं कालदोषतस्तदनभ्युपगमात्,
 तदानीमासीदित्यपि कथं ज्ञायत इति चेत्, तदुपलब्ध-
 सम्प्रदायाऽविच्छेदेन ।

इद-लोके, इदानीम्-सम्प्रति, कालदोष-कलियुगात्पर
कालप्रमाणात्, तदनभ्युपगमात्-इदृशाशयसंशयपरिच्छिन्नोऽ
स्वीकारात् । ननु कालदोष इदानीं तादृशपुरुषानभ्युपगमेऽपि
तदानीं नन तदीयमस्त्वित्यस्वीकृत्य सर्वसमिद्धिरभिमतं भवताम्
परं तु तदानीं नन तदीयमस्त्वित्वमपि प्रमाणाभावादमिदं तत्स्थ
भरदभिलपितमिद्धिरित्याशङ्कत-तदिति । तदानीम्-समस्तज्ञाप्रत्ययानकाले
(स-इदृशाशयसंशयोच्छेदी) समाधत्ते-तदुपलभ्येति-तस्मात्-
इदृशाशयसंशयोच्छेदिनं मवागन्तुं उपलब्ध-समाधिगतो य
संप्रदायो गुणपरं तस्य-अविच्छेदेन-विच्छेदाभावेन 'स
आसीदिति ज्ञायत' इत्येव सम्बन्धः कार्यः । ननु सम्प्रदाया-
विच्छेदेन भूतकालिकतादृशपुरुषास्त्वित्यस्य साधनमनुपपन्नं तु
सम्प्रदायाविच्छेदेनेन तन्माधयितुं नक्यम् सम्प्रदायगुणतायामेव
च प्रामाण्यं नास्तीत्याशङ्कते-नसेति ।

२५-(मूलम्) न स हि सम्प्रदाय इत्यत्र हि प्रमाण-
मिति चेद्, ब्राह्मण्याधिगमसम्प्रदायेऽपि समानमतत्वं,
तद्वत्प्रहारबाधाभावाददर्शनसमानमिति चत्, न, इतर
प्राप्नुम्यभावात् समानमत्र ।

॥ -तदुपलभ्येति-सम्प्रदाय, दुःसम्प्रदाय-दुष्ट सम्प्रदाय, न-
नहाति । समाधत्ते-ब्राह्मण्यति-ब्राह्मण्याधिगमसम्प्रदाय-चदाधि-
गमगुरुपरम्परायाम्, अपि एतन्-दुःसम्प्रदायत्वे प्रमाणाभावापादनं
मिदम् । समानम्-गुणम्, ब्राह्मण्याधिगमसम्प्रदायेऽपि तस्य
पर्यनुयोगस्य सुन्यतादिति मत् । ननु ब्राह्मण्याधिगमसम्प्रदायस्या
दुःसम्प्रदायत्वे अध्ययनादितद्वत्प्रहारबाधाभावाददर्शन-प्रमाणमुप

लभ्यते इति समानताव्याधान् इत्याशङ्कते-नद्वयवहारेति । तद्वयवहारे अध्ययनादिब्राह्मण्याधिगमसंप्रदायव्यवहार बाधाभावादज्ञेयात्-अजाधितः प्रज्ञानात्, असमानम्-अतुल्यम् । समाधत्ते-नेति-इतरथापि-इद्वताशेषसदशोच्छेदुपलब्धसम्प्रदायेऽपि । उभयभावात्-व्यवहारबाधाऽभाषोभयभावात् ननु इद्वताशेषसदशोच्छेदुपलब्धसम्प्रदाये बाधारहित कीदृशो व्यवहार इत्याशङ्क्य समाधत्ते-दृश्यते चेति ।

२६-(मूलम्) तद्दृश्यते च वेदाध्ययनादिवत्तन्म रक्षारस्थापनादिप्रोधारहितो व्यवहार इति ।

अगृहीतगोचराद्यस्यापि जनस्य कृते गौरुपमानगोचराति-
क्रातत्वाभाव इव सर्वज्ञस्यापि नोपमानगोचरातिक्रातत्वाभाव
इत्येतन्निगमयति-अगृहीतति ।

२७-(मूलम्) अगृहीतगोचराद्यस्यापि गोरिव नोप-
मानगोचरातिन्तत्त्वमव, एतेनासर्वत्रपुरपसाधम्यादसर्वज्ञ-
त्वोपमानमव तत्र युक्तमिति यदुच्यते परैस्तदपि प्रयुक्तम् ।

ननु भवेदसर्वज्ञमादृश्यज्ञानमेवोपमानम् । असर्वज्ञपुरुषसाध-
र्म्यात् असर्वज्ञस्यात्मकोपमानमेव सत्र समुचित इत्यमर्यज्ञसदृश सर्वज्ञ
इत्याकारकज्ञानेन असर्वज्ञत्वात्मकतत्सादृश्यस्य सर्वज्ञोऽद्यगमादिति
तस्मिन्नप्यसर्वज्ञत्वसिद्ध्या सोऽप्यसर्वज्ञ एवेति परेषा मतमपाकरोति-
एतेनेति । प्रत्युक्तिप्रकारमुपपादयति नचोपमानोपमेयेति ।

२८-(मृगम्) नचोपमानोपमेययो ममिदमाधारण-
घमानिरेकेण सर्वधर्मरूपमानप्रवृत्ति ।

उपमानोपमेययोश्च द्विमुखयो धर्मिद्वाऽऽद्यादयत्वादिमाधारण
धर्मातिरक्षेण च द्वत्वाऽऽद्याशङ्कत्वादिसर्वधर्मैक्यमानप्रवृत्तिरिति ।
मर्त्यधर्मप्रयोग्योपमानाप्रवृत्ति एष्टान्तेन समर्थयति-यथाजम्बीति ।

२९-(मूलम्) यथा शस्त्री श्यामा दीपदत्ता, तत्र हि साधारणश्यामस्त्वावच्छिन्नरूपतैव केवलं प्रतीयते नान्यं शस्त्रीयता धर्मा, तदप्याराधे तु शस्त्रीरूपतैव श्यात् । न चामर्शज्ञा पुण्या उपमानम्, उपमेयो विरमिति पुण्य, कस्तथा प्रसिद्ध साधारणो धर्म इति शङ्क्य, परवृत्त-पुण्यत्वादिरिति चेद्, न, सिद्धसाध्यतापत्ते ।

शस्त्रीद्वययोः प्रसिद्धौ यः साधारणो धर्म इयमात्मम्
तद्व्यञ्जितरूपनैव प्रतीयत इत्यद्वैताया, न पुनरप्येवमपि शस्त्रीगता
तैद्व्यादयो धर्मास्तत्र प्रतीयन्ते, तैद्व्याद्यात्मकसाहचर्याद्योपे
शस्त्रीरूपनैव इत्यद्वैतायामापद्येत, प्रकृत चासर्वज्ञा पुरुषा
वरमात्म, उपमेय पुरुषविशेषस्तयोः प्रसिद्धेन केनचित् साध्य
रणेन धर्मश्च धार्यन भवितुम् तद्व्यञ्जितेष्वप्येवमाह साहचर्य
निश्चिरयसेया । ननु नैताना तस्मिन् सर्वज्ञतासिद्धि, वस्तु
पुरुषत्वादिना साधारणधर्मणैः साहचर्यसिद्धौ तद्व्यञ्जिते च सद्यज्ञता-
प्रयोनस्त्वभावा इत्याशङ्कत-उच्यते-समाधत्ते-नति । वस्तु
पुरुषत्वादिना न साधारणधर्मनया शक्यं स्वीकृतुम् सिद्धय
साध्यताश्चरिते ।

भिद्वत्सरेर कथमित्याशङ्क्यारमति-ययेति ।

३०-(मूलम्) यथा पुरुषो वक्ता तथाऽयमपीत्यभ्युप-
गमात्, एतत्साधर्म्यमिद्वया तत्रासर्ववत्त्वस्यापि सिद्धिरिति
चेत् न, -देयदत्तायामपि श्यामत्वसिद्धे तैक्ष्ण्यादिभाषममद्वात् ।

न उक्तमर्थेक्षमाधर्म्यप्रयोज्यतत्त्वमाह्वयमिद्वया तत्रासर्ववत्त्व-
स्यापि सिद्धिरिति शङ्कते-एतत्साधर्म्येति । समाधत्ते नेति । यद्य-
सर्ववत्त्वसाधर्म्यसिद्धयाऽमर्षवत्त्व स्वीक्रियते भयता तर्हि श्यामत्वा-
त्मकसाधर्म्यप्रयोज्यतैक्ष्ण्यामारोऽपि दयदत्तायामापन्नेतिभाष ।
देयदत्तायाश्च तैक्ष्ण्यादिभाषो यथा न स्वीक्रियते तथा मर्षवत्त्व-
सर्ववत्त्वादिकमिति भाव । ननु दयदत्ताया तैक्ष्ण्यादिभाषापादन-
सर्वाऽयुक्तम् प्रत्यक्षविरोधात् " दयदत्ता तैक्ष्ण्या न " इत्यादि-
भाषाधिश्रयस्य प्रत्यक्षात्मकस्य विरोधिन सत्त्वान्, तद्वत्ताबुद्धि प्रति
तदभावप्रत्तापिश्रयस्य प्रतिषेधकताया पूर्वमुक्तत्वादित्याशङ्कत-
दृष्टविरोधेति ।

३१-(मूलम्) दृष्टविरोधादप्रमत्त इति चेत् इतरत्र
तद्विरोधाभावः केन सिद्ध इति शङ्क्यम्, तद्भावोऽपि
केन सिद्ध इति चेत् ।

दृष्टविरोधात्-दृष्टेन प्रत्यक्षेण विरोध सहानवस्थानादिलक्षणे
दृष्टविरोधस्तस्मात्,

" दृष्टमनुमानमात्र-वचन च सर्वप्रमाणसिद्धरतात् ।

त्रिविध प्रमाणमिष्ट, प्रमेयसिद्धि प्रमाणाद्धि ॥ ४ ॥ "

इतिसांख्यकारिकायां दृष्टपदस्य प्रत्यक्षार्थकत्वमवसेयम् ।
समाधत्ते-इतरत्रेति-इतरत्र-अ-यत्र सर्वज्ञ इति यावत् । तद्वि

रोधाभास-प्रत्यक्षविरोधाभास, केन-स्मिमात्मकेन हेतुना मिद्धो निष्पन्न इति वाच्यं यत्तद्व्य भवता दृष्टविरोधापादकेनेति शेष, एवञ्च स्वयापि दृष्टविरोधाभासो नोपपादयितुं शक्यत इति “यश्चोभयो ममो दोष परीहारोऽपि तादृश । नैक पर्यनुयोक्तव्यस्तादृगर्थविचारणे ” इति-यायाज्ञ कश्चिदृष्टा-तदार्थातिकयोर्विशेष इतिभास । ननु “द्वयदत्ता न त्रीदणा ” इत्यादिप्रतीतेस्तत्र दृष्टविरोधो दृश्यते भवता को दृष्टविरोध कथं वा ? “सर्वज्ञो नासर्वज्ञ ” इत्यस्य “सर्वज्ञ सर्वज्ञ ” इत्यधस्तथा “घटो घट ” इति-उच्छाब्दविरोधापनस्तत्वेनाप्रतिषेधकत्वादित्याशङ्कते - तद्वायोऽपीति । तस्मात्-दृष्टविरोधभास, दृष्टविरोधतत्त्वित्यावत् समाधत्ते-अविरुद्धेति ।

३२-(मूलम्) अविरुद्धविरोधेन विरोधेन सहावस्थाना भागनियमाभावतस्त सम्भवोपपत्तेः, अविरुद्धश्च ज्ञानप्ररूपो भवत्वान्निनेति ।

विधिपदस्य कार्यपरकतया अविरुद्धविधे-अविरुद्धकार्यस्य, तेन विरोधेन-दृष्टेन विरोधेन मह-सार्द्धम् अवस्थानाभासनियमा भावत-अवस्थान न भवतीति नियमाभावात्, तत्सम्भवोपपत्ते-दृष्टविरोधसम्भवोपपत्तेरिति-शब्दार्थः । अयमाशय-यद्येव नियमो भवद्यत् अविरुद्धविधे फलतः साधारणधर्मस्य विरुद्धेना-यतरेण सहावस्थान नास्तीति तर्हि ज्ञानप्ररूपस्य अविरुद्धविरोधिना भवत्वात्वेन महावस्थानमसंभवित भवेत् स एव नास्तीति ज्ञान प्ररूपस्य सवज्ञे सहावस्थाने बाधकाभाव इति सङ्क्षेपः ।

ननु कोऽसावनिर्द्विधिर्यस्य तत्र विरोधेन महाप्रस्थान
नियमाभावा इत्याकाङ्क्षायामाह—अनिर्द्विधेति—यत्तृत्याग्निनेत्यत्र
तृतीयार्थं प्रयोज्यत्वतश्चा च यत्तृत्वादिप्रयोज्य ज्ञानप्रपञ्च
ज्ञानाधिक्यमिति यावत् । एतच्च दृढताशेषसत्रयोच्छेदिन पुष्पस्य
मन्त्रस्य च ज्ञानप्रपञ्च साधारणो धर्मोऽवसेय, सादृशमाधारण
धर्मप्रयोज्य “तेन सदृशोऽसौ” इति सादृश्यप्रवृत्तिरवसेयेति ॥

इति परमदर्शनिकाचार्यपुरन्दरम्भीहरिभद्रसूदिपिरचिताया

‘मधनमिद्वौ’ शास्त्रविशारद कविरत्न पूज्याचार्यदेव-

भीविजयामृतमूरीश्वरकृपाया ‘मर्चहिताऽऽद्याया’

व्याख्यायाम् ‘नवमान प्रमाणातिक्ता तत्परूप

सर्वज्ञताप्रतिषेधपूर्वपञ्चगण्डनामिध’

चतुर्थं प्रकरणम् ॥

अथापत्तिगोचरातिक्रान्तत्वाखण्डनम्

अपमानगोचरातिक्ता तत्परखण्डनानन्तरमत्र मरसङ्गत्यार्थापत्तिगो
चरातिक्ता तत्त्व पूजपश्चिमिषाणादित्थं चर निरस्तुमुपक्रमत—
अर्थापत्तिगोचरेत्यादि ।

३३—(मू०म्) अर्थापत्तिगोचरातिक्रान्तत्वं युक्त्यनु-
पपन्नमेव, “अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गकाम” इत्यादौ
दृष्टस्य इदनादे श्रुतस्य च स्वर्गादेरथस्य तत्साध्यसाधन-
सम्बन्धज्ञातारमन्तरेणानुपपत्ते, अश्वयश्वाय पुष्पण ज्ञातु-
मृतेऽस्तीन्द्रियार्थदर्शनात् ।

अत्रदापांश्चिन्मर्थापत्तिगोचरनिष्ठा तत्त्व न युक्तियुक्तम्, यतो हि यद्यर्थापत्तिगोचरत्वमुपपन्नं स्यात्तदा तदतिष्ठा तत्त्वकथामनुचितम्, अस्ति च तत्रार्थापत्तिगोचरत्वमिन्याशयेनाह— अग्नि होत्र जुहुयात् स्वर्गं काम ” इत्यादि—अयमाशय—“ अग्निहोत्र मित्यादौ दृष्टद्वयनादेरदृष्टस्वर्गादिष्वलङ्घ्यत्वेन तावदनुपपन्नं यावत्तयो (दृष्टनादिस्वर्गादौ) साध्यमाधनभावमप्यध्याता कोऽपि न स्यात्, सति तादृशि पुरुषे तदुपपन्ननादिद्वारेणान्योऽपि दृष्टनादे स्वर्गादिष्वलङ्घ्यत्वमभ्युपगच्छेत् स च तादृशतयो सम्यग्धोऽतीन्द्रियार्थदर्शन विना पुरुषेण ज्ञातुमशक्य एव अतीन्द्रियार्थदर्शनमममथस्यैव तादृशसम्बन्धज्ञानमुपपन्नस्ये, यस्यातीन्द्रियार्थदर्शना स एव सर्वज्ञ इति भवज्ञस्यार्थापत्तिगोचरत्वं श्रुतिपर्याप्तोक्तोऽत्यवति भवदुष्प्रमाणमिति । ननु सर्वोऽपि स्वस्मात्प्राचीनात् पुरुषात्तयोत्तादृश सम्बन्धं जानीयात् किं सर्वज्ञकल्प नयेत्याशङ्कते—अपरस्मादित्यादि । समाधत्ते-सोऽपीत्यादिना—

३४—(मूलम्) अपरस्मात् पुण्यात् इति चेत्, सोऽपि तत्र तुल्यं नैव जातीयकैवलीन्द्रियेणार्थेषु तज्ज्ञानमामाण्यं भूयैयन्धानामिव ज्ञानं रूपविशेषविवृति, एतेनानादिदृष्टसम्प्रदायः प्रत्युक्तः ।

यस्मात्पुरुषात् तं सम्बन्धं जानीयान् सोऽपि पुरुषं सम्बन्धाज्ञात्रा पुरुषेण तुल्य एव, स्वर्गादिप्रातीन्द्रियेषु धाम्नुषु तादृशं पुरुषस्य ज्ञानं रूपविशेषेणान्धानां ज्ञानमिव प्रमाणं न भवितुं महेतीति सर्वज्ञोऽनायत्यापि स्वीकार्यं एव भवताम् । एतेन—अपर

पुरपक्षानाऽप्रामाण्यस्वीकारेण, अनादिवृद्धसम्प्रदाय - अनादिवृद्ध
परम्परायादी, प्रत्युक्त - निरस्त । निरासे हेतुमाह - सर्वपामेवेति -

३५-(मूलम्) सर्वेपामेवात्र यस्तुन्यन्धतुल्यत्वात्,
अधिकृतवचनादेयासी विज्ञायत इति चेत्, न, वाक्यार्थप्रति-
पत्तायपि तन्निश्चयानुपपत्ते, लौकिकवाक्ये कचित्तद्भावे-
ऽप्यर्थातयाभावदर्शनात्, तस्य पुरुषबुद्धिप्रभवत्वेन तदायत्तो
ऽर्थातयाभावो नैवमस्य अपौरुषयत्वादिति चेत् ।

सर्वेपामपि पूयपूर्वपुरुषाणामतीन्द्रिये स्वर्गादौ यस्तु-य-धतुस्य
त्वादित्यध । ननु “अग्निहोत्र जुहुयात् स्वर्गं गम ” इति पञ्चम
प्रामाण्यादेव दृष्टश्रुतयोस्तादृश मन्ध-य स्वीक्रियता त्रिमतीन्द्रि-
याधद्रष्टा सर्वज्ञेनेति शङ्कत-अधिकृतेत्यादि-समाधत्ते वाक्यार्थ-
त्वादि-आकाङ्क्षा योग्यताऽऽमत्ति-वात्पर्यज्ञानसमबहितपदार्थोपस्थि-
त्या वाक्याधरोधसम्भवऽपि तादृशसम्प्र-वनिश्चयानुपपत्ते ।
तत्र हेतुमाह लौकिकेत्यादि-लौकिकवाक्ये कुत्रचित् वाक्याथ
प्रतिपत्तायप्यधऽवास्तविकत्व (प्रमात्मकज्ञानविषयत्वाभावात्) दर्शनात्
प्रकृतेऽपि सर्वज्ञस्वीकारम तरेण तन्निश्चयानुपपत्तिरिति भाव । ननु
लौकिकवाक्यस्य पुरुषबुद्धिप्रभवत्वेन यथार्थज्ञानजनकत्वं मास्तु
तस्य तत्प्राप्यत्वात्, प्रकृते तु न तथा भवितुमर्हति तस्य
वाक्यस्यापौरुषयत्वादित्याशङ्कत-तस्यपुरुषबुद्धीत्यादिना-समाधत्ते-
नेत्यादिना-

३६-(मूलम्) न, एवमप्यधिकृतमेदवत्तदथमेदाशङ्का
पत्ते, प्रदीपवत् स्वार्थप्रकाशनात् नापत्तिरिति चेत्, न,

प्रतीपार्थवद्विशेषेण तदर्थप्रतिपत्त्यभिद्वे, सङ्केतान्नेत्या-
नर्थोपपत्ते, तत्स्वभावत्वादनर्थत्वाच्च तस्यादाप
इति चेत् न, तथाचिन्त्यायानुपपत्ते ।

यद्यनस्याम्यापौरुषेयत्वेऽप्यधिकारिभेदादधिकृतयद्यनभेदयस-
द्वयभेदानामाशङ्कावत्त्याऽपौरुषेयत्वस्योपादेऽपि गीयानुद्धार इति
भाष । अथ प्रदीपो यथा स्वात्मानमर्थं पदार्थात् न च प्रकाशयति
तथेवमपि यद्यन वाक्यार्थबोधे दृष्टश्रुतपदाथमव्ययं च बोधयेदिति
पूवपक्षी दृष्टत-प्रदीपार्थवदित्यादि-यथा प्रदीपादर्थविशेषाय
प्रकाशो न तथाऽग्निरन्यत्र च नादयविशेषस्य कस्यचिद्व्यवधाने इति भाष ।
ननु कथमप्यविशेषस्य न भवेद्बोध इति तत्राह-सङ्केतेति-एवमप्य-
ग्निरित्यानेकस्मिन्नर्थे सङ्केतवद्वाक्यानां नेषेणामर्थानामसन्नि प्र-
रणादिज्ञानेऽभिधयेव बोधो भवति तथाऽधिकृतयद्यनव्यवधानेकधा
ऽर्थोपपत्तिरसम्भवादिति भाष ।

ननु तदर्थबोधनरस्यभावत्वादनर्थत्वाद्याधिकृतयद्यनस्य न
कश्चिरोप इत्यागच्छते-तत्स्वभावेत्यादि-समाधत्ते-नेत्यादि । यदि
तदर्थबोधनरस्यभावत्वेमेकार्थत्वस्याधिकृतयद्यनस्याभ्युपगम्येत तदा
चिन्त्याव्यवधानानुपपत्तिरिति भाष । ननु जायतामधिकृतयद्यनस्य
चिरुद्धार्थबोधकत्व का क्षतिरिति चेत्तत्राह-दृश्यत इत्यादिना ।

३७-(मूलम्) दृश्यतं च 'न सर्वत्रियस्य' इत्यादी
सङ्केतभेदेन तदास्तित्वचिरुद्धार्थमनाशनमिति, नास्तित्वमेव
तत्राविपरीतमिति चत्, न,

“**॥ यश्चिदस्य**” इत्यादौ सङ्केतभेदेन सर्वज्ञास्तित्वप्रिरुद्धार्थं प्रकाशनदर्शनात् अत्रापि विरुद्धाधप्रकाशनस्यैवणीयत्वाद्विरुद्धार्थं नुपपत्ते सिद्धत्वादिति भावः । समाधत्ते-इत्येत्यादि ।

३८-(मू०म्) इतरप्रकाशानुपपत्ते , प्रदीपेन्दीवररक्त-प्रकाशवदुपपत्तिरिति चेत् , न , अविशेषेण तत्प्रकाशनप्रसङ्गात् ,

यद्येव तर्हीतरार्थप्रकाशनानुपपत्तिः स्यादेवेति भावः । ननु प्रदीपेन यथा स्वीयरक्ततायाः समीपस्थे-दीवरसम्बन्धिन्या रक्ततायाः अपि प्रकाशनं विधीयते तथा प्रकृतेऽपीतरप्रकाशनोपपत्तेर्न प्रागुक्तानुपपत्तिरित्याशङ्कते - प्रदीपे-दीवरेत्यादि-समाधत्ते - अविशेषेणे स्यादिना-प्रदीपाद्यया सामान्यतः वभयसम्बन्धि-या रक्ततायाः प्रकाशनं-तथाऽविशेषेणेत्येतरार्थप्रकाशनप्रसङ्गः स्यादिति भावः । ननु प्रदीपे-दीवररक्तप्रकाशनमदृष्टदोषादुत्पत्तुमर्हति न तावता प्रकृतेऽप्यविशेषेणेत्येतरप्रकाशनप्रसङ्गोऽदृष्टदोषाभावादित्याशङ्कते - अदृष्टत्वादिना-समाधत्ते-नेत्यादिना-

३९-(मू०म्) अदृष्टदोषात् तत् तथा प्रकाशनमिति चेत् , न , इतरत्राप्यविश्रम्भप्रसङ्गात् , तदेवादृष्टदोषात् नेतरदिति निश्चायकप्रमाणाभावात् , अतीन्द्रियार्थत्वाद् तत्साक्षात्कारिणश्चानभ्युपगमात् ।

अदृष्टदोषात् प्रदीपे-दीवररक्तप्रकाशनमधिकृतवचने चादृष्टदोषाभावात्तदविशेषेणार्थप्रकाशनमित्यत्र विश्वासाभावप्रसङ्गः इति भावः । अविश्रम्भप्रसङ्गे हेतुमाह-तदत्रादृष्टदोषादित्यादिना-प्रदीपे-दीवररक्तप्रकाशोऽदृष्टदोषाद्भवति प्रकृते तु नेतरार्थप्रकाशनमित्याकारक

निश्चयजनकप्रमाणाभावादिनिभाव । ननु तन्निश्चायक प्रत्यक्षादिक
किमपि प्रमाण भविष्यतीत्याशङ्क्य निरकरोति-अतीन्द्रियार्थस्या
दित्यादिना-तस्याथम्यातीन्द्रियत्वात् अतीन्द्रियार्थसाक्षात्कारिण
सर्वज्ञस्य चारुतीकारात्तूर्जोक्तनिश्चायकप्रमाणाभावा इतिभाव , तावता
किमित्याह-तद्व्यतिरेकेण चेत्यादि ।

४०-(मूलम्) तद्व्यतिरेकेण च तद्विशेषावगमोपाया-
भावादिति समाश्रित्यतामतीन्द्रियार्थसाक्षात्कारी, तदभावे
सतीष्टार्थासिद्धिरिति, तदभावेऽप्यतादृशस्यातीन्द्रियार्थत्वात्
तद्विशेषावगमोपायाभाव इतिचेत्,

तादृशनिश्चायकप्रमाणाभावेन च हेतुना विशेषेणार्थावबोधो
पायाभाव इत्यस्येनापि तादृशातीन्द्रियार्थसाक्षात्कारी सर्वज्ञ
समाश्रित्यताम् । कथमितिचेत्तत्रा- तदभावे इत्यादिना । सर्वज्ञा-
भावे सतीष्टार्थस्य सिद्धिर्न भवति कथमपीति भाव । ननु
स्वीक्रियतामतीन्द्रियार्थसाक्षात्कर्ता सर्वज्ञस्तावताऽपि नेष्टसिद्धिः,
असर्वज्ञस्य वस्तुतातीन्द्रियार्थस्यान्तर्दीपत्रिभङ्गादयोऽपि उपायस्यादशना
दित्याशङ्कते-तदभावेऽप्यतादृशस्येत्यादि-समाधत्ते-नेत्यादि ।

४१-(मूलम्) न, शब्दस्य प्रयोगकुशलप्रयुक्तस्य
कचित् तदवगमनस्वभावात्त्वात्, अर्थमात्रमतिपर्याप्तप्रतारके
त्रयाथात्म्यानवगम इति चेत्,

प्रयोगकुशलेन मनीषिणा प्रयुक्तस्य शब्दस्य कुत्रचित् रूपाभि-
धायबोधजनकस्वभावस्याकामेनापि स्वीकारादितिभाव । ननु
शब्दस्य तथास्वभावस्वीकारेण कस्यचित् प्रतारकस्य भवतु तदी

यार्धमात्रप्रतिपत्ति न तावता तस्य यथायायनोध इत्याशङ्कते-
अथमात्रप्रतिपत्त्येत्यादिना-समाधत्ते-नेत्यादिना-प्रतारकस्य राग
द्वेषमूल्यतया भगवत्तत्र रागद्वेषादित्येन न प्रतारकस्यमिति
नोक्तदोष । ननु सत्यामात्यविक्रयामुदासीनताया कथं देशनाय
प्रवृत्तिरित्याशङ्कते प्रकृष्टौदामी-यभावेनत्यादि समाधत्ते-नेत्यादिना-

४२-(मूलम्) प्रकृष्टौदामीन्यभावेन जीतरागस्य देश
नानुवृत्तिरयुक्तेति चेत्, न, औदासीन्येनैव प्रवृत्ते, तथाहि-
न भगवत्स्तिर्यङ्गनरामरेषु देशनाया विशेष, यथायोध
प्रवृत्ते, तथा प्रवृत्तिरप्येवमन्तौदामीन्यभाविनीति चेत्,

सत्यामुदासीनतायामौदामी-यन देशनाप्रवृत्तौ न त्रिभिर्द्वयाधक
मितिभात्र । उपपादयति तथाहीत्यादिना-यतो हेतोर्दौदामी-येनैव
भगवतो देशनाया प्रवृत्तिस्तत्र एव तिर्यङ्गनरामरेषु देशनाय
कश्चिद् विशेषो न भवति, अथवा सर्वेषामेव तेषां हृते भिन्न
भिन्नया देशनया भरितव्यम् । ननु कथमेकस्यामेव देशनाय
सर्वेषां तेषां श्रवणादौ प्रवृत्तिरित्याशङ्क्य समाधत्ते-यथेत्यादि-
भगवतो देशना समाधत्ते समेषां तेषां हृते प्रवृत्तिस्तु यथायोध
स्वीकरीयेति भात्र । ननु देशनायामौदामी-येनापि प्रवृत्तिरात्य
विक्रया उदासीनताया बाधिका स्यादित्याशङ्कते-तथाप्रवृत्तीत्यादि-
समाधत्ते-नेति ।

४३-(मूलम्) न, तस्या अन्यनिमित्तत्वात्, प्रवचन
वात्सल्यादिनिमित्तप्रागुपात्ततीर्थकरनामकर्मनिर्गणहेतुत्वात्,
उक्तञ्च “ त च क्व वेद्महे ? अगिलाण धम्मदेसणादीहि ”

मित्यादि, तत्राप्यभाव नृत्पयायोपायप्रवृत्ते
प्रवृत्तिरिति चेत्, न, अनभ्युपगमान् = तं नृत्पया
भगवत क्षीणमोहस्याप्येकान्तेन नृत्पया
प्रवृत्तिरिति युक्तत्वात् ।

औदासीयेन प्रवृत्तिरात्यन्तिक्या
मनितुमहति यदा सा प्रवृत्ति स्वनिर्दिष्टा
देशनाप्रवृत्तेरयनिमित्तत्वादिति भावः । नृत्पया
परार्था भवत्येव कथमित्याशङ्का निराकृता
चात्सत्यादिनिमित्तं यत् प्रागुक्तं
हेतुर्यत्र सा प्रवृत्तिरात्यन्तिक्या
निर्घरणहेतुत्वस्या भावस्तत्र तस्मादिह
उक्तञ्चेत्यादि । ननु तस्य तादृकरतामहं
दुपायविषयिणी प्रवृत्तिस्तस्या च
शङ्कते-तत्रमभावे इत्यादि समाचष्टे-
यानि भवोपप्राप्तीत्यादि भवोपप्राप्तिहेतुत्व
कृत्यनाया असत्त्वेऽपि क्षल्यभावादि
निमित्ताऽपि देशनाप्रवृत्तिस्तस्या
तादृकरूपमिति शङ्कते-अयनिमित्त

४४-(मूलम्) अन्यनिमित्तं
प्रवृत्तिस्तदवस्येवेति चेत्, न,
साऽप्रवृत्तम्यापि स्वरमत परं

तर्हि अयस्यानार्थं प्रवृत्तेः
न च स्थितिप्रवृत्ते कृत्यत्व

ऽवस्थानागार्थप्रयत्ने वात्यतिकृतकृत्यतादिबाधकत्वं नास्ति
तथा देशनाप्रवृत्तेरपि तादृशकृतकृत्यताबाधकत्वं नास्तीत्यनुसंधेयम् ।
ननु स्थितिप्रवृत्तिः प्रवृत्तिरहितस्यापि पुरुषस्य स्वरसतः समुत्पद्यते
देशनाप्रवृत्तिस्तु न तथेति न स्थितिप्रवृत्तिदृष्टान्तेन देशनाप्रवृत्ते
कृतकृत्यतायामबाधकत्वमुपपादयितुं शक्यमित्याशङ्कते-माऽप्रवृत्त
स्यापीत्यादि-सा-स्थितिप्रवृत्तिः । स्वरसत-स्वेच्छाविशेषात् । एव-
अवधारणार्थकम् । समाधत्ते-तथाविधेत्यादि-

४५-(मूलम्) तथात्रिधर्मयुक्तस्य देशनाप्रवृत्तिरप्येव
रूप्येत्यदोषः, अतीर्थकरवीतरागदेशनाप्रवृत्तिरयुक्तेति
चेत्, न, अनभ्युपगमान्, नहि सामान्यकेवलिनस्तथा
देशनाया प्रवृत्तन्ते इत्यलमसङ्गेन ॥

तीर्थकरनामकर्मसहितस्य देशनाप्रवृत्तिरपि तथाविधकर्मसदृश्येन
भयनीति न कश्चिदोष इति भावः । ननु तीर्थकृतो वीतरागस्य
देशनाप्रवृत्तिस्तथाविधकृतकृत्यताया अबाधिका भवतु, तीर्थकृद्भिन्नस्य
वीतरागस्य देशनाप्रवृत्तिकृतकृत्यताया बाधिका भवेद्वेत्याशङ्कते
अतीर्थकरेत्यादि । समाधत्ते-अनभ्युपगमादिति । न ययमतीर्थकरस्य
केवलिनो देशनाप्रवृत्तिः स्वीकुर्मो येन साऽऽपत्तिः स्यादस्माकमिति
भावः । एतदेव स्फुटयति-नहीत्यादिना-सामान्यकेवलिन-तीर्थ-
कृद्भिन्नस्य केवलित्वसाधारणधर्मवत् । तथा-तेन प्रकारेण
औदासीयेनेति यावत् । अथेदानीं प्रागावेदित प्रमाणपञ्चकधिरह-
प्रयोग्यमभावस्य मानस्य स्पष्टयितुमुपक्रमते यथोक्तमित्यादिना
स्पष्टने हेतुमाह-विकल्पानुपपत्तेरिति ।

४६-(मू०म्) यद्योक्त “ प्रमाणपञ्चाङ्गावृत्तेस्तथाभाव
स्य मानता ” (श्रु० १३) इति, एतदप्ययुक्त विफल्पा-
नुपपत्ते, तथाहि-अभावभावः किं प्रमाणपञ्चरविनिवृत्ति
मात्रमभाव एव ? आह-अत्रिदा-मा ज्ञानविनिर्मुक्त २, उताहो
उपलब्ध-य-तरात्मक ३ इति, न, तावत्तुच्छ एव, तस्य
निष्पात्तत्वेन तदभावपरिच्छेदकत्वानुपपत्ते,

विफल्पावहत्वादिति तत्तात्पर्यम्, विरुद्धप्रकार तदनुपपत्ति
श्रोतव्यमिति तथाहीत्यादिना-असौ प्रमाणपञ्चरविनिवृत्तिप्रमाणकत्वेन
पुष्टिविषयीभूत । प्रमाणपञ्चरविनिवृत्तिमात्रम्- वेदल प्रमाण
पञ्चकटाहित्यम् । यादिना सद्यज्ञे प्रमाणत्वेनाभिमतोऽभाव किं
प्रमाणपञ्चरविनिवृत्तिमात्रमभाव एव ? अथवा ज्ञानविनिमुक्ताऽऽत्म
स्वरूप ? आहोतिवत् अ-योपलब्धिरूप ? इत्येवमिधास्त्रिस्तो
विप्रतिपत्तयो मत्तृता सम्भरतीति भाव । तत्राभावस्य प्रमाण
पञ्चरविनिवृत्तिमात्रता खण्डयति “ न तावत्तुच्छवैत्यादिना ”
“ मदाभावादिप्रसङ्ग ” इत्यन्तेन सदर्भेण प्रमाणत्वेनाभिमतस्या
भावस्य तुच्छत्व ता स्वीकरीयम् सचाभावो यदि तुच्छ इत्युक्तिर्हि
तस्य नियत्तुमशक्यत्वेन अनिवचनीयस्य गगनतुमुमादे सौमादि
दायकत्वमिव तुच्छस्य तस्य सर्वज्ञाभापपरिच्छेदकत्व न इत्यादिति
प्रमाणपञ्चरविनिवृत्तिमात्रमभावो नाभावस्वरूपतामर्हतीति, तत्र
इतुमाह-“ ज्ञानस्य हीत्यादि ”—

४७-(मू०म्) ज्ञानस्य हि परिच्छिन्निर्धर्मो नाभावस्य,
नचाम अपरिच्छेदकज्ञानजनकत्वमभावस्य, अभावत्वविरोधात्,

भाषपरिच्छेदकत्तमभावस्य तदैव भवितुमर्हति यदा परिच्छेद-
कत्वमभावस्य धर्म स्यात् तस्य (परिच्छेदकत्वस्य) ज्ञानधर्म-
त्वादिति भावः । ननु भावस्य परिच्छेदकत्वाभावेऽपि-अभावपरि-
च्छेदकज्ञानजनकत्वमभ्यु तावतैव सर्वज्ञाभावाप्रमापकरणमप्यायात
मेवेत्याशङ्कते-नचाभावेत्यादि-अस्य-अभावस्य अभावपरिच्छेदक-
ज्ञानजनकत्वं नैव स्वीकरणीयमिति भावः । तत्र हेतुमाह-अभाव-
स्त्रयोपधादिनि-यदि तादृशज्ञानजनकत्वस्य तत्र स्वीक्रियेत तर्हि
तत्राभावात्तमेव व्याख्येयत, तादृशज्ञानजनकत्वाभावात्त्वयोरेकज्ञानव-
स्थानात्मकत्रयोपधादिति भावः । अयमापत्तिमाह-तज्जननेत्यादि-

४८-(मूलम्) तज्जननशक्त्यभावे तदनुत्पत्तेरतिप्रसङ्गात्,
तदभ्युपगम भावत्वापत्तिः, निश्च-अभावाद् भवतीति
कारणप्रतिषेधात्तज्ज्ञानस्य निर्हेतुकत्वतः सदाभावादिप्रसङ्गः ।

अयं भावः-कारणनिष्ठकार्योत्पादनसाध्याभावे फाप्यानु-
त्पत्तिर्भवति तथाचाभावाऽभावापरिच्छेदजननसामर्थ्यविरहेऽभावपरि-
च्छेदानुत्पत्तिरेव ।

निश्चाभावेऽभावपरिच्छेदजननशक्तिः स्वीक्रियते न वा ? यदि
नो स्वीक्रियते तर्हि तत्र परिच्छेदानुत्पत्तेरेवेष्टतया तत्परिच्छेदऽति-
प्रसङ्गः । यदि च स्वीक्रियते तदाऽभावस्य भावत्वापत्तिः स्यात् ।
ननु जायता भावत्वापत्तिः किन्नश्चित्प्रमितिः प्रतिपक्षिशङ्कयामाह-
क्रियेत्यादिना-अभावाद्भवतीति भवमत्तऽभावस्यासत्त्वेन कारण-
प्रतिषेधः फलति, एवञ्चाभावादुत्पद्यमानस्याभावपरिच्छेदात्मक-
ज्ञानस्य फलितेन निर्हेतुकत्वेन कारणानपेक्षणात् सर्वदोषत्त्यादि

प्रसङ्ग स्यादिति भावः । एवं च सर्वज्ञाभावप्रमाणत्वेनाभ्युपगतस्या
भावस्य प्रमाणपञ्चरविनिवृत्तिमात्रता न स्वीकर्तुं शक्येति ।

द्वितीय विषयस्य स्पष्टयति—अथात्मेत्यादि—

४९—(मूलम्) अथात्मा ज्ञानविनिर्मुक्तः, ततोऽपि
तदभावनिश्चयाभावः, ज्ञानगून्यत्वात्, ज्ञानस्य च निश्चयो
धर्म इति, “अथ चैतन्य स्वरूपम्” इति परमात् तदेव
निश्चय इति ।

अभावस्य ज्ञानविनिर्मुक्ताऽऽत्मस्वरूपताया स्वीकृतायामपि
ज्ञानविनिर्मुक्तात्मन सर्वज्ञाभावनिश्चयाभावः प्राप्नोति तत्र हेतुमाह—
ज्ञानशून्यत्वादिति, ज्ञानविनिर्मुक्तात्मनो ज्ञानरहितादिनिर्भावः ।
ननु ज्ञानरहितादपि तत्र कथञ्च तादृशो निश्चय इत्याशङ्क्य
निराकरोति—ज्ञानस्य चेत्यादि । निश्चयस्य ज्ञानवृत्तित्वेन हेतुना
ज्ञानरहितादात्मन कथमपि निश्चयो नैव भवितुमर्हतीति भावः ।
ननु “चेतय पुरुषस्य स्वरूपम्” इत्यागमवचनात् चेतयमेव
निश्चय आत्मनि मिद इति तत्र एव सर्वज्ञाभावनिश्चयो जायता
मित्याशङ्कते—अथ चेतयमित्यादि—समाधत्त—नेत्यादि—

५०—(मूलम्) न तर्हि ज्ञानविनिर्मुक्तः, तस्यैव ज्ञान
त्वादिति ॥ २ ॥ अथोपलभ्यन्तरात्मकः, ततोऽपि तद
भाविनिश्चयाभावः, तदविषयसंसर्गेण तदग्रहणासिद्धे, नचा
न्यत्वा(त्रा)भावात् निश्चयो, न्यायविद स्तभाववैचित्र्य-
तस्तत्सत्त्वाशङ्काऽनिवृत्तेः,

यद्येव तर्हि ज्ञानविनिमुक्तत्वमेवात्मनोऽभिद्वयम्, निश्चयस्यैव ज्ञानस्यादिनिभाव । एतज्ज्ञाभासस्य सर्वज्ञाभासप्रमाणत्वेनाभ्युपगम्य ज्ञानविनिमुक्तात्मत्वमपि न स्वीकर्तुं शक्यमिति ।

दृतीय विवरण गण्डयितुमुपक्रमत-अवयवित्यादि-यद्यभासस्योपलब्ध-तत्त्वस्य रूपस्य तर्हि तथात्रिद्याऽभासतोऽपि सर्वज्ञाभासनिश्चयो न स्यादितिभाव । नत्र हेतुमाह-तदविषयेत्यादि-सर्वज्ञाभासनिश्चयाविषयेण ससर्गेण सर्वज्ञाभासनिश्चयासिद्धेरित्यश्रय । ननु यथाऽयथाभासनिश्चयस्यैव सर्वज्ञाभासनिश्चयोऽपि स्यादित्याशङ्कते-नचेत्यादि-समाधत्ते-न्यायविद् इत्यादि “सर्वज्ञमाह्वयप्रमाणभावात्तस्मिन् सर्वज्ञे” इत्यात्मक-न्यायविद् स्वभावधैषिक्यात् सर्वज्ञमस्वाऽऽशङ्का निवृत्तिर्न स्यादथा घटाभासनिश्चये नत्यपि घटसत्त्वाऽऽशङ्कानिवृत्तिरितिभाव । ननु तदविषयससर्गेण तद्व्यवहारमिद्विमसीकृत्य सर्वज्ञाभासनिश्चयाभास आपादित इति तदविषयससर्गेण तद्व्यवहारसिद्धिमेव न वयं स्वीकुम इति कथं तदापत्तिरित्यास्त्याशङ्क्य समाधत्ते-तदविषयेत्यादि—

५१-(मृच्छं) तदविषयससर्गेण तद्व्यवहाराभ्युपगमे च न तस्यैवान्ततोऽभवमिति, अन्यस्त्वाह अभावो ह्यभावज्ञानमेव,

आदि तदविषयससर्गेण तद्व्यवहारमभ्युपगम्यते तदा तस्य सर्वज्ञस्याऽऽत्यन्तकममत्त्व न सिद्धयतीतिभाव ।

अथ सर्वज्ञाभाससाधकमयप्रतिपक्षितमपाकर्तुमुपक्रमते-“अ यस्माद्” इति, तदीय मतमुपपादयति-अभावो ह्यभावेत्यादि ।

मयैवाभावसाधवत्त्वमिति मतस्याभावस्याभावज्ञानरूपस्य स्वी-
करणीयम्, अस्य ज्ञानस्य विषयस्तुच्छम् (अभाव) कुलाढ्यादिवैधा-
व्यापारमनुभूय घटादौ हेतुस्तथा नायमभाव एव परिच्छेदकज्ञानहेतु
स्वीक्रियते किन्तु विज्ञेयतामात्रम् इति स्वीकृत्यम् ।

अभावन यद्यभावज्ञान विषयस्य तर्हि ज्ञानस्य मदिपयस्या
दृश्य केनाचिद्विषयेणापि भाव्यमित्याशङ्क्य निराकरोति-
प्रमेयमित्यादि ।

५२-(मूलम्) प्रमेय एव तुच्छ, न चाय कुला-
ढ्यादिवद् घटान्ते व्यापारमनुभूय स्वपरिच्छेदकज्ञानहेतु,
अपि तु विज्ञेयतामात्रात्, न चाभ्येयममप्ययुक्ता, प्रमेयत्वा-
नुपपत्ते, न च स्वज्ञानपरिच्छेदकत्वेन भावत्वापत्ति,
भावज्ञानपरिच्छेदस्य तदभ्युपगमात्,

ननु व्यापारमनुभवत कुलाढ्यस्यैव घटहेतुत्वं दृश्यत्वं तुच्छस्य
विषयस्य स्वपरिच्छेदक ज्ञान प्रति व्यापाराप्रतिसंघातात् यद्य-
द्वेतुत्वमित्याशङ्क्य समाधत्ते-न चायमित्यादिना-विज्ञेयतामात्रादि-
त्यन्तम् । ननु भवेदपि विज्ञेयतामात्रात् स्वपरिच्छेदकज्ञान प्रति
हेतुत्व परंतु मेव नास्ति तुच्छस्येत्याशङ्कने-नरेत्यादि-समाधत्ते
प्रमेयत्वेत्यादि-यदि तुच्छस्य विज्ञेयता न स्वीक्रियेत तर्हि तस्य
प्रमेयत्वमप्यनुपपन्न स्यान्न च नदिष्टमिति भाव । ननु विज्ञेयतास्थी-
कारे स्वज्ञानपरिच्छेदकत्वेन तुच्छस्य भावत्वापत्तिरित्याशङ्कते-
न च स्वज्ञानेत्यादिना । भावज्ञानपरिच्छेदकस्यैव भावस्य स्वीक्रियते
न पुनरभावज्ञानपरिच्छेदकस्यापीति समाधत्ते-भावज्ञानेत्यादिना ।

तु अभावज्ञानात्मनाप्यभावात्प्रमाणेन सर्वज्ञाभावाप्रतीतिर्बुलभैवेत्याशङ्कते-तत्रानेनेत्यादिना-समाधत्ते-पट्टास्ति कायेत्यादिना-

५३-(मूलम्) न चानेनाविकृतोऽभावा न गम्यते पठ्ठाति काय(अभाव)तु नास्ति सर्वज्ञ इत्यभावाप्रतीति(ते) रिति, एतदप्यसन्, अधिकृतज्ञानस्यापि तत् उत्पत्त्यसिद्धेः सयोगादिप्रतिषेधसम्यक्तरकायापेक्षमनोविज्ञानात्मकत्वात्, अस्य चापरिमाणत्वात् परिणीतित इष्टविषयानुत्पत्त्य तत्परिच्छेदायोगात्,

पट्टास्ति कायशब्दनो यथाऽधिकृतस्त्वभावाप्रतीतिस्तथा नास्ति मरक्ष इत्यतोऽप्यधिकृताभावाप्रतीति बुलभैवेति भाव । अयस्त्व हेत्यादिनोपपादित पूर्वपक्षिमतमपक्षेप्सुमुपक्रमत एतदप्यसदिति उपपादयति-अधिकृतेत्यादि-अभावज्ञानात्माभावाप्रमाणतोऽपि "नास्ति सर्वज्ञ" इत्यधिकृतस्य ज्ञानस्योत्पत्तिरसिद्धेवेति उपपादयति-मयोगादीत्यादिना तत्परिच्छेदायोगादित्यन्तेन ।

प्रकारातरेण पूर्वपक्षिमतमपक्षिपति इत्यन्तेत्यादि-

५४-(मूलम्) इतश्चाप्रामाण्यत्वं, नास्ति देवदत्त इत्येवमपि प्रवृत्ते, न चेदमसव्यापारम, माववत्तत्रास व्यापारानुपपत्ते, अरुपाद्यात्मकत्वात्, अस्य च विषयान्तरेऽप्यप्रवृत्त, न च यस्तुविशेषणीभूतत्वं नास्य ग्रह तथाविधस्य तद्विशेषणत्यासिद्धे,

प्रमाणस्यास्य “ नास्ति सर्वज्ञ ” इत्यधिकृतस्याभासस्य प्रत्या-
यस्त्रे “ नास्ति दृग्दत्त ” इत्येव प्रवृत्तौ प्रतिरोधस्य कस्यचिद-
भावात्तथाऽपि प्रवृत्तिदुर्बारेवेति भावः । अधिकृतज्ञानायाश्च व्यापार-
कृत्यस्य धारयति-नरेदमक्षेत्यादि-वस्तुनिभावात्मनि मतिः तज्ज्ञा-
नमश्वर्यापारच भवति, अभावात्मनि पुनस्तस्मिन् नास्ति श्वर्यापार-
चमिति भावः । कारणांतरमुपयस्यति-अस्पष्ट्यादि । विप्रमानऽपि
कचिद्वस्तुनि अभावाप्रवृत्तिदृशनादश्वर्यापारकृत्यस्य सवधाऽप्यधि-
कृतज्ञानस्य नास्तीति दाययति-अक्षम्य चेत्यादिना । ननु बहु सयुक्त-
विशेषणतात्मना मत्रिकपेण “ घटाभाववद्भूतम् ” इत्यादौ घटा-
भावस्य यथा प्रतीतिस्यो सर्वज्ञाभासस्यापि जायतामित्याशङ्क्य
समाधत्ते-नचेत्यादिना । ननु कस्मिंश्चिदपि सम्बन्धे मतिः सम्ब-
न्धप्रतियोगिनो विशेषणस्य भवेदित्याशङ्का सम्बन्धभावावयवस्यापनेन
निराकरोति-सम्बन्धभावादित्यादिना—

५५ (मू०म्) सम्बन्धभावात् तादात्म्यतदुत्पत्त्यनु-
पपत्तिः, विशेषणविशेष्यभावस्य च तदप्रत्यक्षतया कल्पना-
योगात्, वस्तुधर्मस्य च एकान्ततुल्यत्वाभावात् सरादान्त-
विरोधाभावात्,

तादात्म्यतदुत्पत्त्यनुपपत्तेः सम्बन्धभावादित्यत्रययोजनम् । उप-
सर्हरति-विशेषणविशेष्यभावस्य चेत्यादिना । तदप्रत्यक्षतया-
सर्वज्ञाप्रत्यक्षतयेत्यर्थः । घटस्य प्रत्यक्षत्वेन तदभावस्य भूतत्वेन
विशेषणविशेष्यभावः सम्बन्धः स्वीक्रियते प्रकृतम् ॥ सर्वज्ञस्यैवा-
प्रत्यक्षत्वेन तदभावस्य केनचिदपि विशेषणविशेष्यभावस्य दुरुप-
पादत्वमिति भावः । अथेदानीं सर्वज्ञाभावस्य वस्तुधर्मस्य स्वी-

कृत्यापि स्वमतेन सप्तसिद्धिमप्रतिज्ञा वस्तुमुपक्रमते-वस्तुधर्मस्य
चेत्यादिना-वस्तुधर्मस्यैका तत्तुच्छताभावे अतुच्छस्वरूपेणापि नदीयने
केनचित्पणभाव्यम्, अतुच्छस्वरूपमेव च वस्तु सर्वज्ञपदव्यपदे-
शभाजनमिति भावः ।

वस्तुधर्मस्यैका तत्तुच्छताभावे शुक्तिं प्रदर्शयति-न हीत्यादिना ।

५६ (मूलम्) न हि पररूपाभावः स्वरूपभारपृथग्भूत
एवेत्येकान्ततुच्छताभावः, न चैवमसर्गज्ञे सर्गज्ञाभावावगमो
नेष्यते, न चैवमपि तत्तुच्छैव, तद्भावास्वेतत्ताभावात्,
एकान्ततुच्छभावस्य चाऽतुच्छे तदतदभार एवाभावादित्यतो
नास्ति षष्ठोऽस्तिक्वाय इति प्रसिद्धोपादान एवाममाणभूत
एव विरूपः, न साक्षात्तुच्छगोचरस्तदप्रतिभामनेन विधि
निषेधाविपयत्वात्तस्यति, अपराभावानवगमादेवास्तिक्वायेषु
सत्त्वानिषमादिसिद्धिरिति सूक्ष्मधिया भावनीयम् ।

पररूपेण घटाभावात् स्वरूपेण घटात् एका-तत पाथक्य
नास्तीति भावः । स्वमतेन असप्तज्ञेऽवगतस्यापि सर्गज्ञाभावस्यै-
का-तत्तुच्छता धारयति-नचैवमसप्तज्ञे इत्यादिना-तत्तुच्छतैवेत्य-तेन ।
तत्र हेतु दर्शयति-तद्भावेत्यादिना । तत्र षोडशमाह-एका तत्तुच्छ
भावस्येत्यादिना । सर्गज्ञैव मनसिकृत्य नास्तीत्यादि विकल्पस्य
प्रसिद्धोपादानत्वमप्रमाणमूतदवज्ञाकलयति-दित्यतोनास्तीत्यादिना
विकल्प इत्य-तेन । उक्तविकल्पस्य साक्षात्तुच्छगोचरत्व व्युदस्यति-
न साक्षात्तुच्छेत्यादिना । षष्ठास्तिक्वायादिशब्दानां प्रवृत्तिनिमित्त-
मुपपादयति-अपराभावेत्यादिना-भावनीयमित्य-तेन ॥

अथ रागादीनाम तन्मयभावप्रयोज्यवक्ष्यानुपपत्तिमूलक रागादिप्रभवाद्यात्येत्यादिनाऽऽपारित्य मयशाभाय म्बन्धयितु माटोपमुपक्रमते मिह्यामी यच्छोक रागादिप्रभवात् (श्लोक १४) इत्यादिनेह—म्बन्धने इतुमाह—पञ्चरागकातेत्येत्यादि ।

५७—(मूलम्) यच्चाक्ष 'रागादिप्रभवात्' (श्लोक १४) इत्यादिना रागादीनामात्मस्वभावत्वात् प्रभवान्नपत्तिरिति, एतदप्युक्ते, पञ्चरागकातरमलस्य तन्मयभावत्वेऽपि साधर्म्यपुटपाकाद प्रत्ययोपपत्तेर्विशुद्धिजन्यापनादवेनात् ।

यथा पञ्चरागमणि—मुक्तामालिङ्गस्य पञ्चरागकाजनस्यभावे तावामपि क्षारमृत्तिका—पुष्पाकादिनो मालिङ्गविनाशान् पञ्चरागे विशुद्धि काश्चन काश्चनया चावलोकयते तथा रागादीनामात्मस्वभावत्वेऽपि विशुद्धमावनावितानपां (रागादीनां) प्रत्ययोपपत्तयस्मनो विशुद्धरूपजायमानमुपपन्न इति न सर्वज्ञतानुपपत्तिरिति भावः । ननु मलस्य पञ्चरागकातावरणभावत्वात्प्रभवात्प्रवृत्त रागादीनामप्यात्मस्वभावत्वात्प्रभवात्प्रवृत्तीकारात् प्रत्ययकारिकात्म्यमयज्ञानमिदिरित्याशङ्क्यसमाधत्ते—नदृष्टत्वभावत्वं इत्यादि—

५८—(मूलम्) तदनन्वभावे सप्तस्य पञ्चरागादेर्विशुद्ध्यादिप्रसङ्गः, अमलस्यभावत्वात्, नवा कस्यचित् कदाचित्, अमलस्यभावत्वेऽपि पूर्ववदनुपपत्ते न पञ्चरागादेर्मन्त्रसाक्षिद्वि, मिश्रवस्तुत्वेन तदुपायकत्वात्ति चेत्,

ननु पञ्चरागादीना मलामलस्यभावत्वात्प्रवृत्तमनोऽपि रागाद्य रागादिस्वभावत्वात्प्रवृत्तीकारात् प्रत्ययकारिकात्म्यमयज्ञानमिदिरित्या

ममाधत्ते-नदत्तत्वभावत्वे इत्यादि-अथ भाव-कस्यचित्
 पञ्चरागादे कदाचित् विशुद्धमभवति न तु सर्वदति यस्तु स्थिति
 तत्तत्त्वभावत्वात्परीकारे अमलत्वभावत्वान् मयस्य पञ्चरागादपि
 शुद्धयापत्तिरित्यदिति भावः । सत्र हेतुमाह-अमलत्वभावत्वेऽपीति,
 अमलत्वभावत्वे स्वीकृतऽपि मलत्वभावतापन्नवद् मलादेरनुपपत्ते
 रिति भावः । ननु कृष्टा तदाष्टातिरुक्तयोर्महदन्तरम् पञ्चरागादेर्मलस्य
 भिन्नवस्तुत्वेन पञ्चरागोपरञ्जकत्वात् सासिद्धिकस्य नास्ति रागादीनां
 पुनरात्मनः सासिद्धिकस्यमेवत्याशङ्कने-न पञ्चरागादिति ।

समाधत्ते-आत्मनोऽपीत्यादि—

५९-(मूलम्) आत्मनोऽपि रागादिषु तुल्य परिहारः,
 तथाहि-रागादिवदनीयकर्माणोऽप्यात्मनो भिन्नवस्तुतामनु-
 मन्तस्तदुपरञ्जका इति तत्त्वनीतिः, निसर्गशुद्धस्य कथं
 तदुपरञ्जकाः न भूयोऽपवर्गास्तथायामिति चेत्,
 पञ्चरागादिष्वपि समानमेतत्,

रागादीनामपि भिन्नवस्तुत्वेनात्मोपरञ्जकत्वात् सासिद्धिकस्यैव
 स्वीकरणीयत्वादिति भावः । सासिद्धिकस्यमेवोपपादयति-तथाही
 त्यादि-तत्त्वनीतिरित्यन्तेन ग्रन्थेन । ननु स्वभावशुद्धस्याऽऽत्मनस्ते
 रागादय उपरञ्जका न भवितुमर्हति, तेषामात्मोपरञ्जकत्वे चापवर्गा
 वस्थाशामप्युपरञ्जकत्वमापद्येतत्याशङ्कते - निसर्गशुद्धस्येत्यादि—
 ममाधत्ते - पञ्चरागादिष्वपीत्यादि - निसर्गशुद्धपञ्चरागोपरञ्जकत्वमपि
 मलस्य न स्यात् क्षारभृत्तिनापुनःपाकादितो विशुद्धपक्वस्यायामप्यु
 परञ्जकत्वञ्च स्यात् न तथा भवतीति निसर्गशुद्धस्याप्यात्मन उप

रश्चस्त्वमपवर्गावस्थायामनुपरश्चस्त्वमवगमेनापि स्त्रीकरणायमिति भावः ।

ननु निमर्गशुद्धानां पद्मरागादीनां न मलेनोपरञ्जनं किन्तु मलादिग्रन्थानामयोत्तरत्तिरित्याशङ्कते—न तं निमर्गशुद्धा इत्यादि समाधत्ते—आत्मन्यपीत्यादि—

६०—(मूलम्) न तं निमर्गशुद्धा मलेनोपरञ्जन्ते, किन्तु तद्ग्रन्था एवावजायत इति चेत्, आत्मन्यपि रागाद्यपेक्षया तुल्यमतत्, अनादित्वात् स नात्पद्यते इति चेत्, अनादिरेव तद्ग्रन्त इति का दोषः ?

आत्मनोऽपि निमर्गशुद्धस्य न रागादिभिस्परञ्जनं किं तु रागादि मलाद्यैर्बोत्तरत्तिरिति समाधानस्य तुल्यत्वादिति भावः । ननु पद्मरागादीनां आदित्वादुत्पत्तिरस्तु आत्मनस्त्वननादित्वादुत्पत्त्यभावाद् दृष्टा—तदाष्टौ तिरुयोर्महदेया—तरमित्याशङ्कते—अनादित्वादिति—समाधत्ते—अनादिरेवत्यादि अनादि स वत्पत्तिरहितो भवतु किन्तु न पुनरादिरेव रागादिप्रसूतोऽपि जायता क्षत्यभावादिनि न दृष्टं न द्वाष्टौ तिरुयो कथ्येन भेद इति भावः ।

न आत्मनोऽनादित्वेऽपि रागादीनां कथमनादिता, तथा कृतककर्मविशेषत्वादित्याशङ्कते—अन्येत्यादि—समाधत्ते—नत्यादि—

६१—(मूलम्) कृतककर्मभेदत्वात्तेषामनादित्वविराध इति चेत्, न, कृतकत्वेऽप्यनुभूतवर्तमानमावातीतकालवन् प्रवाहतोऽनादित्वसिद्धे, अन्यथा प्राकालाभावतोऽपीज-वेन पश्चादपि तदमावापत्तिः, नक्षमत् सद्भवति, अतिप्रसङ्गात्,

रागादीना कृतकर्त्तरेऽपि यथाऽनुभूतस्य वर्तमानभाषस्यातीत
कालस्य प्रवाहतोऽनादित्य तथैव रागादीनामपि प्रवाहतोऽनादित्यस्य
सिद्धिरिति भावः । दृष्टान्तमुपयस्यति-अ यथेत्यादि-अन्यथा-
रागादीना प्रवाहतोऽनादित्वास्वीकारे पूर्वकालेऽभावात् अवीजत्वेन
पश्चादप्यरीजत्वापत्तिः, पूर्वकालेऽभावादमद्वीजत्य कालातरेऽपि
सत्तन्मभित्तुमर्हति, तथा सति मिक्तादितोऽपि तैलादस्त्वस्तिदुर्गारा
स्यात् अविशेषात्, तत्र पूर्वमसतोऽपि तैलाद् पश्चात् सद्भाष
स्वीकारादिति भावः । ननु वर्तमानस्याप्यननुभूतस्यातीतता कृत-
कृत्यस्य च वर्तमानकल्पता स्वीक्रियते इति कथमात्मनोऽनादित्य
सिद्धिरित्याशङ्क्य समाधत्ते नचाननुभूतेत्यादिना कृतस्त्वमित्यतेन ।

६२-नचाननुभूतवर्तमानस्यातीतता, वर्तमानरूपं च
कृतस्त्वमिति ॥

आह-कृतः पुनरमीषा प्रक्षयः ? इति, उच्यते, प्रति-
पक्षभावेनात्, साचानेकान्तभावना, तत्प्रतिपक्षादुपेक्षा-
सम्भ्रमसामर्थ्यदर्शनात्,

अथ पञ्चरागादिमलादिदृष्टा तेन स्वीक्रियतामात्मनि रागादि-
प्रक्षयः परं तत्र क्षारमृत्पुष्पाकादिरिव नात्र रागादिप्रक्षयकारक
कश्चन समुपलभ्यते तथा च कथमात्मनि रागादिप्रक्षय इत्याशङ्कते-
आह-युत पुनरित्यादि समाधत्ते-उच्यते इत्यादि-यथा क्षार
मृत्पुष्पाकादितः पञ्चरागकार्त्तस्वरमलस्य प्रक्षयस्तथा प्रतिपक्षभाव
नातो रागादीना प्रक्षय इति भावः । ननु कीदृशी सा भवति
भावना यथा रागादिप्रक्षय इत्याशङ्क्य समाधत्ते-साचानेकातेत्यादि

अनेकान्तभाषनात् कथं रागादिप्रकृत्य इति शङ्का निराकरोति
तत्प्रतीत्यादि-अयमाशय -अनेकान्तवादिभिरस्माभिर्न कस्मिंश्चिदपि
वस्तुनि रागोत्पादकत्वं द्वेषोत्पादकत्वं वा सुखजनकत्वं दुःखजनकत्वं
वा किंतु प्रत्येकं वस्तुनि रागोत्पादकत्वं द्वेषोत्पादकत्वमपि सुखजन-
कत्वरमिव ॥ एतन्नरकत्वमपि स्वीक्रियते, तथा यमालम्ब्य राग आत्मनि
समुत्पद्यते तमेवावलम्ब्य तस्मिन् द्वेषोऽपि समुदियात् इति
रागजनकत्वभाषनाया द्वेषजनकत्वमावना प्रतिपक्षभूता समजति,
तथा च रागजनकत्वभाषना-प्रतिपक्षभूताद्वेषभाषनातो रागाद्युपेक्षातो
रागादिप्रकृत्य इतः सम्भवीति मतव्यम्, इदमेवोपपादयति-
इद्वेत्यादि-“व्यवहारदर्शनात्” इत्यतन प्रथमं दशेण ।

६३-(मूलम्) इह “यतो यद्भवति तत्प्रतिपक्षान्न
तद्भवितुमर्हति,” इति न्यायः,

गुणदोषैकान्तप्रहास्य रागद्वेषौ, अतस्तत्प्रतिपक्षभूतादने-
कान्तत्वं एवोपेक्षासम्भवं नान्यथा, तथाहि-उभयात्मने
एवोपपत्तादुपेक्षैव दृश्यते स्त्रीशरीरादिषु तद्विदाम्,

तस्या गुणा दोषाश्च, ततः किमनयति व्यवहारदर्शनात्,

यतः-यस्माद्वस्तुनो यद्वस्तु भवत्युत्पद्यते तत्प्रतिपक्षान्-तत्प्रति-
पक्षभूतात्पदार्थान्, तत्-बुद्धिप्रियमीत वस्तु न-नहि, भवितुम्-
उत्पत्तुम् अर्हति-योग्यतामाद्यते, इति न्यायार्थः, कस्मिंश्चिद्वस्तुनि
गुणस्यैव दोषस्यैव वा क्षान्नाद्रागो द्वेषो वा जायते इति गुणैकान्त-
प्रहास्य, दोषैकान्तप्रहास्यद्वेषः, अतः-अस्मादेतो, तत्प्रतिपक्षभूतात्

એના તત્ત્વરૂપરૂપાત્, અનેકા તત્ત્વ-અનેકા તત્ત્વરૂપાત્ ૬૬ ગુણ
 દોષયન્ત્યેયમનેકા તત્ત્વનાદિતિ ચાગત્, એવ-અવધારણાર્થકમ
 ય્યયન્ત્યેયમ, ય્યેયમ, ય્યેયમ-૬૬મસેવ્યમગમ્યમવર્ણ
 મધ્યાનીયમિત્યાદિચુદ્ધિરિપયતાયા સમ્ભવો-યોગ્યતા, અ-ય્ય
 અનેકા તત્ત્વરૂપરૂપાત્, ન-નદિ ઉપેક્ષામમ્ભય ઇતિ દોષ ।
 યુક્તિપુષ્પાદયતિ—તથાહીલાદિના—ઉભયાત્મકૈવલ્યોપમદ્વાત્—ઉભ
 રમકમેરુમિદમિત્યાદિરુક્તાનાદિત્યર્થ । તદ્વિદામ્—પ્રત્યેક વ
 યુભયાત્મકત્વ જ્ઞાનતા સદ્દયાનામ્ । સ્ત્રીશરીરાદિપુ ઉપે
 અસેવનીયમિત્યાદિચુદ્ધિરિપયતૈર દૃશ્યતે-અધલોક્યત । તસ્યા
 યુદ્ધિરિપયીભૂતાયા ક્ષિયામ્ । ગુણા-ધાત્મસ્ય-મક્ષિભાષ-વ્રતે
 યામશક્ત્યાદય । ય-પુન । દોષા-માત્સર્યોતિહૃદ્યસ્વાદી
 દૂષણાનિ સત્તીતિ ૬૭ત્યાડનયા નિમિત્તિ ય્યાગારિકાના ય્યયન્
 દશનાદિતિ શબ્દાર્થ । ન-અનેકા તત્ત્વ, જ્ઞાનતામપિ ન મ
 મધ્યુપેક્ષા પિ-તુ સરસશાલિનામેવ જીવાનામિતિ દિદર્શયિપયાડ
 સા ચોપેક્ષેયાદિ ।

૬૪-(મૂલમ્) સા ચોપેક્ષા સરસવતા સત્ત્વાના
 નિમિત્તાભાવેન અમારાદાગન્તુરુમલસ્ય તન્નાપેક્ષા પ
 નામાદિદેતુત, પ્રક્ષયાત્ (ચ)પ્રાક્તનસ્ય ।

“સા ચોપેક્ષા સરસવતા સત્ત્વાનામ્, તથા નિમિત્તાભા
 ભાગ-તુરુમલસ્યામાગત્ ઉપેક્ષાપરિણામાન્નિદેતુત પ્રાક્તનસ્ય પ્રક્ષયાત
 ન્ત્યેયમત્રય કલ્પનીય । તથા-સરસવત્ત્વક્ર । ઉપેક્ષાપરિણામા
 દેતુત-ઉપેક્ષાપરિણાદિકારણત । પ્રાક્તનસ્ય પૂર્વકાલજાતસ્ય
 પ્રક્ષયાત્-વિનાશાત્ । ન-સરસવતા સરસવતા સત્ત્વાનામુપે

भरतीत्युक्तम् सा पुन कथं कीदृशीति जिज्ञासां निराकरोति-
समामादयतामित्यादि—

६५—(मूलम्) समासादयता ज्ञानवृद्धिं मूलमस्तिरूपापि
वस्तुनि पश्यता तदतदात्मकत्वमभ्यासातिशयेन प्रकृष्टौदासी-
न्यरूपा जायते इति प्रथमं , तदेव परमाधतो वीतरागत्व,
उक्तञ्च—

ज्ञानवृद्धिम्—मध्यगज्ञानातिशयम् । समासादयताम्—लभमाना
नाम् , सूक्ष्मेक्षिकया—सूक्ष्मदृष्ट्या, अपि—एतत् । अभ्यासातिशयेन—
अतिशयाभ्यासवृत्तेन । वस्तुनि—पदार्थमर्थे, तदतदात्मकत्वम्—
मदमदारमकत्वम् समीचीनासमीचीनात्मकत्वमिति यावत्, गुण
दोषवत्त्वमिति हृदयम् । पश्यताम्—अवलोकयताम्, जनानामिति
यावत् । प्रकृष्टौदासीन्यरूपा—प्रकृष्ट प्रकटयुक्तं यत् औदासीन्यम्—
वदामीनता तद्रूपेक्षया जायते—मनुत्पद्यते इति सादृश्येन्याधिगमार्थं
करणीयो महान् प्रयत्नः सर्वथा अभ्यात्ममि । ननु जायतामेता
॥ सुपक्षा, किं तावत्त्येवमनुमग्यायाह—तदयेत्यादि—तदेव—बुद्धि
विषयीभूतं प्रकृष्टमौदासीन्यं सत्त्वं परमार्थतः—वस्तुगत्या वीतराग
त्वम्—रागरहितत्वम् सर्वज्ञत्वमिति यावत् । उक्तार्थप्रमाणत्वेनाभि-
युक्तोक्तिस्तुल्यस्यावयति—उक्तञ्चेत्यनन्—

तदयाह—

औदासीन्यं तु सत्यं, त्यागोपादानहानित् ।

वासीचन्दनकल्पानां वैराग्यं नाम कल्प्यते ॥ इति

(अ-यय) वासीच-दनकल्पानाम्, सर्वत्र, त्यागोपादानहानित ,
औदासी यम्, तु, नाम, वैराग्यम्, कथ्यते ।

वृत्ति - वासीच-दनकल्पानाम्-तक्षणीच दनसदृशानाम्, तक्षणी
मपि प्रति सौरभमापादयता च-दनानामिव अङ्गच्छेदफमपकारिण-
मपि मधुरोपदेशेन प्रमोदमनुभावयतामितियावन्, योगिनामिति
शेष । सर्वत्र-भरस्मिन् वास्तुनि । त्यागोपादानहानित - दानग्रहण-
राहित्येन । औदासी यम्-प्रागुर्ध्वरितोपेक्षा । तु-पुन । नाम-
कोमलाम-त्रणे । वैराग्यम्-रागराहित्यम् वीतरागत्वमितियावत् ।
कथ्यते-निगद्यते ॥

एतद्विषये पुनरिदं विस्तरेण कथनं नावश्यकमित्याचेदयति-
“प्रपञ्चितमेतद्भावनासिद्धाविति नेह प्रयासः” इत्यादिना ।
अधेदानीं “ किञ्च जात्यादियुक्तत्वाद्, यत्ताऽसौ गीयते परैः ”
इत्यादिना स दर्भेण पूर्वपक्षिणा प्रसञ्चितमसर्वज्ञत्वं सर्वज्ञस्य
तमुपदर्शितप्रमाणरीक्षणव्याजेन स्पष्टयितुमुपक्रमते-यद्योक्तमित्या-
दिना श्लोककदम्बकेन-

यद्योक्त किञ्च जात्यादि-युक्तत्वादेवमादिना ।

असर्वज्ञत्वसिद्धयै, प्रमाणं तत् परीक्ष्यते ॥ २२ ॥

असाविति न सर्वज्ञो, उक्तत्वादेवदत्तवत् ॥

(अ-यय) च, किञ्च जात्यादियुक्तत्वादेवमादिना, असर्वज्ञ-
त्वसिद्धयै, यत्, उक्तम्, “ असौ न सर्वज्ञः यत्तादेवदत्तवत् ”
इति, तत्, प्रमाणम् परीक्ष्यते ॥

धृति — च-पुन । किञ्च जात्यान्युक्तत्वादेवमादिना-
 " किञ्च जात्यादियुक्तत्वाद् वक्ताऽसौ गीयत परे । तत कथं तु
 सर्वज्ञ " इत्येवमादिना मन्त्रमण । असत्यमत्यससिद्धये-मथज्ञ
 सम्प्रत्यक्षसंज्ञत्य ससाधयितुम् ।

यत्-बुद्धिनिषयीभूतमनुमानात्मक प्रमाणम् । उक्तम्-समुद्रा
 शितम् । असौ न मयज्ञौ वक्तृत्वादेरवक्ष्यन् इति-इत्याकारकमनु
 मानात्मकम् । तत्-पूर्वपक्षिसमुद्रावितम्-प्रमाणम्-मानम् प्रमिति
 साधनमिति यावत् । परीक्षयने-परीक्षाविषयीनिगते ॥

तत्र किञ्चिज्ज्ञ इष्टेन्, न ज्ञात तेन किं मतम् ॥२३॥

यदि यागादिविषयो, मिथ्यार्थत्वेन निश्चिता ।

प्रोक्ता हिंसादय सर्वे, यतो दुर्गतिहेतवः ॥२४॥

(अवयव) तत्र, किञ्चिज्ज्ञ, इष्ट, चेत्, यदि, यागादि
 विषय, मिथ्यार्थत्वेन, निश्चिता, यत, सर्वे, हिंसादय,
 दुर्गतिहेतवः, प्रोक्ता, (तर्हि) तेन मतम्, किम्, न, ज्ञातम् ? ।

धृति — तत्र-तदीयानुमाने । पक्षतयेतिशेष । किञ्चिज्ज्ञ -
 किञ्चिद्विषयकज्ञानकाम् । इष्ट-अभिमत । चेत्-यदि । यदि
 पूर्वपक्षिणाऽसत्यमत्यसाधकानुमाने पक्षतया किञ्चिज्ज्ञो गृह्यत
 चेदितिमात्र । यदि-चेत् । यागादिविषय-यक्षादिकाभ्यानि ।
 मिथ्यार्थत्वेन निश्चिता-अवयवार्थज्ञानविषयीकृता, असत्ययो
 जनत्वेन ज्ञाता इति यावत् । ननु यागादिविषयो मिथ्यार्थत्वेन
 निश्चिता इत्येव कथं निश्चीयते इति चेत्तत्राह-यत् इत्यादिना
 यत्-यस्मादेवो-सर्वे-निश्चिता । हिंसादय-इति

यक्षादिविधय इति यावत् । दुर्गतिहेतव-दुःस्थितिकारणानि ।
 प्रोक्ता-निगदिता, सर्वज्ञैरिति शेषः । इत्यञ्च-किञ्चिद्भो यागादि
 धर्मिकमिग्यार्थेत्यनिश्चयवान् दुर्गतिहेतुतया हिंसादिप्रतिपादकत्वात्
 इत्यनुमानेन यदि मिग्यार्थत्वेन यागादिरिपयश्च ज्ञान किञ्चिज्ज्ञे
 सम्पन्नतदा “एवो भावस्तत्त्वतो येन” इत्यादिरीत्या सर्वभावा
 वेदक-वमकामेनापि स्वीकरणीयमिति पर्ययसिद्धम्, तदाह-तेने
 स्यादिना-(नहि) तेन-तादृशेन किञ्चिज्ज्ञेन । मतम्-अभीष्टम् ।
 किं न ज्ञातम् अपि तु सर्वमेव ज्ञातमिति सर्वज्ञत्वं तस्मिन्
 समायातमेवेति ॥ २४ ॥

त-मतस्त्रण्डने प्रकारांतरमाह—

अन्यत्र च विरोधो वा, नव्यर्थे द्विविद्वत्प्यते ।
 यमपेक्षय विरुद्धोऽसा-वन्व्यो वा ॥ हि सर्ववित् ॥ २५ ॥

(अथ) च, नव्यर्थ, अथवा, वा, विरोध, इति चेत्,
 विद्वत्प्यते, (तदा) असौ, यम्, अपेक्षय, विरुद्ध, वा, अथ,
 हि, स, सर्ववित् ।

पुत्ति—च-पुन । (“असौ न सर्वज्ञ” इत्यत्र) नव्यर्थ-
 नञ्शब्दात् । अथवा-भेद । वा-अथवा । विरोध-सहान
 वस्थानादिलक्षण । (इति-इत्येवप्रकारेण) चेत्-यदि । विद्वत्प्यते-
 विमति समुपस्थाप्यते । (तदा) असौ-अनुमाने पक्षतयाऽभिमत
 पदार्थः । यम्-बुद्धिविषयीभूत सर्वज्ञम् । अपेक्षय-लक्ष्यीकृत्य ।
 य प्रतीत्यर्थः । विरुद्ध-सहानवस्थानादिलक्षणविरोधाभय ।
 वा-अथवा । अथ विलक्षण, मित्र इति यावत् । हि-निश्चयेन ।
 स-विरोधप्रतियोगी । सर्ववित्-सर्वज्ञ । स्यादिति शेषः ।

अथ भावः अद पदार्थतया त्रिवर्तिते पक्षे सर्वज्ञविस्तृत्य मयज्ञ
भिन्नतया वा भवता साध्यत तदुभयमिच्छा प्रतियोगिभूः सर्वज्ञा
त्मकपदार्थसिद्धिमापक्षेय, नहि केनचित् कुत्रापि गगनशुभ्र-
कूर्मक्षीरादिविकृष्टस्य तद्वत्तया वा साध्ययितुं शक्यते प्रतियोगिनो
ऽप्रसिद्धत्वात्, एवञ्च नहि तादृशानुमानत भवतामभिलषित
फलतीति ॥ २५ ॥

नचद पदार्थतयाऽभिमत विपरीतज्ञे अविपरीतज्ञभेदो विरोधो
वा साध्यते एवञ्चाविपरीतज्ञमपक्ष्य भेदस्य विरोधस्य सिद्धायपि
न सर्वज्ञ सिद्धयति, नाथ विपरीताविपरीतोभयज्ञतयादित्याशङ्क्य
ममाद्यत्ते-विपरीतज्ञ इत्यादिना—

विपरीतज्ञ इष्टे-अन्वनेकान्तदर्शनम् ।

प्रमाणसङ्गतं तेन, नैतदप्युपपद्यते ॥ २६ ॥

(अथय) चेत्, विपरीतज्ञ, इष्ट, ननु, अनेकातदर्शनम्,
प्रमाणसङ्गतम्, तेन, एतदपि, न, उपपद्यते ।

वृत्ति —चेत्-यदि । विपरीतज्ञ-विपरीत जानातीति तथा,
अद पदार्थतया पक्षत्वेन, इष्ट-अभिमत । भवतामभिनेय ।
ननु-निश्चयेन । अनेकातदर्शनम् स्याद्वाच्यदर्शनम् । प्रमाणसङ्गतम्-
प्रामाणिकम् । भवदिति शेष । भवतामप्येकस्मिन् घटादौ
विपरीताविपरीततयोभयाम्युपगमात् एकस्मिन्ननेकधर्मसमावेशना
त्मकमनेकातदर्शनमप्युपेयमित्यनेकातदर्शनं भवतामभिष्टमपि
सम्पन्नं भवत्, एवञ्चास्माकीन पक्ष सिद्धयतीति भावः ।
तेन-हेतुना । एतदपि-इदमप्यनुमानम् । न-नहि ।

वपपन्न भवतीति ॥ एतथात्र "विपरीतक्षपक्षकमनुमानमिदं भव
यनिष्टसाधनम् अनेका तत्क्षणसाधकत्वादित्यनुमानं फलतीति ॥२६॥

कुरितस्तस्य पक्षतयाऽभिमतत्वेऽप्याह—

इत्येष कुत्तित्तयेत्, कुत्तिमता नरकादयः ।

तज्ज्ञानसाधने तस्य, भवेदिष्टप्रसाधनम् ॥ २७ ॥

(अत्र) इत्येषम्, चेत्, कुत्तित्तम्, कुरितम्, नरकादयः,
तस्य, तज्ज्ञानसाधने, इष्टप्रसाधनम्, भवेत् ॥

वृत्ति — इत्येवम्—इत्यनेन प्रकारेण । चेत्—यदि । कुरितस्तम् —
कुरितं निन्दितं जानातीति तथा, पक्षतयाऽभिमतो भवता
मिति शेषः । (तर्हि) कुरितम्—निन्दितम् । नरकादयः—नरक-
प्रमुखाः । प्रायः सर्वे एव लौकिका इति यावत् । एषश्च समस्त
नरकादिविषयकज्ञानरस्यमवश्यमपेक्षणीयस्यात् । तस्य—कुरितस्तस्य ।
तज्ज्ञानसाधने—अखिलकुरितस्तपदार्थविषयकज्ञानसाधने । इष्टप्रसा-
धनम्—इष्टम्—अभिमतस्य अखिलकुरितस्तपदार्थविषयकज्ञानरत
सर्वज्ञस्येति यावत् प्रसाधनम्—प्रकर्षेण साधनम्, इष्टप्रसाधनम्,
तस्मिन् तथा । भवेत्—स्यात् । एषश्च कुरितस्तक्षपक्षकमनुमानमिदं
मल्लदभिमतसाधकम्, फलतः सर्वज्ञसाधकत्वादिति । ननु न मया
विपरीतक्ष कुरितस्तक्षो वा पक्षं क्रियतं किं तु यं किञ्चित्
जानीते एवविधोऽकिञ्चित्ज्ञानस्य सर्वज्ञभेदसाधने न तथेष्टसिद्धि-
रित्याशङ्क्य समाधत्ते—अथेत्यादिना—

अथ किञ्चित् जानीते, तादृग्वक्ता कथं भवेत् ? ।

एव तावत्प्रतिज्ञार्थं, सर्वथा नोपपद्यते ॥ २८ ॥

(अथ) अथ, निश्चित्, न, जानीते, तादृक्, वक्ता, कथम्, भवत् पश्यम्, तावत्, प्रतिज्ञार्थ, सर्वथा, न, उपपद्यते ।

वृत्ति —अथ-यद्यर्थेऽन्यथम् । (य) निश्चित्-किमपि । न-नहि । जानीते-अवबुध्यते । (असौ) मया पक्षत्वेन स्वीक्रियते इति शेष । तर्हीतियगर्थलभ्यम् । तादृक्-तादृश, निश्चिदपि-विषयस्त्वज्ञानामाशयान् जन इति यावत् । वक्ता-उपवेष्टा, निगदितति यावत् । कथम्-केन प्रकारेण । भवत्-आयेत । यदि न वक्ता न भवितु शक्नोति, तर्हि तादृशे पक्षे प्रकृत्यात्मरुहेतोरभावात् हेत्यभानरूपक्षात्मकस्वरूपासिद्धिदोषदूषितत्वेन हेत्वाभासतया तेन हेतुनाऽनुमियनुत्पत्तेः, तदाह-परमित्यादि-पश्यम्-अनेन प्रकारेण । तावत्-निश्चयेन । प्रतिज्ञावार्थ-प्रतिज्ञात-प्रतिज्ञाविषयी भूतश्चाभावप्रयोजनम्, तथा, सर्वज्ञाभावसाधनात्मकप्रयोजनमिति यावत् । सर्वथा-सर्वेणापि प्रकारेण । न-नहि । उपपद्यते-युक्तियुक्त भवति । अयमाश्रयः “असौ न सर्वज्ञा प्रकृत्यादेरदत्तवत्” इत्यनुमान पक्षनयाऽभिमतं निश्चिदपि विषयकज्ञानाभाववति जने प्रकृत्यात्मरुहेतोरभावात् “तदो वह्निमान् धूमात्” इत्यादौ प्रज्ञानविषयप्रकृतहेतुतावच्छेदकवत्प्रमत्तत्वेन धूमाभावरुद्दृष्टात्मरुदोषविशिष्टत्वेन धूमस्य हत्वाभासतया यथा हृदपक्षरुद्वद्वत्प्रमाणकत्वं नास्ति तथा प्रकृत्यस्य तादृशे पक्षेऽनर्थत्वेन प्रकृत्या

१ स्वपदेन धूमाभावरुद्भेदात्मकदोषस्य ग्रहणम्, तज्ज्ञानं च धूमाभावरुद्दोषं धूमश्चेति समूहालम्बनात्मकं प्राहम्, तज्ज्ञानविषयं प्रकृतो हेतुर्धूमः, हेतुतावच्छेदकं धूमत्वम्, तद्वत्प्रमत्तस्य धूमे मत्त्वान्तेतादृशप्रमत्तत्वेन तादृशदोषवत्त्वं हेतुतावच्छेदकत्वम् ।

भाववत्तादृशपक्षात्मकदोषस्य पूर्वोक्तसम्बन्धेन वक्तृत्वात्मकहेतौ सत्त्वेन वक्तृत्वस्य हेतोर्दुष्टत्वात् तस्य न तादृशपक्षकसर्वज्ञभेदानुमापकत्वमिति न भवता प्रतिज्ञात्तार्थसिद्धिरिति ॥ २८ ॥

ननु सर्वज्ञात्मकपक्षे परप्रकल्पितस्य सर्वज्ञस्य व्यवच्छेद साध्यते, एवञ्च न भवन्मतसिद्ध सर्वज्ञ सम्पद्यते इति पूर्वपक्षिणा युक्तिः पूर्वपक्षोत्तरपक्षाभ्यां स्पष्टयति—

परप्रकल्पितस्यैव, व्यवच्छेदोऽयं साध्यते ।

तदयुक्तं यत् शब्दो, न ते भावः व्यपोहते ॥ २९ ॥

(अथ) अथ, परप्रकल्पितस्य, एव, व्यवच्छेदः, साध्यते, तत्, अयुक्तम्, यत्, शब्दः, ते, भावः, न, व्यपोहते ।

युक्तिः—अथ—यदि । अव्ययानामनैकार्थत्वात् । परप्रकल्पितस्य—परेण—अयेन भवताऽऽहेतेनेति यावत्, प्रकल्पितं साधितं परप्रकल्पितस्तस्य तथा भवन्मतसिद्धसर्वज्ञस्येति यावत् । एव—एवम् । व्यवच्छेदो—भेदः । साध्यते सिद्धीक्रियते, साधनानुकूलंति विषयीक्रियते इति यावत् । तत्—युद्धिविषयीभूतपरप्रकल्पितभेदसाधनम् । भवतामिति शेषः । अयुक्तम्—अनुचितम्, युक्तिविरहितमिति यावत् । अयुक्तनामेव प्रदर्शयति—यत् इत्यादिना । यत्—यस्मात्कारणात् । शब्दः—“असौ न सर्वज्ञो वक्तृत्वादेवदत्तयत्”

१ एव वक्तृत्वाभाववत्तादृशपक्षात्मकदोषस्तत्क्षान्त वक्तृत्वाभावा नकिञ्चिद्दो वक्तृत्वञ्चेति समूहालम्बनात्मकम्, तद्विषयः प्रकृतो हेतुवक्तृत्वम् हेतुतावच्छेदक वक्तृत्वत्वम् तद्व्यस्यवक्तृत्वे हेतौ सत्त्वेन तस्य हेतोर्दुष्टत्वमवसेयम् ।

इत्याकारकवाक्यसदभविशेष । ते-तव । भावम् सर्वज्ञभावनम्
भयमतसिद्धसर्वज्ञात्मक पदार्थमिति यावत्, न-नहि । व्यपोदते-
दूरीकरोति । भयदनुमानव्यवहारघटकसर्वज्ञपदे । भयमतसिद्ध
सर्वज्ञस्याप्रतिपादने मानाभावात् सर्वज्ञपदस्य सर्वज्ञत्वावच्छिन्ने
शक्त्यात् अ-यथा अनीलघटाभिनतात्तरवेणापि “ घटमानय ”
इत्येव व्यवहारपक्षेरिति भावः ॥ २९ ॥

एव वक्तृत्वे हेतुना न तवेष्टसिद्धिरित्याह—

सर्वज्ञत्वेन वक्तृत्वं, यतश्च न विरच्यते ।

अतस्तेन स(न)संन्यायात्, तदभावोऽत्र साम्यते ॥ ३० ॥

(अ-य) च, यतः, सर्वज्ञत्वेन, वक्तृत्वम्, न, विरच्यते,
संन्यायात्, अतः, ते, तदभावः, अत्र, न, गम्यते ।

वृत्ति—च-पुन । यत-यस्मात् कारणात् । सर्वज्ञत्वेन-
मकलविषयज्ञानरूपत्वेन । वक्तृत्वम्-प्रवक्तृत्वम् । न-नहि ।
विरच्यते-विरुद्ध भवति । संन्यायात्-संन्यायसंयुक्तात् । अत-
अस्माद्वारणात् । त-तव । तदभाव-सर्वज्ञत्वाभावः । अत्र-पक्षे ।
न-नहि । गम्यते-प्रतीयते ॥ “ अतस्तेन न संन्यायात् ”
तदभावोऽत्र गम्यते ” इत्येव द्वितीयाहंस्वीकारे तु अतः, तेन,
संन्यायात्, अत्र, तदभावो न गम्यते ” इत्येषामन्वयः विधाय
अत-अस्माद्वेतो । तेन-वक्तृत्वेन हेतुना । संन्यायात्-समी-
चीन-यायप्रयोग्य । तदभाव-सर्वज्ञत्वामावः । अत्र-पक्षे । न-
नहि । गम्यते-प्रत्येतुं शक्यते ” इत्येव व्याख्येयम् ॥ ३० ॥

असर्वज्ञाविनाभूत, दृष्ट सर्वत्र तत्रत ।

ततोऽसर्वज्ञससिद्धे-ननु कस्माच्च गम्यते ? ॥ ३१ ॥

(अत्रय) यत्, तत्, सर्वत्र, असर्वज्ञाविनाभूतम् दृष्टम्, तत्, असर्वज्ञससिद्धे, ननु (तदभाव) कस्मात्, न, गम्यते ? ॥

वृत्ति — यत्-यस्मात्कारणात् । तत्-वृत्तिरिष्यमीभूत वस्तुत्वम् । सर्वत्र-सर्वस्मिन् स्थाने । असर्वज्ञाविनाभूतम्-असर्वज्ञसत्तानियत सत्ताम् । दृष्टम्-ज्ञातम् । तत्-तस्मात्कारणात् । असर्वज्ञससिद्धे-बहुपयिनाभूतेन धूमेन घहेरिव असर्वज्ञाभिभूतेन वस्तुत्वेन असर्वज्ञस्य ससिद्धे । ननु निश्चयेन । पक्षे तदभाव-पक्षतया ऽभिमतो सर्वज्ञत्वाभाव) कस्मात् कस्मान् कारणात् । न-नहि । गम्यते-प्रतीयते, अनुमीयते इति यावत् । अयं भाव यद्येना विनाभूत तेन, तदनुमित भवति, यथा धूमो बहुपयिनाभूत, तेन धूमेन घहिरनुमितो भवति यद्येव प्रकृतेऽपि असर्वज्ञाविना भूतेन वस्तुत्वेनासर्वज्ञस्य सिद्धिर्मविन्यत्येवेति ॥ ३१ ॥

सिद्धा-ती समाधत्ते-श्लोकद्वयेन—

सर्वत्र दर्शनासिद्धे-रतीतादेर्दनात् ।

न तुल्यमग्निधूमादौ, यतोऽग्नर्धूमभावतः ॥ ३२ ॥

एव यद्यन्यमावोऽसौ, सद्गुण्यन्यथा तत् ।

न धूमः स्यान्नचेद्वैव वस्तुत्व तन्निरन्धनम् ॥ ३३ ॥

(अत्रय) अतीताद्, अदर्शनात्, सर्वत्र, दर्शनासिद्धे, अग्निधूमादौ, न, तुल्यम्, यत्, अग्ने, धूममावत । एवम्,

यदि, अयमाय, असौ, मष्टन, अपि, अयथा, (तदा) तत
धूम, न, स्यात्, इ, च, एवम् बभूवम्, तन्निवधनम् न ॥

वृत्ति — असाक्षादे-भूतप्रमुखस्य, भूतस्य अतागतस्य चेति
यावत् । अदशनान्-अन्तरलोकनात् । मर्यत्र-मर्याद स्थाने ।
दशनस्य-अमर्यादाविनाभूतवत् रकमेकाग्रलोकनस्य अमिद्धि
मिद्धयमात्रा दशनमिद्धिलस्यान्वा । अग्निभूमादौ यद्विभूमारित्यहे ।
न-नहि । तुल्यम्-समानम् । बह्व्ययिनाभूतस्यपि धूमे
मर्यादशो न समानमित्यथ । यत-यस्माद्धतो । अत-
वत् सकाशात् । धूमभावत-धूमस्य भाव उत्पत्तिर्धूमभाव
सम्प्राप्तया । एवञ्च धूमस्य वहे सकाशादुत्पत्त्या बह्व्ययिना
भूतस्य धूमे निर्निवाद सिद्धमिति । एतद्ब स्फोटयति
परमित्यादिना श्वाकेन-एवम्-अनेन प्रकारेण । यदि-चेत् ।
अवभाव-अवस्यार्थः । असौ-मुद्रिशिष्यीभूतो धूम । मष्ट-
एकारम् । अपि-स्तु । अयथा-यत्-यनविनाभूत, यद्भिन्न
विनाभूत इतियावत् (स्यात्, तदा) तत-वहे । धूम-धूम
पदाथ । न नहि । स्यात् भवेत्-जायेतत्यथ । एवञ्च धूमे यदि
बह्व्ययिनाभूतस्य न स्वीक्रियेत तदा धूमे सकाशात्तदुत्पत्तिरेव
न समुदियात् अतो धूमे बह्व्ययिनाभूतस्य स्वीकरणीयसकामेनापि
पूर्वपङ्क्तिगाऽपि, प्रकृते तु तन्निवधनो नास्तीत्याह-नचेद्देयमित्यादिना-
इह-असप्रक्षरकृत्यादौ । च-पुन । एवम्-जननप्रकारेण ।
बभूवम्-हेतुतयोपयस्तम् । तन्निवधनम्-सोऽसर्पशो निवधन
कारणं यस्य तत्तथा, असप्रक्षननिमित्तियावत् । न-नहि । एवञ्च
दृष्टा-तदार्थाविकयोर्वैषम्यमित्यवसेयम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

यथ न तुल्यभावेऽपि, ननु सर्वस्य सर्वथा ।

अनन्तभूतदोषाद-रात्मनस्तु तदुद्भवात् ॥ ३४ ॥

(अत्रय) तु, अनन्तभूतदोषाद, आत्मन, तदुद्भवात्, ननु तुल्यभावे, अपि, सर्वस्य, सर्वथा, यथम्, ।

वृत्ति — तु-पुन । अतः तभूतदोषाद, अनन्ता अपरिमिताश्च त भूता पृथिव्यादयोऽनन्तभूतास्तेषां दोषादिर्यस्य सोऽनन्तभूतदोषादिस्तस्मात्तया अन्तभूतदोषादिविशिष्टादित्यर्थः । आत्मन-जीवात्मन, असंख्यभूतादात्मन इति यावत् । तदुद्भवात्-वस्तुतोत्पत्ते ।

ननु-निश्चयेन । तुल्यभावे-गुणगुणिनोरभेदात् समानभावे, अमि-नपदार्थत्वे इति यावत् । अपि-रल्लु । सर्वस्य-निमित्तस्य । सर्वथा-मन्प्रकारेण । यथम्-केन प्रकारेण । न-नहि । असर्वज्ञाविनाभूतत्वमिति शेषः । सदोषादेवात्मनो वस्तुतोत्पत्तिस्वीकारात् असर्वज्ञादेव वस्तुतोत्पत्तिसिद्धेर्धूमवैद्यविनाभूतत्वमिदं वस्तुत्वेऽप्यसर्वज्ञाविनाभूतत्वसिद्धौ बाधकाभावात् तेन हेतुना मन्प्रज्ञाभेदानुमितिसिद्धिरिति भावः ॥ ३४ ॥ समाधत्ते—

अग्निदायाद्यनासृत्य, धूमोऽप्यत्राग्निहेतुः ।

अन्यथाऽन्योऽपि तस्येत्य, गमयेत् स्फुटनाद्यपि ॥ ३५ ॥

(अत्रय) धूम, अपि, अत्र, अग्निदोषान्, अनासृता, अग्निहेतुः, अ यथा, अ य, अपि, न्यथम्, तस्य, स्फुटनादि, अपि, गमयेत् ।

वृत्ति — धूम — वह्नु-यनुमापन्नया पर्यंतचत्वारणोऽष्टमहानमादौ
 प्रसिद्ध पदार्थ । अपि-स्रज्जु । अत्र-अस्मिन्लोके । अग्निशोपादि-
 वह्निशोपप्रमुखम् । अनासृत्य-अनुसृत्य । अग्निहेतुश्च — अग्निर्वह्नि-
 हेतुर्यस्य स तथा वह्निस्फारणम् । धूमो वह्निशोपाग्नानुसृत्यैव
 रश्न सकाशादुत्पन्नो भवति न तु वह्निशोपादुत्पन्न इति,
 एषश्च वस्तुतमपि न आत्मगतदोषभूतदोषादस्तरज्जुमहति किंतु
 आत्मनः, सकाशादेव, तथा च वस्तुत्वस्य नात्मगतदोषभूताद-
 स्रज्ज्वादादुत्पत्तिरिति न तस्य स्रजत्वाभावादिनाभूतत्वमिति भावः ।
 विपक्षे वाच्यमाह द्वितीयाद्धैन-अथवा-उत्पत्त्याऽऽत्मगतदोष-
 भूतादस्रज्ज्वादादुत्पत्तिर्वाकारः । अथ-अपर, धूम इति यावत् ।
 अपि-स्रज्जु । अथम-अनेन प्रसारणम् । तस्य-उत्पत्तेः । स्फुटनादि-
 यस्यादिफलनजनितस्फोटारवादि । अपि-सम्भावनायाम् । गमयेत-
 अनुमापयेत् । यथा धूमेन वह्नु यनुमितिम् । वह्निशोपादुत्पत्त्यु-
 मिति स्यात् न च भवति एषश्च सदोषादात्मन आत्मगतदोषाद्वा
 न वस्तुत्वोत्पत्तिं श्रुत्वा, तथा च सति न उक्तत्वेऽमय-
 ज्ञत्वादिनाभूतत्वमिति न तनास्रज्ज्वादानुमितिरिति भावः ॥ ३५ ॥

स्रज्ज्वादादुत्पत्तिमुपादयति—

जानाति बहु यः सम्यक्, वक्ति मिश्रित् स तत्र यत् ।
 जानान सर्वमप्येव, ननु तस्मात्त वक्ष्यति ॥ ॥ ३६ ॥

(अत्रय) य, सम्यक्, बहु, जानाति, स, तत्र, यत्, मिश्रित्,
 वक्ति, एवम्, स्रजम्, अपि, जानान, कस्मात्, न, वक्ष्यति ॥

वृत्ति — य — बुद्धिरिषयीभूत कश्चित् । सम्यक् समीचीनतया ।
 बहु-वाक्यम् । जानाति-अवगच्छति । स-तादृशः । तत्र-तस्मिन्

विषये । यत्-यस्माद्धेतो । किञ्चित् नमपि । वक्ति-निगदति ।
 एवम्-अनेन प्रकारेण । सर्वम्-निसिद्धम् । अपि-सल्लु । जानान्-
 जानन्, अयगच्छन्निति यावत् । कस्मात्-केन हेतुना । न-नहि ।
 वक्ष्यति-निगदिष्यति । अपि तु सर्वं वदिष्यत्येवेति भाष ।
 यस्मिन् विषये यो बहु जानाति तस्मिन् विषये सोऽप्रतिहत वक्ति
 यश्च पुन सर्वं जानाति स सर्वज्ञ कथं न ब्रूयादपि तु सर्वदेव
 ब्रूयादेयश्च सघोरे वक्तृत्वमबाधितमेवेति भाव ॥ ३६ ॥

पुन श्लोकनैवेन पूर्वोत्तरपक्षौ दर्शयति—

सर्वज्ञे न कचिदष्ट-असर्वज्ञत्वञ्च यदि ।

न तदष्टौ न दष्ट यत्, तत्र तन्नेत्ययुक्तिमत् ॥ ॥ ३७ ॥

(अ-वय) कचित्, सर्वज्ञे, असर्वज्ञत्वञ्च, न, दष्टम्,
 यदि, तदष्टौ, (यत्र) यत्, न, दष्टम्, तत्र, तत्र, इति, अयुक्ति-
 मत्, न ?

युक्ति —कचित्-कुत्रचित् । सर्वज्ञे-सर्वज्ञपदबोधे । असर्वज्ञ
 त्वञ्च-असर्वज्ञत्वज्ञात वस्तु । न-नहि । दष्टम्-अवलोकितम् ।
 (इति) यदि-चेत् । उच्यते इति शेष । समाधत्ते-द्वितीयाद्धेन-
 (यत्र) तदष्टौ-तदीयदर्शने, तदीयनेत्रे वा । यत्-यादृशम् ।
 वक्ष्यति यावत् । न-नहि । दष्टम्-अवलोकितम् । तत्र-तस्मिन्
 स्थाने । तत्-तादृशम् । वक्ष्यति शेष । न-नहि । वर्तते इति
 शेष । इति-अनेन प्रकारेण कल्पनम् । अयुक्तिमत्-अयुक्तम् ।
 न-नहि ? नन्व काकार्यकत्वात्, प्रभास्य च काकुल्यङ्गयत्वात् । अपि
 तु अयुक्तमेवेति । काकुलौ नन्व प्रभामिव्यक्तकत्वं यथा—

“तथाभूता दृष्ट्वा नृपमदमि पाश्चात्तनया,
 वने व्याधे सार्धं मुचिरमुपित वल्कलधरे ।
 विराट्स्थाव्रासे स्थितमुचितारम्भनिभृत,
 शुभं रेवद स्त्रिभे भजति मयि नाद्यापि कुरुषु ॥”
 इति ।

अत्र श्लोके “नाद्यापि कुरुषु” इत्यत्र कावो प्रभाभिष्यञ्च
 कर्त्तव्यमपि, अथवा “मयि न योग्य रेवद (अप्रियत्वेन ज्ञानम्)
 कुरुषु तु योग्य” इत्यस्य काकुत्स्थज्ञापय वाच्यमिद्वयद्वयेन
 काव्यस्यास्य गुणीभूत-वङ्मयत्वं स्यात् प्रभाभिष्यञ्चकत्वे तु तनैर
 वङ्मयत्वं वाच्यमिद्वौ पूर्वोक्तस्य व्यङ्ग्यवाच्यस्य वाच्यमिद्वयद्वयत्वा
 भाष्येन न गुणीभूतवङ्मयत्वमपि तु ध्वनित्यमेवेत्यतस्तत्र काव्य
 प्रकाशे तृतीयोक्तान्ते स्पष्टमिति ॥ ३७ ॥

नरादर्शनताऽस्यैव, साम्राज्यस्यैव नास्तिता ।
 सर्वैरदर्शनं चास्य, पूर्वमेव निराकृतम् ॥ ॥ ३८ ॥

(अथय) अस्य, एव, अदर्शनता, साम्राज्यस्य, एव, नास्तिता,
 न, च, च, अस्य सर्वैः, अदर्शनम्, पूर्वम्, एव, निराकृतम् ।

वृत्ति —अस्य-तस्य, सर्वज्ञाधिकरणवासर्वज्ञत्वजनितगुणकर्म-
 कावलोकनाभावरत पुम इति यावत् । इदं शब्दस्य तच्छब्दार्थं
 बोधयत्य पूर्वपञ्चानिरूपणप्रसङ्गे पूर्वमावेदितमवसेयम् । एव-एवम् ।
 अदर्शना सर्वज्ञाधिकरणकामर्षज्ञत्ववस्तुकर्मकानयञ्चोरन्तत ।
 साम्राज्यस्य-मयज्ञत्वात्मकस्य । एव-एवम् । नास्तिता-अभावात् । न
 च-नैव । स्वीकर्तुं शक्येति । येनचिद्वेना सर्वज्ञोऽमर्षज्ञत्वजनित

उक्त्यादि उक्तु तावलोक्तिव न तावता तस्मिन्तदसिद्धिर्भवितुमर्हति
 त्रितु सर्वैरदर्शनमेव प्रमाणीभवितुमर्हति न च तदस्तीत्युत्तरार्द्धेनाह
 सर्वैरदर्शनमित्यादि-च-पुन । अस्य-सर्वज्ञाधिकरणसर्वज्ञत्वजम् ।
 सर्वै-निखिलैर्नने । अदर्शनम्-अनवलोकनम् । पूर्वम्-प्राक् ।
 एव-एतत् । निराकृतम्-दूरीकृतम्, खण्डितमिति यावत् ॥ ३८ ॥

सिद्धाती पूरपक्षिहेतौ व्यभिचार दर्शयति—

साध्येनाप्रतिबन्धित्वाद्, व्यभिचार्येव सूरिणा ।

त्रिपक्षे बाधकाभावा-दुक्तस्तत्रापि सम्भवात् ॥ ॥ ३९ ॥

(अत्रय) साध्येन, अप्रतिबन्धित्वात्, एव, (हेतु),
 सूरिणा, व्यभिचारी, उक्त, त्रिपक्षे, बाधकाभावात्, तत्र, अपि,
 सम्भवात् ॥

वक्ति —साध्येन-अनुमेयेन असर्वज्ञत्वेनेति यावत् । अप्रति
 बन्धित्वात् व्याप्त्यात्मकसम्भवाभावरत्नात् । एव-अयम्, हेतु-
 उक्त्यात्मक कारणम् । सूरिणा-विदुषा पूरपक्षिणा । व्यभिचारी-
 साध्याभावरदुष्यत्तित्वात्मकव्यभिचारवान् । उक्त-प्रयुक्त । व्यभि
 चारित्वमेव प्रकटयति-त्रिपक्षे इत्यादि । त्रिपक्षे-निश्चितसाध्या
 भावयति साध्यप्रकारकनिश्चयविशेष्ये इति यावत् । सर्वज्ञत्वा
 भावात्मकसाध्यप्रतियोगिकाभाववति सर्वज्ञ इति यावत् । बाधका
 भावात्-उक्त्यात्मकहेतो मत्त्वे प्रतिबन्धकाभावान् । तत्र-निश्चित
 साध्याभावयति सत्रक्षे । अपि-एतत् । सम्भवात्-सत्त्वात् ॥ ३९ ॥

उपदत्तेऽप्यसर्वज्ञे, ज्ञानवैराग्यजा गुणा ।

सदसत्त्वेन निश्चेतु, शस्यन्ते नैव सर्वथा ॥ ॥ ४० ॥

कायवाकर्मवृत्त्यापि, गुणदोषेन निश्चय ।

बुद्धिपूर्वाऽन्यथापि स्या-ऽऽद्वैतस्येव ससदि ॥ ४१ ॥

(अत्र) असम्यक्, इत्यदत्ते, अपि, ज्ञानरैरात्म्यज्ञा, गुणा, मदसत्त्वेन, मद्यथा, निश्चेतुम्, नैव, शक्य त ॥ ४० ॥

कायवाकर्मवृत्त्या, अपि, गुणदोषे, न, निश्चय, शैल्यस्य, समदि, इव, बुद्धिपूर्वा-यथा, अपि, स्यात् ॥ ४१ ॥

वृत्ति — असम्यक्-सम्यक्ताविरहिते, बहुले, निश्चिञ्छे वति यावत् । देवदत्ते-देवदत्ताभिधाने कस्मिंश्चित्पुरुषविशेषे । अवि-
स्तु । ज्ञानरैरात्म्यज्ञा-सम्यग्ज्ञानरागादित्यजनिता । गुणा-
वत्कर्पायायका वक्तुं-नादय । मदसत्त्वे-अस्ति-नानास्तित्वेन ।
मद्यथा-सर्वप्रकारेण । नैव-न सल्लु । निश्चेतुम्-निर्णेतुम् । शक्य ते-
शक्यताविषयान्विते ॥ ४० ॥

कायवाकर्मवृत्त्या-काय शरीरश्च वाक् वाणी च कायवाचम्,
तस्य कर्मवृत्ति-वर्मात्मकव्यापार, कायकर्मवृत्त्यावाकर्मवृत्त्या
चेत्यर्थ । गुणदोषे-सम्यगर्थो विषयता, यथा च गुणदोषविषयक
इत्यर्थ, निश्चय-निणय । न-नहि । कायवाकर्मवृत्त्यापि गुण
दोषयोर्निश्चयो नैव कर्तुं शक्यत इत्यर्थ । शैल्यस्य-नन्यस्य ।
समदि-समायाम् । इव-यथा । बुद्धिपूर्वाऽन्यथा-बुद्धिपूर्वकमन्यथा
करणम् । अपि-समावनायाम् । स्यात्-भवेत् । शैल्यस्य ससदि
बुद्धिपूर्वक सामाजिकानान दयितुमवास्तविकमन्यथाभूतमाचार
दशय तीनि तेषु न गुणदोषविनिश्चयमन्याऽस्यनेऽपि बुद्धिपूर्व-
मन्यथावृत्तिसम्यगता तत्रापि गुणदोषविनिश्चय कस्यापीति भाव,
एवञ्च साध्यमनि वृत्त्यात्मकहृत्तोर्न निश्चयोऽपीति

न यतो रीतरागत्वे, तथा चेष्टोपपद्यते ।

छिष्टा प्रयोजनाभावा-न्ननु तत् किञ्च निश्चय ॥ ॥४२॥

(अत्रय) यतः, रीतरागत्वे, प्रयोजनाभावात्, छिष्टा, तथा चेष्टा, न, उपपद्यते, तन्, ननु निश्चय, किम्, न ।

वृत्ति — यत — यस्माद्धेतो । वातरागत्वे रागराहित्ये । प्रयोजनाभावात्-फलाभावात् । छिष्टा-छुशायहा । तथाचेष्टा-बुद्धिपूर्वकायथा करणादि । न-नहि । उपपद्यते-उपपन्ना भवति । तत् तस्माद्धेतो । ननु-निश्चयेन । निश्चय-प्रकृत्यामात्रादिनिर्णय । किम्-यथम् । न-नहि । अपि तु तथानिश्चयो भवेदेवेति प्रकृत्यादिदर्शनेन मयहत्त्वमनुपपन्न त्यादिति भाव ॥ ४२ ॥

सिद्धांती समाधत्ते—

तथानामन्वभावत्वे, भवोपग्राहिकर्मण ।

कदाचिदुचितैरेव, तत् किं नोपपद्यते ॥ ॥ ४३ ॥

(अत्रय) भवोपग्राहिकर्मण, तथानामन्वभावत्वे कदाचित्, एषा, उचिता, एव, तत्, किम्, न, उपपद्यते ? ॥

वृत्ति — भवोपग्राहिकर्मण-ससारसमर्थककर्मण सत्ताशत् । तथानामन्वभावत्वे-तादृशनामन्वभावताया सत्याम् । कदाचित् जातु चित् । एषा-इयम् चेष्टेति यावत् । उचिता-योग्या । एव-एवम् । तत्-तस्माद्धेतो । किम्-कथम् । न-नहि । उपपद्यते-युज्यते, अपि नोपपद्यत एवेति ज्ञानयैराग्यादिजनित प्रकृत्यादिक सयज्ञेऽपि सम्भवत् तस्मिन् सर्वज्ञत्वाभाव साधयितुमर्हतीति भाव ॥ ४३ ॥

साक्षादगम्यमानेषु, नतस्तत्र विनिश्चय ।

त एव नैवमिति वा, उद्यम्यस्य न युज्यते ॥४४॥

(अर्थः) साक्षात्, अगम्यमानेषु, “त एव नैव वा” इति, विनिश्चय उद्यम्यस्य, न, युज्यते, तत्र, तत्र, (विनिश्चय) ।

वृत्ति — साक्षात्-प्रत्यक्षम् । अगम्यमानेषु-अप्रतीयमानेषु पदार्थेषु । “त एव नैव वा” त पदार्था इत्यभूता नराभूता वा । इति तदभूत । विनिश्चय-विशेषतो निर्णय । उद्यम्यस्य-अप्राप्तमर्थस्वरूपमभ्यास्यते । न-नहि । युज्यते-युज्यते । तत्र-तस्मादेते । तत्र-तस्मिन् मध्ये । तादृश विनिश्चय स्वीकरणीय इति भावः ॥ ४४ ॥

न गत्र यत्तु मर्त्यं, स वक्ता नेति शक्यत ।

वक्तुं तथाऽपमिदत्वा-दुच्यते चेन्न युक्तिमत् ॥४५॥

तदभावादथावृत्ति-भूत इतान् मानव ।

स सिद्ध इति सन्वायाद् व्यतिरक्तो न पुष्कल ॥४६॥

(अर्थः) तु, अत्र, य, मयश्च, स, वक्ता, न इति, नच, वक्तुम्, शक्यते, अप्रसिद्धत्वात्, तथा, उच्यते, चेत्, न, युक्तिमत्, तदभावात्, अथ, तत्र, हेतो, अवृत्ति, न, मानव, इति, सन्वायात्, य, सिद्ध, व्यतिरक्त, पुष्कल, न ॥

वृत्ति — तु-पुन । अत्र-अनुमानपरम्परायाम् । “य मर्त्यश्च स वक्ता न” इति-एवम् । न च-नहि ।

शक्यते-शक्तिमता भूयते । पूर्वपक्षी पुनः शङ्कने-तथाऽप्रसिद्धत्वा
 रित्यादि-अप्रसिद्धत्वात् सर्वज्ञाधिकरणकवत्तृयापमिद्वे । तथा-नेन
 प्रकारेण 'य सर्वज्ञ ॥ यथा न' इत्येव प्रकारेणानि यावत् ।
 अन्यते-पूर्वपक्षिणा मया प्रयोक्तुं शक्यतं चेत्-(४६म्) युक्तिमत्-
 युक्तम् । न-नहि । कुत इति चेत्तत्राह-तदभावात्-अप्रसिद्धत्वा
 भावात् । "यत्त्वं न सर्वज्ञवृत्तिः अप्रसिद्धत्वात्" इत्येव पूर्व
 पक्षिणा नो कथयितुं शक्यतं-वत्तृत्वात्तदवस्थेऽप्रसिद्धत्वात्तदवस्थे
 रसत्त्वेनाभिद्विदोषदुष्टतयाऽननुमापकस्यादिनि भाव । अय-
 ममुक्त्ययार्थकमव्ययम् । तव-पूर्वपक्षिण । हेतो-असर्वज्ञत्वात्
 मापकलिङ्गस्य (तत्र-विपक्षे मयसो) मानन-प्रमाणन । अवृत्ति-
 अवर्तनम् । न-नहि । यद्यपि तव हेतोर्यमिथ्यादित्रयमिति भाव ।
 इति-एव प्रकारेण । सम्भवात्-समीचीन-यायत, सत्तर्कमिति
 यावत् । स-प्रसिद्ध सर्वज्ञ, कीनरागादिना प्रसिद्ध सर्वज्ञपद
 वाच्य । सिद्ध-निष्पन्न सिद्धिगत इति यावत् । व्यतिरेक-
 सर्वज्ञाभाव । पुच्छ-पर्याप्त । न-नहि । इति ॥ ४६ ॥

यद्यप्युक्तं "असौ न सर्वज्ञो वत्तृत्वात् देवदत्तयत्" इत्यनु-
 मानेन सर्वज्ञत्वं राण्डितम् "न वत्तृत्वमदहस्य" इत्यारिना वत्तृत्वे
 रागादिनिवृत्त्यतिपादनात् तत्प्रतिसमाधीयते सिद्धातिमि-
 यद्योक्तं न वत्तृत्वमदहस्य (श्लो० २०) इत्यादिनेति—

६६-(मूलम्) यद्योक्तं "न वत्तृत्वमदहस्य"
 (श्लो० २०) इत्यादिना वत्तृत्व रागादिनिवृत्त्यतिपादनात्
 एतदपि पारम्पर्येण तेषां तन्निवृत्त्यतिपादनात् दोषाभावात्
 अवाधकमेव,

बभूव्यस्य रागादिनिबन्धनतरमपि साक्षादयं शोपायह भवति
रागादीनां पारम्पर्येण बभूव्यकारणं ये शोपाभावात् सदा
प्रणामेन भवद्विरवधारितं बभूव्यस्य रागादिनिबन्धनतरमपि सदा
मिहोपायपद्धतेषु, बभूव्ये रागादिनिबन्धनतरं प्रमाथ्यैव गान्दीन
बभूव्येन सशक्त्यामावसाधनं विधीयते रागादीनां तन्निबन्धनस्य
माह्नुं भवताडपि न साधयितुं इच्छन् परम्परया तन्निबन्धनस्य
न न सर्वज्ञतामावसाधयामिति न बभूव्यदेतुचेतानुमानेन भवता
मनेरयमिति । ननु पारम्पर्येण रागादिनिबन्धनं बभूव्ये रीतिगतं
चेद् यीशानादयस्यापानं सर्वज्ञवीनरागयोर्भवद्विरमयान्तरं
वीक्षात् इति चेद् न मां विधायाह-इत्यत्र प्रत्यक्षं—

६७ (मृ०म्)-इत्यत्र एव हि भगवताऽतीता
रागादयः,

भगवन् सर्वज्ञात्पतीनाद्योगादयो निश्चयेनैव स्यति न
वीनरागत्वव्यापानं, अतीतरागादिर्वीकारवत् एव वीनरागरादाभि
भेदायै वपव्यतेऽपि नमादयः तत्पुनश्चत्वरुनाम् “अथ गृह
पते मथ ” इति व्यवहारस्यापि गृहे पन्मत्तारीकार एवावरोधः,
पुनरातीतरागादेरम्पीकारे वीनरागरादे मुख्यार्थावपवया लक्षणा
भ्युत्पन्नमावरोधः ।

ननु दृढकारणात्तां रागारीनां विनाशे ताकात्यायनेदेनैव
रागादिवाप्यस्य दृढस्यापि विनाशः आपद्येतत्यागद्वयं नयेति—
ममापत्ते-तपामित्यादिना—

६८ (मृ०म्)-न च तन्निबन्धनं

तेषां तन्निबन्धनकारणत्वात्

कार्यस्य विषयन्तमपि मालमयस्थानाविरोधात् सनिनाश
भावेऽपि घटादिविनाशासिद्धे ।

अयं भावः लोके कपालादेरुपादानकारणस्य विनाशादेव
कार्यस्य घटादेर्विनाशो दृश्यते न तु निमित्तकारणविनाशेऽपि
कार्यनाशः क्वचिदृष्टो दृश्यतः यः, दण्डादेरुपादानकारणस्य
नाशेऽपि घटाद्यात्मककार्यदर्शनात् अन्यथा स्वनिर्वाणभावेऽपि
घटादिविनाशापत्तिः स्यात्, एतच्च रागादीनां वेहादिकार्यं प्रति
निमित्तकारणत्वे न तदीयविनाशस्य दहनाशाप्रयोजकत्वात् तन्निवृत्तौ
तन्निवृत्तिरिति ।

ननु रागादीनां वस्तुत्वोपादानकारणत्वे रागादिनाशप्रयोज्यो
वस्तुनशा इति रागादिविनाशे वस्तुत्वविनाशोऽप्यापद्येत, दृश्यते
च रागादिविरहितस्यापि वस्तुत्वमिति वस्तुत्वोपादानकारणं पूर्य
पक्षी पृच्छति-उपादाननिबन्धनमिति

ममाधत्ते-उच्यते-ति-

६९ (मू.प्र.)-उपादाननिबन्धनं किमस्य वस्तुत्व
स्यति चेद् ? उच्यते, मापाद्रव्याण्यात्मप्रयत्नश्च, अत एव
क्वचित् प्रक्रान्तवस्तुनि रागाद्यभावऽपि सता साक्षादेव
वस्तुत्वोपलब्धे, अन्यथा तदभावप्रसङ्गात्, तथा सति
व्यवहारोद्वेद इति,

मापाद्रव्याण्यात्मनः प्रयत्नवस्तुत्वोपादाननिबन्धनमिति ।
ननु कथमेतच्छायत इति चेदत आह-अत एवेति-क्वचित्-

पुत्रचित् । प्रकाशस्तुनि प्रकरणविषयीभूते पदार्थे, सप्तम्यर्थो
 रिपयस्त्रम् तथा च प्रकरणविषयीभूतपदार्थविषयकरागाद्यभावेऽपि
 मताम्-मत्पुरुषाणाम् साक्षादव-सद्य एव वक्तृत्वोपपत्त्ये
 वक्तृत्वदर्शनादिति रागाद्यभावेऽपि वक्तृत्वोपलब्धिदर्शनात् रागा
 दवक्तृत्वोपादानकारणत्वं निरस्तं वेदितव्यमिति भावः । अथवा-
 रागादीनां वक्तृत्वोपादानकारणत्वरूपीकारे च रागाद्यभावे वस्तुत्वा
 भावप्रसङ्ग इति । जायता नाम वक्तृत्वाभावे हि नदिष्ठम
 मित्या-तथेति वक्तृत्वाभावप्रसङ्गे सति व्याख्यानाविषयप्रहार
 विधोपापसिरिति । एतन् “नवक्तृत्वमदहस्य” इत्यादिनोपपादि
 तमसर्वज्ञत्वमपहसितं वेदितव्यम् ।

पूरं पूरंरक्षिणा “विवक्षया च वक्तृत्वं, साचेच्छाभायतो
 हि यत् । रागमत्तश्च वक्तृत्वात्, न सर्वज्ञ इतिस्त्रितम्”॥ इत्यनेन
 श्लोकेन वक्तृत्वस्य विवक्षाधीनत्वम् विवक्षयाश्च पुनरिच्छाभावा
 धीनत्वम्, इच्छाभावस्य रागाधीनत्वमिति वक्तृत्वस्य रागतिरध
 नत्वात् वक्तृत्वेन हेतुना सर्वज्ञत्वाभावः साधितस्तत्पण्डयितु
 मुपक्रमते-यद्योक्तमित्यादि—

७० (मूलम्)-यद्योक्तं-“विवक्षया च वक्तृत्वम्”
 (श्लोक २१) इत्यादि एतदप्ययुक्तम्,

एतन्-कथितप्रकारेण वक्तृत्वहेतुकसर्वज्ञत्वाभावसाधनम् अपि
 -उल्ल. अयुक्तम्-न युक्तमित्यर्थः, तत्र हेतुमाह-विवक्षेत्यादि—

७१ (मूलम्)-विवक्षामन्तरेणापि क्वचिद्वक्तृत्वसिद्धेः
 सुप्तमनादिषु तथादर्शनात्,

त्रिवक्षा त्रिणापि क्वचित् वक्तृत्वदर्शनात् " विवक्षाया च वक्तृत्वम् " इति तदुक्तिरसङ्गतेति भावः । ननु विवक्षा त्रिणापि वक्तृत्वमिति भवता कथनमप्रमाणम् विवक्षयैवास्मादादीना वक्तृत्योत्पत्तेरतो त्रिवक्षा त्रिणापि वक्तृत्व दर्शयति सुमेति-सुममत्तादीना जनानां पुरतो त्रिवक्षाभावेऽपि वक्तृत्व मयैवादिमिदमिति भावः । सुममत्तादिषु तथादर्शनात् इत्यस्य-सुममत्तादिषु जनेषु त्रिवक्षाभावेऽपि तथादर्शनात्-तेन प्रकारेण वक्तृत्वदर्शनात् इत्यर्थः । अथवा-तथादर्शनात् इत्यत्र तथाऽदर्शनात् इत्येवच्छेदः कार्यः । सुममत्तादिषु तथा-तेन प्रकारेण विवक्षापूर्वकत्वेन वक्तृत्वस्य अदर्शनात्-अनुपलब्धेरेतिवर्थो बोध्यः उभयथापि ग्रन्थसङ्गते ।

ननु सुममत्तादिषु त्रिवक्षा नास्ति कथम् वक्तृत्वानुपपत्तेरेवञ्च त्रिणापि नामङ्गतिमाशङ्कते तत्रापीति—

७२ (मृ२म्)-तत्रापि साऽस्त्येवेति चेत्, न, तथा प्रतीत्यभावात्, प्रबुद्धादानुक्तस्मरणानुपलब्धे,

तत्रापि-सुममत्तादिजनेष्वपि सा-बुद्धिविषयीभूता वक्तृत्वकारणीभूता त्रिवक्षेत्यर्थः, समाधत्ते-नेति-यदि तत्रापि विवक्षा स्यात्तदा तेषु जनानां त्रिवक्षुत्थमिति प्रतीतिः स्मात् न च भवति प्रतीतिरतः प्रतीत्यभावात् तेषु वक्तृत्वमात्र उपपादनीयः । तथा-तेन प्रकारेण त्रिवक्षुत्थप्रकारेण प्रतीतेरभावादित्यक्षरार्थः । न चेतावता सुममत्तादयो त्रिवक्षाभावरन्तो त्रिवक्षाभाववत्त्वेन प्रतीयमानत्वात् इत्येवमनुमाने हेतुसाध्ययोरैक्यात् " जय घटो घटत्वात् " इति प्रबुद्धानुमानप्रयोजक स्यादित्याशङ्क्य समाधत्ते-प्रबुद्धेतिस्मृत्वात् उभावावस्थायाश्च विनिर्मुक्ते प्रबुद्धादौ जने प्रागुक्तस्य स्मरणं न

भरति तस्मात् तदवस्थाया वक्तृत्वस्य विवक्षापूर्वकत्वाभावात् स्त्री
 कारणीयतामापद्यते, विवक्षयोक्तस्य स्मरण लोके दृश्यते यच्चभाष्य
 आक्षेप्यति न तस्मरणपथमायातीति निश्चितम् एवञ्च शयनादित
 प्रबुद्धस्य जनस्य प्रागुक्तस्मरणमावाप्तदीपवक्तृत्वस्य त्रिविधापूषकत्वं
 न सम्भरतीति भावः ।

ननु प्रबुद्धादौ जने प्रागुक्तस्मरणानुपलब्धौ सत्यामपि मया
 विवक्षा स्वीक्रियत एवेति चेत् का क्षतिरित्याशङ्क्य ममापत्ते-
 र्दुर्धर्षादि—

७३ (मूलम्) तथापि तत्सम्बन्धेऽतिप्रसङ्गः , कातर-
 विवक्षाया इवचिन्तारशब्दप्रयोगदर्शनात्,

तथापि प्रबुद्धादौ जने प्रागुक्तस्मरणानुपलब्धौ सत्यामपि ।
 तत्सम्बन्धे विवक्षाभ्युपगमे क्षतिप्रसङ्गः —अयं प्राप्य यदनिष्टस्यापि
 शक्यमीकरणा स्यात् । त्रिविधया वक्तृत्वमिति नियमाभावात्तदुपपादयति
 —कातरविवक्षायामिति—अयं भावः —‘तत्पदार्थविवक्षाया तद्वाचक-
 शब्दप्रयोगः, तत्पदार्थात्रिविधया तत्पदार्थवाचकशब्दाप्रयोग इत्येष
 मन्वयव्यतिरेकी यदि वक्तृत्वविवक्षयो स्यात् तदा त्रिविधया
 वक्तृत्वमित्येव नियमः स्वीकरणीयः स्यात् तावेष तु न तयो
 लो गतः कातरविवक्षाया कातरशब्दे प्रयोक्तव्ये क्वचित् शूरशब्द
 प्रयोगोऽपि दृश्यते, एवञ्च कातरविवक्षाया कातरशब्दप्रयोगाभावा
 दव्यगम्यमिचार एव शूरपदार्थविवक्षाया शूरशब्देऽप्रयोक्तव्येऽपि
 शूरशब्दप्रयोगदर्शनाद् व्यतिरेकव्यभिचारोऽपि वर्तते तथा च
 “ त्रिविधया वक्तृत्वम् ” इतिनियमो नेति मिथ्यम् । ननु कातर
 विवक्षया शूरशब्दप्रयोगस्यलेऽपि कातरविवक्षानन्तरं शूरविवक्षात

७५ (मूलम्) तदभावे त्वहेतुस्त्वन मदा तच्छब्द-
प्रयोगापत्तिरिषसिद्धिरिति चेत् न, अहेतुत्वमिदं, तथा-
विप्रभाषाद्रन्यात्मप्रयत्नहेतुत्वात्,

तद्विषयाभावेऽपि तत्प्रयोगे भवति गीतृत्वस्याहेतुत्वस्या-
मिदं वादिति, कृत इति चेत्-तथाविधिति-भाषाद्रन्यात्मप्रयत्नाना-
मकृतस्य (शब्दप्रयोग) प्रति हेतुत्वस्य पूर्वं निरूपितत्वात् तथा
चाहेतुत्वरूपशब्दप्रयोगस्य भाषादर्नायतामहतीति कुत सप्रका-
तच्छब्दप्रयोगापत्तिरिति भावः ।

ननु भाषाद्रन्यात्मप्रयत्नानां यत्तत्त्वहेतुत्वेन यदयोजनम्, त-
च्च राजाक्षेति किं प्रमाणमित्याशङ्क्य समाधत्ते-तेषां चेति—

७६ (मूलम्)-तेषां च तथाविधत्वस्यादृष्टादिनिरन्तर-
त्वात्, अन्यथा, विप्रभाषाया अपि सदाभाषनाक्तदोषा-
नतिवृत्ते,—

तेषाम्-भाषाद्रन्यात्मप्रयत्नानाम् च-पुन तथाविधत्वस्य-
यत्तत्त्वहेतुत्वस्य अदृष्टादिनिषेधनत्वात्-अदृष्टादिप्रयोगत्वात् ।
ननु भाषाद्रन्यादीनां तथाविधत्वस्यादृष्टादिनिषेधनस्य न मया
सीत्रियत इति चेत्तत्राह-अ यदिति-अ-यथा-भाषाद्रन्यादीनां
यत्तत्त्वहेतुत्वात्स्यादृष्टादिनिषेधनत्वात्सीकार विप्रभाषाया अपि सदा-
मर्यादा-भावेन भवत्वेन उक्तदोषानतिवृत्ते-प्रागुक्तदोषानतिवृत्तत्वात्,
विप्रभाषाया अप्यहेतुत्वप्रसक्त्या "विप्रभाषाया च यत्तत्त्वम्"
इत्यादि दोषानवकाशादिति भावः ।

शूरशब्दप्रयोगदशनात् न व्यतिरेकव्यभिचार इत्याशङ्कते-तत्रेति
समाधत्ते-नेति—

७४ (मृ०म्)-तत्राप्यन्तराले शूरविषयाऽस्तीति चेत् ?
न. प्रमाणाभावात्, तच्छब्दप्रयोगान्यथानुपपत्तिः प्रमाण
मिति चेत्, न, सद्देहानिवृत्ते, अविनशापूर्वकत्वेऽपि
विराधासिद्धे,

प्रमाणाभावात्-आंतरालिकशूरविषयाया प्रमाणाभावादित्यर्थः ।
ननु शूरविषया विना तच्छब्दप्रयोगान्यथानुपपत्त्याऽर्थाऽनुपपत्तिरेव
तत्रप्रमाणमिति शङ्कते-तच्छब्देति—समाधत्ते-नेत्यादिना-अथ
भा०-यदि शूरविषया पुरस्कृत्य शूरशब्दप्रयोग इत्याक्षेपा सद्देह
निवृत्त्या भवितव्यम् अर्थात् अथ शूरोऽशूरो वति सद्देहेन न
भवितव्यम्, तद्विवक्षया तच्छब्दप्रयोगश्च सद्देहनिवर्तको भवति
प्रकृतं च कातरविषयाकालिकशूरशब्दप्रयोगस्थले "अथ शूर एव"
इत्याकारकनिश्चयप्रयोग्या सद्देहनिवृत्तिर्न भवतीत्यतः शूरशब्द
प्रयोगस्याविषयापूर्वकत्वरूपनेऽपि कश्चिद्विरोधो न दृश्यतेऽतः
आंतरालिकशूरविषयायामर्थापत्तिरप्रमाणमिति सिद्धम् ।

ननु तत्प्रत्ययविषयाऽभावेऽपि तच्छब्दप्रयोगश्चेत् तच्छब्द
प्रयोगस्य निर्हेतुकत्वमायाति तत्रच यदनिर्हेतुकं भवति तत्तस्मा
र्वदिकं भवतीति सर्वदा तच्छब्दप्रयोगपक्षेऽशूरवक्तव्येऽपि "शूर
शूर" इति प्रयोगाद्विरोधः स्यादित्याशङ्कते-तदभाव इति—

समाधत्ते नेत्यादि—

७५ (मृ०म्) तदभावे स्वहेतुवन्नेन सदा तद्वत्प्रत्यक्षं
प्रयोगापत्तेरिदोषमिदिरिति चेत् न, भवेत्तद्वत्त्वमिदं, तथा
विषमायाद्रूपमप्रयत्नहेतुवन्नात्,

तद्विवक्षाभावोऽपि तद्वत्प्रयोग मवति स्थीतत्वादाहृत्यत्वाया
मिदं चारिणि, पुन इति चेत्-तथाविधेति-भाषाद्रव्यात्मप्रयत्नानां
वक्तृत्वं (शब्दप्रयोग) प्रति हेतुवन्नेन पूर्वं विहितं वात् तथा
वाहृत्यत्वं इदं प्रयोगस्य नापादनीयतामदतीति पुन मर्पदा
तद्वत्प्रयोगावतिरिति भावः ।

तनु भाषाद्रव्यात्मप्रयत्नानां वक्तृत्वहेतुरेव सद्विधायकं न
च राज्ञेति किं प्रमाणमित्याशङ्क्य मगधत्वे-तेषां चेति—

७६ (मृ०म्)-तथा च तथाविधत्वरम्भादृष्टादिनिबन्धन
त्वात्, अन्यथा, विवक्षाया अपि सदाभावनात्तदोषा
नतिष्ठे,—

तेषाम्-भाषाद्रव्यात्मप्रयत्नानाम् च-पुन तथाविधत्वस्य-
वक्तृत्वहेतुवन्नेन अत्रातिनिबन्धनत्वात्-अदृष्टानिप्रयत्नत्वात् ।
तनु भाषाद्रव्यादीनां तथाविधत्वरम्भादृष्टादिनिबन्धनत्वं न सदा
स्वाक्रियत इति चेत्तत्राह-अव्ययनि-अ यथा-भाषाद्रव्यादीनां
वक्तृत्वहेतुवन्नेन अदृष्टादिनिबन्धनत्वात्तद्विवक्षया अपि सदा-
मर्पदा-भावेन मर्पदन उक्तदोषानतिष्ठे-प्रागुक्तदोषानतिष्ठेतात्,
विषमाया अव्यहेतुवन्नेन प्रसक्त्या “विषम्यथा च वक्तृत्वम्”
इत्यादि दोषावरकाश्चादिति भावः ।

भगवतः सर्वज्ञस्यामनस्कत्वेन इच्छैव नोपपद्यते इति तदीयं
 वक्तृत्वस्य विषक्षाद्देतुस्त्वाभावेन "विषक्षया च वक्तृत्वम्"
 इत्यादि दोषोऽनुपपन्न एव पूर्वपक्षिणामित्याशयेनाह—अमन
 स्कत्वेन चेत्यादि ।

७७ (मूलम्)—अमनस्कत्वेन च भगवत इच्छानुपपत्ति
 तथावाग्यामस्य च चेष्टामात्रत्वात्, "ततश्च साचेच्छा
 भावता हि यद्वाग" इत्येतदप्यपार्थक्यमन, तत्रेच्छाभावसिद्धेः ।

ननु नाग्योगात्मक वक्तृत्व विषक्षा विनाऽनुपपन्नमिति
 चेत्तत्रा तथेति—तथा नाग्योगस्य जात्यभिधानप्रयोज्यगीयमानववक्तृत्व
 स्य च—पुन, चेष्टामात्रत्वात्—केवलचेष्टात्मकत्वादित्यर्थः । एवस्थिते
 फलितमाह—ततश्चेति ततश्च—नाग्योगस्य नस्येच्छाप्रयोज्यत्वाभावादय
 च । "सा चेच्छाभावतो हि यद्वाग" इत्येतदपि पूर्वोक्तम् उच्यते मेवे
 त्यर्थः, तत्र हेतुमाह—तत्रेच्छेति—तत्र भगवति सर्वज्ञे इच्छाभावात्
 असिद्धे—अनिष्पत्तेः । एवञ्च न प्रागावेदितो दोष इति भावः ।

ननु भगवतीच्छाभावासिद्धिप्रख्यापनेनेच्छाभावप्रयोजकत्वात्
 भावोऽप्यथतः साध्यतः स एव (इच्छाभाव एव) तु नाद्यापि
 नासिद्धस्तत्र केवमिच्छाभावप्रयोजकत्वात् रागा भगवति न स्वीक्रियता
 मिति चेत्तत्राह—भावेऽपीति—

७८ (मूलम्)—भावेऽपि शुद्धेच्छाया रागायोगात्
 तथा लोभमतीति ।

(इच्छाभावस्य भगवति) भावेऽपि—सत्त्वे
 त्वेऽपीति यावत् ।

च्छाया । रागायोगात्-रागसम्बन्धादित्यर्थः । ननु भगवति
वर्तमानाया इच्छाया शुद्धत्वं तत्प्रयोज्य रागायोगित्वापि न मया
प्रीक्रियते इति चेत्तत्राह-नयेति-तथा-भगवदिच्छाया शुद्धत्वं
रागायोगित्वेन च लोकप्रतीते-सर्वपानीनप्रत्ययात् भगवत इच्छा
शुद्धा रागायोगिनी चेति सर्वेषामनुभवादिति यावत् ।

एतावता क्रियायास्तमित्याह-नतश्चेति-

७० (मू०म्)-ततश्च वस्तुत्वात्समञ्ज इति वाङ्मात्रमथ ॥

ततश्च-लोकानां तथाप्रतीतेश्च, “अमौ न सर्वज्ञो यकृत्वात्”
इति वचनमात्रं न सिद्धिदेतदिति स्थितम्, सीमाभङ्गादिभिरापादिता
मयज्ञानमिद्वियुक्तितमेव सत्तर्कप्रकरे खण्टयित्वा सम्प्रत्युपसहरति
सूरिणश्च नतिमिद्विच्छेदोक्तदम्बरे-मद्देशादितीत्यादिना-

सक्षपादिति सर्वज्ञ, मन्यायोक्त्या निर्दिष्टः ।

सामान्येन निनेपस्तु ह्यस्तद्व्याप्यतां बुधे ॥ ४७ ॥

(अथ) इति, मद्देशात् मन्यायोक्त्या, सामान्येन,
सर्वज्ञ, निर्दिष्टः, तु विशेषः, बुधे, तद्व्याप्यतां, ज्ञेयः ॥

वृत्ति-इति-पूर्वनिगन्तितप्रकारे । सक्षेपात्-मनासतः ।
मन्यायोक्त्या-समीचीनतर्कस्थानद्वारेण । सामान्येन-सामान्ये
नेत्यत्र तृतीयार्थोऽभेदः “सामान्येन धनयाम्” इत्यादिवत् तथा च
सामान्याभिन्न इत्यर्थः । सर्वज्ञ-सम्पूर्णदायकात् । सामान्य
सर्वज्ञ इति मङ्गलितोऽर्थः, सधनसामान्य इति तु फलितार्थोऽवसेयः ।
निर्दिष्ट-निरूपितः, सिद्धावित इति यावत् । तु-पुनः-

भगवत मयशस्यामनस्सत्वेन इच्छेय नोपपद्यत इति तदीय
वक्तृत्वरस्य प्रियक्षाहेतुकत्वाभावन “विषक्षया च वक्तृत्वरम्”
इत्यादि दोषोऽनुपपन्न एव पूर्ववक्षिणामित्याशयेनाह—अमन
स्सत्वेन चेत्यादि ।

७७ (मूलम्)—अमनस्सत्वन च भगवत् इच्छानुपपत्तिं
तथा रागायोगस्य च चेष्टामात्रत्वात्, “ततश्च सा चच्छा
भावता हि यद्वाग” इत्यतदप्यपायकमव, तत्रेच्छाभावमिदं,

ननु रागयोगात्मक वक्तृत्वर प्रियक्षा विनाऽनुपपन्नमिति
चेत्तत्राह—तथेति—तथा रागयोगस्य जात्यभिधानप्रयोजनं प्रियमानवक्तृत्वर
स्य, च—पुन, चेष्टामात्रत्वात्—केवलचेष्टात्मकत्वादित्यर्थ । एवमित्यने
फलितमाह—नतश्चेति ततश्च—रागयोगस्य नस्येच्छाप्रयोज्यत्वाभावादेव
च । “सा चच्छाभावतो हि यद्वाग” इत्येतदपि पूर्वोक्तं व्यभिचये
त्यर्थ, तत्र हेतुमाह—तत्रेच्छेति—तत्र भगवति सर्वज्ञे इच्छाभावस्य
असिद्धे—अनिप्यत्ते । एवञ्च न प्रागावदितो दोष इति भाव ।

ननु भगवतीच्छाभावासिद्धिप्रस्थापनेनेच्छाभावप्रयोनकरागा
भावोऽप्यर्थत साध्यत स एव (इच्छाभाव एव) तु नाद्यापि
नासिद्धस्तत कथमिच्छाभावाप्रयोनको रागा भगवति न स्वीक्रियता
मिति चेत्तत्राह—भावोऽपीति—

७८ (मूलम्)—भावेऽपि शुद्धेच्छाया रागायोगात्
तथा लोकरूपस्तीति ।

(इच्छाभावस्य भगवति) भावेऽपि—सत्त्वेऽपि, विद्यमान
त्वेऽपीति यावत् । शुद्धेच्छाया—भावतमन्वयधित्या विशुद्धाया

इच्छाया । रागायोगात्-रागामश्रयान्त्यध । ननु भगवति
वर्तमानाया इच्छाया शुद्धत्व तत्प्रयोज्य रागायोगित्वश्चापि न मया
स्वीक्रियते इति चेत्तत्राह-तत्रेति-तथा-भगवदिच्छाया शुद्धत्वेन
रागायोगित्वेन च लोकप्रतीते-मर्जनीनप्रत्ययात् भगवत इच्छा
शुद्धा रागायोगिनी चेति सर्वेषामनुभवादिति यावत् ।

एतावता किमायातमित्याह-ततश्चेति—

७९ (मूलम्)-ततश्च वस्तत्वाद्भसवन इति वाङ्मात्रमेव ॥

ततश्च-लोकानां तथाप्रतीतेश्च, “असौ न मर्जो यस्तद्व्यात्”
इति पञ्चनमात्रं न किञ्चिद्वदति स्थितम्, भीमासङ्गादिभिरापादिता
मयज्ञानिद्विषुत्तितमेव सत्तत्प्रकरे खण्डयित्वा सम्प्रत्युपसङ्गरति
मूरिरान् कतिमिच्छिच्छल्लोकदम्भकै-महेशादितीत्यादिना—

सक्षेपादिति सप्रज्ञ, मन्त्रायायोक्त्या निदर्शित ।

सामान्येन विशेषस्तु ज्ञेयस्तद्वाक्यता युधै ॥ ४७ ग

(अथ) इति, महेशात् मन्त्रायायोक्त्या, सप्रज्ञ,
मर्जज्ञ, निदर्शित, तु विशेष, युधै, तद्वाक्यता, इति ।

युक्ति—इति-पूषनिगदितप्रकरे । सप्रज्ञ-
सन्ध्यायोक्त्या-समीचीनतर्जोपख्यानद्वारेण । समान्येन-
नेत्यत्र तृतीयार्थोऽभेद “वाक्येन धनवान्” इति वाक्येन
सामान्याभिन्न इत्यर्थः । सप्रज्ञ-सप्रज्ञ-
सप्रज्ञ इति सङ्कलितोऽर्थः, सप्रज्ञसामान्य-
निदर्शित-निरूपित, मिद्धाविव इति वाक्येन ।

विशेष-सर्वज्ञविशेष, नक्षत्रमय इति यावत् । युधे-मर्थज्ञ
जिज्ञासुभिर्मनीषिभि । तद्वाक्यत-मर्थज्ञवाक्यत, कुरुसूत्रा
यागमात्मकप्रचनत इति यावत् । ज्ञेय-अवबोध्य । सत्तर्प-
कदम्बरकरणकसाधनरिषयीभूतसर्वज्ञमामा-यप्रदर्शितागमवाक्यत
सर्वज्ञविशेषो ज्ञेय इति भाव ॥ ८७ ॥

इदानीं चतुर्वर्तारमपश्य सर्वज्ञ विशेषयति सूरिराजस्तत्काव्य
प्रदर्शनसुरेन वाक्यति—

वाक्यलिङ्गा हि उक्तारो, गुणदापविनिश्चये ।

क्रियालिङ्गा हि कतार, शिल्पमार्गे यथैव हि ॥४८॥

(अवयव) गुणदोषविनिश्चये, वाक्यलिङ्गा, वक्तार, हि,
यथैव, हि, शिल्पमार्गे, क्रियालिङ्गा, कर्तार हि ।

वृत्ति —गुणदोषविनिश्चये-गुणदोषयोर्विशेषेणनिश्चये-निश्चय
विषये । वाक्यलिङ्गा-दृष्टान्प्रार्थयिष्यकरोधननक्षविशेषणा
रथात्तत्त्वक वाक्यमय लिङ्ग गमक येषां ते तथा । वक्तार-
वृत्तमन्त्राभिधानादिप्रयोज्यगीयमानवक्तृत्वरत । वक्तृते इति
शेष । हि-निश्चयेन । यथैव येन प्रकारेण खलु । हि निश्चयेन
शिल्पमार्गे-प्रासादादिनिर्माणपद्धतौ । क्रियालिङ्गा-प्रासादादि
रचनात्मिका क्रिया-लिङ्ग येषां ते तथा । कर्तार-कर्तृत्वगुण
सम्पन्ना । वक्तृते इति शेष । हि-निश्चयेन । “हि हतावधारणे”
अत्यमरकोश । वक्तार आत्मसम्बन्धिनोर्गुणदोषयोर्निरूपका ।
वर्तारस्तु कारण इतिप्रासादादिगुणदोषविवेचका इतिमहदन्तरं
तयोरिति भाव ॥ ४८ ॥

इदानीं मन्ता प्रयत्नेन प्रयासेन च परस्परपक्षिप्यमाण मन्तर्क-
निराह्न स्तन सस्थापित प्रमात्मकज्ञानविषयीकृत सर्वज्ञ परिभाषयति
मयवृत्-दृष्टशास्त्रेति—

दृष्टशास्त्राविन्द्वार्थ, सर्वमस्त्वसुरावहम् ।

मितं गम्भीरमाह्लादि-वाच्यं यम्य च सर्ववित् ॥४९॥

(अत्र) यस्य, वाक्यम्, दृष्टशास्त्राविन्द्वार्थम्, सर्वमस्त्व
सुरावहम्, मितम्, गम्भीरम्, आह्लादि, (च, मयम्) स,
सर्ववित् ॥ ४९ ॥

वृत्ति — यस्य-बुद्धिविषयीभूतस्य । वाक्यम्-मन्त्रिदोषणाया
तात्पर्योपदेशरूपम् । दृष्टशास्त्राविन्द्वार्थम्-दृष्ट-अवलोकित,
ज्ञानविषयीकृत इति वाच्यं शास्त्राविन्द्व-शास्त्रसम्मत अर्थाऽभि-
धेयो यस्य तत्तथा, अधाधितार्थविषयकबोधननकमिति यावत् ।
सर्वमस्त्वसुरावहम्-सुखं शर्मं आवहति करोतीति सुरावहम्,
सर्वाणि निग्निलानि च तानि सरानि जीवा इति सर्वसत्त्वानि,
तेषां सुरावहमिति तथा, सापेक्षत्वेऽपि समकत्वात् समासोऽ-
भ्युपतड्य । सर्वज्ञतत्त्वस्याणनिधानमित्यर्थः । मितम्-परिमितम्,
वाच्यपदमिति वाच्यम् । गम्भीरम्-गूढाभिप्रायम्, यत्सम्प्र-
नमभिप्रायं गौतमप्रमुखा गणधरा एव जानन्ति न तु सर्व-
कोऽपीति । आह्लादि-आह्लादयति-चेतः प्रमत्तं करोति
तच्छीलं तथा " अजात शीले " ५।१।१५४ ॥ इति शीले-
णिन्प्रत्ययः । आह्लादजनकमित्यर्थः । भवेदिति शेषः । स-
पूर्वोक्तार्थप्रतिपादकवाक्यवत्त्वेन बुद्धिविषयीभूतः । सर्ववित्-सर्व-
निखिल त्रिकालव्यापिनं विषयं वेत्ति जानातीति सर्ववित् सर्वज्ञो
बुधैरवसेयः । सर्वज्ञमर्पयितुं नार्हति ॥ ४९ ॥

इदानीं जिनमेष सर्वज्ञ निगमयति-एवम्भूतमित्यादि—

एवम्भूतं तु यद्वाक्यं, जैनमेव तत् सर्वं ।

सर्वज्ञो नान्य एतच्च, म्याद्वादोस्त्यैव गम्यते ॥ ५० ॥

(अथ) तु, यद्, एवम्भूतम्, जैनम्, एव, वाक्यम्,
तत्, वै, स, सर्वज्ञः, अथ, न, एतत्, च, म्याद्वादोक्त्या,
एव, गम्यते ॥ ५० ॥

वृत्ति — तु-पुन । यत्-यस्माद्धेतो । एवम्भूतम्-दृष्टशस्त्रा
विरुद्धार्थादि पूर्वनिगदितस्यम्पम् । जैनम्-अथानि रागादीनि
जिनस्तीर्षणम्, तस्य इदम् तथा, जिनदेवप्रतिपादितमित्यर्थः ।
एव-एतत् । वाक्यम्-यचनम् । तत्-तस्माद्धेतो । वै-निश्चयेन ।
स-चिन । सर्वज्ञ-इष्टानिष्टातिरूपदार्थनिचयविज्ञाता । म-तस्य
इति शेषः । अथ-चिनेतर । न-नहि । सर्वज्ञ स्वीकरणीय
इति शेषः । पुन एतदवगम्यते इत्यत आह-एतच्चेति-एतत्-चिनस्य
मन्त्रस्त्वम् च-पुन । म्याद्वादोक्त्या-अनेका-तथादध्यवस्थानेन ।
एव-एतत् । गम्यते-अवबुध्यते । अनेका-तथाद एव मुक्त्यादि
व्यवस्था समुपपद्यते, सचानेका-तथादो जिनव्यवस्थापित एवेति
स एवानेका-तथादक्षाता अत एव सर्वज्ञ इति भावः ॥ ५० ॥

ननु म्याद्वाद एव न स्वीक्रियता तथा च कथं सर्वज्ञसिद्धि
रित्याशङ्क्य श्लोककदम्बवेनैका-तथाद दूषयति “न नित्यैका-तथादे
यदित्यादि”—

न नित्यैकान्तवादे यद्, बन्धमोक्षादि युज्यते ।

अनित्यैकान्तवादेऽपि, बन्धमोक्षादि युज्यते ॥ ५१ ॥

(अत्रय) यत्, नित्यैकातयादे, बधमोक्षादि, न, युज्यते,
अनित्यैकान्तयाद, अपि, बधमोक्षादि, (न) युज्यते ।

वृत्ति —यत्-यस्माद्धेतो । नित्यैकातयादे-नित्यव्यामाये
कातयाद् -एकस्वरधिकरणकनित्यानित्यत्वाद्येकमात्रधमप्रकाशक
दानम् नित्यैकातयादन्तस्मिन्स्थया । बधमोक्षादि-समारापनर्गादि ।
न-नहि । युज्यते-उपपद्यते । अनित्यैकातयाद-अनित्य मथथाऽ
स्यायी व्यामायका तयादोऽनित्यैकातयादन्तस्मिन्स्थया । अपि-गलु ।
बधमोक्षादि-समारापनर्गादि । (न) युज्यते-उपपद्यते ॥ ५१ ॥

नित्यैका तयादे बधमोक्षानुपपत्तिं दृश्यति स्फोटप्रितयेन—

जीव स्वभावभेदेन, युज्यते मुच्यते च स ।

ऐक्यापत्तेस्तयोर्नित्य, तथावन्धादिभावन ॥ ५२ ॥

(अत्रय) जीव, स्वभावभेदेन, बध्यते, च, नित्यम्, स,
(स्वभावभेदेन) मुच्यते, तयो, तथावन्धादिभावन, ऐक्यापत्ते ।

वृत्ति —जीव-जीवात्मा । स्वभावभेदेन-भिन्नेन स्वभावेन ।
बध्यते-संस्थियते, बध नीयते इति यावत् । च-पुन । स-
जीव । (स्वभावभेदेन-भिन्नेन स्वभावेन) मुच्यते-मुक्तिं नीयते ।
तयो-द्वन्द्वमुच्यते । नित्यम्-मर्यादा । तथावन्धादिभावन-समान
बधमोक्षादिभावन । ऐक्यापत्ते-एकत्वापत्तित । ऐक्यमापन्नयो
स्तयोर्बधमोक्षादि न युज्यते इति भाव ॥ ५२ ॥

तयोरत्यन्तभेदेऽपि, न वदो मुच्यते कचिन् ।

एव च सर्वज्ञास्त्रोक्त, भावनादि निरर्थकम् ॥ ५३ ॥

(अ-य) तयो , अत्यन्तभेदे, अपि, बद्ध, क्वचित्, न, मुच्यते, एवञ्च, सर्वशास्त्रोक्तम्, भाषनादि, निरर्थकम् ।

वृत्ति — तयो — य-धमोक्तयो । अत्यन्तभेदे—अतिशयत्रैधर्म्ये । अपि—सभाषनायाम् । बद्ध —ससृत । क्वचित्—कुत्रचित् । न—नहि । मुच्यते—मुक्तो भवति, मुक्तो भवितुं शक्नोतीति यावत् । एवञ्च—बद्धस्य मुक्तस्याधीकारे । सर्वशास्त्रोक्तम्—समस्तानामप्रतिपादितम् । भाषनादि—भाषनाप्रसूतम् । निरर्थकम्—व्यर्थम् । यदि बद्धस्य मुक्तिर्नास्ताति निश्चयस्तदा निश्चिन्तशास्त्रप्रतिपादितत भाषनादिना ऽनुष्ठितन कृतमिति भाव ॥ ५३ ॥

नाचेतनस्य यन्त्रादि, केवलस्यैव युक्तिमत् ।

अप्रतीतेस्तदेकस्य—नित्यत्वादेश्च सर्वथा ॥ ५४ ॥

(अ-य) पेश्यस्य, अचेतनस्य, यद्, य-धादि, न, युक्तिमत्, अप्रतीते, च, तदेकस्यनित्यत्वादे, सर्वथा, (अप्रतीते) ।

वृत्ति — केवलस्य—सनातीयद्वितीयरहितस्य । अचेतनस्य—चेतनयिरहितस्य । प्रधानादित्यम् । एव—एवम् । य-धादि—समारादि । “आत्मा न बध्यते नापि मुच्यते किन्तु प्रकृतिरभ्यते मुच्यते” इत्यादिना मान्यदशने प्रतिपादितमिति यावत् । न—नहि । युक्तिमत् युक्तम् । अप्रतीते—अचेतनस्य प्रधानस्य मुक्ते प्रतीत्यभावात्, य-धस्यापि प्रतीत्यभावाच्च । च—पुन । तदेकस्य नित्यत्वाद — अचेतनैकस्यनित्यत्वाद् । अप्रतीते—प्रतीत्यभावात् ॥ ५४ ॥

सन्तत्यपेक्षयाऽप्येत—निरन्तरविनाशिषु ।

तदभावात्तथाभेदा—देहान्तेन न युज्यते ॥ ५५ ॥

(अन्यय) सत्यपेक्षया, अपि, निरययिनाशिषु, तथा भेदात्, तदभावात्, एकात्तेन (वचमोक्षादि) न, युज्यते ।

वृत्ति — सत्यपेक्षया-सतानमपेक्ष्य । अपि-एतत् । निरययिनाशिषु-निरययिनाशेषस्तु पदार्थेषु । तथा-तेन प्रकारेण । भेदात्-वैधर्म्यात् । तदभावात्-एकत्रनित्यत्वाद्यभावात् । एकान्तेन-एका तपश्चारीशारेण । न-नहि । युज्यते-व्यपद्यते ॥ ५२ ॥

एतच्च सर्वमन्यत्र, प्रत्येनोदित यत् ।

तत्र प्रत्ययते नैह शेषतस्तुक्तमत्र हि ॥ ५६ ॥

(अथय) च, एतत्, मयम्, यत्, अयत्र, प्रत्येन, उदितम्, तत्र, इह, न, प्रत्ययते, हि, शेषतः, पुन उक्तम्, एव ॥ ५६ ॥

वृत्ति — च-पुन । एतत्-प्रत्यक्षभावेदितम् । सर्वम्-विरहितम् । यत्-यस्माद्धेतो । अयत्र-मया-तदे । प्रत्येन-प्रकरणेनातिदीर्घेण । उदितम्-निरूपितम् । तत्र-तस्माद्धेतो । इह-अस्मिन् सप्तप्रकरणे । न-नहि । प्रत्ययते-विस्तार्यते । हि-विशयेन । शेषतः-सम्प्रत्येन । पुन-तु । उक्तम्-निरूपितम् । एव-एतत् । अथवा-पयशब्दोऽप्यर्थे पुनर्निरूपितमपि न दोषत्वेनावगतव्यमिति भावः ॥ ५६ ॥

अतः स्याद्वादनीत्यत्र, परिणामिनि बोद्धरि ।

तथा चित्रस्वभावे च, सर्वं बन्धादि युज्यते ॥ ५७ ॥

(अथय) अतः, स्याद्वादनीत्या, एव, परिणामिनि, तथा, बोद्धरि, च, चित्रस्वभावे, सर्वम्, बन्धादि, युज्यते ॥

वृत्ति — अतः — यस्मादेकात्तेन बन्धमोक्षव्यवस्था नोपपद्यते
तस्मादित्यर्थः । स्याद्वादनीत्या — अनेकान्तवादानुसारेण । एव-
रलु । परिणामिनि-परिणामरति जीवे । तथा-समुच्चये ।
बोद्धरि-ज्ञानरति चेतने । च-पुनः । चित्रस्यभावे-भिन्नभिन्न
संभावयति । सर्वम्-निखिलम् । बन्धादि-बन्धमोक्षव्यवस्थानम् ।
युज्यते-उपपद्यते ॥ ५७ ॥

य एव बध्यते जीवो, मिथ्यात्वादिसमान्वित
कर्मणा मुच्यते सम्यग्-वत्वादियुक्तं स एव हि ॥ ५८ ॥

(अत्रय) य, एव, जीव, मिथ्यात्वादिसमावित, (सन्)
बध्यते, हि, स, एव, सम्यक्त्वादियुक्त, कर्मणा, मुच्यते ॥

वृत्ति — बुद्धिविषयीभूत । एव-रलु । जीव-आत्मा ।
मिथ्यात्वादिसमावित-मिथ्याज्ञानसंवलित (सन्) बध्यते-
बन्धनीयते । स-मिथ्याज्ञानप्रयोज्यबन्धनवान् । एव अप्यर्थकः ।
हि निश्चयेन । सम्यक्त्वादियुक्त-भिन्नस्वभावतया सम्यग्ज्ञानादि
मान् । जीव इति शेषः । कर्मणा-बन्धप्रयोजकज्ञानावरणीयादि
कर्मणा । मुच्यते-मुक्तो भवति ॥ ५९ ॥

बुद्धोज्झमिति निर्वेदात्, प्रवृत्तिरपि युज्यते ।

परिणामित्वतस्तस्य, तत्क्षयाय कदाचन ॥ ५९ ॥

(अत्रय) तस्य-चेतनस्य । "अहं बद्ध" इति, निर्वेदात्,
परिणामित्वतः, तत्क्षयाय, कदाचन, प्रवृत्तिः, अपि, युज्यते ॥

वृत्ति — तस्य-चेतनस्य । "अहं बद्ध" — संसराणात्मकबन्ध-
नयानहमस्मि इति-अस्मादेव । निर्वेदात्-चैरागम्यात् । परिणाम

मित्यत-परिणामात् । प्रकृतिञ्च ययोधे प्रकारीभूतत्वेन भाव
पदार्थत्वात् । तत्प्रयाय-कर्मप्रयहेतवे । कदाचन-कदाचित् । प्रवृत्ति
-धर्मादिति निमित्तकयत्नविशेष । युज्यते-सम्पद्यते ॥ ५९ ॥

तप सयमयोगेषु, कर्मवधदवाग्निषु ।

प्रवृत्तौ तत्प्रयाय-शुद्धिर्मोक्षश्चानुपचारत ॥ ६० ॥

(अत्रय) कर्मवधदवाग्निषु, तप सयमयोगेषु प्रवृत्तौ,
तत्प्रयाय, शुद्धि, च, अनुपचारत, मोक्ष ।

वृत्ति-कर्मवधदवाग्निषु-कर्मजनितो बन्ध कर्मवध स एव
वधो बन्धतत्र-अग्नयोऽनला कर्मवधदवाग्निगम्यते तथा । तप
सयमयोगेषु-तप सयमयोगयोगा सम्बन्धास्तप सयमयोगास्तपु तथा ।
प्रवृत्तौ-प्रवृत्तिनिमित्तम् । तत्प्रयाय-कर्मवधश्चयात् । शुद्धि-
सात्त्विकभाव । त्रिशुद्धिरित्यायत् । च-पुन । अनुपचारत-
वस्तुतः । मोक्ष-महानन्द, मुक्तिरिति यावत् । सम्पद्यते
इति शेष ॥ ६० ॥

॥ तादृक् किं न निर्वेदात्, सर्वेषामेव देहिनाम् ।

युगपज्जायते किं च, कदाचित् कस्यचिन्ननु ? ॥ ६१ ॥

(अत्रय) तादृक्, स, निर्वेदात्, सर्वेषाम्, एव, देहि
नाम्, युगपत् ननु, किम्, न, जायते, च, कस्यचित्,
कदाचित्, किम्, ?

वृत्ति-तादृक्-तादृश । स-मोक्ष । निर्वेदात्-वैराग्यात् ।
सर्वेषाम्-निखिलानाम् । एव-अवधारणम् । देहिनाम्-प्राणिनाम् ।

युगपत्-एकमालावच्छेदेन । ननु-निश्चयेन । मि-कथम् । न-
नहि । जायते-भयति । च-पुन । कस्यचित्-विरलस्य जनस्य ।
कदाचित्-जातुचित्, किम्-कथम् । जायते इति शेष ॥ ६१ ॥

अनादिभव्यभावस्य, तथाभावरूपतस्तथा ।

कर्मयोगाच्च निर्वेदः, स तादृक् न सदैव हि ॥ ६२ ॥

(अथ) अनादिभव्यभावस्य, तथा, तथाभावरूपत, च,
कर्मयोगात्, निर्वेद, स, तादृक्, सदैव, न,

वृत्ति — अनादिभव्यभावस्य-अनादिकालिकभव्यभावरूपत ।
तथा समुच्ये । तथाभावरूपत-अनादिकालिकभव्यरूपत । च-
पुन । कर्मयोगात्-सुकर्मसम्बन्धात् । निर्वेद-वैराग्यम् । जायते
इति शेष । तादृक्-तादृश । स-निर्वेद । हि-निश्चयेन ।
सदैव-सर्वदैव । न-नहि ॥ ६२ ॥

स्यादनेकान्तवादेऽपि, स स्यात् सर्वज्ञ इत्यापि ।

न्याय्यमापन्नत तेन, साऽपि नकान्तसुन्दर ॥ ६३ ॥

(अथ) स्यादनेकान्तवादे, अपि, स, सर्वज्ञ स्यात्
इत्यपि, न्याय्यम्, आपद्यते, तेन, स, अपि, एकान्तसुन्दर, न ॥

वृत्ति — स्यादनेकान्तवादे-स्यात्पदलाञ्छितानेकान्तसिद्धांते ।
अपि-रलु । ■-शुद्धिनिषयीभूत । सर्वज्ञ-सर्वज्ञपदवाच्य ।
स्यात्-भवेत् । इत्यपि-इतीदमपि । न्याय्यम्-न्यायानपेत यथा
स्यात्तथा । आपद्यते-आपत्ति भजते । तेन-हेतुना । स-शुद्धि
विषयीभूत सर्वज्ञ । अपि-रलु । एकान्तसुन्दर-अत्यन्त
समीचीन । न-नहि ॥ ६३ ॥

स्वगतनैव सर्वज्ञः, सर्वज्ञत्वेन वर्तते ।

न य परगतेनापि, स स इत्युपपद्यते ॥ ६४ ॥

(अभ्यय) स्वगतनैव, सर्वज्ञत्वेन, य, सर्वज्ञ, न परगतेन,
अपि, (सर्वज्ञ) स इति, उपपद्यते ॥

वृत्ति — स्वगतेन स्वस्थितेन, स्वस्थितेनेति यावत् । य-स्व ।
सर्वज्ञत्वेन-सर्वज्ञविषयज्ञातृत्वेन । य-बुद्धिविषयीभूत । सर्वज्ञ ।
सर्वज्ञपदवाच्य । न-नहि । परगतेन अ-यजनधर्मात् । अपि-
स्व । (सर्वज्ञ) भवतीति शेष । स-बुद्धिविषयभूत । सर्वज्ञ-
सर्वज्ञपदवाच्य । इति-यम् । उपपद्यत-युज्यते ॥ ६४ ॥

अथान्यगतेनापि, वर्तनात्वेन सोऽप्यवन् ।

अथ स्यादित्यनेकान्ता-देन तद्भावसम्भितिः ॥ ६५ ॥

(अभ्यय) अथवा, अन्यगतेन, अपि, वर्तनात्वेन, स,
अप्यवन्, अथ, स्यात्, इति, अनेकान्तात्, एव, तद्भाव
सम्भितिः ॥

वृत्ति — अथवा-मर्यादा स्वगतनैव सर्वज्ञत्वेन वर्तते न पर
गतेनेत्यस्यास्तीकारे । अथगतन-भिन्नस्तु स्थितन । अ-स्व ।
वर्तनात्वेन-धर्मविशेषेण । स-सर्वज्ञ । अन्यवन्-परगतिराप्यवन् ।
अथ-सर्वज्ञभिन्न । स्यात्-भवेत् । घटो यथा घटत्वेन पत्रत्वे
नान्यो भवति ॥ तु घटस्तथा सर्वज्ञोऽपि अन्यत्वेन धर्मेण सर्वज्ञ
स्यादिति भावः । इति-अस्मादेतो । अनेकान्ता-अनेकान्तात्-
स्तीकारात् । य-स्व । तद्भावसम्भितिः

सर्वज्ञोऽनेका तयादादयः सिद्धयति नत्येका तयादात् एका तयाद
वधमोक्षाव्ययमथानस्य प्रागावेवनादनेका तयादस्य स्वीकरणीय
त्यादिति भावः ॥ ६५ ॥

अन्येषामिव भावना, स्वसत्ता तद्वलात् ।

अतः सचिन्तितता सम्यक्, यथ नैकान्तसुन्दरः ॥ ६६ ॥

(अ य) यतः, तद्वलात्, अन्येषाम्, भावानाम्, इयं,
स्वसत्ता, अतः, एका तसुन्दरः, सम्यक्, कथम्, न, सञ्चि त्यताम् ॥

वृत्ति — यत — यस्याद्धेतो । तद्वलात् — बुद्धिप्रियीभूतानेका त
यादवलात् । अन्येषाम् — अप्येषाम् घटपटादिपदार्थानाम् । इयं —
यथा । स्वसत्ता — निजस्थिति । यथाऽनेका तयादवलात् घटपटा
दीनामग्निलाना पदार्थाना स्वस्वसत्ता तथा तद्वलादेव सर्वशस्यापि
स्वसत्ता सिद्धयतीति भावः । अतः — अस्माद्धेतो । एका तसुन्दर —
अत्यन्तमनोहर । सर्वज्ञ इति शेषः । सम्यक् समीचीनतया ।
कथम् — केन प्रकारेण केन हतुनेति यावत् । न — नहि । सञ्चि
त्यताम् — चिन्तनप्रियीक्रियताम्, विचार्यतामिति यावत् ॥ ६६ ॥

एवञ्च सिद्ध सर्वज्ञ — स्तद्वाक्याज्जिन एव तु ।

तस्मादल प्रसङ्गेन, सिद्धार्था हि यतो वयम् ॥ ६७ ॥

(अ य) एवञ्च, सर्वज्ञ, सिद्ध, तु, तद्वाक्यात्, जिन,
एव, (सर्वज्ञ) हि, यतः, वयम्, सिद्धार्था, तस्मात्, प्रसङ्गेन,
अलम् ॥

वृत्ति — एवञ्च-सर्वज्ञसाधकयुक्तिततिप्रकाशनात्मकेन प्रकारेण
 तु । सर्वज्ञ-कालत्रितयाबाधितसर्वविषयकज्ञानवान् सर्वज्ञपद-
 वाच्य । सिद्ध-निष्पन्न । तु पुन । तद्व्याख्यात्-बुद्धिविषयी
 भूतसर्वज्ञप्रतिपादितशब्दत । जिन-तीर्थंकृत् । एव-स्तु ।
 सर्वज्ञो नान्य कश्चित्तदतिरिक्त इति । हि-निश्चयेन । यत्-
 यस्माद्धेतो, ययम्-महेश्वरा आर्हता । सिद्धार्था-निष्पन्नप्रयोजना ।
 सञ्जाता इति शेषा । तस्मात्-नेन हेतुना । प्रमत्तेन-सर्वज्ञ
 साधकाकारितिकयुक्तिततिप्रसङ्गनेन । अल्पं व्यर्थम् । न तत्सिद्धि-
 विषये किमपि वक्तव्यमवशिष्यते इति भाव ॥ ६७ ॥

परमशिष्टशिरोमणि सूरिराट्-शिष्टपरम्पराप्राप्त प्रयाते
 मङ्गलमाननुते—

कृत्वा ह्यदः, प्रकरण भुवनेकमार,

सर्वज्ञरत्नगतमोदविनाशहेतु ।

यत्पुण्यमर्जितमनेन समस्तपुसा

मात्सर्यदु खविरहेण गुणानुरागः ॥ ६८ ॥

(अर्थ) हि, भुवनैकसारम्, सर्वज्ञरत्नगतमोदविनाशहेतु,
 अदः, प्रकरणम्, कृत्वा, यत्, पुण्यम्, अर्जितम्, मात्सर्यदुःख
 विरहेण अनेन, समस्तपुसाम्, गुणानुराग (भावनाम्) ॥

वृत्ति — हि-निश्चयेन । भुवनैकसारम् एक सञ्जातीयद्वितीय
 रहित च सारं भेदमेकसारम्, भुवनपु होइयु एकसारं भुवनैक-
 मारम् भुवनत्रितयप्रधानमित्यर्थ । सर्वज्ञरत्नगतमोदविनाशहेतु
 सबहो रत्नमिवेति सर्वज्ञरत्नम् वदन्त प्राप्त्यासौ

सर्वज्ञात्नगतमोह तस्य त्रिनाशे-विध्वसने हेतव कारणानि
 सर्वज्ञसाधकयुक्तिकदम्बकरूपाणि यत्र वक्तव्या । अद-एतत् ।
 प्रकरणम् प्रथमप्रतिशेषम् । श्रुत्या-विरचय्य । यत् यादृशम्,
 यावदित्यर्थः । पुण्यम्-सुवृत्तम् । अर्जितम्-ममासादितम् ।
 " सर्वज्ञात्नगतमोह-त्रिनाशहेतु " इति पाठे सर्वज्ञात्नगतमोह
 त्रिनाशहेतुत्वमिति पुण्यविशेषणतयाऽवसेयम् । तदा-सर्वज्ञात्न
 मिथेति सर्वज्ञात्नम्, तद्वतो मोहोऽज्ञा सर्वज्ञात्नगतमोहस्तस्य
 त्रिनाशे विध्वसने हेतु कारणरूप-तथा । इत्येव व्याख्यायेयम् ।
 मात्सर्व्यदु रविरहेण-मात्सर्व्यजनित दु र मात्सर्व्यदु र तेन
 विरहो वियोगो यस्मात्तेन तथा मात्सर्व्यजनितदु र विध्वसनेत्यर्थः ।
 अनेन-बुद्धिनिपयीभूतेन तेन पुण्येन । समस्तपुमाम्-समस्ता
 निग्रिहाश्च ते पुमांस पुरुषा मनुष्या इति यावत् समस्तपुस
 स्तेषां तथा, सर्वभक्ष्यारमनामिति यावान् । गुणानुराग-गुणेषु-
 समस्तशास्त्रकदम्बकाग्रगहननितविचित्रवैकुण्ठ्यादिषु अनुराग प्रेम
 स्नेहो वा गुणानुराग । जायतामितिशेषः । न तु कदाचिदपि
 दोषे दृष्टिपातोऽपीति भावः ॥

इति सुनिहितामणी-सुगृहीतनामधेय परमदार्शनिकाऽऽ-
 चार्यपुरन्दर श्रीहरिभद्रसूरीश्वरविरचिताया " सर्वज्ञसिद्धौ "
 शास्त्रनिशारद कविरत्न पीयूषपाणि पूज्यपादाचार्यमहाराज
 श्रीत्रिनयामृतसूरीश्वरकृता 'सुनिहिताऽऽख्या' व्याख्या
 समाप्ता ॥ सपूर्णश्चाय ग्रन्थः ।

ॐ नमो नमः ॥

अथ प्रगारित

(१)

आयसीर्यपतिरूपाङ्किततनुर्देवाधिदेवोऽभवत्,
शानि शानिनिशान्तशान्तप्रचिनो विश्वेश्वरेश्वर
नमिर्ब्रह्मलोऽरलात्मशमद पाश्व मपाश्व प्रभु-
वीरोऽयं वि जिनाधिपा मुष्टिना दुरं तु मत्कामितम् ॥

(२)

यन्लोकोत्तरशासन भवजले, पौतायमान नृणा,
यश्चान्मुननायभामनसह मोहावकारापहम् ।
यत्पादाचननो जगति परमां संप्राप्नुयति भिय,
स एवामी त्रिशलात्मजो विजयता श्री रघमानो जित ॥

(३)

तपहोदयभार्कर समग्रग्रन्थामो मुधर्मा गणी,
जमये स जगत्प्रयोपकरणी श्रीद्वादशार्क्षी वरम् ।
तपहोदयनि चारुचित्रचरितो ब्रह्मेकनिष्ठो गुरु-
र्ब्रह्मसामिमुनीश्वरोऽमितमतिः पूज्योऽतिम केवली ॥

(४)

श्वामाश्रीप्रभवः प्रभूतमहिमस्तत्पट्टमुद्ग विद्वर,
स्वाद्याशाम्युजघोधनेऽहिमकरो जात मताममणी ।
श्रीशङ्खमयसूरिराट् समभवद् विस्फारकीर्तिमत,
मृतो श्रीमनकस्य शनिधिदशाद्वैकालिन विस्तृतम् ॥

(५)

इत्येव जिनधर्मकल्पलिकासेकाम्बुबाहोपमा,
गच्छे सूरिवरा शुभेऽष्ट प्रथमे निर्मयसहोऽभवन् ।
श्रीमत्कोटिगणे तत समभवन् श्रीसुस्थिताया युधा,
ये नि श्रेयसमाधक निनमत ह्युच्चै समादिक्षत ॥

(६)

श्रीचन्द्राभिधसूरिराजुदभवच्छ्रीचन्द्रगच्छेऽमले,
यस्याश्चर्यकर निशम्य चरित चित्रीयते नैव क ।
जाता श्रीधनवासिगच्छगगनप्रद्योतना सूरय,
श्रीमामतमुखा प्रजस्तयशस प्राक्षोत्तमा द्वादश ॥

(७)

अष्टौ श्रीसर्वदेव-प्रभृतिमुकृतिन सूरिवर्ष्या वटाऽऽख्ये
गच्छे रश्म्ये विशालोऽञ्जनिवत शशिना शेखरा सद्यश्चरित्रा ।
भक्त्याम्भोजप्रक्षोभे दिनकर इव य मत्तयागच्छधुर्यो,
जाम्बवुण्यप्रभावोऽज्जति जगति जगच्च द्रसूरीश्वर स

(-)

सोमप्रभ सूरिवरो गुणाकर, प्रभाविसूरीश्वरसोमसुन्दर ।
विद्वद्वरेण्यो मुनिसुन्दर शमी, श्रीक्षीरसूरिनृपतिप्रद्योतक ॥

(९)

श्रीसेन-देव-प्रमुखा कुनासना-विषापहञ्जाङ्गुलिमन्त्रसन्निभा ।
सूरीश्वरा आर्हतशामने परे, चकासति स्म प्रजमाचलद्वृता ॥

(१०)

उपस्थित पट्टपरम्परात, श्री बुद्धिचन्द्र श्रमणावतस ।
य सौम्यमूर्ति सरलात्मवृत्ति महीयसा मायतमो महात्मा ॥

(११)

अमृतेषा वटे निरुपमगुणो भद्रनिष्ठय-
स्वपागच्छाधीश मुरगुरुरिवाशेषनिगमे ।
समापीत्रो पूज्य सुविदितवर सूरिमुकुटो,
रत्नसौख्योदारे मुनिगणनतो नेमिस्तुत ॥

(१२)

तत्पट्टाश्वरभास्वरो मधुरवाक् पीयूषपाणि कवि-
र्धर्माच्छास्त्रविशारदो पिनमतप्रख्यापक सचत ।
यावद्व्यावृत्तिवशनादिनिपुणो ह्यवस्थानवाचस्पति,
सूरि श्रीविजयामृतो विजयतऽनस्पातिषत्सकृत ॥

(१३)

य पद्मशतसागर वरमति प्रो-मध्य मन्थाद्रिवद्,
वेदाङ्ग्यन्विशशास्त्रसङ्ख्यकमहाप्रधान व्यधादमुतान ।
नय सिन्धुमिवागिर्ज्ञानं निखिला विद्या यमाप्तोत्तम,
म भीमान् हरिभद्रसूरिभगवाञ्छातो जगद्भूषणम् ॥

(१४)

ये केचित्कुमतापकारविगलत्तत्त्वार्थसद्बुद्धयः,
स्रग्धश्च नहि मयतऽपरहित विश्वत्रयालोकिनम् ।
तथा ब्रीधकृते कृतार्थवचन सूरेश्वर सहयो,
वित्पट्टामकरोत् कृतिं मुचहिता सर्वज्ञसिद्धयार्थिकाम् ॥

(१५)

धृत्वा विना नैव नश्येन्नोध, कर्तुं समर्थोऽपि भवेत्समर्थः ।
वित्त विमृश्येति चकार वृत्ति, सूर्यमृत सर्वहिताभिधानाम् ॥

(१६)

वृत्ति स्फुटार्था परिचीय भव्या , सर्वज्ञदेवे इदमस्तिभाषा ।
भयतु पश्यतु निजस्वरूप, मुक्ति लभता च विधूतपद्मा ॥

(१७)

महचन्द्रविशेषे, वर्षे विप्रमतोऽथ दादराभिरुये ।
मुन्यापुयुपनगरे, जाम्बिनिनोपाश्रये रम्ये ॥

(१८)

चातुर्मास्ये सैषा, वृत्ति सम्पूर्णेना मगापादि ।
कार्तिकमासे श्रीमद्-विजयामृतसरिणा कृतिना ॥

(१९)

षट्कार्कावुदयेते यावत् रे तावदेव वृत्तिरियम् ।
मद्भि सुपठयमाना, नदतु विश्वेऽत्र निरपाया ॥
(२०)

छाद्यस्थेन कृतौ वा, क्षतय स्युस्ताश्च सज्जनैर्मृग्या ।
प्रकृतिरिय तेपा वा, न च लोकेऽपेक्षतेऽनुनयम् ॥
(२१)

आरक्ष्यैमा वृत्ति, यदत्र कुशलादिक समालम्ब्यम् ।
तेन हि भव्यो लोक, प्राप्नोत्यधिरेण भवतिरहम् ॥
(२२)

वृत्तेर्धिधातुर्निनयाश्चित्तस्य, निधिस्य देवाभिषदा श्रुतस्य ।
पयामधाम्नोऽतिपदाऽत्र भान-द्रुक्तेऽस्तिभावे पहवा विमारे ॥
(२३)

आचार्यमेरुप्रमसूरिण स-निधानमामाद्य कृपा च मूय ।
भीहेमच-द्वेण कृतौ प्रशस्ति, मूयात् सदा सम्मददा पुधानाम् ॥
॥ भयो मूयाच्छ्रीश्रमणसङ्घस्य ॥

(१६)

वृत्ति स्फुटार्था परिचीय भव्या , सर्वज्ञदेदे
भवतु पश्यतु निजस्वरूप, मुक्ति लभता ।

(१७)

प्रह्वच द्रविषभेत्रे, वर्षे विप्रमतोऽथ द
मुग्धापुरुषनगरे, शातिनिनोपाश्रये

(१८)

चातुर्मास्ये सैषा, वृत्ति सम्पूर्णता
कार्तिकमासे श्रीमद्-विजयामृतसुरिणा

(१९)

चन्द्रार्काबुदयेते, यावत् रे तावदेव
सद्भि सुपठयमाना, न दत्तु विश्वेऽत्र
(२०)

छाद्यस्थयेन कृतौ या , क्षतय स्युस्ताः
प्रकृतिरिय तेषा वा, न च लोकेऽपे

(२१)

आरच्येमा वृत्ति, यदत्र कुशलादिक
तेन हि भव्यो लोक , प्राप्नोत्वचिरेण

(२२)

वृत्तेर्विधातुर्विनयाश्चितस्य, शिष्यस्य देवार्ता
पयामघाम्नोऽतिपदाऽत्र भाव-ब्रह्मेऽस्तिभावे

(२३)

आचार्यमेरुप्रभसुरिण स-भिधानमामाद्य ।

श्रीहेमच द्वेण कृता प्रशस्ति , मूयात् सदा स

॥ भयो मूयाच्छ्रीशमनसहस्य

